

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ISSN 2305-9389

Літопис Волині **Всеукраїнський науковий часопис**

Заснований у 2001 р.

Число 31

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 15 від 31 жовтня 2024 р.)*

Редакційна колегія

Каліщук Оксана Миколаївна, доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Стрільчук Людмила Василівна, доктор історичних наук, професор (заступник головного редактора);
Антонюк Ярослав Миколайович, доктор історичних наук, науковий співробітник;
Баран Володимир Кіндратович, доктор історичних наук, професор;
Бортнікова Алла Василівна, доктор політичних наук, професор;
Бубніс Арунас (Arūnas Bubnys), кандидат історичних наук, директор департаменту дослідження геноциду і опору Центру вивчення геноциду і резистенції, м. Вільнюс, Литва;
Воробйова Наталія (Natalja Vorobjova), Dr.hist., віцепрезидент Університету прикладних наук ISMA, м. Рига, Латвія;
Горбачик Оксана Олександрівна, кандидат історичних наук;
Добжанський Олександр Володимирович, доктор історичних наук, професор;
Дорош Леся Олексівна, кандидат політичних наук, доцент;
Ільницький Василь Іванович, доктор історичних наук, професор;
Лозинська Ірина Григорівна, кандидат історичних наук;
Онищук Світлана Василівна, доктор наук з державного управління, доцент;
Скакальська Ірина Богданівна, доктор історичних наук, професор;
Філіпович Мирослава Богданівна, кандидат історичних наук;
Хахула Любомир Ігорович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник;
Ярош Ярослав Богданович, доктор політичних наук;
Ярош Оксана Богданівна, доктор політичних наук.

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.*

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.*

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1834 від 21.12.2023 року. Ідентифікатор медіа R30-02323.

«Літопис Волині» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б у галузі історичних, політичних наук та публічного управління (спеціальності 032 «Історія та археологія», 052 «Політологія», 281 «Публічне управління та адміністрування») відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3).

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus (Польща).

Формат 60×84/8. 23,0 обл.-вид. арк., 23,02 ум. друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 1224/830.
Видавничий дім «Гельветика», 65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Зміст

Історія Волині

Баяк Віктор Археологічні дослідження на Волині в умовах сучасної війни.....	9
Бортнікова Алла Специфіка правових відносин у Луцьку XVI ст.....	23
Кравчук Олена Участь Арсена Річинського в організації «Пласту» в Західній Волині в міжвоєнний період.....	27
Кучеренко Світлана «Волинський слід» у біографії Юрія Липи.....	33
Кучерена Микола Культурно-освітня діяльність та охорона культурної спадщини на Волині (1991–2024).....	40
Сосницька Лілія Будення волинських вчителів: однієї з найчисельніших груп радянської інтелігенції повоєнної доби	45
Шульга Світлана Культурна спадщина східноєвропейського порубіжжя: фактор волинських чехів.....	51

Історія України

Добровольський Георгій Вплив чорносотенних ідей на процес реставрації замку князів Острозьких та створення в ньому музею в місті Острог.....	56
Каліщук Оксана Правові засади охорони культурної спадщини в ЄС та Україні: спроба компаративного аналізу.....	62
Кушнір Ярослав Створення та початкова діяльність тимчасового уряду Буковини (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.).....	67

Всесвітня історія

Білик Вікторія Сім'я в Стародавній Ассирії: виховання дітей та спадкові відносини.....	76
Буліга Микола Державна політика історичної пам'яті в Республіці Польща (90-ті роки XX – поч. XXI ст.): тенденції, еволюція та досвід для України.....	81
Крамар Юрій, Кондратюк Віктор Українськомовне шкільництво в міжвоєнній Польщі: до проблеми історіографії.....	86

Стрільчук Людмила, Нінічук Сергій Зміни міжнародно-політичної ситуації навколо Ізраїлю після Кемп-Девідських і Вашингтонських угод.....	94
Стрільчук Людмила, Гусак Дарія Культурна модернізація Японії: від традиціоналізму до культурної експансії.....	99
Троян Сергій, Санжаревський Олег, Шеретюк Валерій, Карпунхіна Тетяна Скорочення Збройних сил Республіки Білорусь на початку 90-х років XX століття.....	104

Політологія

Бадер Антон, Вовк Світлана Інформаційна агресія: стратегії та техніки маніпулювання.....	110
Грушко Ірина, Майко Тетяна, Стрелков Владислав Упровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони.....	116
Дубовик Наталія, Цепкало Тетяна, Колеватов Олексій Використання політичного й соціального контексту в рекламних кампаніях в умовах війни: ефективність та етичні аспекти.....	121
Івасюк Іван Практичні аспекти реалізації політики територіальних громад гірських населених пунктів Івано-Франківської області в освітньо-культурній сфері.....	128
Кобець Тарас Використання технологій інформаційних операцій у політичній практиці.....	134
Лисянський Павло Вплив процесів милітаризації на розвиток сучасних політичних відносин.....	140
Ляшенко Тетяна Реформа держуправління як спосіб підвищення інституційної спроможності держави: закордонний досвід.....	145
Марусинець Маріанна Особливості зовнішньої політики та міжнародних відносин Республіки Ірландія в умовах глобальних політичних трансформацій.....	151
Мельничук Іван Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (2024): політико-правові підстави прийняття і ймовірні наслідки для православних церков в Україні.....	162
Назарчук Олександр Вплив міжсекторальної взаємодії на стійкість політичних еліт і розвиток державної влади в Україні.....	170
Панишко Галина Громадські організації української полонії та громадські організації української спільноти у Польщі з часу зміни політичних систем до сьогодні.....	176

Публічне управління

Бражко Олена, Січкач Наталія

Модернізація організаційного механізму
державного управління системою соціальних послуг у контексті цифровізації.....183

Бусленко Василь, Гупало Юрій

Взаємодія місцевих державних адміністрацій
та органів місцевого самоврядування.....188

Гребенюк Олег

Методи молодіжної політики рф на тимчасово окупованих територіях України.....193

Contents

History of Volyn

<i>Bayuk Viktor</i> Archaeological research in Volyn in the conditions of modern war.....	9
<i>Bortnikova Alla</i> Specificity of legal relations in Lutsk in the 16th century.....	23
<i>Kravchuk Olena</i> Participation of Arsen Richynsky in the organization of "Plast" in Western Volhynia in the interwar period.....	27
<i>Kucherenko Svitlana</i> “Volyn trace” in the biography of Yuriy Lypa.....	33
<i>Kucherepa Mykola</i> Cultural and educational activities and protection of cultural heritage in Volyn (1991–2024)	40
<i>Sosnytska Lilia</i> The everyday life of Volyn teachers: one of the most numerous groups of soviet intellectuals of the postwar era	45
<i>Shulga Svitlana</i> Cultural heritage of the East-European borderland: factor of the Volyn Czechs.....	51

History of Ukraine

<i>Dobrovolskyi Heorhii</i> The influence of chorna sotnia ideas on the restoration of the Ostroh Castle and the creation of a museum in Ostroh.....	56
<i>Kalishchuk Oksana</i> Legal framework for protecting cultural heritage in the EU and Ukraine: an attempt at a comparative analysis.....	62
<i>Kushnir Yaroslav</i> Establishment and initial activities of the Bukovyna provisional government (November 1918 – April 1919).....	67

World history

<i>Bilyk Victoria</i> The family in Ancient Assyria: raising children and inheritance relations.....	76
<i>Bulyga Mykola</i> State policy of historical memory in the Republic of Poland (90’s of the XX – beginning of the XXI century): trends, evolution and experience for Ukraine.....	81
<i>Kramar Yuriy, Kondratyuk Victor</i> Ukrainian-language schooling in interwar Poland: a problem of historiography.....	86

<i>Strilchuk Liudmyla, Ninichuk Serhii</i> Changes in the international political situation around Israel after the Camp David and Washington agreements.....	94
<i>Strilchuk Lyudmila, Husak Dariia</i> Cultural modernization of Japan: from traditionalism to cultural expansion.....	99
<i>Troian Serhii, Sanzharevskiy Oleh, Sheretiuk Valerii, Karpukhina Tetiana</i> The Republic of Belarus Armed Forces' Reduction in the early 90s of the 20 century.....	104

Political science

<i>Bader Anton, Vovk Svitlana</i> Information aggression: strategies and techniques of manipulation.....	110
<i>Hrushko Iryna, Maiko Tetiana, Strelkov Vladyslav</i> Implementation of modern NATO standards for ensuring gender perspectives in the security and defense sector.....	116
<i>Dubovyk Nataliia, Tsepkalo Tetiana, Kolievatov Oleksii</i> The use of political and social context in war advertising campaigns: effectiveness and ethical aspects.....	121
<i>Ivasiuk Ivan</i> Practical Aspects of Implementing the Policy of Territorial Communities in Mountain Settlements of Ivano-Frankivsk Region in the Educational and Cultural Sphere.....	128
<i>Kobets Taras</i> Use of information operations technologies in political practice	134
<i>Lisyansky Pavlo</i> The impact of militarisation on the development of modern political relations.....	140
<i>Liashenko Tetiana</i> Public administration reform as a way of increasing the institutional capacity of the state: foreign experience.....	145
<i>Marusynets Marianna</i> Peculiarities of foreign policy and international relations of the Republic of Ireland under conditions of global political transformations.....	151
<i>Melnychuk Ivan</i> The law of Ukraine “On the protection of the constitutional order in the field of religious organizations” (2024): political and legal grounds for adoption and possible consequences for orthodox churches in Ukraine.....	162
<i>Nazarchuk Oleksandr</i> The Impact of Intersectoral Interaction on the Sustainability of Political Elites and the Development of State Power in Ukraine.....	170
<i>Panyshko Halyna</i> Public organizations of the Polish diaspora in Ukraine and public organizations of the Ukrainian community in Poland: since the change in political systems until the present.....	176

Public administration

Brazhko Olena, Sichkar Natalia

Modernization of the organizational mechanism of the state management
of the system of social services in the context of digitalization.....183

Buslenko Vasyl, Gupalo Yurii

Interaction of local state administrations
and local self-government bodies: management aspect.....188

Hrebeniuk Oleh

Methods of russian youth policy on Ukraine`s temporarily occupied territories.....193

ІСТОРІЯ ВОЛИНИ

УДК 902(477.82)«624»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.01>

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

Баюк Віктор,

кандидат історичних наук, начальник Волинської археологічної експедиції, науковий співробітник ДП «НДЦ “Охоронна археологічна служба України”» Інституту археології НАН України, заступник директора з наукової роботи Адміністрації державного історико-культурного заповідника в місті Луцьку, асистент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті комплексно підсумовано результати наукових археологічних досліджень, проведених на Волині в час російсько-української війни (2022–2024 роки). Вони зосереджені на рятувних дослідженнях, розвідкових, консерваційних та пам'яткоохоронних роботах, а також на теоретичному узагальненні й введенні до наукового обігу масиву археологічних джерел.

Широкомасштабне вторгнення сусідньої терористичної держави відображає фактично всі сфери діяльності українського народу. Не є винятком і гуманітарна сфера та, як її складник, наукові дослідження.

Археологічні дослідження на Волині протягом 2022–2024 років зосереджено на трьох основних напрямках:

1) проведення рятувних досліджень під час будівництва об'єктів критичної інфраструктури. Це, зокрема, масштабні археологічні роботи на місці будівництва укриття для Лицею імені Олександра Цинкаловського та в межах проєкту реконструкції мереж у місті Володимирі, а також дослідження при реконструкції луцького військового госпіталю;

2) здійснення розвідкових та археологічно-архітектурних робіт пам'яткоохоронного характеру на Замковій площі міста Луцька, продовження досліджень нововідкритих крипт Кафедрального собору Святої Трійці Луцької дієцезії РКЦ, комплексу Луцького Хрестовоздвиженського братства (Хрестовоздвиженського Собору ПЦУ), а також парафіяльного костелу Святої Трійці в Любомлі;

3) проведення згідно з навчальним планом польової археологічної практики для студентів історичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Дослідження виконувала Волинська археологічна експедиція Охоронної археологічної служби України Інституту археології НАН України (рис. 1) у співпраці з Волинським національним університетом імені Лесі Українки, Адміністраціями державних історико-культурних заповідників у Луцьку й Володимирі та Спілкою археологів України на підставі кваліфікаційних і дозвільних документів з урахуванням чинних норм воєнного стану.

Ключові слова: *Волинь, Волинська археологічна експедиція, археологічні дослідження, Луцьк, Володимир.*

Bayuk Viktor. Archaeological research in Volyn in the conditions of modern war

The article comprehensively summarizes the results of scientific archaeological research conducted in Volyn during the Russian-Ukrainian war (2022–2024). The results are focused on rescue research, reconnaissance, conservation and monument protection works, as well as on theoretical generalization and introduction to scientific circulation of a mass of archaeological sources.

The full-scale invasion of the neighboring terrorist state has a direct reflection in virtually all spheres of activity of the Ukrainian people. The humanitarian sphere and, as its component, scientific research are no exception.

Archaeological research in Volyn during 2022–2024 is focused on three main directions:

1) Conducting rescue research during the construction of critical infrastructure facilities. These include large-scale archaeological work at the site of the construction of a shelter for the Oleksandr Tsinkalovskiy Lyceum and as part of the network reconstruction project in the city of Volodymyr, as well as research during the reconstruction of the Lutsk military hospital.

2) Carrying reconnaissance and archaeological and architectural works of a monument-preserving nature on the Castle Square of the city of Lutsk, continuing research into the newly discovered crypts of the Cathedral of the Holy Trinity of the Lutsk Diocese of the RCC, the complex of the Lutsk Ascension Brotherhood (the Ascension Cathedral of the OCU), as well as the parish church of the Holy Trinity in Liuboml.

3) Carrying out according to the curriculum of field archaeological practice for students of historical specialties of Lesya Ukrainka Volyn National University.

Research was carried out by the Volyn Archaeological Expedition of the Protection Archaeological Service of Ukraine of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fig. 1) in cooperation with the Lesya Ukrainka Volyn National University, the Administrations of State Historical and Cultural Reserves in Lutsk and Volodymyr, and the Union of Archaeologists of Ukraine on the basis of qualification and permission documents taking into account current rules of martial law.

Key words: Volyn, Volyn archaeological expedition, archaeological research, Lutsk, Volodymyr.

Виклад основного матеріалу. Нижче коротко схарактеризуємо результати робіт за кожним напрямом, адже вони є надзвичайно інформативними та становлять базу історичних знань.

Навесні 2023 року Охоронна археологічна служба України проводила рятувні археологічні дослідження в урочищі Апостольщина в межах окольного міста Володимира. Роботи були пов'язані з реалізацією проєкту «Нове будівництво навчального корпусу та укриття ліцею імені Олександра Цинкаловського Володимирської міської ради по вулиці 20-го Липня, 21 у місті Володимирі Волинської області».

Унаслідок свого столичного статусу Володимир завжди привертав увагу дослідників історичної спадщини [11, с. 4–7]. Фахові ж археологічні дослідження (під цим поняттям ми розуміємо роботи, з виконання яких збереглися належні наукові звіти та публікації – В.Б.) розпочинаються в період Другої Речі Посполитої (1922–1939 рр.), мали своє продовження в радянський період (1955–1991 рр.) та тривають у часи Незалежності України.

На визначеній під реалізацію проєкту ділянці пришкільного відкритого спортивного майданчика закладено розкоп із конфігурації майбутнього укриття з урахуванням усіх інклюзивних принципів сучасного будівництва. Розкоп закладено так, що він перекриває всю пляму майбутньої забудови.

Розміри розкопу: основна частина 19x48 м, пандусна група 3-8x26 м. Сітка квадратів розмічена стандартно, нумерація цифрова з півдня до півночі від 1 до 24, нумерація буквена із заходу до сходу від А до Л (буква Г не використовувалася).

Оскільки в межах урочища Апостольщина безпосередньо на шкільному подвір'ї в 1999–2000 рр. під керівництвом С. В. Терського [15, с. 35] закладено чотири розкопи різних розмірів та конфігурацій, продовжуючи суцільну нумерацію, розкопу присвоєно номер V (п'ять).

Досліджено насичений культурний шар та 34 археологічні об'єкти (житла, господарські ями, виробничі споруди, окремі печі поза житлами), які датують періодом від IX ст. (час археологічної культури типу Лука Райковецька) до XIV ст. (час Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського) [6, с. 6–7].

Повні результати досліджень будуть опубліковані автором в окремому виданні, у цій публікації маємо на меті оглядово схарактеризувати колекції рухомих археологічних знахідок, виявлених у культурному шарі розкопу та заповненні археологічних об'єктів. Зокрема, під час розкопок виявлено, зафіксовано та атрибутовано археологічні колекції:

– колекцію керамічних виробів як звичних, місцевого виробництва, так і чисельних імпортих: причорноморських амфор (рис. 2) та близькосхідних гончарних посудин (рис. 3). Тут окремо слід

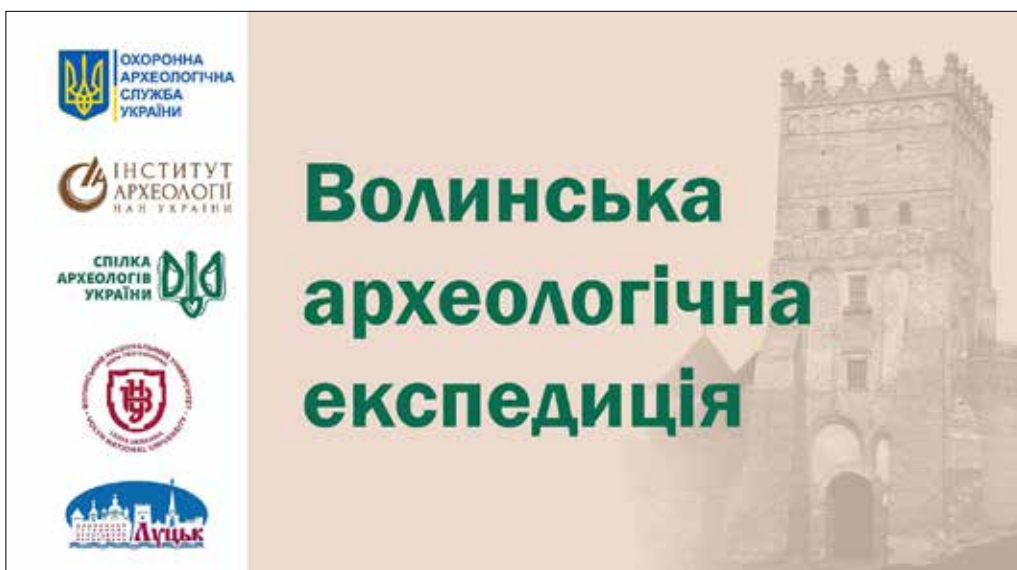

Рис. 1. Прапор Волинської археологічної експедиції

відзначити чисельний набір таврованого (клеймованого) посуду, зокрема з варіантами стилізованого тризуба (рис. 4) та цікаві зразки періоду Великого князівства Литовського (рис. 5);

– колекцію виробів зі скла, яка представлена численними знахідками витих та гладких браслетів синього, зеленого та коричневого скла, прозорих чи вкритих поливами, округлих, підтрикутних чи прямокутних, подеколи деформованих під дією вогню чи в процесі виготовлення, а також зразками округлих намистин жовтого, зеленого чи синього скла;

– колекцію виробів із кістки та рогу, яка представлена цікавими зразками різноманітно орнаментованих особистих амулетів (рис. 6); зразками ковзанів, зокрема виявлених парно в заповненні об'єкта; різноманітними фігурними накладками, подеколи зі збереженими в них мініатюрними кістяними ж цвяшками; астрагалами: простими, просвердленими, а також із залитими свинцем отворами; готовими голками й проколками, а також заготовками різних виробів;

– колекцію виробів із чорного металу, яка представлена зброєю (вістря стріл різних форм, списів та сокир), зразками різноманітних замків та ключів, набором інструментів коваля чи слюсаря з вісімнадцяти знарядь, виявлених разом в одному з об'єктів, різноманітними ножами, стременами, вудилами, пряжками, рибальськими гачками, кресалами, вагами та іншими знахідками;

– колекцію металопластики з кольорових металів, серед яких ніж із варязькими символами (рис. 7), виявлений в об'єкті XI ст., зразки хрестів-енколпіїв та іншої культової символіки, перстні, книжкові застібки та накладки, гудзики, сережки та низка інших речей;

– колекцію підложних майолікових плиток зі стилізованими орнаментами, які, безсумнівно, походять із культового мурованого об'єкта;

– найбільшу з виявлених під час археологічних досліджень в Україні колекцію митних товарних пломб «дорогочинського типу», зокрема з іконографічними зображеннями, а також комплекс знахідок, пов'язаний із їх виготовленням (оплавки свинцю, заготовки пломб, гирьки тощо).

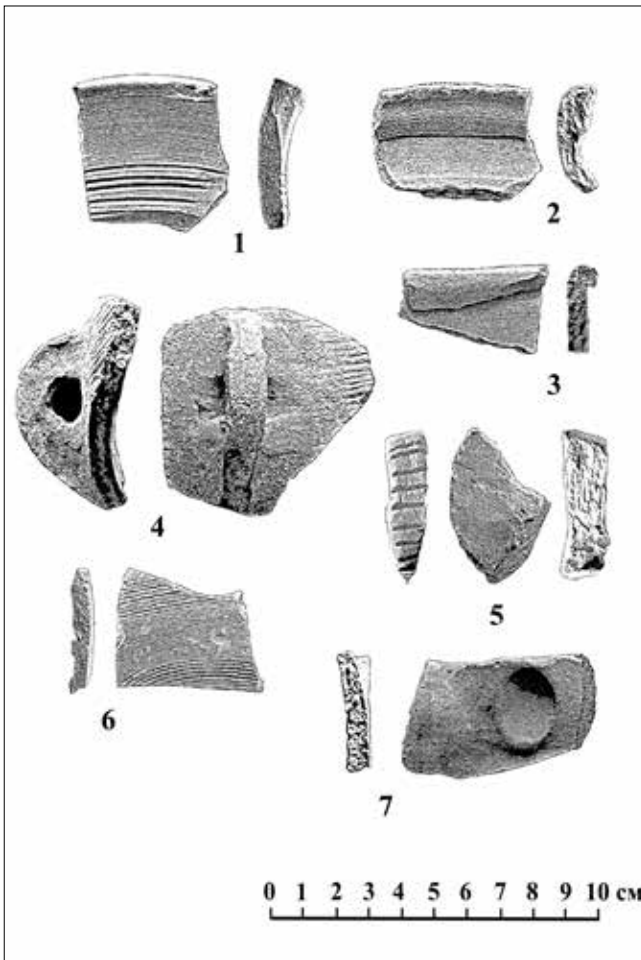

Рис. 2. Зразки столових візантійських амфор з урочища Апостольщина

Рис. 3. Близькосхідна посудина із сурами Корану з урочища Апостольщина

Рис. 4. Денце з клеймом тризуба з урочища Апостольщина

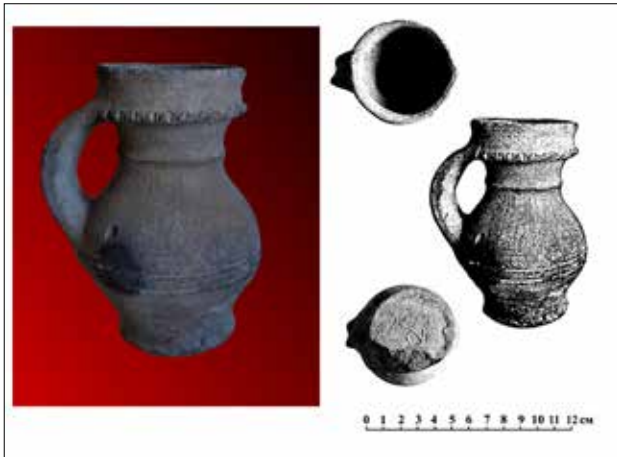

Рис. 5. Мініатюрний глек з урочища Апостольщина

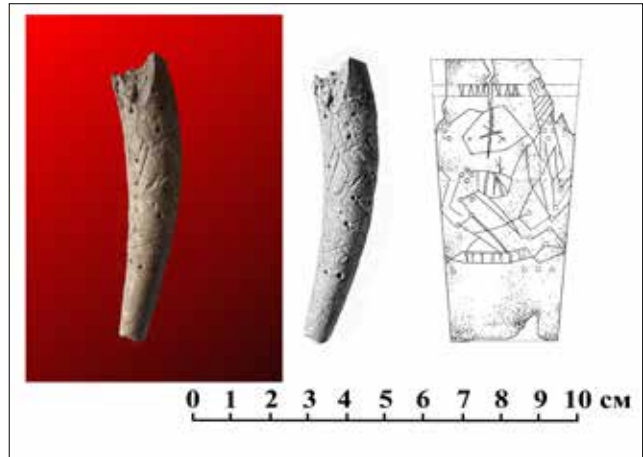

Рис. 6. Амулет з комбінованим урізним орнаментом з урочища Апостольщина

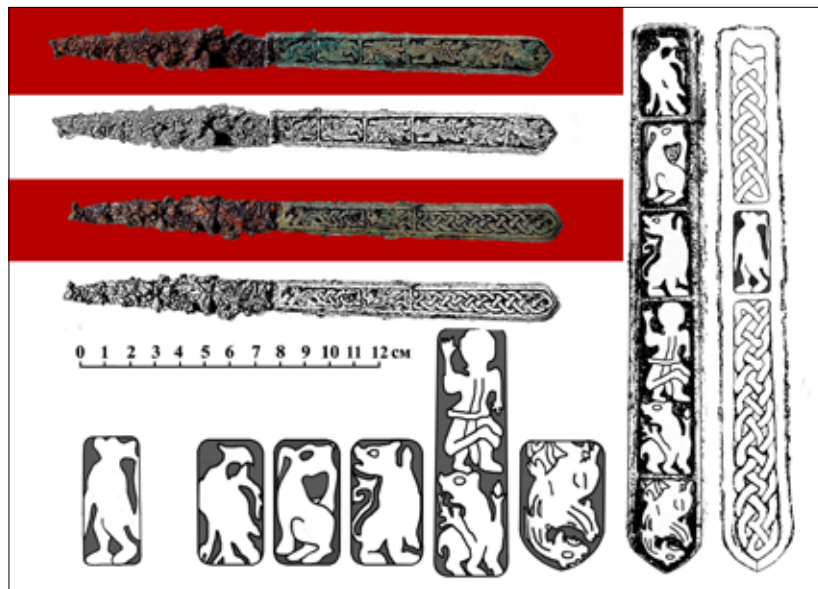

Рис. 7. Ніж варяга XI ст. з урочища Апостольщина міста Володимира

Роботи є наймасштабнішими за всю історію наукових археологічних досліджень міста Володимира (рис. 8). Виявлений комплекс знахідок, що представляє фактично всю матеріальну культуру давньоруської столиці, є частиною державного музейного фонду України й після повного камерального опрацювання та інтерпретації буде переданий до Володимирського історичного музею для відповідального зберігання й формування експозиції.

Улітку 2024 року експедиція продовжила дослідження у Володимирі, роботи стосувалися виконання програми реконструкції тепломереж у центральній частині міста. На відрізку 450-метрової траншеї майбутніх мереж досліджено культурний шар окольного міста датуванням від X до XVII ст., а також неординарний археологічний об'єкт.

Поблизу Собору Різдва Христового виявлено та досліджено залишки споруди XVI–XVII ст., яка за низкою ознак є міським магістратом чи, можливо, будинком високого міського урядника. У завалі великої кахляної печі віднайдено керамічну «корону» із чітким стилізованим гербом Володимира: вершником в обладунках із мечем, який списом убиває змія (рис. 9). Стилізоване зображення має коріння в давньоруській іконографії Юрія (Георгія) Змієборця і є прямим попередником сучасного офіційного герба міста.

Відмітимо, що зображення на знахідці тотожне тому, яке свого часу прикрашало шеврони бійців 14 окремої механізованої бригади імені князя Романа Великого, яка формувалася саме у Володимирі. Її елементи є й на теперішньому шевроні військового з'єднання – рука в латах тримає спис, що

Рис. 8. Волинська археологічна експедиція під час досліджень у Володимирі

Рис. 9. Корона кахляної печі зі стилізованим зображенням Святого Юрія Зміборця із середмістя Володимира. Робоче фото

притаманно обладунку не раніше пізнього середньовіччя.

Як відомо, герб міста Володимира є найдавнішим історичним міським гербом України. Він засвідчений у листі міських урядовців до німецького міста Штральзунда 1324 року. Там же наявна печатка з Юрієм Зміборцем. Михайло Сергійович Грушевський [10, с. 5–8] уважав це зображення найдавнішою урядовою печаткою українських міст (рис. 10).

Дослідження в історичній частині міста Луцька були менш масштабними, мали розвідковий та пам'яткоохоронний характер, однак результати їх проведення є надзвичайно інформативними [8, с. 75–86].

Роботи на Замковій площі виконували восени 2022 року й були пов'язані з фактом значних посідань історичної бруківки площі по лінії Колегіум єзуїтів – Луцький замок, неподалік провалу, що утворився 12 квітня 2013 року. Тоді автором вияв-

лено та попередньо досліджено підземну забудову історичної частини Луцька XVII ст. [1, с. 101–102].

Замкова площа міста Луцька розташована на центральній осі Заповідника між Луцьким замком та Кафедральним костелом Святих Апостолів Петра й Павла. Сучасна площа сформована на рубежі XIX–XX ст. із переносом адміністративного центру міста на північний схід, до цього цю територію займав Окольний замок. В археологічному контексті під бруком Замкової площі законсервовано залишки багатьох пізньосередньовічних та ранньомодерних міських споруд.

На місці значних просідань Замкової площі закладено 2 розвідкові шурфи стандартних розмірів 2x2 м [7, с. 3–17].

Шурф № 1 закладено в центральній частині Замкової площі за 22 метри на південь від південно-східного кута колишнього монастиря сестер Шариток (нині управління Луцької дієцезії РКЦ). У розвідковому шурфі, усього на -0,25 м від рівня бруківки Замкової площі виявлено кут фундаменту мурованої споруди, складеної із цегли-пальчатки та великоформатної цегли розмірами 32x15x8 см, яка датується в межах XV–XVII ст. Об'єкт пошкоджений, мурування історичної споруди вдавнене внаслідок руху площею великогабаритного транспорту (рис. 11).

Рис. 10. Презентація знахідки в міськраді Володимира. Літо 2023 року

Рис. 11. Мурування споруд під бруком Замкової площі. Літо 2022 року

Шурф № 2 закладено в західній частині Замкової площі за 16 метрів на північний схід від північно-східного кута колишнього монастиря Ордену єзуїтів (нині Волинський коледж НУХТ). Ситуація аналогічна, усього на $-0,3$ м від рівня бруківки Замкової площі виявлено кут фундаменту мурованої споруди, складеної із цегли-пальчатки та великоформатної цегли розмірами $32 \times 15 \times 8$ см, яка датується в межах XV–XVII ст. Об'єкт аналогічно пошкоджений.

Після опрацювання виявлених фрагментів споруд шурфи було засипано, благоустрій території відновлено. Рухомих археологічних знахідок, давніших за XIX ст., у розвідковому шурфі виявлено не було, архітектурно-археологічні елементи зафіксовано та опрацьовано без розбору.

Невеликі за обсягом розвідкові археологічні дослідження Замкової площі міста Луцька показали наявність майже суцільної пізньосередньовічної та ранньомодерної забудови безпосередньо під бруком площі. Будь-які земляні роботи на цій території слід проводити виключно археологічними методами.

Роботи біля корпусу Луцької братської школи виконували влітку 2022 року й були пов'язані з фактом пролому в невідомі підземні приміщення впритул до північно-східного кута споруди [7, с. 18–32].

На місці давнього шпиталю та церкви Святого Лазаря зусиллями луцьких братчиків у першій половині XVII ст. (протягом 1630–1640-х років) зводиться двоповерхове приміщення монастирського корпусу, де розміщуються:

слов'яно-греко-латинська школа, бібліотека, монастирські келії, шпиталь для хворих і престарілих, а з 1635 року – друкарня. На початку XVIII ст. братський монастир переходить в унію до отців-василіан. У період 1803–1807 років до монастиря було прибудовано домову церкву, а згодом ще низка приміщень. Саме підвальну частину цієї прибудови археологічно досліджено (рис. 12).

Рис. 12. План-схема досліджених підземель комплексу Луцького братства

Через пролом склепінчастого даху поруч північно-східного кута корпусу Братської школи обстежено нововідкриті підземні приміщення. Було оглянуто кімнату розмірами 6,28x4,4 м із циліндричним склепінням та виходами на південь (до підвальних приміщень власне під корпусом школи) та захід (до ймовірної вхідної групи).

Паралельно з постійним викачуванням води здійснено розчистку цього приміщення від ґрунту та сміття, виразних знахідок археологічного характеру при цьому не виявлено.

Отже, розвідковими археологічними дослідженнями вдалося дослідити частину приміщень Луцького Хрестовоздвиженського братства, яке, найімовірніше, є підвальною частиною каплиці отців-василіан, зведеною в період з 1803 до 1807 року. Загрозливою залишається ситуація з тривалим підтопленням підвалів споруди, необхідні термінові протиаварійні та гідроізоляційні роботи.

Археологічні дослідження місцезнаходження Кафедрального собору Святої Трійці тривають із 2020 року [5, с. 203–208], територія досліджень – внутрішній двір Луцької дієцезії, між корпусами П-подібного колишнього монастиря сестер Шариток, вільний від будь-яких сучасних споруд та зайнятий нині газonom.

Троїцький костел фундації великого князя Литви Вітовта будувався впродовж 1425–1427 років. Після завершення побудови Вітовт переніс до нього з Володимира кафедру й наділив маєтком неподалік від Луцька.

Достеменно невідомо, чи «Вітольдова кафедра» постраждала під час пожежі Окольного замку в 1539 році, чи просто вже храм не відповідав новим вимогам, проте від цього часу й до 1545 року луцький єпископ Юрій Фальчевський провадить будівництво нового костелу.

Новий храм, теж посвячений Святій Трійці, був мурований, розписаний усередині фресками, а на одній із його чотирьох башт змонтували годинник із дзвонами. Як відзначили королівські ревізори, він став окрасою міста й сприяв покращенню оборонних можливостей замку [2, с. 45].

Завершивши спорудження кафедри, член великокнязівської ради й особливий друг королівської сім'ї єпископ Фальчевський власним коштом мурує дім костельний та інші будинки. У них розмістилася капітула, дієцезіальна канцелярія, латинська школа, а також притулок для престарілих та інвалідів.

Із середини XVII ст. в костелі дедалі частіше збиралися повітові й воєводські сеймики [17, с. 126], на яких вирішували адміністративні й політичні питання місцевого життя, у цей же час навпроти

Троїцького комплексу, на викупленій ділянці землі будують Петропавлівський костел та колегіум отці-езуїти, які до цього орендували капличку при кафедрі.

У 1724 році споруди комплексу потерпають від пожежі. Протягом наступного року ремонт костелу й будинків проводить єпископ Стефан Рупнівський, а реставраційними роботами керує польський архітектор Матеуш Осецький. За його проектом на місці обгорілої дерев'яної дзвіниці будується нова, цегляна. Ренесансний архітектурний вигляд комплексу після реконструкції набув барокових ознак, що можна спостерігати в його зображенні на іконі Святого Ігнація (рис. 16).

Біскупа Стефана Рупневського після смерті поховано в кафедрі, як і її попереднього будівничого Юрія Фальчевського.

Після руйнівних пожеж 70-х років XVIII ст. відновлення Троїцького костелу стає неможливим. Кафедру перенесли до Петропавлівського костелу, а руїни Троїцького розібрали [16, с. 41–46].

Стаціонарних археологічних досліджень місцерозташування Собору Святої Трійці в Луцьку не проводилося, його розташування історики локалізували на основі писемних свідчень та вкрай обмежених зображальних джерел.

Археологічними методами розчищено й протрасовано відрізок північного муру споруди довжиною 14,8 та шириною 1,75 м, складеної із цегли-пальцівки на вапняковому розчині, простежено підлогу Собору, що була викладена підквадратними підложними плитками, а також розчищено та зафіксовано нововідкриті крипти.

Об'ємно-планувальне рішення нововідкритих підземних просторів належить до анфіладного типу з двома приміщеннями (приміщення № 1, розміром 3,5х3,2 м та приміщення № 2, розміром 4,0х3,6 м), що розташовані на одній осі одне за одним і пов'язані через коридор проходами (дверними прорізами). Приміщення № 3 є камерою, розміром 1,8х2,05 м, з'єднаною з приміщенням № 2. Усі приміщення нетиньковані, мають циліндричний тип склепіння.

Приміщення № 1, яке є дещо витягнутим по осі схід-захід має розміри 3,5х3,2 м. Посередині північної стіни приміщення розташований стрімкий продух шириною 1,5 м з лучковою перемичкою. У південній стіні приміщення міститься прямокутна в плані ніша з лучковим завершенням, шириною 0,27 м і глибиною 0,1 м. У південно-східній частині приміщення через дверний проріз (шириною 1,1 м) із лучковим завершенням, з'єднане з невеличким коридором, розміром 1,1х2,5 м. У східній стіні коридору розміщено дверний проріз шириною 1,15 м, за ним сходи, які слугували входом. Майже навпроти сходів у західній стіні коридору прямокутна в плані ніша з лучковим завершенням, шириною 0,6 м і глибиною 0,2 м.

Коридор через дверний проріз з лучковою перемичкою з'єднує приміщення № 1 з приміщенням № 2 (рис. 13). Це дещо витягнуте по осі схід-захід приміщення розміром 4,0х3,6 м, у південній його частині міститься подібний до описаного стрімкий шахтний продух.

У північній стіні приміщення № 2 розташований дверний проріз (шириною 0,7 м) із лучковою перемичкою, який веде до невеличкого приміщення № 3. Це камера, розміром 1,8 х 2,05 м, витягнута по осі південь-північ. У північній стіні камери, навпроти входу, міститься прямокутна в плані ніша, шириною 0,6 м і глибиною 0,1 м.

Крипта (приміщення) № 2 (умовно індивідуальна) з окремою камерою для поховання найвищого рангу (крипта № 3) порожня, поховань там не виявлено. У крипті № 1 (умовно загальна) відкрито та досліджено повторні поховання без анатомічного порядку кількох десятків людей із супровідним перемішаним інвентарем (тканини, гудзики, елементи одягу тощо). Із крипти (приміщення) № 1 простежено перехід найпевніше до підземного простору власне собору. Детальні камеральні та комплексні антропологічні дослідження зможуть дати чіткіші уявлення, але наразі можемо припускати, що крипти використовували за прямим призначенням під час функціонування споруди собору в XVI–XVIII ст., є припущення, що ця крипта могла належати родині єпископа Фальчевського [7, с. 33–50].

Численний рухомий археологічний матеріал: фрагменти кахель, кераміка, вироби зі скла і металів разом із ґрунтом потрапили до крипти під час їх засипки культурним шаром історичної частини місті ймовірно вже у 2 половині XX ст., однак виявлені *In situ* підложні плити (рис. 14) є справжньою підлогою Собору.

Розвідковими археологічними дослідженнями вдалося дослідити частину споруди Кафедрального собору Святої Трійці – відрізок північного муру, первісну підлогу храму та його крипти. Подальші роботи, що матимуть на меті згабаритувати об'єкт на місцевості, слід виконувати, орієнтуючись на підлогу храму.

Восени 2022 року Волинською археологічною експедицією вперше проведено розвідкові археологічні дослідження костелу Святої Трійці та костельної дзвіниці в Любомлі. Завдання дослідження – з'ясувати

Рис. 13. Нововідкриті крипти Собору Святої Трійці

Рис. 14. Підлога Собору Святої Трійці, викладена плитками

первісну конструкцію фундаментів споруд, визначити глибину їх закладення та рівень ґрунтових вод [3, с. 30–34].

Храм споруджено в 1412 році в готичному стилі. Костел неодноразово горів, як і все місто, та перебудовувався. У 1731 році до нього із західного боку добудовано ще один об'єм. Стародавня частина споруди виконана в простих формах, без помітного декоративного вбрання. Декор добудованого фасаду має барокові риси, які частково відобразилися й на стародавньому об'ємі. Із XVIII століття храм набув барокового вигляду й більше не перебудовувався, лише періодично проводили ремонти. Це цегляна, одне нефна споруда з напівкруглою апсидою. Накритий костел високим двосхилим дахом із сигнатурою, склепіння не збереглися. Головний фасад завершено двоярусним бароковим фронтоном плавного абрису з бічними волютами. Зберігся частково ренесансний портал. Вівтарем храм зорієнтований на схід.

Дзвіниця, що розташована поруч із костелом, споруджена в 1764 році. Вона цегляна, прямокутна в плані, двоярусна, з високим крутим двосхилим дахом і бароковими фронтонами, на фасадах – ніші. Наскрізний прохід до костелу створює внутрішній простір з прямокутними нішами.

Відповідно до поставлених цілей розвідкового дослідження впритул до муру костелу закладено два розвідкові шурфи, один шурф закладено впритул до дзвіниці [4, с. 3–5].

Шурф № 1 (Костел) закладено впритул до головного (західного) фасаду костелу за 1,6 м ліворуч (на північ) від центральних дверей костелу. Розміри шурфу: довжина 2 м (вздовж фундаменту, напрям північ-південь), ширина 1 м (напрямок схід-захід). Репером для цього шурфу обрано нижню площину віконного прорізу на східному фасаді, різниця між рівнем репера та рівнем денної поверхні (бетонної обмостки) в місці закладки шурфу становить -1 м. Глибина шурфу від репера в шурфі становила 2,65 м (1,65 м від денної поверхні), нижче цього рівня робота була внеможливлена через рівень ґрунтових вод. Контрольним прокопуванням нижче рівня ґрунтових вод (у болотному шарі) засвідчено продовження цегляного монолітного фундаменту ще мінімум на 0,25 м від рівня дна шурфу.

Шурфом досліджено добре збережений фундамент західної фасадної стіни костелу, складений із якісної, добре випаленої цегли розмірами 30x14x5 см на глибину -2,65 м від репера (+ мінімум 0,25 м простежено в болотному шарі). Підшви фундаменту не досягнуто через рівень ґрунтових вод.

Шурф № 2 (Костел) закладено впритул до стику східного фасаду (апсиди) та приміщення ризниці за 2,8 м ліворуч (на південь) від північно-східного кута ризниці (рис. 15). Розміри шурфу: довжина 2 м (уздовж фундаменту ризниці, напрям північ-південь), ширина 2 м (вздовж фундаменту апсиди, напрям схід-захід). Репером для цього шурфу обрано нижню площину віконного прорізу на східному фасаді, різниця між рівнем репера та рівнем денної поверхні (бетонної обмостки) в місці закладки шурфу становить -1 м. Глибина шурфу від репера в шурфі становила 2,75 м (1,75 м від денної поверхні). Жовтої материкової глини досягнуто на глибині 2,55 м від репера (1,55 від денної поверхні), контрольний прокоп здійснено на глибину 0,2 м.

Шурфом досліджено добре збережений фундамент стику апсиди та ризниці (північно-східний кут споруди). Фундамент комбінований, складений із якісної добре випаленої цегли розмірами 25x12x8,5; 26,5x13x8; 27x13x8; 28x13x8; 31x13x9 см на глибину 1,8 (апсида) та 2,05 (ризниця) м від репера. Нижче цегляного мурування йшов складений з округлих та овальних каменів цоколь висотою 0,75 м (апсида) та 0,5 м (ризниця). Підшови фундаменту досягнуто на глибині 2,55 м від репера.

Шурф № 1 (Дзвіниця) закладено впритул до бокового (західного) фасаду дзвіниці за 1 м ліворуч (на північ) від південно-західного кута дзвіниці (Рис. 3). Розміри шурфу: довжина 2 м (вздовж фундаменту, напрям північ-південь), ширина 1 м (напряв схід-захід). Репером для цього шурфу обрано нижню площину західної ніші на південному фасаді, різниця між рівнем репера та рівнем денної поверхні (бетонної обмостки) в місці закладки шурфу становить -0,4 м. Глибина шурфу від репера в шурфі становила 1,7 м (1,3 м від денної поверхні), нижче цього рівня робота була внаслідок неможливості через рівень ґрунтових вод. Контрольним прокопуванням нижче рівня ґрунтових вод (у болотному шарі) засвідчено продовження цегляного монолітного фундаменту ще мінімум на 0,2 м від рівня дна шурфу.

Шурфом досліджено добре збережений фундамент західної фасадної стіни костелу, складений із якісної добре випаленої цегли розмірами 32x11x6 см на глибину -1,7 м від репера (+ мінімум 0,2 м простежено в болотному шарі). Підшови фундаменту не досягнуто через рівень ґрунтових вод.

У розвідкових шурфах, особливо в шурфі № 2 біля костелу, виявлено поховання без анатомічного порядку, судячи по черепах, 7 людей. Антропологічні матеріали спаковано й повторно захоронено на глибині 1 м від денної поверхні в куті шурфу № 2 (стик апсиди та ризниці храму).

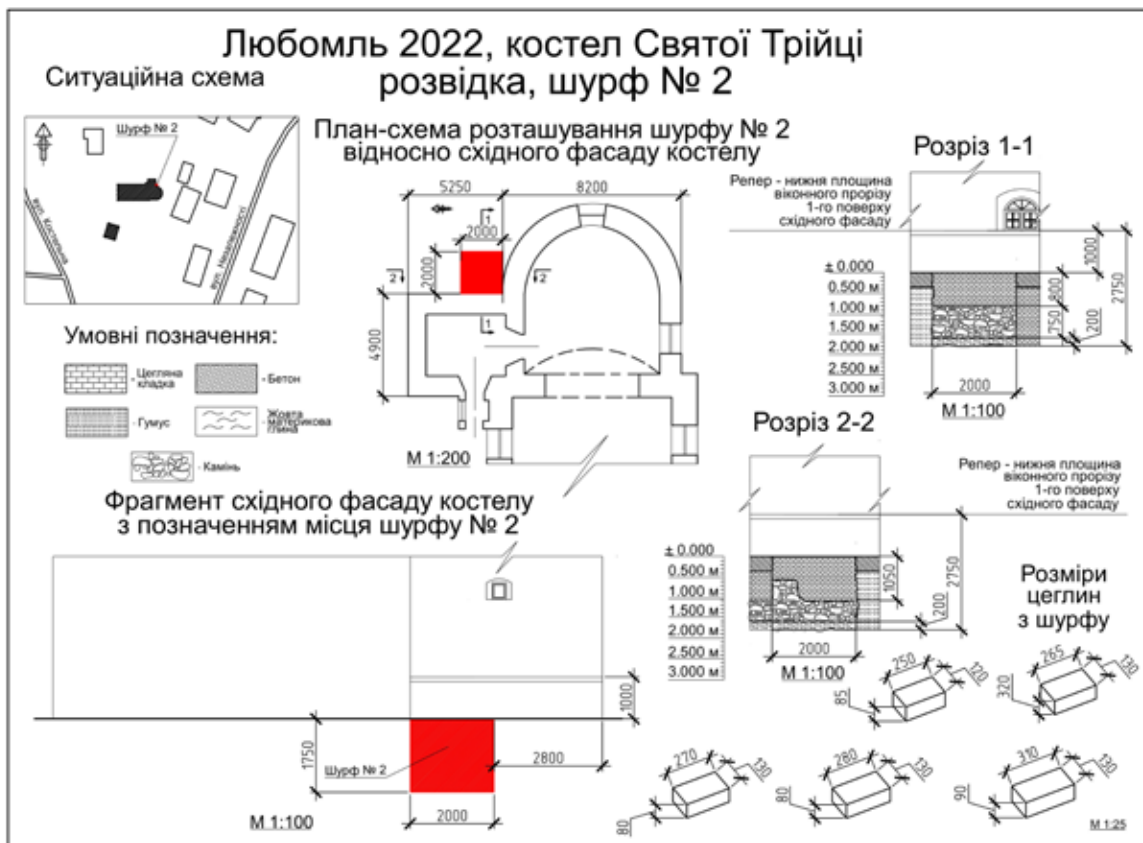

Рис. 15. План-схема розвідкових досліджень Лубомльського костелу

Під час проведення археологічних досліджень виявлено незначну кількість археологічних знахідок, які, безсумнівно, пов'язані з будівництвом та побутованням споруди.

Основним масивом знахідок в обох шурфах були фрагменти покрівельної черепиці, з яких виокремлено три основні типи:

Тип 1. Черепиця покрівельна керамічна, світло-коричневого кольору, прямокутна, слабо вигнута. Повна товщина виробу 15 см. Представлений 7 фрагментами, у двох фрагментів таких зразків збережено по два краї (боковий та торцевий), цілого зразка не виявлено.

Тип 2. Черепиця покрівельна керамічна, від світло-коричневого до вишневого кольорів, прямокутна, подеколи слабо вигнута у верхній частині. Повна ширина виробу 135 см, повна товщина виробу 15 см, повну довжину виробу встановити складно, цілого зразка не виявлено. З внутрішнього боку виробу первісне кріплення у вигляді невеликого косоного виступу з гострим краєм, край черепиці плавно заокруглений. На деяких зразках таких виробів сліди цементного розчину з внутрішнього боку. Представлений 15 фрагментами.

Тип 3. Черепиця покрівельна керамічна, від світло-коричневого до рожевого кольорів, прямокутна, рівна. Повна ширина виробу 175 см, повна товщина виробу 20 см, повну довжину виробу встановити складно, цілого зразка не виявлено, однак вона значно крупніша за 2-й тип. Виступ для кріплення в цього типу відсутній. На деяких зразках таких виробів сліди цементного розчину з внутрішнього боку. Представлений 11 фрагментами.

Виявлені у всіх шурфах у незначній кількості фрагменти кераміки належать звичним для XVII–XVIII ст. формам тонкостінного димленого посуду, на увагу заслуговує знайдений у шурфі № 2 кістяний виріб із нанесеними солярними знаками.

Восени 2024 року, з огляду на необхідність встановити технологічне обладнання, виконано необхідні дослідження поруч луцького військового госпіталю – колишнього монастиря ордену тринітаріїв [9, с. 2–6].

В історичному плані земельна ділянка розташовується за межею оборонних укріплень Луцького Окольного замку в середмісті середньовічного Луцька. Домінантою цієї території віддавна був північний корінний берег річок Глушець та Стир, на якому формуються доміські селища, а пізніше, із розвитком цієї ділянки як класичного ранньомодерного міста, цю територію займає комплекс монастиря тринітаріїв.

Орден тринітаріїв утверджується в Луцьку у вересні 1717 року. Настоятелем конвенту Петро Любецький отримав фундацію в розмірі 60 тисяч злотих на побудову монастиря та костелу від брацлавського скарбника Павла Майковського, монахи ордену за ці кошти купили значний земельний наділ та побудували комплекс.

11 листопада 1729 року освячено тринітарський костел Архангела Михайла та Апостола Павла. Стару Михайлівську церкву розібрано. Костел було збудовано в стилі бароко. Розташовувався вздовж однієї з головних вулиць цього району Луцька – Олицької. Костел був тринефним. Мав дві вежі над захристями зі шпильми та центральний великий шпиль. Дві вежі належали до головного фасаду з бароковим аттиком. Центральна частина фасаду завершувалася трикутним фронтоном зі скульптурами на похилих карнизах. Фасад обрамлювався пілястрами, які підтримували балку-карниз із фронтоном. Портал із рельєфним сандриком так само обрамлювався пілястрами. Зі східного боку до костелу приєднав П-подібний монастир із внутрішнім двором. Один із торців монастиря мав складного профілю бароковий фронтон, який відповідав високому дахові всієї споруди монастиря. Територія була обгороджена муром із двоюрисною брамою.

Вигляд новозбудованого костелу можна побачити на іконі Святого Ігнація, яка написана всередині XVIII ст. На ній зображено тринітарський костел та забудову тогочасного Луцька (рис. 16). Припускається, що ця ікона могла писатися саме для монастиря луцьких тринітаріїв.

У 1845 році луцький тринітарський конвент зазнав утисків, у нього було забрано маєтки на Яровиці, Вишкові, Ківерцях, Сокиричах, а в 1849-му скасовано взагалі. У 1863 році тут зробили тюрму для політичних в'язнів, куди, зокрема, саджали учасників польського повстання. У 1869 році влада постановила розібрати костел на будівельний матеріал, який пішов на будівництво військового шпиталю в селі Красному, що згодом стало західною околицею міста.

У приміщенні монастиря розмістили окружний суд. У дворі суду в 1895 році збудували пам'ятник російському імператорові Олександрові III а поряд із місцем, де стояв костел, відновлене Луцьке братство спорудило Іверську капличку. Пізніше, під час Першої світової, пам'ятника не стало, каплицю ж спалено в 1961 році [13, с. 107–108]. У міжвоєнному двадцятилітті, коли Волинь входила до складу Другої Речі Посполитої, в окружному суді відбувалися гучні справи над комуністами, поряд проводили їхні страти.

Рис. 16. Ікона Святого Кастана зі збірки Волинського краєзнавчого музею

Рис. 17. Особистий гербовий перстень із досліджень монастиря тринітаріїв

Від усіх тих подій і перебудов залишилося тільки приміщення монастиря. Сьогодні його знову використовують як військовий шпиталь.

Попередніх наукових археологічних досліджень комплексу монастиря тринітаріїв не засвідчено.

Наукові археологічні дослідження здійснено методом спостереження за зняттям верхнього шару площі розкопу (асфальт, щебенева подушка) та стандартним методом археологічного дослідження культурного шару розкопу.

У результаті польових досліджень на площі розкопу в 62 м. кв. встановлено:

- на всій площі розкопу до глибини -0,3 м від денної поверхні залягає кілька шарів асфальту та підсіпок;
- до технологічної глибини в -2,0 м, дослідженої згідно з технічним завданням, залягає змішаний шар ґрунту зі знахідками від XII–XIII до XIX ст.;
- у стінках розкопу на всю його глибину простежено забутований глиною котлован побудови споруди монастиря тринітаріїв, його розміри по периметру наявної споруди становлять до 1 м;
- у культурному шарі розкопу, поза шаром глиняної забутовки первісного котловану споруди монастиря виявлено ознаки поховань без анатомічної цілісності;

Фундамент простежено до відмітки в -2,0 м від денної поверхні. Мурування фундаменту споруди (підвального поверху) складено з якісної цегли прямокутного формату, імовірно, однієї партії виготовлення розмірами 33,0–33,5x15–16x7–7,5 см, верх цоколя відрізняється внаслідок проведення пізніших ремонтів та підмурівок.

Звертає на себе увагу сильна насиченість вологою нижніх шарів розкопу (від -1,5 до -2 м), щільна глиняна забутовка котловану стримує її проникнення безпосередньо до фундаменту, однак він постійно зволожений.

Цікавою знахідкою є виявлений у культурному шарі особистий гербовий перстень-печатка з геральдичним зображенням, атрибуція якого – справа майбутніх досліджень (рис. 17).

Ще одним, не менш важливим в умовах воєнного часу напрямом роботи є щорічне проведення польової археологічної практики для студентів історичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки. Понад 30 польових сезонів практика проходить на базі Інституту

Рис. 18. Волинська археологічна експедиція під час досліджень в урочищі Шанків Яр

археології НАН України в зоні Хрінницького водоймища, археологічні дослідження проводять на багатошаровому поселенні в урочищі Шанків Яр (рис. 18).

В умовах воєнного стану (2022–2024 роки, 30–32-й польові сезони) археологічні роботи продовжують з метою повного дослідження пам'ятки. Найбільш ранні знахідки в урочищі Шанків Яр датують IV тисячоліттям до н.е., а в III–IV ст. н. е. тут проживали германські племена готів; поселення було торгово-культурно-ремісничим центром навколишньої округи. Завдяки щорічному проведенню тут археологічної практики студенти набувають компетенцій та досвіду, а Шанків Яр є одним із найкраще досліджених пам'яток на території історичної Волині [12, с. 280–287].

Одним із підсумків плідної співпраці Університету й Волинської археологічної експедиції стала презентація на факультеті історії, політології та національної безпеки видання «Археологія України за роки Незалежності» [14], де вміщено також матеріали про дослідження археології та давньої історії Волині (рис. 19).

Висновки. Отже, незважаючи на об'єктивні умови воєнного стану, наукові археологічні дослідження Волині тривають. Вони зосереджені на рятівних дослідженнях, розвідкових, консерваційних та пам'яткоохоронних роботах, а також на теоретичному узагальненні й уведенні до наукового обігу масиву археологічних джерел.

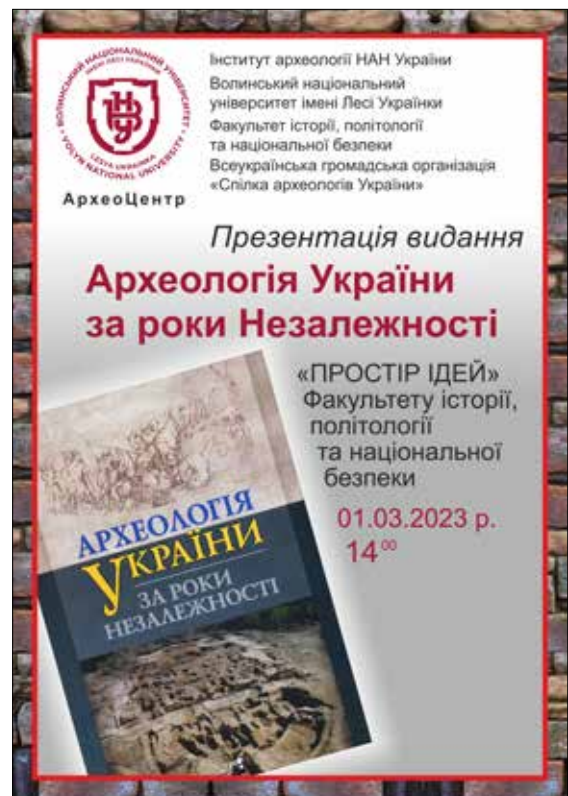

Рис. 19. Анонс презентації видання «Археологія України за роки Незалежності»

Література:

1. Баюк В. Г. Роботи на території Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку // Археологічні дослідження в Україні 2013 року. Збірник наукових статей. За ред. Д.Н.Козака. Київ : НАН України, 2014. 332 с.
2. Баюк В. Г., Бербець О. В. Луцьк стародавній. Пам'ятки старого міста / Відп. за випуск П. Рудецький. Луцьк : Терези, 2015. 128 с., іл.
3. Баюк В. Г. Розвідкові дослідження парафіяльного костелу Святої Трійці у Любомлі // Археологічні дослідження в Україні 2022 року. Збірник наукових статей. За ред. Ю. В. Болтрика. Київ : ІА НАН України, 2023. 386 с.
4. Баюк В. Г. Звіт про проведені розвідкові археологічні дослідження Костелу Святої Трійці та Дзвіниці костелу в місті Любомль Волинської області 2022 року. Луцьк, 2023. 65 с. Науковий архів Інституту археології НАН України.
5. Баюк В. Г. Археологічне відкриття Кафедрального Собору Святої Трійці у Луцьку // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XVIII. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 424 с.
6. Баюк В. Г. Звіт про проведені рятівні археологічні дослідження в рамках реалізації проекту «Нове будівництво навчального корпусу та укріття ліцею імені Олександра Цинкаловського Володимирської міської ради по вулиці 20-го липня, 21 у місті Володимирі Волинської області» в урочищі «Апостольщина» міста Володимира 2023 року (в 3 томах). Науковий архів Інституту археології НАН України.
7. Баюк В. Г. Звіт про проведені археологічні роботи на території Державного історико-культурного заповідника у місті Луцьку у 2022 році (Розвідкові археологічні дослідження Замкової площі, Розвідкові археологічні дослідження комплексу Луцького братства, Розвідкові археологічні дослідження Кафедрального костелу Святої Трійці). Луцьк, 2023. 50 с. Науковий архів Інституту археології НАН України.
8. Баюк В. Г. Сучасні археологічні дослідження Луцька // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XIX. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. 256 с.
9. Баюк В. Г. Висновок за результатами наукового археологічного дослідження по проєкту «Реставрація лікувального корпусу (монастир тринітаріїв – пам'ятка архітектури національного значення XVIII–XX ст., охоронний № 81) 498 військового госпіталю з пристосуванням (прибудовою) ліфтової шахти (будівля № 60/70, військове містечко № 60, м. Луцьк, вул. Сенаторки Левчанівської, 4)». Луцьк – Київ, 2024. 12 с. Науковий архів Охоронної археологічної служби України Інституту археології НАН України.
10. Грушевський М. С. Лист Володимирської громади з 1324 р. // Записки НТШ. Львів, 1906. Т. 72. Кн. IV.
11. Кучинко М. М. Володимир середньовічний: Історико-археологічні нариси. Луцьк : Вежа, 2006. 144 с.
12. Панікарський А. В. Поселення германців на Стирі // Археологія України за роки Незалежності. Київ: Інститут археології НАН України, 2022. 448 с.
13. Пясецький В. Е., Мандзюк Ф. Г. Вулиці і майдани Луцька: історико-краєзнавчий довідник. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. 399 с.
14. Рудянин І. П. Презентовано видання про досягнення археології України за роки Незалежності. Сайт Волинського національного університету ім. Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/news/prezentovano-vydannya-pro-dosyahnennya-arkheolohiyi-ukrayiny-za-roky-nezalezhnosti>.
15. Терський С. В. Археологія міста Володимира : монографія. Володимир-Волинський, Новоград Волинський : Новоград, 2019. – 244 с.
16. Троневиц П. О., Хілько М. В., Сайчук Б. Т. Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк : Діксон, 2001. 80 с.
17. Троневиц П. О. Луцький замок. Луцьк : Діксон, 2007. 198 с.

УДК 37(477.82-25)(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.02>

СПЕЦИФІКА ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ЛУЦЬКУ XVI СТ.

Бортнікова Алла,

доктор політичних наук,

кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-8132-1935

У статті здійснено аналіз правових відносин населення Луцька. Акцентовано увагу на тому, що Луцьк отримав магдебурзьке право в 1432 р. за привілеєм Владислава Ягайла. Тоді в правовому відношенні Луцьк і Луцька земля становили неподільне ціле. Місто й замок були частинами єдиного соціального організму. Привілей 1497 р. підтвердив Луцьку «право тевтонське, яке називається магдебурзьким», а жителі міста перейшли під юрисдикцію міського уряду (війта й райців). У такий спосіб місто й замок перетворилися на дві самостійні юридичні одиниці.

Показано специфіку складної соціокультурної структури населення міста, що вимагала правової регламентації і відбивалася на порядку управління містом, його структурі, функціях, характері зв'язків з інститутами державної та місцевої влади.

Правовий статус Луцька та інших волинських міст у складі Великого князівства Литовського, Руського й Жемайтійського визначали сфери земського (великокнязівського), патримоніального (князів, панів, зем'ян-шляхти), магдебурзького (міського) права. Поряд з ними діяли системи права етноконфесійних громад татар, вірмен, євреїв, караїмів та інших зі своєю юрисдикцією.

Засвідчено, що наявність у місті різних систем права негативно відбивалася на розвитку економіки, поповненні скарбниці міста, оскільки основний тягар податків покладався на міщан Луцька, зокрема й магдебурзької юрисдикції. Доведено, що наявність різних систем права й існування т. зв. юридик значно вплинула на характер соціальних відносин у Луцьку, що призводило до нерівноправних відносин між окремими групами населення. Луцькі міщани, користуючись перевагами магдебурзького права, потерпали від конкуренції з боку землевласників, які господарювали на прилеглих до міста територіях, а також від жителів численних юридик, що порушували права міщан. Доти жителі юридик, зокрема й замкової, проживаючи на території міста, часто не виконували загальноміських повинностей.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Волинь, Луцьк, місто, право, юридика, етнокультурна спільнота.

Bortnikova Alla. Specificity of legal relations in Lutsk in the 16th century

The legal relations of the population of Lutsk has been analysed in the article. The attention has been focused on the fact that Lutsk received Magdeburg law in 1432 under the privilege of Władysław Jagailo. At that time, Lutsk and the Lutsk land were legally an indivisible whole. The city and the castle were parts of a single social organism. The privilege of 1497 confirmed Lutsk's "Teutonic law, which is called Magdeburg law", and the city's residents came under the jurisdiction of the city government (voit and councilors). In this way, the city and the castle turned into two independent legal entities.

The specificity of the complex socio-cultural structure of the city's population, which required legal regulation and affected the order of city management, its structure, functions, and the nature of relations with state and local government institutions has been shown.

The legal status of Lutsk and other Volyn cities within the Grand Duchy of Lithuania, Rus, and Zhemaitia was determined by the spheres of Zemstvo (Grand Duchy), patrimonial (princes, lords, landed gentry), and Magdeburg (city) law. Along with them, the legal systems of ethno-confessional communities of Tatars, Armenians, Jews, Karaites, etc. operated with its jurisdiction.

It has been proven that the presence of various legal systems in the city had a negative impact on the development of the economy and replenishment of the city's coffers, since the main burden of taxes rested on the townspeople of Lutsk, in particular, the Magdeburg jurisdiction. It has been proved that the presence of different systems of law and the existence of the so-called jurydykas significantly influenced the nature of social relations in Lutsk, which led to unequal relations between individual population groups. The burghers of Lutsk, enjoying the advantages of Magdeburg law, suffered from competition from landowners who farmed on the territories adjacent to the city, as well as from the residents of numerous jurydykas, which violated the rights of the burghers. In addition, the residents of jurydykas, including those of the castle, living on the territory of the city, often did not perform city-wide duties.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Volyn, Lutsk, city, law, jurydyka, ethno-cultural community.

Вступ. Місто, як правило, було адміністративним і культурним центром відповідної території, осередком торгової і промислової діяльності. На його території діяли господарські суб'єкти різного підпорядкування, відповідно, жителі міст відрізнялися не лише за сферою професійних занять, обсягом прав:

міське населення визначала складна соціокультурна структура. Усе це вимагало відповідної правової регламентації та безпосередньо відбивалося на порядку міського управління, його структурі, функціях, характері зв'язків з інститутами державної влади. Міста були важливим джерелом надходжень до скарбниці держави, а тому постійно перебували в центрі уваги центральної і регіональної влад, які намагалися в різний спосіб сприяти соціально-економічному піднесенню міст.

Формування системи урядування в містах Волині в складі Великого князівства Литовського, Руського й Жемайтійського (далі – ВКЛ) відбувалося в умовах глибоких структурних зрушень: спостерігався розвиток ремісництва, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, активізувалися товарно-грошові відносини, що, зі свого боку, сприяло розвитку вільного підприємництва. Ліквідація удільних князівств у ВКЛ супроводжувалася піднесенням міст як центрів соціально-економічного й політичного життя. Інтерес з огляду на це викликають питання складу й соціально-правових відносин населення міста Луцька, що безпосередньо залежало від специфіки його управління.

Аналіз джерел дослідження. Дослідження правового стану населення міст Волині, пізнього середньовіччя та раннього нового часу забезпечено писемними джерелами вкрай нерівномірно: значну їх частину втрачено, іншу – збережено в копіях пізніших часів, як це має місце з матеріалами Литовської метрики [1, с. 38–45]. Щоб з'ясувати суспільно-політичні, економічні та правові відносини між різними верствами населення Волині й, зокрема Луцька, у статті використано Книгу ревізії українських замків 1545 р. Джерело підготовлено й опубліковано В. М. Кравченко [2].

Велике значення для вивчення земель України, особливо до 1569 р., коли Русь, Волинь і Поділля входили до ВКЛ, має Луцька замкова книга 1560–1561 рр., підготовлена до публікації і видана В. М. Мойсієнко та В. В. Поліщуком [3]. Як слушно вважає один із публікаторів луцької замкової книги В. В. Поліщук, значення книг представників великокнязівської адміністрації – маршалків, старост, воевод, намісників і державців не поступається за значенням Литовської метрики. Видання книги створює величезні можливості для дослідників її тексту, особливо для вивчення різних сфер суспільного, економічного, соціального життя Луцька. Книга потребує спеціального археографічного аналізу щодо складу записів, класифікації схем актів, проблематики вміщеної інформації тощо. У статті використано її матеріали стосовно обраного для вивчення питання складу населення Луцька та його правового підпорядкування. Такими за формою є записи: заяви, заяви-скарги, свідчення без заяв потерпілої сторони, свідчення стосовно різного виду шляхетських конфліктів та ін.

Мета статті – визначити правовий статус окремих груп населення Луцька XVI ст. в контексті соціальної взаємодії.

Правовий статус волинських міст у складі ВКЛ визначали сфери земського (великокнязівського), патримоніального (князів, панів, зем'ян-шляхти), магдебурзького (міського) права. Поряд з ними діяли системи права етноконфесійних громад татар, вірмен, євреїв, караїмів та ін. зі своєю юрисдикцією. Власну юрисдикцію мали також князівські міста. Таким, наприклад, було Дубно «место его млсти кнжеского» знаменитого князя К. К. Острозького. Тут діяли війт, присяжні радці, двох із яких у 1561 р. відправлено до митника ВКЛ І. О. Борзобагатого для звільнення від мита одного з дубенських міщан. Місія успіху не мала. Один із радців загинув з милості матері Борзобагатого [3, № 55, с. 201].

У містах Волині жили представники різних етнокультурних та етносоціальних спільнот: руси (майбутні українці і білоруси), поляки, тевтони (німці), євреї, караїми, вірмени, татари. У великокнязівському Луцьку, самостійну юрисдикцію мали общини євреїв і вірмен. Поряд з ними в містах проживали іноземці. Як визнавав кн. Марк Сокольський 1561 р., причиною відмови ув'язання, «чоловеку заграничному и тут у Великомъ Князтве Литовскомъ не оселому... права звести не могу», тобто такі люди не підлягали підпорядкуванню жодному з місцевих прав [3, № 5, с. 153]. Характер управління в волинських містах залежав від їх політичної значущості, географічного розташування, близькості торгових шляхів, соціального й етноконфесійного складу населення та ін.

Більшість населення міста в XVI ст. становила православна спільнота. На території Луцького повіту разом з православними доволі осіло проживали католики. Вони активно співпрацювали з представниками місцевої єврейської общини. Так, церква «столечная луцкая», підпорядкована луцьким владикам, володіла маєтком «Немецкое поблизу Луцка», який понад 20 років «держал» служебник князя К. К. Острозького Василь Пархомович [3, № 208, с. 339–340]. Утім, взаємини різновірців далеко не завжди були безхмарними. Підданий «его королевское млсти» Януш Левонович «жид места Луцкого» з двома братами відправилися по пиво до «аптекарки», раптово й зненацька зазнали нападу від каплана Луцького замкового костелу Петра, який перебував там [3, № 215, с. 344].

До запровадження магдебурзького права Луцьк і Луцька земля в правовому відношенні становили неподільне ціле. Місто й замок користувалися місцевим (волинським) правом і були частинами єдиного

соціального організму. У Луцьку жили представники різних соціальних груп, зокрема князі, пани, духовенство та ін. Духовні й світські феодалі володіли нерухомим майном на території міста й значна частина його населення була їх підвладними. Тому надаючи великокнязівським містам Луцьку, Володимирі, Кременцю та ін. магдебурзьке право, верховна влада намагалася провести лінії поділу та окреслити категорії жителів, які входили до складу міщанської спільноти. Привілеєм Владислава Ягайла на магдебурзьке право Луцьку (1432) верховна влада визначила категорії населення, які підлягали юрисдикції цього права: «прелатам, боярам, воїнам і шляхтичам цієї луцької землі, як належним святої римської церкви, так і східної, або церкви грецького обряду, даруємо й щедро обдаровуємо, усі права, вольності й милості, які мають і якими користуються прелати, бояри та шляхта нашого Польського королівства» [4, с. 15].

Привілей 1497 р. Луцьку за традицією підтвердних привілеїв містам ВКЛ, щоб «покращити стан нашого міста Луцька», указав на заміну раніше чинних правових норм на магдебурзькі: «замість руського або волинського, або якогось іншого права, яке вони мали раніше, надаємо їм на вічні часи право тевтонське, яке називається магдебурзьким» [4, с. 17]. Привілей 1497 р. зобов'язав усіх мешканців міста «разом і кожного окремо» за посередництвом цього права «без жодного винятку, в усьому, що постановляє право, підкорятися війту й райцям» та нинішнім і прийдешнім. Усі жителі Луцька перебували під юрисдикцією міського уряду (згодом магістрату), їх судили згідно з нормами магдебурзького права. У такий спосіб місто й замок перетворилися на дві самостійні юридичні одиниці.

З огляду на те, що значення торгівлі й промисловості із часом почали зростати, а землеробства зменшуватися, мали місце конфлікти між землевласниками, з одного боку, і міськими верствами населення – з іншого. Це суперництво перейшло в площину боротьби земського права з міським. Вияв цієї загальноєвропейської тенденції спостерігався й на Волині.

Ситуацію ускладнювало те, що значна частина населення волинських міст проживала в адміністративно відокремлених частинах міст чи передмість, що перебували під владою власників земель і маєтностей, церков або монастирів і на їх жителів не поширювалася судова й адміністративна влада міського самоврядування. Жителі цих територій володіли землями, маєтностями, мали власну юрисдикцію, не підпорядковану цьому праву. Власники церковних юридик та монастирів намагалися розширити свої землі за рахунок міських. Це викликало протести з боку міщан та адміністрації міста [3, с. 385, 434–436] Матеріали ревізії Луцького та Володимирського замків 1545 р. засвідчують наявність у Луцьку близько 40 й у Володимирі понад 20 юридик [2, с. 169–170].

У великокнязівському Луцьку розташовано господарський замок із власною юрисдикцією. Управління та судочинство в т. зв. замковій юридикції над осілим населенням виконував замковий уряд, на чолі якого стояв намісник або староста. Наявність у місті різних систем права негативно відбивалося на розвитку економіки, поповненні скарбниці міста, оскільки основний тягар податків покладався на міщан Луцька, зокрема й магдебурзької юрисдикції. До того ж конкуренція з боку торговельно-ремісничого населення юридик надавала відчутних збитків інтересам більшості жителів міста. За висновками Я. Д. Ісаєвича, утворення юридик «скоротило сферу діяльності міського самоврядування, підірвало політичну силу міста» [5, с. 165–166].

Як правило, князі, пани, шляхта і зем'яни, що проживали в місті, не підлягали юрисдикції органів міського самоврядування, оскільки мали відповідні пільги від великокнязівської влади. Наприклад, привілей 1508 р. Волинській землі звільнив людей церковних, князівських, панських і зем'янських від виконання замкової повинності в Луцьку, а також від відбування ними господарських служб, данин і повинностей: «к дворомь нашымь орати и жати, и сена косити... то имь отпустил» [6, № 362, р. 280].

Населення юридик не мали податкового навантаження та інших зобов'язань щодо забезпечення життєдіяльності міста. І, навпаки, ці зобов'язання перекладали на міщан міської юрисдикції. Так, у вересні 1524 р. дозвіл великого князя «до воли господарской» отримали Василь і Михайло Семашковичі на будинки в Луцьку та «визволенье от всяких платов и подвод того дому» [7, № 388, р. 325–326].

Такий стан справ підтверджують і матеріали ревізії Луцького замку 1545 р. Виявилось, що місцеві князі, пани-шляхта і зем'яни Луцького повіту, загальна кількість яких становила 42 особи, мали свої «двори» в Луцьку й не виконували міських повинностей [2, с. 158, 169]. Зокрема, луцькі міщани скаржилися й на пані Дахновую Васильовичеву про те, що вона до свого фільварку забрала багато господарської та міської землі; її двір стоїть на міській землі, де проживають близько двадцяти п'яти людей, які утримують корчми, м'ясні ятки й торги, що призводить «ку великою шкоде и переказе места гсподарського» [2, с. 173]. За ревізією Луцького замку 1552 р., на території міста розташовувалися князівські, панські, зем'янські, церковні двори й маєтності, жителі яких не виконували міських повинностей. Серед них – два двори пана Петра Семашка, двір і міський пляц пані Дахнової, двір владичого боярина Ждана Смолевича, двір служебника князя Чарторийського, двір «попа Троєцького» та інших.

Отже, на той час загальна кількість таких володінь у місті становила понад 50 юридик, тобто їх кількість щороку зростала [8, с. 174–175].

Свідченням наявності земського шляхетського права й підпорядкування його замковому урядові в Луцьку є привілей на звільнення королівського двірського Василя Коляди від присуду міської влади в 1568 р. Коляда, його дружина, діти й нащадки «с того плацу и дому... не мають и не будутъ повины николи и ни въ которыхъ речахъ передъ врядомъ местскимъ, то есть: войтомъ, бурмистромъ и райцами оного места Луцкого становити и никому въ отказе быти, и усправедливатися, одно передъ замковимъ врядомъ тамошнимъ, и то не инимъ, толко земскимъ, шляхетским правомъ» [8, с. 63–64]. Тут ідеться про правову норму, закріплену Статутом ВКЛ 1566 р., що регламентувала порядок судочинства між міщанами й шляхтою (розд. IV, арт. 47). Принципово важливим було те, що державного урядника звільняли від усіх видів податків: «податковъ жадныхъ, которые бы до скарбу нашего и на врьдъ замковый и месткий зъ того пляцу и дому приходили, не будетъ повинень давати» [8, с. 64].

У Луцьку існували численні володіння церков та монастирів. Свідченням того є проживання на міській території духовних осіб та їх підлеглих, на яких скаржилися луцькі міщани ревізорам Луцького замку 1545 р. на те, що вони, маючи свої доми на міській території, не виконують міських повинностей. Серед них – архімандрит Жидичинський Макарій, владика Володимирський і Берестейський Геннадій, «плебан луцький» та ін. [2, с. 169]. Свої юридики в Луцьку мали Луцький костел Св. Марії та Жидичинський монастир. Монастирське подвір'я розташоване «на улицы Жидивскои в паркане, в куте от Стыра» [3, № 307, с. 436–437].

У серпні 1561 р. виник конфлікт між орендарем луцьких корчем і солодовень, господарським митником Єськом Шломичем і Луцьким костелом Св. Марії щодо незаконного варіння пива й меду. Із цього запису видно, що в Луцьку існували корчми, які перебували під присудом луцького біскупа, а не міської влади [3, № 261, с. 385]. Була в місті і юридика костелу Св. Якуба. Запис жовтня 1561 р. засвідчував факт оренди луцьким лентвійтом Василем Григоревичем «дому», розташованого на ґрунті замкового костелу Св. Якуба, у чернчгородського державці Фронца Фальчевського та піддячого Луцького великого костелу Томаша Хоєнського й ксьондза Яна Залеського. Орендований лейтвійтом будинок розташовано з одного боку між будинком п. Михайла Сло-Малинського, з іншого – будинком луцького міщанина Федька Блазниковича. Луцький лентвійт мав зобов'язання сплачувати Ф. Фальчевському щорічно орендної плати по два золоті червоні, а на костел Св. Якуба «на вино» 12 грошей литовських [3, № 318, с. 446]. На Городенському вальному сеймі 1568 р. луцький староста вказав на безгосподарність духовних осіб, що загрожувала обороні замку й міста. Ішлося про руйнування млинів на р. Стир, належних луцькому біскупству, у край необхідних замку й місту Луцьку «часу, небезпечного от неприятеля» [9, с. 487].

Отже, на характер соціальних відносин у Луцьку значний вплив здійснювала наявність різних систем права й існування т. зв. юридик, що призводило до нерівноправних відносин між окремими групами населення. Луцькі міщани, користуючись перевагами магдебурзького права, потерпали від конкуренції з боку землевласників, які господарювали на прилеглих до міста територіях, а також від жителів численних приватних юридично відокремлених общин, що порушували права міщан. Доти жителі численних юридик, зокрема й замкової, проживаючи на території міста, часто не виконували загальноміських повинностей. Такий характер правових відносин зумовлено становим поділом суспільства та існуванням там патримоніальних відносин, відсутністю повноцінного місцевого самоврядування тощо.

Література:

1. Бортнікова А. В. Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 372 с.
2. Литовська Метрика. Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. М. Кравченко. Київ, 2005. 596 с.
3. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / підгот. до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
4. Бортнікова А. В. Грамоти на Магдебурзьке право місту Луцьку XV–XVI ст. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Київ, 2010. Т. 11. С. 3–21.
5. Ісаєвич Я. Д. Город Дрогобич в XVI–XVIII вв. *Города феодальной России* : сб. ст. памяти Н. В. Устюгова. Москва : Наука, 1966. С. 160–167.
6. Lietuvos Metrika (1499–1514). Kn. Nr. 8 : Užrašymų knyga 8 / parengė A. Balulis. R. Firkovičius, D. Antonavičius. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 708 p.
7. Lietuvos Metrika. Kn. Nr. 12 (1522–1529): Užrašymų knyga 12 / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. Vilnius, 2001. 856 p.
8. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. V. Т. 1. *Акты о городах (1432–1798)*. Киев : Университет. тип., 1869. 636 с.
9. Документы Московского архива министерства юстиции. Т. I. Москва: Тов. тип. А. И. Мамонтова, 1897. 569 с.

УДК 929Річинський:061.2(477-89Вол)«1925/1935»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.03>

УЧАСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО В ОРГАНІЗАЦІЇ «ПЛАСТУ» В ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Кравчук Олена,

кандидат історичних наук,

викладач кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін,

Тернопільського національного медичного університету

імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

ORCID ID: 0000-0002-0227-7260

У статті проаналізовано участь Арсена Річинського, відомого громадсько-політичного й культурно-просвітнього діяча, в організації «Пласту» в Західній Волині в міжвоєнний період. Наголошено на тому, що він, зацікавившись ідеями «Пласту», який функціонував у Східній Галичині, доклад значних зусиль для його популяризації на окреслених теренах. Власне, мотиваційна складова появи інституції зумовлювалася нагальною потребою в організації української молоді в протистоянні політиці польської влади. Офіційно «Пласт» оформлено як спортивні гуртки при «Просвіті».

Висвітлено роль А. Річинського в організації повітової пластової управи у Володимирі-Волинському. Зокрема, у липні 1925 р. він особисто організував два пластові курені у Володимирі-Волинську: чоловічий – імені Івана Франка та жіночий – імені Лесі Українки.

Наголошено на тому, що А. Річинський надавав важливого значення пластовому вихованню української молоді, вважав його необхідним для формування національної свідомості. Система виховання пластунів розмежовувалася на духовну та фізичну. Перша – вивчення історії, традицій, культури рідного народу. Друга – мандрівки рідним краєм, змагання й ігри у виїзних таборах. Пластові табори з пластунами Володимирського повіту відвідував А. Річинський. Окрім організації літніх пластових таборів, А. Річинський у Володимирі-Волинському започаткував пластову бібліотеку, яка наприкінці 1929 р. нараховувала близько 200 різноманітних видань.

Охарактеризовано четверту загальну пластову зустріч, яка відбулася 19–20 серпня 1927 р. поблизу містечка Олександрія, після чого польська влада заборонила діяльність «Пласту». Пластові осередки перейшли в підпілля, зосередили свою працю на поширенні періодики серед українства, поповненні власної книгозбірні, читанні творів з історії України, їх популяризації, організації вечорів, вистав тощо. Перебуваючи в підпіллі, пластуни стають членами УВО, активно підтримують націоналістичне підпілля, А. Річинський стає довіреною особою ОУН у Володимирському повіті.

Ключові слова: Арсен Річинський, «Пласт», українська молодь, Західна Волинь, міжвоєнний період.

Kravchuk Olena. Participation of Arsen Richynskyi in the organization of "Plast" in Western Volhynia in the interwar period

The article analyzes the participation of Arsen Rychynskyi, a well-known socio-political and cultural and educational figure, in the «Plast» organization in Western Volyn in the interwar period. It is emphasized that he, having taken an interest in the ideas of «Plast», which operated in Eastern Galicia, made significant efforts to popularize it in the defined areas. Actually, the motivational component of the appearance of "Plast" was determined by the urgent need to organize Ukrainian youth in opposition to the policies of the Polish authorities. "Plast" is officially organized as a sports club under "Prosvit".

The role of A. Rychynskyi in the organization of the regional reservoir administration in Volodymyr-Volynskiy is highlighted. In particular, in July 1925, he personally organized two layer kurens in Volodymyr-Volynsk: a male one named after Ivan Franko and a female one named after Lesya Ukrainka.

It is emphasized that A. Rychynskyi attached great importance to the stratum education of Ukrainian youth, he considered it necessary for the formation of national consciousness. The system of raising plastuns was divided into spiritual and physical. The first is the study of the history, traditions, and culture of the native people. The second is trips to the native land, competitions and games in away camps. Plastov camps with plastuns of the Volodymyr district were visited by A. Richynskyi. In addition to organizing summer reservoir camps, A. Richynskyi in Volodymyr-Volynskiy started a stratum library, which at the end of 1929 had about 200 different publications.

The fourth general stratum congress, which took place on August 19–20, 1927, near the town of Oleksandria, is characterized. After that, the Polish authorities banned Plast's activities. Plast cells went underground, focused their work on the distribution of periodicals among Ukrainians, replenishing their own book collection, reading works on the history of Ukraine, their popularization, organizing evenings, performances, etc. While in the underground, the plastuns become members of the UVO, actively support the nationalist underground, A. Richynskyi becomes a representative of the OUN in the Volodymyr district.

Key words: Arsen Richynskyi, Plast, Ukrainian youth, Western Volyn, interwar period.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що Арсен Річинський, талановитий педагог-наставник, який майстерно володів духовними запитами української молоді, вмінням знаходити підхід до різновікових категорій школярів, здатністю зацікавлення й морального заохочення вихованців. Власне ці якості сприяли тому, що він зумів у складних умовах міжвоєнного періоду організувати значну кількість осередків «Пласту» в Західній Волині, започаткував пластову бібліотеку та крамницю пластових товарів, проводив із пластовою молоддю піші й водні мандрівки визначними історичними місцями, був постійним учасником пластових таборів, зібрань тощо.

Мета статті – проаналізувати участь А. Річинського в організації «Пласту» в Західній Волині у міжвоєнний період; дослідити його місце та роль у праці цієї організації; охарактеризувати популяризацію А. Річинським пластових ідей, способу життя, їх впливу на активізацію українства Західної Волині.

Історіографія задекларованої проблематики обмежується працями таких дослідників, як Ю. Візитів [3; 2, с. 26–28; 4, с. 17–23], М. Мариняка [14, с. 4–6], Ф. Тижука [19, с. 51–54] О. Савчука [17, с. 345–347] та інших авторів, у яких досліджено ті чи інші аспекти організації та становлення «Пласту» на Волині.

Основу джерельної бази становлять матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДАІ України), зокрема фонд 389 («Верховна пластова команда, м. Львів») [22; 23; 24; 25; 26], Державного архіву Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), фонди 1 («Волинська воєводська коменда державної поліції») [6; 7], 46 («Волинське воєводське управління») [8; 9], Державного архіву Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), фонд 300 («Експозитура політичної поліції в м. Рівне») [10], праця А. Річинського «До щастя, слави і свободи» [16, с. 221–260]; спогади О. Дем'янюка [5, с. 109–112], С. Левицького [12].

Засновник «Пласту» Олександр Тисовський прихильно ставився до ініціативи створення організації на Волині. Він у «Листі-зверненні до братів-волиняків» зазначав «З правдивою радістю привітали ми звістку від вас, що на Волині, в поневоленій країні тьми і горя, гуртуються Вірли-Скоби, простують крила і ладять до лету у сонячні простори пластових ідей. Ми горді, що ви у нашому Пласті шукаєте примірів і взорів для себе і бажаємо зі щирого серця послужити вам порадою і поміччю». Також закликав «...не лише словами, а й ділами покажіть, що на ідеях українського Пласту вихована українська молодь справді покликана до цього, щоби розбитий, обезсилений, придавлений до землі український народ підняти з упадку, оживити і одним спільним шляхом повести до свободи, тоді все, що здорове і сильне стане під нашим стягом» [3, с. 45].

А. Річинський, як активний громадсько-політичний, культурно-просвітній діяч, зацікавившись ідеями «Пласту», який функціонував у Східній Галичині, доклав значних зусиль для його популяризації у Західній Волині. Польська влада намагалася обмежити на зазначених теренах формування пластового руху, тому офіційно «Пласт» оформлено як спортивні гуртки при «Просвіті», статут якого передбачав право на створення спортивних організацій, тому від польської адміністрації вдалося отримати легальну реєстрацію інституції. Володимир Боровський у спогадах «До історії українського Пласту на Волині», виданій у Канаді (1971–1972 рр.), так описав цю подію: «...в усіх тоді вступив новий дух і почуття гідності. Ми вже не були сірою масою, а зорганізованою громадою» [1, с. 121].

Доречно зауважити, що, організовуючи черговий пластовий гурток, керівництво місцевих осередків «Просвіти» заповнювало анкету, у якій повідомляло польську владу про його розташування, наявність приміщення для занять, його керівників, кількість членів, їхній вік, дані про спортивний інвентар тощо. Так, в анкеті «Просвіти» у Володимирі-Волинському, надісланій повітовому старостві 9 грудня 1927 р. йшлося про те, що «...працю свою в напрямку фізичного та інтелектуального розвитку спортивна секція веде по пластовій методі, виложеної у підручнику «Життя в Пласті» О. Тисовського... Складок (внесків. – Прим. авт.) грошових члени не платять, а заробляють гроші при помічі аматорських вистав, уладжуваних членами секції за дозволом староства. Члени секції яко малолітні, членами товариства «Просвіта» не числяться, але під доглядом члена «Просвіти» – керівника секції виховуються на будучих членів «Просвіти» [2, с. 27].

Пластуни відвідували загальні збори «Просвіти», брали участь в обранні курінної ради, виступали з гімнастичними номерами на вечорах товариства, допомагали під час проведення просвітянських свят, збирали кошти на літературу для бібліотек, упорядковували могили, працювали на будівництві народних домів. Досить часто пластуни розташовувалися в приміщеннях «Просвіти». Наприклад, члени пластового гуртка з Володимира-Волинського займалися в спортивному залі «Просвіти» [2, с. 27].

Упродовж 1925–1926 рр. відбулося масове поширення пластового руху в Західній Волині, з'являються перші пластові товариства в Кременецькому, Володимирському, Луцькому, Ковельському повітах. У Володимирі-Волинському А. Річинський у міжвоєнний період був організатором і керівником

повітової управи пластунів. У липні 1925 р. особисто організував два пластові курені у Володимирі-Волинську: чоловічий – імені Івана Франка та жіночий – імені Лесі Українки. До їхнього складу входило близько 50 осіб з Володимир-Волинського та його околиць [24, арк. 9]. До речі, доволі чисельна й міцна організація пластунів діяла у Володимирському повіті за ініціативи Володимира Остаповича, за активної підтримки А. Річинського. Коші полку імені Івана Франка розташовувалися в таких селах цього повіту: Соловичах, Заріччі, Новосілках, Литовежі, Острівку. Очолювала полк курінна рада, керівником якої обрано А. Річинського. У 1927 р. курінь імені Івана Франка Володимирського повіту нараховував близько 300 пластунів [2, с. 26; 5, с. 110].

Верховна пластова команда (далі – ВПК) у Львові призначила А. Річинського зв'язковим у Володимир-Волинському повіті. На цій посаді він залишився впродовж усього періоду легальної і підпільної роботи «Пласту» в повіті [4, с. 18].

Активно працюючи над поширенням «Пласту», А. Річинський був постійним учасником різноманітних просвітянських свят, вечорів, мітингів та з'їздів. Арсен Васильович входив до складу президії з'їзду філій «Просвіти», який проходив у місті Рівне 26 вересня 1926 р. [8, арк. 1], де вирішувалися питання організації та розвитку «Пласту» в Західній Волині. Було обрано комісію у складі трьох осіб, серед яких і А. Річинський, які мали безпосередньо контактувати із ВПК у Львові. Комісія мала сприяти співпраці «Пласту» Західної Волині з аналогічною організацією у Східній Галичині, запозичувати досвід [18, с. 79]. За сприяння А. Річинського з'їзд ухвалив рішення об'єднати Волинську й Галицьку пластові області в одну – під зверхністю ВПК у Львові [10, арк. 106].

Згідно з ухвалою ВПК, у жовтні 1926 р. у Володимирі-Волинському пластова товариство створило 7-му Округну пластову команду на чолі з А. Річинським, сфера діяльності якої поширювалася на всю північно-західну Волинь [23, арк. 58]. Він започатковував нові пластові осередки, слідкував за виконанням куренями та гуртками розпоряджень ВПК, референта Волині, організовував і проводив з пластовою молоддю піші й водні мандрівки визначними історичними місцями Володимир-Волинського повіту, Почаєва, козацьких могил під Берестечком [4, с. 19].

А. Річинський пластовому вихованню надавав важливого значення, вважав його необхідним для молоді. Він пояснював: «...довголітня неволя вирізьбила на нашій національній вдачі своє тавро, витворила рабську душу пересічного українця, котрий все нарікає на своїх і стелиться перед чужим... Звідси й ті хиби нашої національної вдачі. З одного боку – недовір'я в свої сили й чисто – рабське недооцінювання своєї праці й рідної культури... З другого боку впадає в очі наша гризня між собою, брак солідарності, партійництво – таке ж амбітне, та нездатність взагалі до організованої громадської праці: це – занепад соціального інстинкту... Тому для нас українців пластова виховання потрійно важне: воно не тільки гартує молодь фізично і духовно, не тільки забезпечує нам кадри витривалих, згуртованих та ініціативних особистостей, але й служить добрим засобом до виправлення від'ємних сторін нашої національної вдачі» [16, с. 222].

Система виховання пластунів розмежовувалася на духовну та фізичну. Перша – вивчення історії, традицій, культури рідного народу. Друга – мандрівки рідним краєм, веселі змагання й ігри у виїзних таборих. А. Річинський був постійним учасником пластових таборів у Карпатах і на Прикарпатті, виконуючи функції інструктора, обозного лікаря, часто входив до складу комісії пластових таборів. У табори брав із собою старшу дочку Ярославу, яку змалечку привчав до пластового руху [7, арк. 32].

Пластові табори, які з пластунами Володимирського повіту відвідував А. Річинський, розташовувалися в Карпатах, в урочищі Підлюте та Сокіл (*тепер Рожнятівський район Івано-Франківської обл. – Прим. авт.*). Тут було облаштовано два пластові табори. Підлюте тісно пов'язане з історією греко-католицької митрополії. Зокрема, в урочищі було побудовано резиденцію для літнього відпочинку митрополитів Греко-Католицької церкви (далі – ГКЦ). Під час Першої світової війни її зруйнувала гарматним вогнем російська армія. Митрополит Андрей Шептицький власним коштом відбудував її. Найбільший стаціонарний пластовий табір розміщувався в Підлютому, біля села Осмолода, почав діяти з липня 1924 р. Це місце для пластового табору винаймав митрополит ГКЦ А. Шептицький. Окрім того, він подарував 5 га землі в урочищі Сокіл на довічну власність «Товариству опіки над молоддю» у Львові, додавши матеріал для будівництва будинків із метою облаштування літніх пластових таборів [14, с. 4].

Весною 1926 р. старші пластуни спільно з будівельниками вибудували на Соколі чотири курені. Новозбудований табір новаків назвали на честь А. Шептицького. Тут щорічно влітку відбувалися два або й три пластові табори. Посеред таборової площі на високій щоглі майорів національний прапор, вечорами горіли пластові ватри. Сотні пластового юнацтва проходили вишкіл, набираючи сил і здоров'я, виховувалися національно й морально [12, с. 46]. Саме в Підлюте та на гору Сокіл приїздив у літні табори з пластовою молоддю Західної Волині А. Річинський.

Повсякдення у пластовому таборі він порівнював з устроєм Запорізької Січі, зазначаючи, що «табір – це вже наочний зразок пластової держави, що нагадує трохи Січ Запорізьку, й виглядає як мініатюра національної держави» [16, с. 234]. Це порівняння є доволі доречним, позаяк функціонування «Пласту» ґрунтувалося на засадах рівності, демократії, самоуправління, а також фізичного, морального й патріотичного вдосконалення. Наставники формували в юнаків та дівчат вірність козацькому звичаю, рідній землі.

А. Річинський писав про те, що за місяць перебування в таборі юнаки наповнювалися «... новою життєвою силою, лицарським завзяттям, готовністю до діла, хоч би серед бурі й небезпек. Пластова молодь, присвячуючи себе й життя своє назавжди Рідному Краєві, – прирікає – ширити красу по рідній землі, працювати для її щастя; обережно минати всілякі перешкоди – явні й скриті – на цім тернистім шляху; привчити себе до бистрого діяння – щоб в слушний час вивести стражденну Вітчину на сонячний шлях свободи» [16, с. 246–247].

Окрім організації літніх пластових таборів, А. Річинський у Володимирі-Волинську започаткував пластову бібліотеку, яка поповнювалася літературою переважно зі Львова за сприяння ВПК [9, арк. 8]. Наприкінці 1929 р. в бібліотеці нараховувалося близько 200 різноманітних видань [24, арк. 5]. За підтримки А. Річинського місцеві пластуни відкрили крамницю пластових товарів, доволі популярну серед місцевих жителів [25, арк. 1–2].

У поступі «Пласту» в Західній Волині важливу роль відігравали пластові зустрічі, на яких ухвалювалися важливі рішення, планувалася подальша його праця, проводилися спортивні й культурно-просвітні заходи. Пластові зустрічі спільно з делегацією пластунів із Володимира-Волинського відвідував і А. Річинський. Про них залишив такий спогад: «Злітається пластоє братство на стрічі, по котрих надовго зістають чарівні спомини, як по стрічі на Бубнищу 1925 р., або в Олександрії на Волині 1927 р.» [16, с. 251].

У серпні 1925 р. в районі села Бубнища, біля скель Довбуша, відбулася друга пластова зустріч, на якій були присутні 205 представників зі Східної Галичини, Закарпаття й Західної Волині. Зокрема, з Рівненщини, спільно із представниками повітової філії «Просвіти». До складу делегації входив А. Річинський. Від скель Довбуша загони пластунів та делегації вирушили на гору Маківку, де вшанували пам'ять і впорядкували могили січових стрільців. Роман Шухевич та Іван Сенів на високій і стрімкій скелі «Вежі» вивісили синьо-жовтий прапор. Про цю пластову зустріч А. Річинський залишив спогади у праці «До щастя, слави і свободи» [1, с. 121; 16, с. 251].

Кульмінацією пластової праці в Західній Волині була остання, четверта, загальна пластова зустріч, яка відбулася на «Стежках», поблизу містечка Олександрія. У заході, який відбувся 19–20 серпня 1927 р., брали участь пластуни із Західної Волині та Східної Галичини. А. Річинський був одним із тих, хто добивався дозволу на її проведення від волинського воєводи Владислава Меха [1, с. 121; 11, с. 3]. Зокрема, на зустріч прибули пластуни з Рівного, Клевеня, Гощі, Луцька, Володимира, Почаєва, Кременця, Гориньграда. Загальна чисельність пластунів із Західної Волині та Східної Галичини сягала 2 тис. Ця зустріч стала важливим етапом у процесі консолідації української молоді Західної Волині та Східної Галичини, обміну досвідом, піднесення національної свідомості українства [19, с. 53].

Під час святкового відкриття зустрічі при ватрі пластуни із Західної Волині привітали своїх ровесників зі Східної Галичини. Так, із привітанням виступили старший пластун С. Семенюк і В. Остапович, сенатор І. Карпинський, верховний отаман С. Левицький. У програмі зустрічі були фізичні вправи, спортивні змагання, виступи пластунів, виконання народних пісень. Узгоджувався план співпраці на майбутнє, обрано нових зв'язкових – зі Східної Галичини на Західну Волинь – професора П. Волинця; із Західної Волині на Східну Галичину – Ф. Тижука [19, с. 54].

За сприянням Рівненської окружної пластової команди наступного дня, 20 серпня, в Олександрії відбулася спільна нарада провідників пластового руху [21, арк. 55]. Цей захід відомий як перший з'їзд представників 7-го і 8-го куренів пластових округів. Він був проведений у читальні бібліотеки «Просвіти» в місті Олександрія. Головою з'їзду обрано верховного отамана, професора С. Левицького, секретарем – В. Боровського, який вів протокол зібрання. На з'їзді виступив А. Річинський, як голова 7-го пластового куреня Володимир-Волинська, та С. Семенюк – голова 8-го куреня. Присутні заслухали звіти й обговорили стан пластового руху на Волині [22, арк. 1–9].

Під час пластової зустрічі в Олександрії А. Річинський, як комендант 7-ї окружної пластової команди, розкрив перед громадськістю проблеми «гострої боротьби між українцями і москалями» та «низької поінформованості батьків у справах Пласту». Він також виступив ініціатором укріплення Володимир-Волинської окружної пластової команди, що сприяло б налагодженню тісних зв'язків з віддаленими куренями та покращенню рівня їхньої праці [4, с. 20].

Власне про цю пластову зустріч на «Стежках», поблизу Олександрії, писав В. Боровський: «...З Володимира-Волинського з кількома пластунами прибув на цю зустріч доктор Арсен Річинський. До речі, він умів викликати та підтримати повний гумору настрої пластунів. Були на зустрічі теж пластуни з Луцька та з Почаєва. Ця пластова зустріч на Волині в 1927 р. випала чудово. Доктор Арсен Річинський зробив тоді багато знімок...» [1, с. 121]. До речі, зроблені ним світлини друкувалися у пластовій пресі міжвоєнного періоду, а також були розміщені у його праці «До щастя, слави і свободи».

До зазначеної пластової зустрічі польська влада поставилася негативно. Власне приводом для ліквідації «Пласту» в Західній Волині стала ця зустріч. Волинський воєвода В. Мех у розпорядженні старости Рівненського повіту під грифом «таємно» від 8 грудня 1927 р. наказував ліквідувати всі секції організації до 10 січня 1928 р. З 23 липня 1928 р. польська влада повністю заборонила діяльність «Пласту» в Західній Волині. Цілком зрозуміло, що такі дії влади скеровувалися на асиміляцію українства, заборони діяльності спортивних гуртків і просвітніх товариств «з прив'язкою до галицького центру» [1, с. 122; 2, с. 27; 17, с. 347].

Між українцями, які проживали в різних регіонах Польської держави, існували досить помітні відмінності в рівні національної свідомості, політичної та культурної активності. Галичина й Волинь опинилися у складі однієї держави – Речі Посполитої, колишній австро-російський державний кордон перетворився з територіального у політико-адміністративний. Доктрина «сокальського кордону» відіграла помітну роль в укладі політичних стосунків у Галичині й на Волині впродовж усього міжвоєнного періоду [20, с. 259].

Існування «сокальського кордону» було результатом багатьох причин: релігійних, культурних, економічних і особливо політичних. Недопущення українського національного руху з Галичини на Волинь і забезпечення впливів тих угодовських українських угруповань, що підтримувалися польською адміністрацією, – це основне завдання, яке ставила влада, відмежовуючи північно-східні українські землі від галицьких воєводств [20, с. 262].

Пластові осередки змушені були перейти в підпілля. Узимку 1929 р. ВПК розповсюдила звернення до всіх пластових осередків, у якому закликала зосередити працю на поширенні періодики серед українства, поповненні власної книгозбірні і «Просвіти», читанні творів з історії України, їх популяризації, організації вечорів, вистав тощо [5, с. 111].

А. Річинський, будучи свідомим українським патріотом, не змирився із заборонаю функціонування «Пласту». Під його керівництвом у підпіллі працювало майже 300 юнаків і дівчат. У листопаді 1928 р. в місті Володимирі-Волинську діяли два пластові гуртки: юнаків під назвою «Орел», очолюваний Василем Савичем, і гурток дівчат «Олень», керівником якого була Ольга Процюк [6, арк. 6]. Під керівництвом А. Річинського пластова молодь напередодні річниці визвольних боїв 1918–1919 рр. за Володимир-Волинський, восени 1928 р. упорядкувала братську могилу, у якій похоронено дванадцять стрільців, і встановила дубового хреста з українським тризубом і написом: «Полягли за Рідний Край 1918–1928 Pro Patria mortuis». Над могилою кожної поминальниці відбувалася панахида за всіх полеглих в обороні Української держави [15, с. 16].

А. Річинський, незважаючи на заборону польської влади на діяльність «Пласту», намагався легалізувати пластові осередки, інтегруючи їх до інших українських товариств, однак судові органи не затверджували такі статути.

12 квітня 1930 р. відбувся Перший установчий з'їзд Уладу Пластового Сеніорату (далі – УПС), учасником якого був і А. Річинський. На цьому з'їзді його зараховано до складу 1-го куреня УПС імені Степана Тисовського. УПС був інтегральною частиною «Пласту» та створений для тих пластунів, яким виповнився 31 рік і які мали бажання надалі пластовати. Членів УПС називали «пластуни сеніори». У серпні 1930 р. «дійсний сеніор» А. Річинський відвідав перший табір пластових сеніорів у Підлютому. Крім виконання в таборі загальних таборових обов'язків, він прочитав курс санітарної служби [12, с. 97].

До «Пласту», який діяв у підпіллі, належали лише сеніори і старші пластуни, які зберігали тісний зв'язок між собою і підпільною ВПК, розповсюджуючи заборонену літературу, займаючись підготовкою і проведенням акцій протесту, саботажу тощо [19, с. 54].

Звичайно, що на цьому участь А. Річинського в організації «Пласту» не завершується. Перебуваючи в підпіллі, пластуни стають членами Української військової організації, активно підтримують націоналістичне підпілля, А. Річинський стає довіреною особою Організації українських націоналістів у Володимирському повіті. За активну проукраїнську позицію його арештовують і відправляють до концтабору в Березі Картузькій. Однак це вже тема іншої наукової публікації.

Таким чином, у статті проаналізовано участь А. Річинського в організації «Пласту» в Західній Волині в міжвоєнний період. Досліджено його місце і роль у праці цієї організації. Наголошено на

тому, що А. Річинський надавав важливого значення пластовому вихованню української молоді, вважав його необхідним для формування національної свідомості. Охарактеризовано популяризацію А. Річинським пластових ідей, способу життя, їх впливу на активізацію українства Західної Волині досліджуваного часу.

Література:

1. Боровський В. До історії українського Пласту на Волині. Пластовий шлях. 1970. Ч. 1–2. С. 117–123.
2. Візитів Ю. Зародження Пласту на Волині. Пластовий шлях. 2005. Ч. 1. С. 26–28.
3. Візитів Ю. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2008. 180 с.
4. Візитів Ю. Пластовий сеніор А. Річинський: «До щастя, слави і свободи». Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець. Науковий збірник. Київ – Кременець, 2007. С. 17–23.
5. Дем'янюк О. Діяльність пластових осередків на Волині. Держава та армія. 2002. № 451. С. 109–112.
6. Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1838. Інформація про діяльність української націоналістичної організації «Пласт» в Володимирському повіті 1928 р. 16 арк.
7. Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1858. Інформація Володимирської повітової поліції про діяльність членів УВО 1928–1930 рр. 94 арк.
8. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1026. Інформація воєводської коменди державної поліції про діяльність «Просвіти» на Волині 1928 р. 8 арк.
9. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1325. Інформація повітових староств про діяльність спортивної секції «Пласт» товариства «Просвіти» 1929 р. 9 арк.
10. Держархів Рівненської обл. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 95. Рапорти про громадсько-політичний стан в повіті. Інформація про Рівненський з'їзд Просвіти 1926 р. 116 арк.
11. Левицький С. Стріча в Олександрії. Молоде життя. 15 вересня 1927 р. С. 3.
12. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах автора: (причинки до історії Пласту). Мюнхен : Молоде життя, 1967. 132 с.
13. Луцький В. Активний туризм у діяльності молодіжних пластунських організацій Західної України (20–30 рр. ХХ ст.). Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2010. № 1. С. 21–26.
14. Мариняк М. Митрополит у пластовому таборі (спомин). Юнак. 1978. Ч. 8–9 (179–180). С. 4–6.
15. Річинський А. Бої за Володимир-Волинський. Літопис Червоної Калини. Львів, 1930. Ч. VII–VIII. Липень – серпень. С. 14–16.
16. Річинський А. До щастя, слави і свободи (редакторська підготовка П. Мазура та А. Гудими). Матеріали VIII Міжнародних Річинських читань. Київ – Кременець, 2012. С. 221–260.
17. Савчук О. Розвиток руху пластуна на Волині у міжвоєнний період // Велика Волинь: минуле і сучасне. Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. С. 345–347.
18. Скакальська І. Громадський потенціал української інтелігенції Західної Волині (1921–1939 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 42. С. 77–81.
19. Тижук Ф. Початки Пласту на Волині: (перша зустріч пластуна на Волині й Галичини). Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинезнавства. Вінніпег, 1982. Ч. 13–14. С. 51–54.
20. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1997. 452 с.
21. ЦДІАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 185. Звіти, протоколи сходів, листування з пластунами Волині та ін. матеріали про діяльність 61-го куреня ім. І. Богуна 1922–1927 рр., 79 арк.
22. ЦДІАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 184. Протокол І-го з'їзду представників куренів 7-го та 8-го пластових округів, який відбувся в Олександрії 20 серпня 1927 р., 10 арк.
23. ЦДІАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 22. Звіти про діяльність Верховної команди «Пласту». 80 арк.
24. ЦДІАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 750. Квартальні звіти про діяльність пластових куренів на Волині 1926–1928 рр. 68 арк.
25. ЦДІАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 751. Про діяльність пластових куренів на Волині. Діяльність 62-го куреня на Волині 1927–1928 рр. 24 арк.

УДК 929Липа:908(477.82)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.04>

«ВОЛИНСЬКИЙ СЛІД» У БІОГРАФІЇ ЮРІЯ ЛИПИ

Кучеренко Світлана,

аспірантка І курсу спеціальності «Історія та археологія»
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
заступниця голови правління Благодійного Фонду
імені Івана та Юрія Лип (м. Одеса)
ORCID ID: 0000-0002-3718-2579

У статті йдеться про Волинь на життєвому шляху українського громадсько-політичного діяча, письменника, лікаря Юрія Липи (1900–1944)¹ та наявність волинян у його оточенні.

Поява нових біографічних фактів завдяки краєзнавчим пошукам доповнює, уточнює, конкретизує, урізноманітнює образ досліджуваної особи, який містить характеристику оточення, взаємозв'язки, взаємовпливи та взаємодію з нею. Зв'язок Юрія Липи з Волинню і волинянами ще жодного разу не був предметом вивчення, тому мета розвідки – дослідити цей зв'язок: установити причини поїздки, обставини знайомства й розвиток взаємовідносин з волинянами.

Джерела дослідження – епістолярій Ю. Липи (1920–1930-х років, зокрема листування з М. Донцовою, Н. Лівіцькою-Холодною, А. Жуком), рецензії Ю. Липи («Розмова з порожнечою» на статтю У. Самчука, «Мить із майстром» на збірку Ю. Косача), спогади сучасників (У. Самчук «Юрій Липа. Поет і лікар», «На білому коні», «На коні вороному»; Т. Бульба-Боровець «Армія без держави»; Р. Сочинський «Спомини про Юрія Липу»), праці перших липознавців (Ю. Косач «Організатор українського почуття», Л. Биковський «До проблематики життя і творчості Юрія Липи»).

У результаті дослідів з'ясовано, що із середини 1920-х до початку 1930-х рр. Ю. Липа часто бував на Волині. Приятелі М. та Д. Донцових гостили в себе як талановитого письменника й громадського діяча родини Підгірських і Пирогових у Любитові та Ковелі. На різних етапах життя в оточенні Ю. Липи були знамениті волиняни Ю. Косач, У. Самчук, Т. Бульба-Боровець. На прикладах із хроніки життя Ю. Липи, складеної авторкою статті на основі наявних джерел, вдалося показати деякі особливості спілкування, виявити нові аспекти біографії, доповнити образи вищезазначених осіб.

Подальше дослідження полягає у вивченні еволюції взаємин діяча з відомими волинянами та пошуку нових імен і контактів, як-от установлення особи пана Новоселицького з Ковеля. Нерозкритим також залишилося творче звертання Ю. Липи до Волинського краю в поезії, прозі, публіцистиці; публікації його творів та відгуки в місцевих часописах.

Ключові слова: Юрій Липа, Волинь, волиняни, біографія, джерела дослідження, липознавство.

Kucherenko Svitlana. “Volyn trace” in the biography of Yuriy Lypa

The article deals with the presence of Volyn in the life path of the Ukrainian public and political figure, writer, doctor Yuriy Lypa (1900–1944) and the presence of volynians in his entourage.

The emergence of new biographical facts due to local research complements, clarifies, concretizes, and diversifies the image of the person being studied, which includes characteristics of the environment, relationships, mutual influences, and interaction with it. Yuriy Lypa's connection with Volyn and the people of Volyn has never been the subject of study,

¹ **Юрій Іванович Липа** (22.04 / 5.05.1900, м-ко Старі Санжари на Полтавщині – 20.08.1944, с. Шутова на Яворівщині) – поет, прозаїк, перекладач, публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історіософ, геополітик, громадський діяч, редактор, видавець, лікар-практик, науковець-медик. Формувався в українському середовищі м. Одеси (1909–1918). Під час Української революції належав до СУМ, «Одеської Січі» та студентської сотні. Навчався на юридичному факультеті в Одеському та Кам'янець-Подільському університетах; медичному факультеті в Познанському університеті; військову медицину вивчав у Варшавській школі підхорунжих санітарних; фітотерапію – у Віленському університеті; політичні науки – у Варшавському університеті. Мешкав, лікарував і творив у Варшаві (1929–1943 рр.) в м. Яворів, с. Бунів с. Іваники на Львівщині (1943–1944). Закатований енкаведистами 20 серпня 1944 р. в с. Шутова за лікарську допомогу упівцям. Похований у с. Бунів. Організаційна діяльність: учасник літературної групи «Сонцевіт», співорганізатор літературної групи «Танк», редактор газети «Вісник Одеси» й журналу «Нова думка», співзасновник видавництва «Народній стяг». Громадська діяльність: ідеолог і провідник української студентської корпорації «Чорноморе» (з 1925 р.); співробітник Українського економічного бюро (1933); голова Українського допомогового комітету (на межі 1939–1940 рр.); фундатор, співробітник і директор Українського Чорноморського інституту (1940–1944, 1944). Творчість: поетичні збірки «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), «Вірую» (1938); роман «Козаки в Московії» (1934); літературознавча збірка «Бій за українську літературу» (1935); 3-томник новел «Нотатник» (1936–1937); публіцистична трилогія «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941) тощо. Див. докл. Кучеренко С. Чорноморець // Стамбол І., Кучеренко С. Іван та Юрій Липи [Тарасівець і Чорноморець]. Харків : Фоліо, 2016. С. 63–121.

so the purpose is to investigate this connection: to establish the reasons for trips, the circumstances of acquaintance and the development of mutual relations with the volynians.

The sources of the research are Yu. Lypa's epistolary (1920s–1930s, in particular correspondence with M. Dontsova, N. Liviyska-Kholodna, A. Zhuk), reviews by Yu. Lypa ("Conversation with Emptiness" to the article by U. Samchuk, "A moment with the master" to the collection of Y. Kosach), memoirs of contemporaries (U. Samchuk "Yuriy Lypa. Poet and doctor", "On a white horse", "On a crow horse"; T. Bulba-Borovets "Army without a state"; R. Sochynskiy "Memories of Yuriy Lypa"), works of the first lyoznavtsi (Yu. Kosach "Organizer of Ukrainian feeling", L. Bykovskiy "To the problems of the life and work of Yuri Lypa").

As a result of research, it was found that from the mid-1920s to the beginning of the 1930s Yu. Lypa often visited Volyn. Friend of M. and D. Dontsov was hosted as a talented writer and public figure by the Pidhirski and Pyrogovy families in Lyubytiv and Kovel. At various stages of his life, Y. Lypa was surrounded by famous volynians Y. Kosach, U. Samchuk, and T. Bulba-Borovets. Using examples from the chronicle of Yu. Lypa's life, compiled by the author of the article on the basis of available sources, it was possible to show some peculiarities of communication, reveal new aspects of biographies, and supplement the images of the above-mentioned persons.

Further research consists in studying the evolution of the actor's relations with famous volynians and finding new names and contacts, such as establishing the identity of Mr. Novoselytskyi from Kovel. Yu. Lypa's creative appeal to the Volyn region in poetry, prose, journalism also remained undiscovered; publications of his works and reviews in local magazines.

Key words: Yuriy Lypa, Volyn, volyniany, biography, research sources, lyoznavstvo.

Життєвий шлях історичної постаті й, відповідно, реконструкція її біографії в часі та просторі нелінійні й нерівномірні як для об'єкта дослідження, так і для біографа. Неповторність життя, а тому й історія досліджуваного персонажа, творилася, і, відповідно, передається через «подієву канву», або «фактологічний каркас» [1, с. 55]. Поява нових біографічних фактів завдяки краєзнавчим пошукам доповнює, уточнює, конкретизує, урізноманітнює образ досліджуваної особи, який, серед інших складників, містить характеристику оточення, взаємозв'язки, взаємовпливи та взаємодію.

Краєзнавчі пошуки, пов'язані з постаттю Ю. Липи, свого часу здійснили П. Арсенич, С. Кобута, Б. Мельничук.

Прикарпатський краєзнавець П. Арсенич у статті «Юрій та Іван Липи і Прикарпаття» [2, с. 145–150] описав конкретні випадки знайомства, дав перелік місць перебування, звернувся до листування, докладно зупинився на знакових подіях. Буковинський краєзнавець Б. Мельничук у дослідженні «Юрій Липа і Буковина» [3, с. 36–46] виокремив дві форми контактів діяча: особисті зв'язки з відповідним краєм та творче звертання до цього краю; віднайшов публікації творів Ю. Липи, рецензії та відгуки про його творчість у місцевих часописах. У розвідці істориків С. і Л. Кобут «Прикарпаття і прикарпатці в житті Івана та Юрія Липів: штрихи до біографії діячів» [4, с. 80–84] згадано попередні напрацювання з теми, названі джерела, зроблено істотні доповнення й уточнення, зазначено адреси, де зупинився Ю. Липа з батьком, наведено подробиці стосунків з місцевими діячами.

Отже, завдяки дослідникам «буковинського й прикарпатського слідів» Ю. Липи, окреслилася структура статті такого жанру. Від них і запозичено вдалий термін «слід».

Зв'язок Юрія Липи з Волиню й волинянами ще жодного разу не був предметом наукової розвідки. Мета розвідки – дослідити зв'язки Ю. Липи з Волинським краєм, для цього встановити причини поїздки, обставини знайомства й розвиток стосунків з волинянами. Джерела дослідження – спогади сучасників та епістолярій Ю. Липи.

Уперше Ю. Липа опинився на Волині (точніше Волинському Поліссі) в тимчасовій столиці УНР м. Рівне слідом за урядом разом з батьком – міністром культур. Міністерство І. Липи заїхало в місто 31 березня 1919 р. Після 8 квітня І. Липа із сином відбув до Бродів на нараду як член Центрального комітету УПСР [5, с. 180].

Наступні відвідини Ю. Липою краю пов'язані з родиною Донцових. Молодий письменник друкувався в «Літературно-науковому віснику» та «Віснику», які редагував Дмитро Донцов. Марія Донцова-Бачинська разом із сестрою Олександрою (Лесею) Підгірською-Бачинською і матір'ю Ольгою Бачинською опікувалася студентом зі Східної України після смерті його батька [6, с. 61]. Леся була дружиною громадського, політичного й церковного діяча, адвоката, журналіста, видавця та мецената Самійла Підгірського (1868–1945). На хуторі панства Підгірських біля с. Любитів поблизу Ковеля, не раз гостював Ю. Липа.

Волинянин Самійло Підгірський (1888–1945) був членом Центральної Ради від Волині, головою Волинської земської управи, організатором Житомирської і Ковельської «Просвіт» та Українського братства Святого Спаса; засновником журналу «Громадянин» і «Волинської газети»; послом польського Сейму, головою Української парламентської репрезентації, ініціатором й очільником Української партії національної роботи; симпатиком ОУН, головою Ковельської повітової управи. Його

дружина Олександра також була громадською діячкою, активісткою Союзу українок Волині, координаторкою ковельської «Просвіти».

Родина Підгірських не пережила воєнного лихоліття, як і Юрій Липа. За зв'язки з ОУН у серпні 1941 р. Підгірські були заарештовані, за відсутністю доказів в антинімецькій діяльності звільнені, але в 1943 р. Лесею Підгірську та її доньку Нану Голубець-Вітрик розстріляли гестапівці. Невдовзі, у травні 1944 р., у Любитові енкаведисти заарештували Самійла Підгірського й перевезли до київської в'язниці, де він захворів і 5 серпня 1944 р. помер у в'язничній лікарні [8]. Через два тижні після смерті С. Підгірського 20 серпня 1944 р. в с. Бунів на Яворівщині заарештовано й закатовано Ю. Липу.

Слід додати, що в біографії М. Донцової (1891–1978) також є волинська сторінка: у 1941 р. разом з братом Володимиром вона виїхала зі Львова до Ковеля. У 1943 р. її заарештовано й ув'язнено в Ковельській в'язниці як заручницю. Після звільнення вона виїхала до Праги [9, с. 685].

У хроніці життя Ю. Липи віднайдено підтвердження таких відвідин.

1924 рік. У листі до М. Донцової від 7 січня 1924 р. Ю. Липа поцікавився, чи панство Підгірських поїхало до Варшави (тобто на початок 1924 р. вони вже познайомилися – С. К.) [7, арк. 56].

1925 рік. Друг і перший біограф Ю. Липи Лев Биковський, збираючи біографічні факти, дізнався від Ю. Косача, що він у 1925 р. був у Любитові [10, с. 375].

«1925 рік. Любитів під Ковлем – волинське Полісся, місце дії “Лісової пісні”. У прохолоді слив'яного садка юнак із високим чолом, з насмішуватими сірими очима, студент медицини Познанського університету Юрій Липа. Але він же й автор знаменного вірша про Байрона, вміщеного в липневому числі “Літературно-наукового вісника”. “Визволяйтесь від стиків з російською літературою, визволяйтесь від горківського підстерігання життя, пасивного спостерігання, що є босяцтвом. Цілковите зірвання з російською літературою – ось наше завдання. Вчитись у заході, тільки захід”, – слова Липи до початківця, що приніс йому до розгляду свої перші твори» [11, с. 353]

Так починається стаття Ю. Косача «Юрій Липа – організатор українського почуття» (1946). Чи не звідси взяв інформацію Л. Биковський?

1927 рік. З листа М. Донцової до чоловіка від 19 вересня 1927 р. зрозуміло, що Ю. Липа, побувши декілька днів у Любитові, поїхав ще до Пирогових до Ковеля [12, с. 216].

Лікар і педагог, онук знаменитого Миколи Пирогова, також Микола Пирогов (1875–1961) – громадсько-політичний діяч Волині, посол польського Сейму, засновник ковельської жіночої гімназії. Дружина М. Пирогова Юлія була начальницею гімназії, а він – лікарем. Також М. Пирогов заснував 4-ту Київську українську гімназію. У 1908, 1911–1915 рр., а потім у 1941–1943 рр. очолював міську управу Ковеля. Юлія і Микола Пирогови були близькими друзями М. Донцової-Бачинської. Її брат Володимир Бачинський одружився з донькою Пирогових – Оксаною Бачинською-Пироговою. Друга їхня донька, Наталя (Талья) Зибенко, була подругою Марії Бачинської. У 1944 р. М. Пирогов виїхав до Німеччини, а потім до Австралії разом з донькою і зятем, Оксаною і Володимиром Бачинськими [13]. Якби він не емігрував, то повторив би долю С. Підгірського або Ю. Липи.

1930 рік. Приятель і видавець Ю. Липи Михайло Мухин довідався про літні відвідини Підгірських у 1930 р. від його знайомого Новоселецького з Ковеля [14, с. 42]. Про п. Новоселецького, на жаль, нам нічого не відомо.

Унікальним спогадом поділився відомий український лікар і громадський діяч діаспори, колишній президент УЛТПА, співредактор журналу «Лікарський вісник», член Спілки українських журналістів США Ростислав Сочинський (1916–1985), а на початку 1930-х років – учень Української гімназії в Луцьку:

«Одного літа з кількома товаришами відвідали ми гостинну літню оселю п-ва Підгірських... У цій оселі під час літніх ваканцій збиралося багато української молоді: учнів середніх шкіл і студентів високих шкіл. Так сталося, що якраз тоді відвідував Підгірських лікар Юрій Липа. Довідавшись, хто я є, він пригадав собі зустріч з перед кільканадцяти років у Кам'янці-Подільському з малим хлопчиком.

Юрій Липа, високий синьоокий пристійний мужчина з усміхненим лицем і спокійною переконливою мовою, викликав симпатію до себе вже при першій зустрічі. Він запитував мене про мої плани після того, як я здам матуру. Я сказав, що моєю мрією є стати лікарем. Він радив мені дістатися до військової медичної школи у Варшаві, відомої Школи Підхорунжих Санітарних, де він також брав дворічні курси. Мовляв, Україна потребуватиме колись військових лікарів. Ми також мали розмови на літературні теми, бо зацікавлення літературою викликав у мене вже давніше професор української мови в Луцькій гімназії Модест Левицький, який був лікарем і відомим письменником» [15, с. 2].

Принагідно зазначимо, що з Модестом Левицьким (1866–1932) був знайомий батько Ю. Липи. Вони разом лікарювали в Ананьївському повіті Херсонської губернії в 1898 р. (І. Липа в с. Липецькому,

а М. Левицький – у с. Окни). За проукраїнську позицію їх звинуватили в антидержавній діяльності. Унаслідок переслідування лікарі були змушені шукати собі інші місця роботи як «неблагонадійні персони» [5, с. 52, 54–55].

Далі про волинян, так би мовити, всеукраїнського масштабу, в оточенні Ю. Липи. Ітиметься про письменників Юрія Косача (1908–1990, із с. Колодяжне), Уласа Самчука (1905–1987, із с. Дермань) й організатора українського збройного підпілля Тараса Бульбу-Боровця (1908–1981, із с. Бистричі).

Юрій Косач і Юрій Липа. Вони не були приятелями, а радше знайомими. Проте перший біограф і бібліограф Ю. Липи Л. Биковський уважав Ю. Косача «першим липознавцем», який у перші повоєнні роки написав найбільше статей про Ю. Липу: «Українська література і Юрій Липа» (1946), «Юрій Липа до двохріччя смерті» (1946), «Юрій Липа. Організатор українського почуття» (1946), «Юрій Липа: п'ятиліття загибелі» (1949).

Ставлення Ю. Косача до Ю. Липи вивчала науковиця С. Семенко [16, с. 160–164], окресливши предмет своєї розвідки – «візія Косача щодо ролі Юрія Липи в розвої національної ідеї». Дослідниця віднайшла невідому статтю Ю. Косача «Література червоної крові» (1944) [17, с. 21], у якій автор «зараховує Юрія Липу до когорти митців, чия творчість викликає в читача оптимізм і прагнення до активної діяльності заради розквіту своєї нації, пробуджує в людині «давні героїчні пристрасті, жагу до влади, фанатизм національної місії» [16, с. 164]. С. Семенко визначила, що липознавчі статті Ю. Косача «не втратили своєї значущості в контексті творення духовного меморіалу пошани й пам'яті Юрію Липі» [16, с. 164].

У хроніці життя Ю. Липи знайдено приклади зворотного зв'язку. Зокрема, про їх спілкування свідчать листи Ю. Липи до Д. Донцова: «Довідався я від Косача про стан “облоги” ЛНВ» (01.03.1929); «Панові Косачеві не можу передати Ваших порад, бо тиждень тому він виїхав» (10.03.1929) [18, с. 137–138].

Заснувавши з Є. Маланюком літературну групу «Танк» (1929), Ю. Липа запропонував Ю. Косачу стати «танківцем», але той вагався і зрештою не підтримав цю ініціативу. Ю. Липа так прокоментував його хитання: «Що до малого Косача, то не звертати на його фанаберії уваги. Як добрі виїждженії коні візьмемо його коника до швидкого кроку – він уїздиться» (3 листа до Н. Лівичкої-Холодної від 14.06.1929) [19, с. 363]. Водночас у Л. Биковського читаємо про їхнє спільне студіювання політичних наук у Варшавському університеті в другій половині 1929 р. [10, с. 375].

Згодом, коли склалася літературна група навколо збірника «Ми» (1933), до якої належав Косач, тоді вже Ю. Липа дистанціювався, знову зазначивши: «Що до милого м'якотілого Косача, то він змінюється в переконаннях що 7–8 місяців. Можна зробити дослід, взяти рукопис і потримати до 9 місяців. Коли Косач нічого нового не вродить, то значить переходить у стан сталій» (3 листа до Д. Донцова від 02.04.1934). Але в тому ж листі й таке: «Косач далі шкварить свої «Магізми слів» [12, с. 140–141].

У творчих взаєминах Ю. Липи і Ю. Косача є відгук на поетичну збірку Ю. Косача «Мить із майстром» із цікавою характеристикою поета:

«...Косач висловлюється легко і не поринає в глибини – його стихією є рух, а його світоглядом – жадібність до життя. Він любить елетантну сальонову міру і не дарма його вабить початок ХІХ століття. Він міг би бути добрим корнетом, од хоч би й такого зухвалого Охтирського гусарського полку. З тим полком міг би перейти цілу Європу. Півжартом, півпристрасно збираючи вражіння аж до Парижу і південних французьких портів. Такими враженнями є його остання легкометна збірка. Це – закоханість у зручне речення, у блискучі гри старих і шляхотних візій. Там відгуки поєдинків минулих століть, і праїсторичні наші й чужинецькі битви, і врешті на закінчення, як пряжка, слово до простої людини, до сучасника: ...гордість – гасло нам, ішовши у дороги, тільки гордості у Бога ви просіте» [20, с. 7].

Й одна несподівана знахідка. У листі Ю. Липи до А. Жука від 25.02.1939 р. читаємо: «Косач думаю теж серцем з “Чорном.” (українська студентська корпорація «Чорноморе» – С. К.), він писав, що тужить за давніми часами чорноморськими» [21, арк. 57]. З тексту виходить, що Ю. Косач, як і Ю. Липа, був «чорноморцем». Цей факт його біографії недосліджений.

Як бачимо, за життя Ю. Липи відносини між ним і Ю. Косачем були нерівними, але після смерті поета Ю. Косач першим із його сучасників віддав йому належне.

Улас Самчук і Юрій Липа. Приятельські відносини, що склалися між ним і Ю. Липою, описані в пропам'ятній статті У. Самчука «Поет і лікар» (1949) [22, с. 2], опублікованій до 5-х роковин загибелі Ю. Липи, а також мемуарній діалогії «На білому коні» (1965) [23, с. 44–50] та «На коні вороному» (1975) [24, с. 208, 353–354].

Спогади У. Самчука про Ю. Липу свого часу перепоїв П. Кіндратович [25, с. 2], прокоментував О. Янчук [26, с. 45–48] і дослідив С. Руснак [27, с. 53–62]. Науковець зазначив, що У. Самчук відтворював той образ Ю. Липи, який закарбувався в його пам'яті: складна людина зі своїми вподобаннями

та професійними вміннями і водночас геніальна творча особистість, передаючи все це «за допомогою тонких спостережень, глибокого проникнення в духовний світ зображуваної особистості, вишуканого словесного живопису» [27, с. 62].

Спочатку письменники знали один одного лише по творах. Підтвердженням того є слова У. Самчука: «Я любив його речі, особливо статті і есеї, ми зрідка з ним листувалися, він міцно підтримав мою статтю «Крик у порожнечу»...» [23, с. 47]. Ідеться про відгук-роздум Ю. Липи «Розмова з порожнечею»:

«...Лист п. Самчука “Крик в порожнечу” – це “людський документ”, сказав би Золя. Як же мусіла допекти порожнеча (і то очевидно майже абсолютна, бо не давала резонансу п. Самчукові, коли він написав той крик. Хоч він помиляється, – небагато меценатів мистецтва ми мали, і навіть, здається, маємо... Непропорціональність намірів і очевидності, брак культурного приготування суспільності, брак творчих посередників і організаторів культури – це порожнеча довкола українських письменників... У своєму листі п. Самчук говорить не лише про долю літератури, він неспокійний за долю й окремого письменника. Доля його – здобути гармонію, могутню і всебічну, стати до суперництва у формі з найліпшими суперниками Заходу. І не думати про себе особисто» [28, с. 336, 338].

Початок їх особистого спілкування мабуть пов'язаний з листом У. Самчука до Ю. Липи від 2 лютого 1934 р.

«Вельмишановний колего, не маю приємности бути особисто з Вами знайомим, одначе все те, що належить до Вашої творчості чомусь таке близьке і так прозоро-ясне моєму сприйманню, що осмілюсь писати Вам листа, як людині, з якою пройшов певний шмат життя... Ваші статті (есеї збірки «Бій за українську літературу» – С. К.) уявляю собі велетенськими магнетами, які стягають розпорошені думки бажуючих думати людей до певної цілості і навіть системи. Сьогодні якраз говорили ми про це в колі найближчих знайомих – Ольжича і Стефановича...» [29, с. 210].

Знайомство відбулося значно пізніше – у Варшаві наприкінці травня 1941 р. У. Самчук згадував, що зустрітися з Ю. Липою було непросто, тільки завдяки наполегливості його таки запросили відвідати оселю Лип на вулиці Вспульній, 36. Спочатку господар був дуже офіційний, стриманий і поблажливий до гостя, але в цікавій для обох розмові про літературу й творчість зник холод, з'явилася усмішка і запис пацієнта на прийом лікаря [22, с. 2].

Опісля бачилися лише двічі. У жовтні 1943 р. У. Самчук привіз «доброму приятелю» Ю. Липі бандуру покійного Михайла Теліги, яку той залишив перед від'їздом до Києва. У. Самчуку здавалося, що війна дійде в Галичину нескоро, а Ю. Липа помилявся, вважаючи, що «вони» взагалі сюди не придуть. Його дуже зворушила струна на бандурі, що обірвалася тоді, коли обірвалося життя М. Теліги у Києві [24, с. 208, 353–354]. Про зустріч у Львові в кав'ярні «Пегас» (Літературно-мистецька кнайпа, що відкрилася в червні 1942 р. на площі Марійській, але згодом перенеслася на вул. Романовича, 11) у січні 1944 р. У. Самчук згадував із сумом, оскільки виявилася останньою. Ю. Липа був «таємничо натхненим». У Львові багато пророків і пророчиць. Юрій Липа старанно вслухався в їхні голоси» [22, с. 2].

Спілкування двох непересічних особистостей було взаємокорисним. У. Самчук, визначивши Ю. Липу «своєрідною, окремою, суверенною і самостійною ділянкою», «великою індивідуальністю, що не вміщала в певних стандартних нормах» [23, с. 47, 50], уважав, що його конфлікти з оточенням тільки це підтверджували. Свідченням правдивості такої характеристики може бути співпраця ще з одним волинцем.

Т. Бульба-Боровець. Зустріч з Ю. Липою восени 1939 р. у Варшаві та співпрацю до січня 1940 р. в Українському допомоговому комітеті, де Ю. Липа був очільником, а Т. Бульба-Боровець – секретарем, описано мемуарах останнього «Армія без держави» (1981). Уперше на це джерело звернув увагу літературознавець О. Янчук, який акцентував здобутки УДК в підтримці сотень емігрантів зі Сходу та дещо ідеалізував внесок Ю. Липи [26, с. 50]. Але для більшої об'єктивності опису слідом за мемуаристом зауважимо помилки й суперечності в організації роботи УДК:

«...З д-ром Липою було дуже тяжко працювати. Ця молода, енергійна людина, наскільки була чудовою, як лікар та письменник, настільки була незорієнтованою в адміністративних справах. В особистих відносинах був він безоглядний і дуже нервовий. Крім роботи в комітеті, д-р Липа дуже багато працював тоді над своїми новими працями “Чорноморська доктрина” та “Поділ російської імперії” («Розподіл Росії» – С. К.). Він заснував видавництво “Український Чорноморський інститут”. Ми всіма силами намагалися заснувати свій новий часопис, якого я охрестив “Вогонь” та дав до нього декілька статей... З часописом нічого не вийшло. Німці не дали дозволу видавати його у Варшаві» [30, с. 62–63].

Те, що Ю. Липа швидко позбувся посади, Т. Бульба-Боровець пояснював «внутрішнім переворотом», «революцією». Після невдалого адміністрування в ситуації постійної міжпартійної, міжфракційної та міжособистісної боротьби за контроль над українськими організаціями він взагалі відійшов від

громадської праці, продовжив лікарську практику, публіцистичну та організаційно-видавничу діяльність [10, с. 377].

Наведемо як перегук коментар У. Самчука: «Липа завжди був і лишався для нас дуже атракційною силою на нашому культурному фронті, без уваги на всі його дивацтва, включно з певним путчем, коли наш шановний колега, позаздривши лаврам Муссоліні, забажав силою захистити “владу” на Українським допомоговим комітетом Варшави, що йому, на щастя, не повелося й тим зберегло його добре ім’я від неслави» [23, с. 47, 50].

Як з’ясувалося, із середини 1920-х до початку 1930-х рр. Ю. Липа часто бував на Волині. Родини Підгірських і Пирогових гостили його в себе як приятеля родичів М. і Д. Донцових, а також талановитого письменника й громадського діяча. Поїздки могли із часом припинитися через виїзд Ю. Липи до Великої Британії на стажування або на навчання у Віленському університеті на курсі фітотерапії.

На різних етапах життя в оточення Ю. Липи потрапили знамениті волиняни Ю. Косач, У. Самчук, Т. Бульба-Боровець. На прикладах із хроніки життя Ю. Липи, складеної авторкою статті з наявних джерел, вдалося показати деякі особливості спілкування, виявити нові аспекти біографії, доповнити образи всіх названих осіб. Це лише початки окремих розвідок про еволюцію взаємин і взаємовпливи.

Обмежений формат статті не дав змоги більш докладно представити «волинський слід» Ю. Липи. Нерозкритим залишилося його творче звертання до Волинського краю в поезії, прозі, публіцистиці; публікації Ю. Липи й про нього в місцевих часописах.

Щодо краєзнавчих пошуків загалом, оскільки Ю. Липа у своєму житті багато мандрував у приватних, професійних, громадських, політичних та літературних справах, недослідженими залишаються «закарпатський слід» у біографії Ю. Липи.

Література:

1. Голубович І. В. «Biographical turn» у дисциплінарному ракурсі: філософія vs історія. *Biography. Біографіка. Біографістика: збірник праць Інституту біографічних досліджень* / ред. Л. І. Буряк. Київ : НУБВ, 2022. Вип. 1. С. 52–56. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004350> (дата звернення 1.05.2024)
2. Арсенич П. Юрій та Іван Липи і Прикарпаття. *Юрій Липа: Збірник статей і матеріалів* / упоряд. І. Скрипник. Івано-Франківськ : Факел, 2000. С. 145–150.
3. Мельничук Б. Юрій Липа і Буковина. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину: збірник наукових праць* / відп. ред. Т. Салига; ЛНУ імені І. Франка. Львів, 2001. С. 36–46.
4. Кобута С., Кобута Л. Прикарпаття і прикарпатці у житті Івана та Юрія Липів: штрихи до біографії діячів. *Десяти Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* / упоряд. С. Кучеренко; ІФНМУ. Івано-Франківськ, 2020. С. 80–84; Кобута С. Станиславівські правники М. Литвинович і Ю. Олесницький – приятелі Івана Липи і Юрія Липи. *Дев’яти Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* / упоряд. С. Кучеренко; ПУЕТ. Полтава, 2018. С. 134–140.
5. Стамбол І. Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець / наук. ред. і вст. ст. В. М. Хмарський; НБУ імені В. В. Вернадського, ОНУ імені І. І. Мечникова. Київ, Одеса, 2017. 296 с.
6. Дорошенко В. «Збірник на пошану Ю. Липи» (1947); Л. Биковський «До проблематики життя і творчості» (1948): рецензія. *Українські бібліологічні вісті*. Аусбург, 1948. Ч. 1. С. 61.
7. Липа Ю. Листи до М. Донцової. ЦДАВОУ. Ф. 3849. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 56.
8. Вільчинський П. Адвокат з Волині – борець за самостійну Україну *Історична правда*. 11.02.2022. URL: <https://www.istravda.com.ua/articles/2022/02/11/160918/> (дата звернення 6.05.2024)
9. Шліхта І. Штрихи до портрета Марії Донцової. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 8/9. Український археографічний збірник. Т. 11/12. Київ, Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2004. С. 681–694.
10. Биковський Л. До проблематики життя і творчості Юрія Липи. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину: збірник наукових праць* / відп. ред. Т. Салига; ЛНУ імені І. Франка. Львів, 2001. С. 373–380.
11. Косач Ю. Юрій Липа. Організатор українського почуття. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину: збірник наукових праць* / відп. ред. Т. Салига; ЛНУ імені І. Франка. Львів, 2001. С. 353–358.
12. Сварник Г. Ю. Липа і Д. Донцов крізь призму особистих і творчих взаємин. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину: збірник наукових праць* / відп. ред. Т. Салига; ЛНУ імені І. Франка. Львів, 2001. С. 213–228.
13. Миронюк А. Ковельський міський голова, Микола Пирогов. 6.09.2020. URL: <https://kovel.media/kovelskyj-miskyj-golova-mykola-pyrogov/> (дата звернення 6.05.2024)
14. Мухин М. Яснозбройний Юрій (спогади). *Київ*. Філадельфія, 1953. Кн. І. С. 41–47.
15. Сочинський Р. Спомини про Юрія Липу. *Свобода*. Нью-Джерсі, 1985. Ч. 145. 1 серпня. С. 2.
16. Семенко С. Висвітлення життєвого і творчого подвигу Юрія Липи у публіцистичних виступах Юрія Косача. *Дев’яти Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* / упоряд. С. В. Кучеренко; ПУЕТ. Полтава, 2018. С. 160–164.
17. Косач Ю. Література червоної крові. *Дорога*. Львів, 1944. С. 21.
18. Сварник Г. Листування Ю. Липи з Д. Донцовим. *Українські проблеми*. Київ, 1995. №3/4. С. 130–160.
19. Листи Ю. Липи до Н. Ливицької-Холодної. Матеріяли до історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів. Нью Йорк, 1992. С. 349–376.

20. Липа Ю. Мить із майстром. *Новий час*. Львів, 1937. Ч. 50. 8 березня. С. 7.
21. Листи Ю. Липи до А. Жука. ЦДІАЛ. Колекція 9. М/ф. 7510. Арк. 57.
22. Самчук У. Юрій Липа. Поет і лікар. *Свобода*. 1949. Ч. 248. 25 жовтня. С. 2.
23. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. Вінніпег: Вид. т-ва «Волинь», 1972. 251 с.
24. Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. Вінніпег: Вид. т-ва «Волинь», 1990. 360 с.
25. Кіндратович П. Юрій Липа очима У. Самчука. *Яворівщина*. 1993. № 52. 15 травня. С. 2.
26. Янчук О. Юрій Липа в листах і спогадах сучасників. Одеса: УЧІ ім. Юрія Липи, 1998. 63 с.
27. Руснак С. Мемуарний нарис про Юрія Липу в спадщині У. Самчука *Сьомі Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* / упоряд. С. Кучеренко; УКО, БФ ім. І. та Ю. Лип. Київ : УВС ім. Юрія Липи, 2015. С. 53–62.
28. Липа Ю. Розмова з порожнечою: На маргінесі статті У. Самчука «Крик в порожнечу». *Вістник*. Львів, 1933. Т. II. Кн. 5. С. 334–338.
29. Липа-Гуменецька М. Юрій Липа – письменник, мислитель, лікар (Перегляд польських архівів) *Юрій Липа: голос доби і приклад чину: збірник наукових праць* / відп. ред. Т. Салига; ЛНУ імені І. Франка. Львів, 2001. С. 204–212.
30. Бульба-Боровець Т. Армія без держави: слава і трагедія українського повстанського руху. Вінніпег : Волинь, 1981. 327 с.

УДК 930.85:37(477.82)"1991/2024"

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.05>

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ВОЛИНІ (1991–2024)

Кучерепа Микола,

кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри історії України та археології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9314-3585

У статті проаналізовано діяльність української і польської громад Волині щодо збереження культурної спадщини краю. Наведено статистичні дані національного складу населення Волинської області. Зазначається, що важливу роль у житті волинської громади відіграє Волинський національний університет імені Лесі Українки. Тут є кафедра полоністики й перекладу, яка проводить цікаві культурно-освітні заходи, що сприяють збереженню та охороні культурної спадщини польської громади Волині. Кафедра видає періодичне друковане видання – річник «Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи». Важливою установою зарекомендував себе Інститут Польщі, який сприяє поширенню польської культури в Україні та української культури в Республіці Польща. На факультеті історії, політології та національної безпеки університету діє навчально-наукова лабораторія «Центр українсько-польських досліджень». Важливими напрямками її діяльності є проведення просвітницьких заходів із проблематики українсько-польських відносин. Активну культурно-освітню діяльність на Волині провадить ціла низка громадських організацій і товариств польської культури, які бережно оберігають культурну спадщину своїх земляків. Активністю щодо цього відзначаються Товариство польської культури на Волині імені Еви Фелінської, Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка, Волинське товариство польського мистецтва «Барви Кресові». У статті детально проаналізовано їхню культурно-освітню діяльність, яку висвітлює з 2009 року двомовна газета «Волинський монітор». Товариства займаються прибиранням польських кладовищ, проводять заходи з увіковічення пам'яті. У статті наведено багато інших цікавих прикладів діяльності польської громади на Волині.

Ключові слова: Волинь, культурна спадщина, польсько-українська співпраця, Польща, товариства польської культури, Україна.

Kucherepa Mykola. Cultural and educational activities and protection of cultural heritage in Volyn (1991–2024)

The article analyses the activities of the Ukrainian and Polish communities of Volyn regarding the preservation of the region's cultural heritage. Statistical data of the national composition of the population of the Volyn region are presented. Articles emphasises on the important role of Lesya Ukrainka Volyn National University in the life of the Volyn community. There is a department of Polish studies and translation here, which conducts cultural and educational activities that contribute to the preservation and protection of the cultural heritage of the Polish community in Volyn. The Institute of Poland, structural unit of VNU, which promotes the spread of Polish culture in Ukraine and Ukrainian culture in the Republic of Poland, has proven itself as an important institution. The Faculty of History, Political Science and National Security of the University has an educational and scientific laboratory "Center of Ukrainian-Polish Studies". Important areas of its activity are the holding of educational events on the issues of Ukrainian-Polish relations. Active cultural and educational activities in Volyn are carried out by a number of public organizations and associations of Polish culture, which carefully protect the cultural heritage of their compatriots. The Society of Polish Culture in Volyn named after Ewa Felińska, Society of Polish Culture named after Tadeusz Kościuszko, Volyn Society of Polish Art "Barwy Kresowe" are active examples of those organisations. The article analyzes in detail their cultural and educational activities, which have been covered since 2009 by the bilingual newspaper "Volynskiy Monitor". Abovementioned societies clean up Polish cemeteries, carry out events to monumentalize memory. The article contains many interesting examples of the activities of the Polish community in Volyn.

Key words: Volyn, cultural heritage, Polish-Ukrainian cooperation, Poland, Polish cultural societies, Ukraine.

Волинь споконвіку була Батьківщиною для представників різних національностей: українців, поляків, євреїв, чехів, німців, караїмів, вірмен, ромів та інших. Населення Волинської області на 1 січня 2022 року становило 1 021 356 осіб (2,28 % загальноукраїнського населення) [1]. В області представники національних меншин та корінних народів становлять близько 32,5 тис. осіб [2], серед них поляки – 0,07 % [3]. Вони відіграли та відіграють велику й неповторну роль у формуванні самобутності краю. Римо-католицька церква, вірянами якої переважно є поляки, має 30 організацій [3].

У житті волинської громади вагоме значення мають навчальні та наукові установи. Зокрема, таким освітнім і науковим центром є Волинський національний університет імені Лесі Українки. Тут на факультеті філології та журналістики є кафедра полоністики й перекладу. Її очолює доктор філологічних наук, професор Світлана Сухарева. Кафедра за сприяння Генерального консульства Республіки Польща в Луцьку видає періодичне друковане видання: річник «Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи». На кафедрі проводять рецензування публікацій часопису *Roczniki Humanistyczne* факультету гуманітарних наук Люблінського католицького університету Йоана-Павла II і часопису *Bibliotekarz Podlaski* (Білосток, РП) [4].

Важливою установою не лише в університеті, а й на міжнародному рівні зарекомендував себе Інститут Польщі – інформаційно-дослідний інститут. Він сприяє українсько-польському співробітництву на міжвишівському, міжрегіональному, міжнаціональному й міждержавному рівнях у всіх сферах суспільного життя. Його засновано 2008 року на факультеті міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серед інших, пріоритетними завдання цього Інституту є сприяння поширенню польської культури в Україні та української культури в Республіці Польща (проведення фестивалів, конкурсів, виставок, перегляд фільмів, організація концертів, презентації нових видань тощо) [5]. Важливим напрямом діяльності Інституту є інформаційно-промоційний, що полягає в популяризації Польщі, її культурних, історичних, наукових й інших особливостей в Україні та представлення надбань України в Польщі.

Серед багатьох заходів Інституту потрібно звернути увагу на акції, присвячені польській письменниці Габріелі Запольській, яка народилася та проживала в околицях Луцька (с. Прилуцьке Луцького району Волинської області). Принагідно проведено презентацію твору Габріелі Запольської «Малашка», перекладеного українською мовою жителем м. Ківерці Миколою Гупалом, найвизначнішим на Волині сучасним дослідником життя і творчості відомої письменниці. Діяльність Інституту Польщі за декілька останніх років значно поживилася завдяки відкриттю нових польсько-українських ініціатив, що надходять як з польського, так і з українського боку. Інститут сприяє популяризації культурних надбань України та їх презентації на теренах Польщі. Так, у 2016 р. Інститут Польщі спільно з Центром лесезнавства ВНУ імені Лесі Українки й Музеєм Лесі Українки в Луцьку долучився до видання «Лісової пісні» Лесі Українки польською мовою. У вересні 2017 р. Інститут організував читання віршів Лесі Українки різними мовами в стінах музею визначної поетеси з Волині. До інформаційно-промоційного напрямку діяльності Інституту Польщі належить розробка туристичних та екскурсійних маршрутів, ареал охоплення яких становлять Луцьк, Волинська область й українсько-польське прикордоння [6, с. 116].

На сьогодні спільно з Генеральним консульством РП у Луцьку Інститут Польщі працює над новими екскурсійними проєктами. Зокрема, професорка Наталя Коцан стала авторкою екскурсії «Адміністративні місця міжвоєнного Луцька». Екскурсія передбачає 10 етапів, під час яких відбувається огляд певної будівлі та розповідають історію функціонування конкретної адміністративної установи Другої Речі Посполитою в м. Луцьку. Екскурсія має пізнавальний характер, а також, на думку авторки, сприятиме поліпшенню міжетнічного взаєморозуміння й спілкування [7, с. 189–196]. Зазначимо, що інформаційно-промоційну діяльність Інституту Польщі ВНУ імені Лесі Українки проводять у співпраці з подібними організаціями Польщі та України, вона передбачає проведення фестивалів, конкурсів, виставок, перегляд фільмів, організацію концертів, презентацію художніх і літературних творів та ін.

Інститут Польщі є організатором наукових міжнародних круглих столів, семінарів, конференцій. У 2021 р. започатковано Міжнародний науковий симпозіум «Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи». У межах симпозіуму науковці, аспіранти й студенти з Польщі та України обговорили важливі питання українсько-польських відносин [6, с. 116].

На факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки діє навчально-наукова лабораторія «Центр українсько-польських досліджень», створена у 2008 році. Її керівником призначено проф. Миколу Кучерепу. Важливими напрямками діяльності лабораторії є дослідження українсько-польських відносин в економічній, політичній, соціальній, духовній та інших сферах на певних історичних етапах і сьогоденні; проведення просвітницьких занять та лекцій з проблематики українсько-польських відносин. Лабораторія має науково-дослідні та консультативні зв'язки з провідними науковими установами, державними та самоврядними органами, громадськими науковими центрами, які вивчають українсько-польські відносини [8].

Активну культурно-освітню діяльність на Волині проводить ціла низка громадських організацій і товариств польської культури, які бережно оберігають культурну спадщину своїх земляків. Організації і товариства поляків на Волині відображає таблиця 1, складена автором на основі даних, наданих керівниками організацій і товариств поляків на Волині.

Таблиця 1

Організації і товариства поляків на Волині

№ з/п	Назва організації	Керівник
1.	Товариство польської культури на Волині імені Еви Фелінської (Stowarzyszenie Kultury Polskiej imienia Ewy Felińskiej na Wołyniu)	Віктор Яручик
2.	Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка (Towarzystwo Kultury Polskiej im. Tadeusza Kościuszki w Łucku na Wołyniu)	Ніна Поремська
3.	Товариство польської культури в Ковелі (Towarzystwo Kultury Polskiej w Kowlu)	Анатолій Герка
4.	Товариство польської культури ім. Міхала Огінського у Любомлі (Stowarzyszenie Kultury Polskiej im. Michała Ogińskiego w Lubomlu)	Володимир Педич
5.	Волинське товариство лікарів польського походження (Stowarzyszenie Lekarzy Polskiego Pochodzenia na Wołyniu)	Сергій Прокоп'юк
6.	Волинське відділення об'єднання вчителів польської мови в Україні імені Габрієлі Запольської (Wołyńskie Zjednoczenie Nauczycieli Polskich na Ukrainie imienia Gabrieli Zapolskiej)	Світлана Зінчук
7.	Волинське товариство польського мистецтва «Барви Кресові» (Towarzystwo Sztuki Polskiej "Barwy Kresowe")	Гжегож Ролінгер
8.	Спілка польських організацій на Волині (Związek Organizacji Polskich na Wołyniu)	Ніна Поремська
9.	Українсько-польський союз імені Томаша Падури в Рівному (Ukraińsko-Polski Sojusz im. Tomasza Padury w Równem)	Ева Маньковська

Нові політичні зміни створили перспективи для розвитку національних культур різних етнічних груп, які проживають у Луцьку. Одним із перших організацій національних меншин Волині стало створене у вересні 1991 року в Луцьку Товариство польської культури імені Еви Фелінської [9]. На установчих зборах зареєструвалися 63 члени. На сьогодні тільки в луцькому відділенні ТПК є близько 300 членів. До нього належать також підвідділи в Берестечку, Горохові, Маневичах, Любешові та Ківерцях. Усі ці підвідділи зареєстровані офіційно й ведуть самостійну діяльність. У різний час очолювали товариство Анна-Марія Стецяк, Ірена Костецька, Данута Ровенська, Георгій Ролінгер, Валентин Ваколук [10]. Нині організацію очолює Віктор Яручик – науковець, кандидат філологічних наук, доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки письменників України й Національної спілки журналістів України.

Основними напрямками діяльності Товариства є відродження національної ідентичності та плекання рідних традицій. Насамперед це вивчення польської мови як дітьми, так і дорослими. У середині 1990-х років при Товаристві почали проводити мовні курси, адже багато хто з польських сімей, живучи в українськомовному середовищі, дуже погано знали рідну мову. Уроки проводили раз чи два на тиждень, вони були напівлюбительськими, але завдяки їм діти й молодь відкривали для себе культуру своїх предків, а старші відновлювали власні знання. Зараз ці курси переродилися в повноцінну суботньо-недільну школу, яку відвідують сотні учнів [10]. У цих школах діти і дорослі вивчають не лише польську мову, а й культуру та історію Польщі. Для учнів щороку Товариство організовує поїздки до Польщі. Уроки ведуть кваліфіковані українські викладачі та двоє вчителів із Центру розвитку польської освіти за кордоном (Польща). Це одна з найбільших шкіл у Луцькому консульському окрузі. Учні школи є лауреатами багатьох регіональних, загальноукраїнських та міжнародних конкурсів.

Із 2009 р. при Товаристві заснували двомовну газету Monitor Wołyński (Волинський монітор). Цей двотижневик знають і люблять читачі з обох боків кордону. Тематика видання надзвичайно широка: сучасне життя та історія поляків Волині, освіта, культурні події, польсько-українська співпраця. Багато уваги газета приділяє охороні культурної спадщини на Волині.

Поляки, які зазнали репресій від радянської влади й були вислані в Сибір та Казахстан, а також їхні нащадки згуртувалися в «Коло сибіряків».

Члени Товариства польської культури імені Еви Фелінської займаються прибиранням, утриманням польських цивільних і військових кладовищ. Луцьке відділення опікується військовим кладовищем у Пшебражі (нині с. Гайове). Кілька разів на рік члени організації прибирають там і запалюють лампади. Завдяки Товариству поляки на Волині мають змогу зберігати свою культурну спадщину, проводити різноманітні культурно-освітні заходи.

На Волині активно діє ще одне товариство польської культури – імені Тадеуша Костюшка. Воно налічує 350 членів. Навчанням польської мови воно охоплює 200 учнів. Головою товариства є Ніна

Поремська. Від початку своєї діяльності воно реалізувало план національно-культурного відродження поляків на Волині, популяризувало навчання польської мови, опіку над пам'ятками польської культури й польськими цвинтарями. Товариство офіційно зареєстровано 19 лютого 1999 року.

Нині при організації діють мистецькі колективи: «Волинські пані (сеньорки)», «Волинські соловейки» (діти і молодь), хор «Волинь». Хористи напрацювали цікавий репертуар із 40 творів. Це польські патріотичні, релігійні й народні пісні, а також українські пісні. На початку діяльності було створено 3-річну школу, у якій діти навчаються польської мови, пізнають історію та культуру Польщі. У школі працюють місцеві вчителі – Наталя Бейчук, Наталя Цьолик, Ніна Михалюк, Оксана Тарасюк, Ірена Костенко, а також відряджені з Польщі (ORPEG) Пйотр Ковалік і Габрієля Возняк-Ковалік.

Завдяки професіоналізму вчителів досягнуто успіхів у навчанні дітей. Про це свідчить те, що кількість учнів постійно зростає. Цього року організовано зустрічі з нагоди різних свят, річниць, прибирання цвинтарів, конкурси. Характерним є те, що під час війни товариство не припинило своєї діяльності.

Товариство проводить День Патрона, Спільну крашанку, відзначає травневі свята (День Конституції 3 травня), свято початку й закінчення шкільного року, Миколайки, колядування, оплаткові зустрічі, щорічні міжнародні дитячо-молодіжні фестивалі польської пісні, читацькі конкурси, щорічні конференції «Славетні поляки Волині», національні читання з президентом Польщі, Дні польської культури в Луцьку, презентації польської кухні [11]. Зокрема, Товариство 6 травня 2023 року організувало урочисту академію з нагоди Дня Полонії і поляків за кордоном та свята Конституції 3 Травня. У цей день у Польському центрі зібралися члени Товариства польської культури імені Тадеуша Костюшка, Волинського товариства лікарів польського походження, Волинського відділення об'єднання вчителів польської мови в Україні імені Габрієлі Запольської, Волинського товариства польського мистецтва «Барви Кресові». Присутніх привітали голови й представники полонійних організацій Волині. Після урочистої частини відбувся концерт за участю мистецьких колективів «Волинські соловейки» і «Волинські пані» [12].

Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка організовує багато цікавих заходів щодо збереження своєї національної ідентичності. Серед них популярністю користується дитячо-молодіжний фестиваль польської пісні «Польські квіти», у якому беруть участь творчі колективи з багатьох міст України й Польщі [13].

Члени товариства опікуються польськими цвинтарями в Олиці й Скірчі, беруть участь у щорічних пошануваннях загиблих поляків на Волині «Дорога пам'яті». У середовищі польської громади Волині популярністю користуються фестивалі кресової культури в місті Мронгово у Вармінсько-Мазурському воєводстві. Про черговий 28-й Фестиваль кресової культури своїми враженнями поділилася очільниця Товариства польської культури імені Тадеуша Костюшка Ніна Поремська: «Я була рада, що наші колективи змогли показати свої здобутки за п'ять років... ми старалися не занедбувати нашу культуру, люди працювали, приходили на репетиції, хоч і не мали змоги продемонструвати свої досягнення на великій сцені. Цей фестиваль – це перемога для нас, хоча б через те, що організатори вибрали нас серед інших претендентів. Для мене, як голови національного товариства, надзвичайно цінним є те, що ми зараз, у війну, можемо поїхати до Польщі й співати польські пісні нарівні з відомими колективами з інших країн» [14].

З метою здобуття коштів для статутної діяльності щорічно товариство подає запити до Фондації «Свобода і демократія» (Wolność i Demokracja), товариства «Спільнота польська» (Wspólnota Polska). Товариство налагодило співпрацю з польськими навчальними закладами в Любліні, Холмі, Білій Підляссі. Має багаторічну підтримку Товариства загальних знань щодо організації літнього відпочинку дітей у Польщі.

Культурно-освітні товариства поляків щороку долучаються до Національного читання. 7 вересня 2024 р. відбулася вже 13-та така акція. Цьогоріч поляки в усьому світі читали драму Юліуша Словацького «Кордіан». Твір польського поета-пророка, який народився в Кременці, прозвучав не лише в його рідному місті, а й у Луцьку, Дубні, Збаражі, Здолбунові, Гусятині, Ковелі та багатьох інших населених пунктах України.

Цього дня Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка провело акцію Національного читання у Волинській державній обласній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки. У читанні взяли участь студенти-полоністи Волинського національного університету імені Лесі Українки. Захід відбувся за підтримки Генерального консульства РП у Луцьку. Всі учасники заходу отримали дипломи про участь у 13-му Національному читанні [15]. До цієї акції долучилися студенти з факультету філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки та члени Товариства польської культури на Волині імені Еви Фелінської [16].

Пропагуванням польської культури й мистецтва, організацією концертів і фестивалів в Польщі та Україні активно займається Волинське товариство польського мистецтва «Барву Кресові». Це Товариство організує екскурсії до місць пам'яті польського народу, займається впорядкуванням польських поховань [17]. Членами Товариства є артисти Волинського обласного академічного музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка Волинської філармонії, вчителі Луцької музичної школи імені Ф. Шопена, відомі діячі культури й мистецтва Волині.

Отже, українська й польська громади Волині приділяють значну увагу збереженню культурної спадщини краю та проведенню культурно-освітньої діяльності.

Література:

1. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2022 року та середня чисельність у 2021 році. URL: http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/18_1_r21.htm
2. Моніторинг додержання прав і свобод представників національних меншин, корінних народів та релігійних громад під час воєнного стану у Волинській області URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prav-i-svobod-predstavnikov-nacionalnih-menshin-korinnih-narodiv-ta-religijnih-gromad-pid-chas-voennogo-stanu-u-volinskij-oblasti
3. Населення Волинської області. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-naselennya-volinsko-oblasti-341453.html>
4. Кафедра полоністика і перекладу. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/departments/polonistyky-i-perekladu>
5. Див.: Положення про Інститут Польщі. URL: https://vnu.edu.ua/sites/default/files/Docs/polojenna_poland.pdf
6. Коцан Н., Коцан Р. Напрями діяльності Інституту Польщі Волинського національного університету імені Лесі Українки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 1 (12). С. 116. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/issue/view/15>
7. Коцан Н., Мазурець Р. (2008). Розробка туристичних й екскурсійних маршрутів у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки*. № 10 (383). С. 189–196.
8. Інформація про навчально-наукову лабораторію «Центр українсько польських досліджень». URL: https://docs.google.com/document/d/1kAwX3BOMf47ljf2YBWZ2gFT_QauQ53YZ/edit
9. Włodzimierz Osadczy. Odrodzenie polskości na Wołyniu. Referat wygłoszony na XXI sesji Stałej Konferencji MABPZ – Rzym 1999 r. Stała konferencja muzeów, archiwów i bibliotek polskich na Zachodzie. Sesja XXI – 1999. Włochy, Rzym. URL: <https://mabpz.org/publikacje/odrozenie-polskosci-na-wolyniu>
10. Анатолій Оліх. Товариству польської культури на Волині імені Еви Фелінської – 30 років. *Monitor Wołyński*. 2021. 29 верес. URL: <https://monitorwozynski.com/uk/news/4022-28935>
11. Ankieta-Informacje o organizacjach TTKP im. Tadeusza Kościuszki Łuck Ukraina.
12. Natalia Ciołyk. Uroczystości majowe w Centrum Polskim w Łucku. *Monitor Wołyński*. 2023. 7 maja. URL: <https://monitorwozynski.com/pl/news/4928-majowe-swieta-w-lucku>
13. Wiesław Pisarski. Święto polskiej pieśni w Łucku. *Monitor Wołyński*. 2017. 6 grudnia. URL: <https://monitorwozynski.com/index.php/pl/news/2257-19842>
14. Анатолій Оліх. Волинські поляки виступили на фестивалі у Мронгові. *Monitor Wołyński*. 2023. 22 серп. URL: <https://monitorwozynski.com/uk/news/5088-polacy-z-wolynia-wystapili-na-festiwalu-w-mragowie>
15. Олена Ємець. «Зібралися представники різних поколінь». У Луцьку провели 13-ту акцію Національного читання. *Monitor Wołyński*. 2024. 7 верес. URL: <https://monitorwozynski.com/uk/news/5709-narodowe-czytanie-2024-tkr-tadeusza-kosciuszki>
16. Віктор Яручик. Національне читання в Товаристві Еви Фелінської в Луцьку. *Monitor Wołyński*. 2024. 8 верес. URL: <https://monitorwozynski.com/uk/news/5712-narodowe-czytanie-2024-skr-im-ewy-felinskiej>
17. Про нас. URL: <https://barwykresowe.pl.ua/ua/pro-nas/>

УДК94(477.8) «1944-1953»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.06>

БУДЕННЯ ВОЛИНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ: ОДНІЄІ З НАЙЧИСЕЛЬНІШИХ ГРУП РАДЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОВОЄННОЇ ДОБИ

Сосницька Лілія,

аспірантка кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-9329-1681

Учительство в історії повоєнної Волині стало однією з найвиразніших груп суспільства. Друга хвиля радянської та остаточне утвердження комуністичної влади в регіоні поклато на педагогів не лише освітянські обов'язки, а також значний масив агітаційної, культурно-масової та політико-ідеологічної роботи, перетворивши їх на агентів змін у суспільстві. Тож учителям доводилося виконувати функції, які часто виходили за межі класної кімнати. Учителі брали участь у політичних кампаніях, агітуючи за новий для Волині лад, зокрема за колективізацію та індустріалізацію. Упроваджуючи радянські ідеали в навчальний процес, вони формували свідомість молоді відповідно до комуністичної пропаганди.

У статті здійснено спробу розкрити окремі аспекти повсякденного життя педагогів у вузькому регіональному вимірі, зважаючи на суспільно-політичні реалії повоєнної доби. Охарактеризовано соціально-економічну ситуацію на Волині наприкінці війни та в перші повоєнні роки загалом, а також в освітній сфері, зокрема політику радянської влади щодо формування педагогічних кадрів і матеріально-технічного забезпечення освітніх закладів. Окрему увагу приділено житловому забезпеченню, держаним пільгам і умовам праці волинських педагогів. Розглянуто роль учителя у здійсненні ідеологічної пропаганди тоталітарним радянським режимом.

Встановлено, що, попри численні гасла про неоціненне значення професії вчителя для радянської держави, реальне становище педагогів у повоєнну добу залишалося складним, а заяви, які робили чиновники, – декларативними. Невирішеними залишилися цілий ряд проблем як матеріального, так і соціального характеру. Викладачі ж, аби зберегти роботу й засоби для виживання, змушені були пристосовуватися до нових вимог, висунутих владою та партією.

Ключові слова: вчителі, будення, радянська влада, школа, Волинь, повоєнний період.

Sosnytska Lilia. The everyday life of Volyn teachers: one of the most numerous groups of soviet intellectuals of the postwar era

Teachers were one of the most numerous and important groups of the Soviet intellectuals, who were the expressors of the intellectual and spiritual values of the people, on the one hand, and the intermediaries between the government and the people, on the other one. Teachers had a special mission to teach, educate and shape the worldview of the younger generation of the Soviet state. The consequences of the war and post-war realities had a significant impact on the work and life of teachers. The purpose of the study is to highlight certain aspects of the everyday life of teachers in Volyn in the postwar years, to demonstrate some of the most acute problems of everyday life of Volyn teachers (housing and material support, ideological pressure and control by the authorities) on the basis of archival materials and regional periodicals, which are mostly introduced into scientific circulation for the first time.

The article aims to reveal certain aspects of the everyday life of teachers in a narrow regional dimension, taking into account the socio-political realities of the postwar era. The author describes the socio-economic situation in Volyn at the end of the war and in the first postwar years in general and in the educational sphere, in particular; the Soviet government's policy of forming pedagogical staff and providing material and technical support for educational institutions. Special attention is paid to housing, state benefits and working conditions of Volyn teachers. The role of the teacher in the implementation of ideological propaganda by the totalitarian Soviet regime is considered.

Conclusions. *The article uses examples to show the difficult situation of Volyn teachers in the postwar years, which was caused by economic devastation, lack of sufficient funding and often inaction of authorities at various levels. Despite the fact that the authorities declared support for the material support of educators in numerous resolutions, they usually received real assistance in part or with significant delays. Housing remained the most acute of the unresolved issues. The author substantiates the significant ideological influence of the Bolshevik Party on the professional and everyday life of Volyn teachers.*

Key words: teachers, everyday life, Soviet power, school, Volyn, post-war period.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні в історичній науці поряд із розглядом питань у політичній та економічній сферах усе частіше натрапляємо на дослідження повсякдення населення і його різних груп. Соціальна історія є досить популярним напрямом досліджень з огляду на те, що в радянський період історія повсякдення фактично не отримала свого практичного розвитку.

Цінним залишається також розуміння того, як певні історичні періоди й соціально-економічні умови позначалися на буденні кожної людини.

Учительство – одна з найбільш чисельних і значимих груп радянської інтелігенції, що була виразником інтелектуальних та духовних цінностей народу, з одного боку, і посередником між владою та народом – з іншого. Учителі здійснювали особливу місію навчання, виховання та формування світогляду підростаючого покоління радянської держави. А наслідки війни та повоєнні реалії здійснили відчутний вплив на працю та побут вчителів. Саме в такому ракурсі видається доцільним розглядати повсякденне життя радянських учителів у повоєнне десятиліття.

Дослідження будення радянського вчительства Волині є спробою поглянути на умови життя та праці вчителів у вузькому регіональному вимірі який з позиції соціально-економічного розвитку був менш привабливим для випускників педагогічних вишів. **Актуальність цієї теми** підсилюється також реформами в освітньому процесі, які відбуваються в Україні нині й сягають своїм корінням у досліджувану епоху.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Для написання статті цінними були праці, присвячені політиці радянської влади в освітній сфері західноукраїнського регіону І. Сушик [1], В. Старжеця [2, 3] та С. Сворака [4]. Особливості повоєнного життя вчителів Рівненщини були досліджені в наукових доробках Н. Мащенко [5] та Р. Давидюк [2], у яких автори глибоко розкривають форми й методи підготовки вчительських кадрів, підходи радянської влади до різних категорій учительства. Заслуговує на увагу дослідження О. Прохоренко [6], яке висвітлює повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ століття. Проте повсякдення саме волинських педагогів повоєнного часу залишається малодослідженим.

Метою статті є спроба на основі архівних матеріалів і регіональної періодики, які здебільшого вперше вводяться в науковий обіг, висвітлити окремі аспекти повсякденного життя вчителів Волині в повоєнні роки, продемонструвати декілька найбільш гострих проблем будення волинських педагогів (житлове та матеріальне забезпечення, ідеологічний тиск і контроль з боку влади).

Виклад основного матеріалу дослідження. Звільнення Західної України від німецьких військ у 1944 році позначилося поверненням у край радянської влади. Розпочавши повоєнну відбудову, більшовицький тоталітарний режим активно працював над якомога швидшою інтеграцією нових територій із Радянською Україною. Тож відбудовчий процес супроводжувався кардинальними змінами політичного, соціального й ідеологічного устрою регіону, які мали на меті остаточне утвердження в західноукраїнських землях тоталітарного режиму радянської держави.

Повоєнний період став одним із найскладніших у розвитку системи народної освіти та становища всіх учасників освітнього процесу. Поруч із такими наслідками війни, як великі людські втрати, економічна розруха, руйнування господарства, слід відзначити протистояння між ОУН і УПА та радянською владою, депортаційну політику радянської влади впродовж другої половини 1940-х років, ідеологічний тиск, нівелювання національно-культурних і релігійних відмінностей.

Війна спричинила в Україні страшні руйнування як для освітніх закладів, так і для інших установ. Згідно з офіційною статистикою, в Україні було зруйновано 8 тис. шкіл, 110 навчальних корпусів вищих учбових закладів [7, с. 540]. Про освітні втрати Волині в роки війни промовисто свідчать архівні дані. Звіт про роботу шкіл Волинської області в 1943/1944 н. р. подає дані по 9 звільнених районах області та м. Луцька, які змогли відновити навчальний процес у 4-й чверті 1943/1944 н. р. До війни, станом на 1940/1941 н. р., у цих районах працювала 351 школа й навчалося 45 813 учнів, проте після війни відновити роботу змогла лише 161 школа із загальним охопленням 16 068 учнів. Це становить менше половини від довоєнної кількості, що безперечно, свідчить про масштаби втрат. Тоді у зв'язку з відсутністю відповідного контингенту дітей працювала лише одна середня школа в м. Луцьку, хоч до війни на Волині таких шкіл було тринадцять [8, арк. 6]. Загалом за роки німецько-фашистської окупації на Волині було зруйновано 548 шкіл, пограбовано та знищено бібліотеки, обладнання навчальних кабінетів [9, с. 3].

Поряд із відновленням роботи навчальних закладів пріоритетним було завдання забезпечення їх професійними кадрами. Адже за період війни республіка втратила близько 30 % довоєнного складу вчителів [2, с. 115]. Для Волині це питання було актуальним з кількох причин. По-перше, як і для всієї території Української РСР, це відсутність педагогів через реальні людські втрати в ході війни. По-друге, переважна більшість учителів краю до Другої світової війни були поляками й потребували заміни. Саме тому ще до початку німецько-радянської війни в Луцьку відкривається перший в історії області вищий навчальний заклад – Луцький учительський інститут [10, с. 70–71].

Окрім цього, задля реалізації закону про всеобуч органи державної влади повинні були розширити мережу шкіл через необхідність навчати не лише дітей шкільного віку, а й доросле населення [5, с. 63].

Усе це вимагало від нової влади пошуку значної кількості вчителів, яких в області не було. Найскладнішим виявився перший повоєнний 1944/1945 н. р. Тоді для повного забезпечення шкіл області додатково потрібно було 2177 педагогів [8, арк. 8]. Саме тому наповнюваність класів була перевищеною і часто сягала 38–42 учні. У 1945/1946 н. р. Волинь потребувала 1536 вчителів. Найбільше не вистачало педагогів у 1–4 класи – 1225. Щодо вчителів-предметників, то найбільш гостро проблема стояла з вчителями української та російської мови і літератури, історії, математики та фізкультури [11, арк. 19].

У наступні роки ситуація поступово покращувалася. Так, уже в 1948/1949 н. р. школам області не вистачало 515 учителів [12, арк. 28]. За два роки, 1950/1951 н. р., кількість необхідних педагогів зменшилася до 319, проте проблема досі стояла гостро. 150 учителів початкових класів працювали у дві зміни. Понад 270 педагогів 5–10 класів були перевантажені годинами, а окремі з них мали до 40 годин на тиждень. Особливо перевантаженими були освітяни Камінь-Каширського, Колківського та Ратнівського районів [13, арк. 25]. Так, учителька Велико-Обзирської семирічної школи Камін-Каширського району, крім 34 годин тижневого навантаження, викладала також і у вечірній школі сільської молоді [14, с. 2].

Поступове розширення мережі загальноосвітніх навчальних закладів та, як наслідок, потреба в більшій кількості освітян керівництвом області вирішувалася також завдяки вчителям зі східних областей Української РСР. Міністерство освіти УРСР за вказівкою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР у 1946–1950 роках направило на роботу в західні області 29 909 учителів. На Волинь, зокрема, 1946 року – 725, 1947 року – 575, 1948 року – 867, 1949 року – 570, 1950 року – 963 [1, с. 161].

В умовах складного повоєнного часу всі ці педагоги потребували житлового забезпечення та підтримки з боку держави. У 1948 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про пільги та переваги для вчителів початкових та семирічних шкіл». Документ гарантував педагогічним працівникам міст забезпечення паливом і електроенергією, а вчителям сільської місцевості – наділення присадибними ділянками, пасовищами для випасу худоби та, найголовніше, безоплатним наданням житлової площі. Завдання із виділення вчителям квартир, а за відсутності оренди у власників будинків із щомісячною оплатою квартирної плати покладалися на школи та виконкоми сільських рад [15, с. 24].

Проте ці органи влади часто проявляли халатність у вирішенні таких важливих для освітян питань. До прикладу, вчитель старших класів Цуманської школи, який прибув в область після війни, за три роки змушений був покинути отриману квартиру та ночувати в одному з класів школи. Причиною цього стало розпорядження виконкому районної ради трудящих вселити в кімнату до вчителя друкарку з виконкому. Хоч офіційно вчителя не виселили, проте місця у своїй квартирі йому не лишилося, а районний відділ народної освіти бездіяв [16, с. 3].

Особливо гостро проблема забезпечення житлом сільських учителів стояла в Камінь-Каширському, Ратнівському, Любомльському, Любешівському, Турійському та Ківерцівському районах – у північних поліських районах Волині, з якими значно гірше була налагоджена і транспортна комунікація. Понад 60 % учителів проживали в приміщеннях, які змушені були орендувати [17, арк. 24]. Невирішеність житлового питання тягнула за собою і низку інших проблем, зокрема високу плинність педагогічних кадрів у сільських школах. Задля того, аби педагоги залишалися працювати в сільській місцевості, потрібно було забезпечити їх житлом.

Варто зауважити, що в умовах повоєнної розрухи будівництвом нових приміщень і ремонтом наявних займалися самі вчителі та місцеві жителі. Так, 22–23 червня 1946 року під час суботника та недільника у Волинській області силами вчителів, батьків і решти громадськості було відремонтовано 519 квартир для вчителів [18, арк. 20]. Улітку 1948 р. в с. Жидичин Ківерцівського району громадськими силами було збудовано житловий будинок для вчителів на 4 квартири з кухнями та коморами. Такі ж будинки збудували і в селах Вишків, Ківерці, Клепачів [19, с. 3].

Проте навіть будівництво нових шкіл і залучення до роботи в них молодих вчителів часто супроводжувалося цілим рядом труднощів. У 1953 р. зі зведенням в селищі Ноноволинськ Іваничівського району нового двоповерхового будинку російської середньої школи викладацький склад поповнився молодими вчителями. Радість від початку трудового шляху змінили сумні реалії будення. Учителів поселили в один із класів старої школи, де не було навіть стола, щоб готуватися до занять [20, с. 3]. Упродовж усього повоєнного десятиліття для Волинської області найбільш притаманним лишалось проживання вчителів в орендованих помешканнях. Станом на 1 січня 1954 року 69,7 % волинських педагогів проживали саме в орендованому житлі, у шкільних квартирах – 15 % і лише 9 % мали власне житло [21, с. 94].

Велике значення в соціальному забезпеченні освітян відіграло постачання їм палива. Відповідно до встановлених вимог, місцева влада мала подбати про доставку його до будинків вчителів не пізніше 1 вересня [15, с. 25]. Основним видом палива в повоєнний період для області залишалися дрова

та торф. Звітні документи за 1948/1949 н. р. повідомляють про забезпечення шкіл і квартир вчителів дровами – 32 тис. складометрів і торфом – 3020 т [12, арк. 22].

Вирішення питання забезпечення вчителів паливом залежало від керівництва відділами освіти та директорів шкіл. Преса неодноразово писала і про горе-директорів, які не турбувалися про своїх вчителів, і тих, хто намагався зробити для педагогів усе можливе. Так, у 1947 р. вчителі Камінь-Каширської середньої школи з осені зверталися до директора Розумовича, сподіваючись отримати дрова, адже із заготовлених ще влітку 60 кубометрів дров видано лише 7, і то не всім учителям. На чергове звернення педагогів директор заявив, що «якщо вам потрібні дрова – ідіть на базар і купуйте» [22, с. 4]. У Торчинському районі, попри труднощі повоєнних років, завідуюча школою села Буяни М. Матусевич для вирішення питання поточного ремонту шкільних приміщень і завезення палива для школи й учителів провела батьківські збори. За короткий час завдяки злагодженій роботі селян було заготовлено річну норму палива [23, с. 3].

Часто попри гучні попередні заяви керівників районних відділів освіти про повну готовність шкіл до начального року, згодом факти свідчили зовсім про інше. У 1951 р. керівники деяких шкіл Іваничівського району, у тому числі і самих Іванич, уже наприкінці першого півріччя заявили про відсутність палива у школах та у вчителів. У Деревинівській початковій школі для опалення довелося рубати фруктові дерева [24, с. 3].

У вільний від роботи час вчителі разом з учнями й батьками працювали над виготовленням шкільних меблів та устаткування. У 1944/1945 н. р. їх зусиллями було виготовлено 2896 парт, 2229 столів, 3015 стільців, 56 шаф, 197 класних дошок, 700 баків для води [11, арк. 14]. Проте великою перешкодою в цьому була відсутність необхідних будівельних матеріалів: цвяхів, скла, фарби, цегли, цементу, оліфи й ін. Так, у Голобському районі в 1946 році затримувалося будівництво школи та квартир для вчителів через те, що відділ народної освіти й голова районної ради депутатів трудящих Зайченко не змогли своєчасно організувати підводи для завезення лісу та цегли [18, арк. 23].

Окрім скрутного матеріального становища, щоденно дбаючи про добробут власної сім'ї, вчителі змушені були працювати над покращенням навчальної бази шкіл. Умови, у яких доводилося працювати волинським педагогам, назвати комфортними складно. За відсутності шкільних приміщень доводилося працювати в пристосованих для цього будівлях. Так, у 1950/1951 н. р. навчання проводилося в 1028 школах, які розміщені були в 1414 приміщеннях: спеціальних – 793 та пристосованих – 621. Близько половини від загальної кількості навчальних закладів працювали у дві зміни. У частині пристосованих приміщень малі вікна, недостатня площа класних кімнат, відсутні спеціальні ємкості на питну воду [13, арк. 22–23].

Для нормальної роботи вчителі області не мали достатньої кількості навчальних матеріалів. З необхідних 245 тис. ручок школи області в 1944/1945 н. р. отримали лише 6 тис. Так само незадовільним було забезпечення підручниками, зошитами, картами й таблицями. Багато наочності доводилося виготовляти власноруч в позаурочний час.

Із четвертої чверті педагоги розпочинали підготовку до перевідних і випускних іспитів та екзаменів. Щодня після уроків у спеціально обладнаній кімнаті для підготовки до екзаменів чергував учитель для проведення індивідуальних консультацій [25, с. 3]. Після всіх іспитів учителі готували школи до випускних вечорів, які зазвичай проходили в другій половині червня, і лише потім ішли у відпустку. Дехто з учителів ще в червні був направлений на місячні курси перепідготовки.

Особливу увагу приділяли тим вчителям, які не мають відповідної освіти. За підготовку таких освітян відповідали університети, учительські й педагогічні інститути, педагогічні училища. У 1946/1947 н. р. не мали відповідної закінченої освіти 1255 педагогів області, з них 932 – вчителі 1–4 класів. Заочним навчанням охоплено: в інститутах – 87, в учительських інститутах – 199, у педагогічних училищах – 612 осіб [18, арк. 46].

У 1948/1949 н. р. єдину систему удосконалення кваліфікації вчителів обласний відділ народної освіти здійснював через обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів. Упродовж навчального року інститут проводив консультації, настановчі лекції та семінари. Вирішальним етапом були місячні курси перепідготовки. Того року вони проходили з 5 червня по 5 липня [12, арк. 35].

Окрім підвищення педагогічної кваліфікації, яка припадала на літній період, у цей час частина педагогів працювали з учнями, яким екзамени перенесено на осінь або з якогось предмета надано роботу на літо. Такі вчителі лишалися при школі для організації консультацій, роз'яснення незрозумілих питань. З 1 по 20 серпня вчитель повинен був регулярно займатися з учнем до складання повторних екзаменів [26, с. 2]. Таким чином, чиновники намагалися боротися зі «шкідливою буржуазною лженаукою дворічництва».

Як на ключову фігуру в процесі навчання й виховання учнівства та молоді саме на педагогів поклали функції поширення комуністичної ідеології та пропаганди. Часто відповідність подібним критеріям була важливішою за професійні вчительські якості. Партійні чиновники на чергових з'їздах наголошували, що вчитель не лише педагог, а й громадський діяч, агітатор і пропагандист передових ідей Леніна – Сталіна, активний будівник комуністичного суспільства, для якого неподільні його громадська та професійна діяльність [27, с. 1].

Поклавши на освітян широке коло пропагандистської роботи, влада забрала в них залишки вільного часу. Після уроків, у вихідні та святкові дні, на канікулах і під час відпусток учителі читали лекції та виступали з доповідями, проводили агітаційні семінари, тематичні співбесіди та консультації, робили все для перемоги комуністичного світогляду.

Учителі разом з учнями старших класів проводили широку агітаційно-масову роботу серед населення на політичні й науково-популярні теми. Наприклад, педагоги Цуманського району в 1946/1947 н. р. прочитали 482 лекції та доповіді на теми: «План 4 Сталінської п'ятирічки», «Права й обов'язки громадян Радянського Союзу», «Конституція СРСР – найдемократичніша в світі», «Походження життя на землі» та ін. Учителі Любомльської середньої школи організували систематичне читання газет і патріотичної літератури серед населення, виступали з тематичними лекціями та проводили бесіди.

Також освітяни змушені були долучатися до агітаційної роботи й підготовки до проведення виборів у Верховну Раду УРСР. Разом із старшокласниками для виборців прочитали 2411 лекцій, провели 3718 бесід та організували 611 вечорів художньої самодіяльності. У 413 навчальних закладах області були організовані агітаційні пункти. У таких пунктах вчителі виготовляли стінгазети, спеціальні листівки, фотоколажі та фотовітрини, складали списки виборців [18, арк. 146–147].

Газети неодноразово писали про позитивний вплив агітаційної роботи вчителів на виконання колгоспами покладених на них завдань і покращення трудової дисципліни. Роботу кращих агітаторів ставили в приклад решті вчительства. Так, газета «Волинь радянська» в одному з матеріалів за листопад 1951 р. пише про вчителів-агітаторів с. Пульмо Шацького району: «Вчитель місцевої семирічної школи О. Королук з настанням вечора бере географічні карти, свіжі газети та журнали і спішить на збори колгоспників з новою бесідою про минуле і сучасне життя трудівників села Пульмо» [28, с. 3].

Відповідальними за агітаційну роботу вчителів були директори шкіл. До прикладу, директор школи с. Вишків Ківерцівського району закріпив освітян за кожною бригадою, доручивши проведення бесід і читання газет. Дехто з вчителів проводив роботу серед орачів та сівачів безпосередньо в полі [29, с. 2].

Піддавалися вчителі й постійному контролю за їх роботою з боку обласного та районного відділів освіти шляхом виїзду інспекторів безпосередньо в школи. За 1944/1945 н. р. інспекторами обласного відділу народної освіти було проведено 18 тематичних і 56 загальних обстежень. Кожним районним відділом було обстежено по 3–4 рази кожен школу впродовж навчального року. Здійснювалися контроль за роботою вчителя й перевірка знань учнів через написання письмових контрольних робіт, проведення відкритих уроків з їх подальшим детальним обговоренням [11, арк. 47]. Одні вчителі при цьому отримували догани, інші – потрапляли в списки кращих вчителів області, чий імена будуть неодноразово згадані на освітянських нарадах і партійних заходах.

Таким чином, будучи частиною інтелігенції, на яку вище державне керівництво покладало значні надії в побудові світлого соціалістичного майбутнього, учителі Волині в перші повоєнні роки перебували у вкрай складному становищі. Попри те що влада декларувала численними постановами підтримку матеріального забезпечення освітян, реальну допомогу вони отримували зазвичай не в повному обсязі чи із значним відтермінуванням. Найбільш гострим з невирішених питань залишалося житлове питання.

Завантаженість педагогів професійною, громадською та ідеологічною роботою практично не лишала їм вільного часу. Відсутність на Волині в повоєнні роки необхідної кількості вчителів призводила до їх значного перевантаження. Крім того, вчителі стояли в авангарді поширення марксистсько-ленінської ідеології. Прочитали тисячі лекцій та доповідей, провели сотні бесід та зустрічей, попередньо відвідавши десятки семінарів та конференцій. В умовах тоталітаризму волинському вчительству доводилося опановувати нові стандарти педагогічної майстерності й партійної відданості.

Оновлена повоєнна дійсність виписала для вчительства Волині нові правила життя та співіснування в «дружній сім'ї радянських республік», на які неможливо було не зважати. Продовжуючи виконувати власне покликання, кожен педагог тепер мусив відповідати новим ідеальним приписам і нормам, використовуючи при цьому всі можливі стратегії виживання в умовах повного ігнорування сталінським режимом людської етики та моралі.

Література:

1. Сушик І. В. Волинь повоенна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. XX ст. : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 276 с.
2. Давидюк Р., Жив'юк А., Старжець В. Повсякденне життя вчителів Рівненщини в умовах протистояння між радянською владою і українським підпіллям (1944–1953) / *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 111–142.
3. Старжець В. І. Становище педагогічних кадрів західноукраїнських шкіл в післявоєнний період (1944–1953 рр.) *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 21–22 квітня 2017 р.)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 23–26.
4. Сворах С. Д. Народна освіта в західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
5. Машенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 63–67.
6. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст. Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2008. 265 с.
7. Патриляк І., Боровик М. Україна у роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2010. 590 с.
8. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. Р-59, оп. 3, спр. 1.
9. Розвиток народної освіти на Волині. *Радянська Волинь*. 17 вересня 1953 р. № 186. С. 3.
10. Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. № 5 (354), 2017. С. 68–73.
11. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 3, спр. 5.
12. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 7, спр. 4.
13. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 9, спр. 7.
14. Післязавтра починається навчальний рік в школах. *Радянська Волинь*. 30 серпня 1950 р. № 174. С. 2.
15. Кагальна М. В. Забезпечення комунальними послугами вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х років. Сумський історико-архівний журнал. 2013. № XXI. С. 24–29.
16. Учительська квартира чи гуртожиток райвиконкому. *Радянська Волинь*. 30 травня 1947 р. № 104. С. 3.
17. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 11. Т. 1, спр. 672.
18. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 4, спр. 2.
19. Шкільна хроніка. *Радянська Волинь*. 9 червня 1948 р. № 115. С. 3.
20. Коган. С. Школі необхідна допомога. *Радянська Волинь*. 6 вересня 1953 р. № 178. С. 3.
21. Кагальна М. В. Житлове забезпечення сільських вчителів УРСР у першій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. *Історичні записки*. 2013. Вип. 38. С. 92–102.
22. Директор, який не турбується про своїх вчителів. *Радянська Волинь*. 19 лютого 1947 р. № 37. С. 4.
23. Жвавіше готуватися до нового навчального року. *Радянська Волинь*. 24 травня 1947 р. № 100. С. 3.
24. Чи так потрібно керувати школами? *Радянська Волинь*. 25 квітня 1951 р. № 83. С. 3.
25. Повторюють вивчений матеріал. *Радянська Волинь*. 8 травня 1951 р. № 91. С. 3.
26. До закінчення навчального року в школах Волині. *Радянська Волинь*. 23 травня 1950 р. № 101. С. 2.
27. Бажаємо вам успіхів, товариші учителі! *Радянська Волинь*. 5 вересня 1948 р. № 178. С. 1.
28. Агітатори села Пульмо. *Радянська Волинь*. 28 листопада 1951 р. № 235. С. 3.
29. Вчителі роблять потрібну справу. *Радянська Волинь*. 28 вересня 1949 р. № 196. С. 2.

УДК 930.85:94(=162.3:477.82)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.07>

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ: ФАКТОР ВОЛИНСЬКИХ ЧЕХІВ

Шульга Світлана,

доктор історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0003-3910-8169

Культурна спадщина народів є неоціненним джерелом наукових досліджень і слугує основою збереження ідентичності етносу, мови, його традицій, звичаїв, культурних характеристик в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Проблема збереження культурної спадщини набуває більшої значимості в порубіжних регіонах, які є локальними зонами зіткнення культур. Волинь є таким фронтірним регіоном, де проживають представники кількох східноєвропейських народів, а отже, завданням статті є з'ясування способів їхньої взаємодії та відображення такої взаємодії через об'єкти матеріальної та нематеріальної спадщини. У статті зроблено спробу дослідити й характеризувати об'єкти культурної спадщини чеської громади на Волині. У дослідженні представлено зразки матеріальної та нематеріальної культурної спадщини чеського етносу, група якого оселялася на Волині від середини XIX ст. Визначено основні типи матеріальної та нематеріальної культурної спадщини чеської етнічної групи. Об'єктами нематеріальної культури визначено чеську мову у варіанті середини XIX ст., звичаї відзначення народних свят, національну кухню, національну музичну традицію, що в чеських родинах зберігається і до сьогодні. Серед групи матеріальної культури виділено споруди релігійного призначення, житлові та промислові об'єкти. Зазначено особливі характерні риси житлових будинків чехів, побудовані із традиційними декоративними елементами чеської архітектури. Будинки мали форму прямокутника з орієнтацією до центральної дороги в селі, поділялися на житлову та господарську частини. Споруди релігійного призначення (костели, молитовні будинки) зводилися за європейськими архітектурними традиціями. Наголошено на збереженні волинськими чехами-реемігрантами в сучасній Чеській Республіці традицій волинського порубіжного регіону. Визначено волинське порубіжжя як регіон співпраці та взаємодії етнічних культур і необхідність збереження об'єктів культурної спадщини чеського, польського й українського народів.

Ключові слова: матеріальна та нематеріальна культурна спадщина, Волинь, волинські чехи, ідентичність.

Shulga Svitlana. Cultural heritage of the East-European borderland: factor of the Volyn Czechs

A nation's cultural heritage is an invaluable source of scientific research and serves as the basis for preserving an ethnic group's identity, language, traditions, customs, and cultural characteristics in modern globalization processes. Preserving cultural heritage becomes even more important in border regions, which are local zones of cultural interactions. Volyn is a frontier region where representatives of several Eastern European peoples live. Therefore, the goal of the article is to elucidate the ways of their interaction through objects of tangible and intangible heritage. The article attempts to investigate and characterize the objects of the cultural heritage of the Czech community in Volyn. The study presents examples of the tangible and intangible cultural heritage of the Czech ethnic group, which settled in Volyn in the middle of the 19th century. The main types of tangible and intangible cultural heritage of the Czech ethnic group are defined. The objects of intangible culture include the Czech language in the version of the middle of the 19th century, customs of celebration of national holidays, national cuisine, and national musical tradition, which are preserved in Czech families to this day. The material culture heritage includes religious buildings and residential and industrial objects. Special characteristic features of Czech houses built with traditional decorative elements of Czech architecture are described. The houses were built in the shape of a rectangle oriented towards the central road of the village and were divided into residential and practical parts. Religious buildings (churches, houses of prayer) were erected according to European architectural traditions. Emphasis is placed on the elements of preserving the traditions of the Volyn border region by Volyn Czech re-migrants in the modern Czech Republic. The Volyn borderland is defined as a region of cooperation and interaction of various ethnic cultures. The author substantiates the need to preserve objects of the cultural heritage of the Czech, Polish, and Ukrainian peoples.

Key words: tangible and intangible cultural heritage, Volyn, Volyn Czechs, identity.

Вивчення культурної спадщини, її збереження в порубіжному регіоні, яким є Волинь, актуальне в сучасних наукових і краєзнавчих дослідженнях. Питання має культурологічну складову, стосується проблемного поля історичної та соціальної пам'яті, етнології, політики пам'яті тощо. Історики (Л. Стрільчук, О. Каліщук, Ю. Крамар, С. Троян, Ю. Шевчук, С. Шульга) розглядають згадану проблему переважно через призму етносоціальної історії, політики пам'яті, що її реалізували державні режими на

теренах Волині впродовж XIX–XXI ст., культурологи й етнологи – з позиції етнокультурних відмінностей. Американський культуролог Леслі Уайт у праці «Еволюція культури» (Leslie White, *The Evolution of Culture*. London, 1959) роздумував над проблемою взаємозв'язку між технологіями, екологією та культурою в розвитку цивілізацій, зокрема вважав, що зміни в культурі відбуваються і внаслідок контактів з іншими культурами. Інші – Альфред Луїс Кребер (Kroeber, Alfred Louis, 1876–1960, США), Джеймс Керн Фейблман (Feibleman, James Kern, 1904–1987, США) – вважали, що «культурна специфіка того чи іншого народу виявляється суголосно в матеріальних об'єктах, фольклорі, танцях, виставах, орнаментіці, культурі повсякденності тощо» [13]. У контексті згаданих досліджень актуальним, на нашу думку, є дослідження культурної спадщини саме на порубіжжі, де поєднуються / нав'язуються / взаємодіють культури різних етносів у різні історичні періоди.

Історико-культурна спадщина, репрезентуючи цінності представників різних етносів, що проживали на території України, та українців, відтворює багатовікову їхню історію та водночас надає кожному / кожній відчуття приналежності до національної спільноти. Звернемося до понятійної частини дослідження. Поняття культурної спадщини визначено Законом України [8] як «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини» (стаття 1). Об'єктами матеріальної культурної спадщини, таким чином, виступають, зокрема, історичні споруди, залишки захоронень, що мають цінність з етнічного, культурного, мистецького, історичного погляду (статті 2, 3). Об'єктами нематеріальної культурної спадщини є народні традиції, звичаї, свята, обряди, народна виконавська майстерність (музична, пісенна, танцювальна, театральна). До нематеріальної культурної спадщини належить і мова, оскільки вона визначає етнічну приналежність того чи іншого носія культури.

У дискурсі згаданих питань перебуває і дефініція культурної спадщини (матеріальної та нематеріальної) тих етнічних груп, що в певні періоди історії взаємодіяли на східноєвропейському, зокрема волинському, порубіжжі, формуючи цей історичний простір з особливими етнічними характеристиками й залишаючи тут пам'ятки, спогади тощо. Вивчення таких об'єктів нематеріальної та матеріальної культури є складовою культурної спадщини України в усіх її проявах, зокрема етнічних. Однією з таких етнічних груп поряд із поляками, євреями, німцями, українцями, що опинилися сусідами у волинському регіоні, були етнічна група чехів.

Етнічна група чехів сформувалася внаслідок імміграції чеського населення на терени Волинської губернії у 60–70-х рр. XIX ст. (докладно див.: Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції. *Češi v Západní Volyni od osídlení k reemigraci* [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 464 с.). Оселення на території Волинської губернії, купівля землі й облаштування обійсть, надання чехам російським урядом низки пільг, поліконфесійний простір волинського регіону викликали неоднозначну реакцію місцевих мешканців, українців, поляків, росіян, євреїв, власне і самих чехів. Це спонукало їх до пошуку способів і засобів комунікації з «іншими», порозуміння / протистояння в господарському та культурному житті.

Процеси міжетнічного спілкування / протистояння супроводжувалися пошуками засобів етнічної самоідентифікації етнічних груп в поліетнічному волинському соціумі другої половини XIX – середини XX ст. Усвідомлення волинськими чехами своєї окремішності відбувалося шляхом зіставлення себе з «іншими», відокремлення «себе» від «чужого», зокрема презентації себе як чеха за допомогою насамперед мовних характеристик. Збереження чеською громадою рідної мови в етносоціокультурній системі волинського краю поклато початок формуванню їхньої культурної спадщини, їхнього етнічного простору.

Під час оселення мовна проблема для чехів була важливою, адже багатомовність Волині на початках імміграції викликала непорозуміння з місцевими мешканцями та владою. Колоністи в переважній більшості були письменними, серед іммігрантів були священники, вчителі, тому однією з перших проблем, яку вирішували вони, було питання навчання дітей. Його облаштовували на початку в найбільш пристосованій будівлі або приватній оселі, пізніше зводили школу або «народний дім», де і відбувалося навчання. Чеські школи засновувалися як чеськомовні з учителями-чехами. Протягом десяти років після набуття чинності постанови уряду «Про оселення чехів на Волині» (1870) [18, с. 52] в Острозькому, Дубенському, Ровенському, Луцькому і Володимирському повітах губернії було відкрито 18 чеських шкіл, у яких навчалася 753 дитини [16, арк. 220]. У 70-х рр. XIX ст. посилена русифікація призвела до витіснення чеської мови як мови навчання та зміни її статусу на окремий предмет, а 28 шкіл, які функціонували на Волині у 80-х рр., підпорядковувалися міністерству народної освіти [16, с. 56]. Чехи намагалися протистояти русифікаційним заходам російського уряду та пропонували оплачувати роботу вчителя, забезпечувати опалення школи тощо, проте спостерігалася поступова втрата рідної мови. Чеські часописи (*Rusky Čech*, *Čechoslovan*) [20, с. 484–519] є джерелом, яке засвідчує згадані

процеси, часописи зберігаються в українських архівах та Національному архіві Чеської республіки в Празі [21, К. 104, inv. č. 378], на нашу думку, є також і спадщиною українського та чеського народів, оскільки відображають історичні процеси в Україні та засвідчують участь в них чеської громади.

У міжвоєнний період, коли територія Західної Волині увійшла до складу Речі Посполитої, її освітня політика щодо національних груп мала асиміляційний характер [14, с. 62]. У таких умовах чеська громада почала формувати мережу чеських приватних шкіл, які працювали під керівництвом та за фінансування культурно-освітнього товариства «Чеська Матиця Шкільна» (ЧМШ). У статуті, затвердженому й зареєстрованому 4 жовтня 1923 р., що зберігається в Національному архіві Чеської Республіки [21, К. 104, inv. č. 378.], зазначалося, що товариство «має на меті підтримку освіти серед чеського населення у Волинському воєводстві. Стоїть поза усякими організаціями. Єдиним його завданням є розвій чеського шкільництва і освіти з виключенням усякої політичної діяльності» [5, арк. 80–81]. Напрямами освітньої діяльності ЧМШ були: заснування й утримання початкових, середніх і вищих навчальних закладів; освітніх курсів для дорослих; видання підручників чеською мовою; організація бібліотек і громадських читалень; утримання інтернатів; купівля підручників; за потреби – придбання приміщень для школи. У 1929 р. ЧМШ утримувала 11 шкіл у Дубенському, Рівненському, Луцькому, Здолбунівському повітах [5, арк. 80]. У січні 1929 р. почала діяти чеська школа в м. Луцьку. У перший рік роботи тут навчалося 15 учнів 1–3-х класів, 1933 р. у школі функціонувало вже шість класів, а з 1934 р. – повна семирічна школа. Тоді в ній здобували знання 132 учні, останнього довоєнного навчального року 1938/1939 її закінчила найбільша кількість випускників – 134 [6, с. 8].

Чеська школа в умовах асиміляційного тиску й обмежень стала осередком збереження національної ідентичності, мови, культури чеського народу, його традицій та звичаїв. Під керівництвом ЧМШ громада чехів організовувала культурні осередки (аматорські драматичні театри, хори, духові і струнні оркестри), у такій спосіб утверджуючи музичні та театральні традиції чеського народу.

Нині традиції збереження чеської мови підтримує товариство «Волинська Матиця», що діє в Луцьку. У товаристві функціонують курси чеської мови, члени товариства проходять навчання на курсах чеської мови в Чехії. Щороку товариство «Волинська Матиця» бере участь у крайнських (краяни – чехи за межами Чехії) фестивалів у Празі, де демонструє пісенні, мовні, побутові традиції волинських чехів.

Отже, збереження мови як національної нематеріальної культурної спадщини волинських чехів стало для громади основою їхньої ідентифікації. Для етнокультурної взаємодії українців та чехів на Волині характерним був процес етнокультурної інтеграції, що означає взаємопроникнення елементів культур різних етносів завдяки їх базовій (за походженням – слов'яни) схожості. Проявами таких процесів можемо вважати мовні запозичення, які вживаються в побутовому спілкуванні волинських чехів, що реемігрували до Чехії 1947 р., і запозичення із чеської мови в українському мовному середовищі мешканців колишніх чеських колоній. У спогадах чехів-реемігрантів та українців з Купичева читаємо: «Дома говорили бабичка з дедечком по-чеськи, з нами – мішаною чесько-польською мовою»; «Ми усі говорили чеською мовою, чехи – українською...» [22, с. 60, 65, 77]. У сучасній Чехії «волянські» (т. т. волинські чехи – самоназва) до сьогодні користуються в побуті українськими словами та назвами (boršt, golubce, pirošky, nalesniky, vědýrko, butli, patelna, horilka, pívniček, bat'ko). В українському селі можемо чути: бухтічки (пиріжки), бунда (верхній одяг), клук (хлопець) тощо. Власне позначення себе, чеха, через топонім «волинський» антропонімом «воляняк» також свідчить про історичну пам'ять чехів про малу батьківщину. Отже, спостерігаємо поєднання українського топоніма та чеського етноніма, використання в побутовому спілкуванні запозичених мовних форм і слів обох етносів.

До нематеріальної спадщини відносимо і традиції, звичаї, пісні, свята, їх зберігає кожна чеська родина сучасної Волині: день просвітників Кирила та Мефодія (5 липня), день страти Яна Гуса (6 липня), День чеської державності (28 жовтня), народні та релігійні свята: Святого Микулаша (день святого Миколая), Ваноче (Різдво), завершення різдвяних світ – Три короля та ін.

На Волині зберігаються і об'єкти матеріальної культури, які свідчать про присутність чеської етнічної групи на східноєвропейському порубіжжі. До таких об'єктів можемо віднести збережені донині колишні молитовні будинки чехів-протестантів і римо-католицькі костели, житлові будинки, промислові об'єкти, поховальні пам'ятники, меморіальні дошки тощо. Об'єкти перебувають у різному стані збереженості й потребують відновлення.

Під час оселення важливою складовою життєдіяльності колоністів був релігійний чинник, який набув особливого значення з огляду на політику російської православної церкви: підданого імперії визнавали повноправним лише тоді, коли він був православним. Серед чехів-колоністів були католики та протестанти, іммігрували і два католицькі священники братської гуситської церкви Грдлічка і Саска.

Навернення чехів на православ'я, викликане переважно економічною ситуацією в регіоні, набувало масового характеру в 90-х рр. XIX ст. [19, с. 73–79].

Сьогодні на Волині збереглися будівлі храмів, зведених чехами переважно власним коштом, вони є культурною спадщиною чеського й українського народів. У селі Купичів у 1907–1910 рр. коштом громади чехи звели римо-католицький костел, а в 1933–1938 рр. свій дім молитви побудували купичівські чехи-євангелісти. Після реєміграції чехів у Купичеві залишилося кілька чеських родин, а храми передано православним парафіям. Обидва храми нині приведені в належний стан і функціонують як православні [12]. У с. Боратин поблизу Луцька (до 1947 р. – Боратин-Чеський) 1907 р. було зведено євангелістко-реформаторський молитовний будинок, після 1947 р. приміщення було націоналізовано, там функціонувала сільська рада, школа, нині це православний Храм Воздвиження Хреста Господнього. Храм відвідують нащадки волинських чехів, які приїзять на Волинь [23, с. 347–348]. У селищі Квасилів (нині – Рівненська громада) 1895 р. за допомогою чехів зведена діюча донині православна церква [10]. У Східній Волині, у селі Крошня (раніше – Крошня Чеська, нині – район Житомира) 1908 р. освячено побудований чехами римо-католицький костел Св. Вацлава. Після реєміграції чехів будівлю націоналізовано, у костелі розташовано бібліотеку, пізніше – господарські заклади. 2008 р. костел Св. Вацлава передано католицькій громаді Житомира [7].

1921 р. західна частина Волині ввійшла до складу Речі Посполитої, тоді у воєводстві проживало 64 % усього чеського населення країни. Економічний розвиток поселень чехів відзначився розквітом. У 20–30-х рр. поселення зосереджувалися в центральних і південно-східних повітах, набувають вигляду радше маленьких містечок аніж сіл: рівні широкі вулиці, вимощені бруківкою тротуари, обійстя охайні й обгороджені [18, с. 68–69]. Ще з початку століття в чеських колоніях будівництво велося швидкими темпами: із цегли будували не тільки житлові будинки та господарські споруди, але й громадські будови – школи, «народні доми», «соколовні», танцювальні зали тощо. Частина з них до наших днів збереглися, ми відносимо ці будівлі до об'єктів матеріальної спадщини.

До прикладу, 1938 р. в Сенкевичівці із 65 цегляних будинків міського зовнішнього вигляду половина належала чеським господарям. Працювала також чеська акціонерна парова цегельня, яка забезпечувала будівельними матеріалами не тільки своє містечко, але й округу [24, с. 40]. Донині в Сенкевичівці й інших колишніх чеських колоніях збереглися будинки, що зводилися чехами [15]. Їхній зовнішній вигляд легко впізнаваний, оскільки має характерні риси. Будинки розташовувалися вздовж дороги на незатиснених ділянках вільної конфігурації (т. зв. рядова забудова), на відміну від українських сіл, які будувалися на обмеженій ділянці, на території господи зводився житловий будинок з орієнтацією його стосовно вулиці до дороги головним (довшим) фасадом. До прикладу, так забудовувалася Гульча Чеська (нині – Гільча Рівненської громади) у міжвоєнний (див. Бонек Їржі, Манова Дануше, Старек Вацлав. Гульча Чеська на Волині. Пер. В. Шляховий. Рівне, 2017). Будинок чехи зводили великий, видовжений, використовували цеглу та покривали «жестю» (т. зв. металевою бляхою), де під одним дахом були розташовані і житлові приміщення, і господарські приміщення, з виходом до вулиці та квітником. Чеські будинки мали ще кілька архітектурних ознак, наприклад, «лучкова» надвіконна перемичка, характерна риса чеської архітектури, вона несла декоративну функцію «сандрика» (невеликий карниз, часто з фронтоном над вікном чи дверима) з дугоподібним фронтоном [2]. Згадані особливості чеської житлової забудови можемо бачити на фото [4, фото 1, 6, 7, 13, 18, 19]. За такими ознаками можемо сьогодні впізнати чеські житлові будинки, що мають історичну цінність для волинських чехів.

У регіоні частково збереглися чеські кладовища або чеська частина українського кладовища, наприклад у селі Липляни Луцької громади [17], Княгининок [11], Струмівка, Боратин близько Луцька, у районі Луцька – Теремному, Купичеві Ковельської громади, Квасиліві Рівненської громади [10]. На жаль, деякі з них перебувають у занедбаному стані й потребують впорядкування. Поховальні пам'ятники на чеських кладовищах демонструють особливості поховальної обрядовості та меморіальної скульптури чехів у місцях їх компактного проживання [1, с. 105–108].

Потребують реєстрації та належного догляду також і об'єкти господарської діяльності чехів, деякі з них частково використовуються донині. Найбільш збережені серед них в Луцьку є бровар Йозефа Земана (нині – бровар «Земан») і чеська середня школа (нині – частина приміщення Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти); у Купичеві будинок чеха Буяльського (1937 р., нині – Купичівська сільська рада) [12], приміщення чеської школи в місті Рівному (див. URL: <https://retrovivne.com.ua/u-rivnomu-vshanuvani-chesku-maticju-shkilnu/>). У Глинську можна побачити будівлю млина, колишню броварню Юхима (Фома) Шмолика [3], у Квасиліві – маєток і будівлю хмелефабрики чеха Антоніна Яндури [10], у Здолбунову – будівлю цементного заводу (нині – «Волинь-Цемент», філія ПРАТ «Дікергофф Цемент Україна»), побудованого братами Єлінеками [9] та ін. Такі об'єкти свідчать про активну

господарську діяльність чехів протягом майже ста років перебування на Волині, де вони залишили значну матеріальну спадщину.

Цікавими та надзвичайно цінними є матеріали експедиції Рівненського краєзнавчого музею 2000 року, одним із завдань якої була фотофіксація чеських будинків і промислових об'єктів. Частково матеріали оприлюднені на Міжнародній науково-краєзнавчій конференції в Дубно 2016 р. [4, с. 88–95]. Очевидно, такого роду експедиції можливі і нині, матеріали обстежень дадуть змогу не тільки зафіксувати присутність чеського етносу на східноєвропейському порубіжжі, але й прослідкувати зв'язки українського та чеського народів, проникнення їхніх культур, створити архів для вивчення історичної спадщини регіону волинського порубіжжя.

Висновки. Отже, волинське порубіжжя століттями виконувало роль фронтиру, який долали, зокрема, і групи чеського етносу, тим самим перетворюючи його в територію, де співіснували / співпрацювали різні етноси, релігійні громади тощо. Вважаємо, що співжиття українців, німців, поляків, чехів, євреїв на Волині приводило до утвердження процесів культурної дифузії (взаємодії культур, коли відбувається взаємопроникнення культурних рис). Кожний етнос, носій етнокультури, залишав свої пам'ятки, культурні об'єкти на теренах Волині. Серед об'єктів чеської культурної спадщини житлові будинки (20–30-ті рр. ХХ ст.) зі своїми архітектурними особливостями, об'єкти культу, будівлі шкіл, пожежних станцій, промислових підприємств. Нематеріальна спадщина чехів представлена мовою, яка зберігається чеськими родинами, традиціями й пісенною творчістю членів товариства «Волинська Матиця».

Література:

1. Бондарчук М. Пам'ять в камені. *Чехи і Дубеничина. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції.* Дубно, 9 грудня 2011 р. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. 132 с.
2. Волинська мозаїка доль. URL: monitor-press.com/uk/55-2009-07-16-12-22-45/-rozmailtoi/318-2010-07-09-16-59-51.
3. Глинськ. URL: [uk.wikipedia.org/wiki/Глинськ_\(Рівненський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Глинськ_(Рівненський_район)).
4. Данілічева В. Експедиційне обстеження колишніх чеських сіл на Рівненщині. *Чехи на теренах Волині. Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Чехи на теренах Волині».* Рівне : Дятлик М., 2016. 108 с. С. 88–95.
5. Державний архів Рівненської області. Ф. 30. Рівненське повітове староство. Оп. 20. Спр. 930.
6. Десять років чеській школі. Луцьк, 1939.
7. Житомир. Чеський костел. URL: <https://ukrainaincognita.com/zhytomyrska-oblast/zhytomyrskyi-raion/zhytomyr/zhytomyr-cheskyi-kostol>.
8. Закон України Про культурну спадщину URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
9. Здолбунів. URL: <https://esu.com.ua/article-16734>.
10. Квасилів. URL: <http://surl.li/graqmu>.
11. Княгининок. URL: <http://surl.li/kjrmgu>.
12. Купичів. Два костьоли і жодного... URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/kupychiv-dva-kostoly-i-zhodnoho>.
13. Король Д. О. Нематеріальна культурна спадщина. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Нематеріальна_культурна_спадщина.
14. Руда О. Мовна політика Другої Речі Посполитої та Чехословацької республіки в сфері освіти (на матеріалах Галичини і Закарпаття). *Проблеми слов'янознавства.* 2016. Вип. 65. С. 53–64.
15. Сенкевичівка. Будинок. URL: <http://surl.li/jlvsua>.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 225. Спр. 49.
17. Чеське кладовище в Липлянах (Луцький район). URL: <http://surl.li/rjnucl1>.
18. Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції. *Češi v Západní Volyni od osídlení k reemigraci* [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 464 с.
19. Шульга С. Релігійний чинник чеської імміграції на Волині (друга пол. ХІХ ст.). *Літопис Волині.* Спецвипуск. Луцьк, 2022. С. 73–79.
20. *Dejiny čechu na Ukrajině / Історія чехів в Україні.* Київ : НАУ, 2013. 600 с.
21. Національний архів Чеської Республіки (Narodní archiv – NA), м. Прага. Fond 1159. Svaz Čechů z Volyně, Žatec (SvČV) (Союз чехів з Волині, Жатець). К. 104, inv. č. 378. Česká matica školská na Volyni s sídlem v Lucku (Чеська Матиця Шкільна). Stanovy (1923) (Статут). 18 list.
22. Z Kupičova do staré vlasti [?], 2005. 159 s.
23. Josef Vlk, Anna Vlk, Vladislav Vlk. Historie Českého Boratína. Vyd. Forte, Ústí nad Labem, 2000. 352.
24. Vaculík J. Dějiny volyňských Čechů. II.díl. (1921–1945). Praha, vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1998. 191 s.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 728.810(477.81):725.025.4]:069

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.08>

ВПЛИВ ЧОРНОСОТЕННИХ ІДЕЙ НА ПРОЦЕС РЕСТАВРАЦІЇ ЗАМКУ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ ТА СТВОРЕННЯ В НЬОМУ МУЗЕЮ В МІСТІ ОСТРОГ

Добровольський Георгій,
аспірант

Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-5816-9018

У статті проаналізовано вплив чорносотенних ідей на процес реставрації замку князів Острозьких та створення в ньому музею та давньохословища в місті Острозі. Установлено, що одним із головних ініціаторів ремонту замку, який на той час перебував в аварійному стані, був православний священник з неабиякими організаторськими здібностями Михайло Тучемський. Для цього він ініціював створити православне Братство імені князів Острозьких, під покровом преподобного Феодора, князя Острозького. Виявлено, що членами братства були сотні осіб обох статей з різних суспільних станів – від простих волинян до вищого духовенства, чиновництва та інтелігенції, як-от: архієпископ Волинський та Житомирський Антоній (Храповицький), архітектор Володимир Леонтович, директор Острозької гімназії Іван Окойомов та інші. Установлено, що діяльність членів братства була направлена на популяризацію серед жителів Волині забутої власної історії. Насамперед діяльності для захисту Православ'я та «руської народності» князів Острозьких, а саме – преподобного Феодора, Костянтина Івановича, Василя-Костянтина та Олександра. Унаслідок дослідження звернено увагу на те, що головні мотиви ініціаторів відновлення замку мали релігійно-етнічне забарвлення. А також часто були суголосними чорносотенним гаслам унаслідок складної та напруженої релігійно-етнічної ситуації на території Волинської губернії та міста Острога зокрема. З'ясовано, що основну роль у відновленні замку та створенні в його приміщеннях музею відіграли члени Братства імені князів Острозьких під покровом преподобного Феодора, князя Острозького. А також висвітлено перебіг реставраційних робіт, кількість задіяних працівників та їх професійну належність, а також джерела їх фінансування. Установлено обсяг виконаних робіт та час, який знадобився для їх виконання, а також з'ясовано їх вартість.

Ключові слова: чорносотенні гасла, Братство імені князів Острозьких, Острозький замок, реставрація.

Dobrovolskyi Heorhii. The influence of chorna sotnia ideas on the restoration of the Ostroh Castle and the creation of a museum in Ostroh

The article analyzes the influence of Black Hundred ideas on the process of restoration of the castle of the princes of Ostroh and the creation of a museum and ancient repository in the town of Ostroh. It was established that one of the main initiators of the repair of the castle, which at that time was in a state of emergency, was an Orthodox priest with remarkable organizational skills, Mykhailo Tuchemskyi. For this, he initiated the creation of the Orthodox Brotherhood named after the Princes of Ostroh, under the auspices of Reverend Feodor, Prince of Ostroh. It was revealed that the members of the brotherhood were hundreds of people of both sexes from various social statuses, from ordinary Volhynians to the highest clergy, officials and intelligentsia, such as: archbishop of Volhynia and Zhytomyr Anthony (Khrapovytsky), architect Volodymyr Leontovych, director of the Gymnasium of Ostroh Ivan Okoyomov and others. It was established that the activities of the members of the brotherhood were aimed at popularizing the forgotten history of Volyn among the residents of Volyn. First of all, activities for the protection of Orthodoxy and the "Russian nation" of the princes of Ostroh, namely, Reverend Feodor, Konstantin Ivanovich, Vasyl-Kostiantyn and Alexander. As a result of the study, attention was drawn to the fact that the main motives of the initiators of the restoration of the castle had a religious and ethnic motivation. And also, they were often consonant with the slogans of the Black Hundred, as a result of the complex and tense religious and ethnic situation on the territory of the Volyn province and the town of Ostroh in particular. It was found out that the main role in the restoration of the castle and the creation of a museum in its premises was played by the members of the Brotherhood named after the Princes of Ostroh under the patronage of the Reverend Feodor, Prince of Ostroh. The course of restoration work, the number of workers involved and their professional affiliation, as well as the sources of their funding are also highlighted. The volume of the performed works and the time required for their execution were determined, as well as their cost was determined.

Key words: Black Hundred slogans, Brotherhood named after the Princes of Ostroh, Ostroh Castle, restoration.

Чорносотенство – суспільно-політичний рух у Російській імперії, час розгортання якого припадає на 1905–1917 роки. Ідеологія чорносотенного руху характеризується крайньою реакційністю щодо

революційних змін та модернізації, антисемітизмом, російським імперіалізмом і монархізмом. Наймасовішою та найвпливовішою чорносотенною організацією був «Союз русского народа» (далі – СРН). Свою належність до СРН чи симпатії до чорносотенства висловлювали багато культурних діячів та представників духовенства Російської імперії. Масовим чорносотенний рух був на території Волинської губернії.

Мета роботи – з'ясувати вплив чорносотенних ідей на відновлення замку князів Острозьких та створення в ньому музею в Острозі.

Процес реставрації замку князів Острозьких в Острозі та створення в ньому музею широко висвітлювалися його учасниками у «Волинских Епархиальных Ведомостях» та брошурах авторства Михайла Тучемського [17; 18; 20] та Михайла Струменського [16]. Серед сучасних досліджень варто відзначити роботи Миколи Манька [10; 11]. Він проаналізував різні аспекти відновлення Острозького замку, однак оминув увагою питання ролі та впливу чорносотенних ідей у цьому процесі.

Замок князів Острозьких в Острозі є визначною історичною пам'яткою Волині, зразком оборонної архітектури XIV–XVI століть. У його стінах розташовувалася славнозвісна слов'яно-греко-латинська Острозька академія, у якій свого часу навчалися такі видатні постаті української історії, як гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Іов Борецький, Єлисей Плетенецький, Мелетій Смотрицький та багато інших. Острог у другій половині XVI – на початку XVII століття був одним із центрів релігійного, культурного та політичного життя Речі Посполитої. Однак після вигасання династії князів Острозьких місто почало поступово втрачати своє значення. З плином часу почав занепадати й замок. На 1893 рік він стояв «цілковитою пустокою» [21, с. 10]. Незначний ремонт у ньому було зроблено 1900 року [21, с. 11]. Станом на початок XX століття будівлі замку були в аварійному стані. Цілком зрозуміло, що залишений напризволяще замок зазнавав цілковитої руйнації.

У 1904 році в православний Богоявленський собор, який розташований на території Острозького замку, другим священником стає Михайло Андрійович Тучемський у зв'язку з його призначенням на посаду наглядача церковно-парафіяльних шкіл Острозького повіту [9]. Саме він став одним із головних ініціаторів відновлення Острозького замку.

До часу призначення в Острог Тучемський уже встиг проявити себе талановитим учителем та проповідником. У 1893 році одразу після закінчення Волинської духовної семінарії в Кременці його призначили вчителем хорового співу та загальноосвітніх предметів церковнопарафіяльної школи при Почаївській лаврі. Одночасно він був регентом одного з лаврських хорів. Після висвячення 1896 року Тучемського направили настоятелем у храм села Загірці на Кременеччині, де він також завідував місцевою парафіяльною школою з вивчення Закону Божого. Тут отець Михаїл організував зразковий церковний хор, а також постійно проводив для місцевих селян позабогослужбові бесіди й читання на церковну тематику [11, с. 19].

Активність священника привернула увагу Волинського єпархіального училищного керівництва, яке невдовзі призначило Тучемського наглядачем близько 130 церковно-парафіяльних шкіл Острозького повіту. За час свого служіння в Острозі з 1904 до 1921 року отець Михаїл був учителем Закону Божого присоборної парафіяльної школи, місцевого вищого початкового жіночого училища та чоловічої гімназії. Він проводив підготовку вчительських кадрів та роботу щодо розширення мережі церковно-парафіяльних шкіл у повіті та їх матеріально-методичного забезпечення [11, с. 20].

Крім виконання своїх прямих обов'язків священника та наглядача церковно-парафіяльних шкіл Острозького повіту, Михайло Тучемський також розгорнув активну діяльність зі збереження історичних пам'яток (насамперед Острозького замку), а також популяризації історії міста Острога та роду князів Острозьких.

Отець Михаїл був одним із головних ініціаторів перенесення частини мощей преподобного князя Острозького Феодора з Києво-Печерської лаври до Богоявленського собору Острога, розташованого на території Острозького замку, що відбулося 4 травня 1907 року з великими урочистостями. Назустріч процесії з мощами преподобного Феодора до сусідніх Межиричів вирушили хресні ходи з Острога та навколишніх сіл і містечок, а в самому княжому граді їх урочисто зустрічав архієпископ Волинський і Житомирський Антоній (Храповицький) [17, с. 15]. Про цю визначну для Острога подію Михайло Тучемський того ж року видав окрему брошуру та опублікував біографію-життє преподобного [18; 21]. Відтоді вшанування святого в місті Острозі стало щорічним.

Наступного 1908 року за активної участі отця Михаїла урочисто відзначено трьохсоті роковини з дня смерті захисника Православ'я і засновника Острозької академії та друкарні князя Василя-Костянтина Острозького [7, с. 4]. Ця подія стала поштовхом для створення в місті Острозі релігійно-просвітницького, добродійно-благодійного та науково-краєзнавчого Братства імені князів Острозьких під покровом

преподобного Феодора, князя Острозького. Установчі збори Братства відбулися в лютому [14, с. 139], а його статут затверджено Священним Синодом та оприлюднено в Острозі в травні 1909 року [22]. Своєю метою Братство ставило збереження історичних пам'яток Острога та Волині, насамперед Острозького замку, а також популяризацію місцевої історії та діянь князів Острозьких – преподобного Феодора, Костянтина Івановича та Василя-Костянтина.

Станом на 11.08.1909 р. кількість братчиків становила 121 особу. Першим головою ради братства був Іван Кіндратович Окойомов, директор Острозької чоловічої гімназії. Після нього на короткий час цю посаду обіймав судовий слідчий Петро Якович Немоловський. А 22 серпня 1912 року головою ради братства було одногосно обрано Іллю Павловича Івашкевича. Членами братства також були: архієпископ Волинський та Житомирський Антоній (Храповицький) та архітектор Володимир Леонтович [19].

За словами Михайла Тучемського, руїни Острозького замку дають «привід місцевому іновір'ю та інослав'ю звинувачувати острожан у вандалізмі щодо виняткової пам'ятки давнини» [21, с. 11]. У закликку зберегти замок як культурно-історичну пам'ятку поєднані ще два чинники – релігійний та національний. Метою братчиків було не лише не допустити руйнування історичної пам'ятки, а й не дати приводу неправославним та не «русьським» для докору православним і «русьським» у вандалізмі. Тому замок треба реставрувати, щоб «привести його в такий вид, який сам за себе говорив би <...> руському й іногородцю: «Тут жили князі Острозькі, тут вони самовіддано працювали для православно-руського діла; тут проливалася кров за народні устої <...>» [21, с. 11]. Таке формулювання мети відновлення замку цілком суголосне з гаслами чорносотенців. Варто зазначити, що під «русьськими» розуміли не лише етнічних росіян, а й етнічних українців та білорусів як різних народностей «триєдиного руського народу», а всі інші «не руські» народи, як правило, називали іногородцями. Українці ж, за умови визнання себе частиною «общеруського народу», як «руські» отримували певні привілеї імперської нації, чим часто охоче користувалися, як це було з родами козацької старшини Гетьманщини після дарування їм дворянства, як-от Кочубеї, Скоропадські та інші [3].

Також у словах Тучемського відображена релігійна та соціально-етнічна ситуація на Волині на початку ХХ століття, яка не була спокійною. Південно-Західний край, як називали Правобережжя в Російській імперії, бачили своєю невід'ємною частиною представники різних національних проєктів: українського – «Україна від Сяну до Дону», польського – «Польща від моря (Балтійського) до моря (Чорного)» та на той момент переважно імперського російського (общеруського) – «Росія від Карпат до Камчатки».

На 1913 рік у Волинській губернії проживало близько 3 758 500 осіб. З них православними себе визнавали 70,73 %, римо-католиками – 9,13 %, іудеями – 14,37 %, протестантами – 5,37 %. Етнічний склад населення губернії був таким: 69,98 % – українці (чи за тодішньою офіційною назвою – «русьські»), які були переважно селянами; 14,08 % – євреї, що майже повністю були зайняті в ремісництві та дрібній торгівлі; 8,81 % – поляки, значна частина яких мала великі маєтності та володіла більшістю земель у краї; 5,35 % – німці-колоністи; 0,65 % – чехи [15, с. 54–59]. Зіставивши ці дані, ми бачимо, що релігійна належність загалом збігається з етнічною. Також потрібно врахувати соціально-економічне становище вищезазначених представників та етносів. Накладання цих факторів призводило до певної напруженості в краї.

Ще більше загострив і до того не прості взаємовідносини між представниками різних віросповідань височайший указ про запровадження начал віротерпимості в Імперії, виданий 17 квітня 1905 року внаслідок першої революції в Росії. Згідно з ним на законодавчому рівні дозволено перехід із православ'я в інші віросповідання, але водночас заборонялося представникам інших релігій займатися прозелітизмом серед православних вірян. Що ж до православ'я, то Православна російська церква й православна віра й надалі залишалася державною релігією в Російській імперії [6].

Одним із наслідків упровадження цього закону стало посилення католицького прозелітизму серед православних. Крім релігійної мети, католицьке духовенство також переслідувало політичну – відновлення польської державності. Так, ксьондз Седлецький із міста Любомль Володимир-Волинського повіту сказав на проповіді таке: «Католики-поляки не повинні падати духом, ... Бог доведе нас до того часу, коли землі будуть наші» [8, с. 140]. І хоч указ Миколи II 17 квітня 1905 року дозволяв інославному викладання Закону Божого рідною для учнів мовою, католицьке духовництво часто виступало за викладання виключно польською. А також закликало вчителів пояснювати учням, що їхньою природною мовою є польська. У разі ж неможливості вести процес навчання польською, взагалі відмовлятися від викладання Закону Божого. Як це було у Віленській римо-католицькій єпархії [2, с. 65]. Тобто ми бачимо, що, як уже було сказано вище, релігійна та етнічна належність у той час не розділялися. Це

означало, що, як правило, якщо ти католик, то значить поляк, і навпаки, а у випадку з православними, якщо ти православний – значить «руський».

У такій релігійній, суспільній та політичній обстановці виникла ідея відновити замок князів Острозьких. Відреставрований замок самим своїм виглядом мав нагадувати всім жителям не тільки міста Острога, а й усієї Волині про славу історію краю та про діяльність роду князів Острозьких, які захищали Православну Віру та «руську народність» від набігів татар та утисків католиків-поляків. Такі мотиви значною мірою суголосні чорносотенним гаслам.

Саме для цієї справи за сприяння Михайла Тучемського створено «Братство імені князів Острозьких під покровом преподобного Феодора, князя Острозького». За свідченнями очевидців, Тучемський був головним ініціатором створення Братства. Він же став діловодом братства [10, с. 4; 7].

Після створення братства почалася робота з відновлення замку. У першому річному звіті про свою діяльність 1910 року братчики повідомляли про створення в приміщеннях Острозького замку бібліотеки та давньосховища для вцілілих предметів старовини, а також проведення народних читань на релігійно-моральні, історично-краєзнавчі та природничі теми [12, с. 881–884; 13, с. 901–902; 14, с. 927–930].

Після цього настала черга відновити сам замок. Отець Михайл поставив перед братством завдання – реставрувати Острозький замок. Для цього братчикам спочатку було потрібно отримати дозвіл для проведення ремонтних робіт у замкових приміщеннях та знайти кошти. За попередніми підрахунками, зробленими Волинським єпархіальним архітектором Володимиром Григоровичем Леонтовичем, станом на 1912 рік для цього потрібно було близько 13 тисяч російських рублів [20, с. 25]. Це доволі значна на той час сума. Наприклад, у Російській імперії до початку Першої Світової війни сільський староста отримував від 25 до 80, а писар – від 40 до 80 рублів на місяць [5]. Щоб зібрати кошти Михайло Тучемський «просив і молив всіх руських людей Волині» про допомогу, закликав «присилати кошти на адресу «братства імені князів Острозьких під покровом преподобного Феодора, князя Острозького» в місто Острог» [21, с. 26].

Стан замкових приміщень, який був зафіксований в описі від 11 травня 1912 року, був таким: «знищена драбина на верхній поверх, вийняті віконні рами, зіпсовані обігрівальні печі, зламані димохідні труби, знятий зі стелі верхнього поверху настил [...] Гонтовий дах місцями прогнив і дуже протікав» [4, арк. 6]. Приміщення піддавали руйнівному впливу несприятливих погодних умов. Також «у проході із середнього в нижній поверх замість зогнилої драбини, навалено сміття і стружки [...] у приміщеннях пилюка, сміття й відходи. А в кутовій кімнаті нижнього поверху частково завалилася стіна» [4, арк. 6]. «Штукатурка стін ззовні і всередині обвалилася [...] стелі зняті, підлога, двері та вікна прийшли в цілковиту непридатність» [4, арк. 6 зв.]. Михайло Тучемський так описував вигляд замку в той час: «Зовнішній вигляд замку [...] має вид скоріше почорнілої закинutoї будівлі, з характерними пустими віконними отворами, ніж історичну пам'ятку історичної старовини нашого краю» [11, с. 10].

Реставраційні роботи почалися після отримання необхідних дозволів. Будівлі Острозького замку та земля, на якій він розташовувався, були у підпорядкуванні 8-го Острозького маєтку Київського удільного округу Головного управління уділами Російської імперії. Після звернення братства з проханням дозволити реставрацію Острозького замку 21 жовтня 1912 року вийшов «височайший дозвіл на передачу братству імені князів Острозьких замку в господарське управління для влаштування в замку музею, історичної бібліотеки та залу для народних читань у пам'ять життя та діяльності князів Острозьких». До цього додавався також безоплатний відпуск братству дерева з удільного лісу, потрібного для ремонту замку на суму до 817 карбованців 45 копійок. За умови складання спеціального акта про передачу лісового матеріалу [4, арк. 1]. Також членів братства повідомляли про заборону проводити реставраційні будівельні роботи, які могли б змінити вигляд замку та зобов'язували підтримувати всі замкові приміщення в порядку. У разі порушення цих вимог Острозький замок мав бути повернутий назад у завідування Головному управлінню уділами. Також повідомлялося, що прохання Братства князів Острозьких про надання дозволу на щорічне безоплатне отримання дров для опалення замку відхилено [4, арк. 1 зв.].

Невдовзі, 13 лютого 1913 року, начальник Київського удільного округу розпорядженням № 1755 видав дозвіл управителю 8-го Острозьким маєтком про видачу Братству імені князів Острозьких для реставрації Острозького замку: соснового та дубового дерева [4, арк. 30]. За особистим зверненням Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова 16 лютого 1913 року до імператора було видано 5 тисяч рублів на ремонт Острозького замку з місцевого удільного маєтку. [4, арк. 31–32].

У травні 1913 року почалися безпосередні реставраційні роботи в замку князів Острозьких. Як випливає зі звітів Братства імені князів Острозьких, під час ремонту в замку були майже повністю замінені підлога, міжповерхові перекриття та гонтовий дах. У замкових приміщеннях були замінені

на нові вікна разом із віконними рамами. І це далеко не весь перелік використаних матеріалів та виконаних робіт.

Такий великий обсяг робіт потребував десятків, якщо не сотень робітників різного фаху: мулярів-каменярів, теслів, столярів, чорноробів, ковалів, склярів та інших. Керував реставраційними роботами Волинський єпархіальний архітектор Володимир Леонтович [4, арк. 43–76 зв.].

Для завершення реставрації замку братчикам довелося витратити ще 9 500 рублів власних коштів. Вартість усіх реставраційних робіт для Острозького замку становила 14 500 рублів, тобто на 1 500 більше, ніж очікували за попередніми розрахунками [4, арк. 83].

Для огляду та перевірки ремонтних і реставраційних робіт в Острозькому замку до Острога прибув член Імператорської археологічної комісії, академік архітектури Петро Петрович Покришкін. Сам огляд відбувся 31 грудня 1913 року в присутності голови братства Івашкевича, архітектора Леонтовича, управителя Острозьким маєтком Розена, міського старости Федорова, домовласника міста Острога Луковського та діловода братства, священника Михайла Тучемського. Після огляду Покришкін зробив висновок: проведено капітальний ремонт даху; повністю відремонтовано верхній поверх і впорядковані в ньому всі вікна та двері, проведено всі штукатурні роботи; відновлено з південного боку замку балкон; здійснено основні ремонтні роботи на середньому поверсі та інші. Також Покришкін схвалив план подальшої реставрації Острозького замку, складений архітектором Леонтовичем [4, арк. 79–80].

Однак на заваді подальшої реставрації Острозького замку став початок Першої світової війни, унаслідок чого проведення ремонтних робіт на деякий час було призупинено. У перший рік війни в Острозькому замку за ініціативою членів братства розташувався військовий госпіталь місцевого комітету Червоного Хреста для поранених солдатів російської армії [7].

Попри прифронтове положення міста Острога, членами братства до серпня 1916 року здійснено реставраційні роботи. На верхній поверх замку зроблено зовнішні сходи. Над вхідною брамою в західній стіні на рівні середнього поверху було вмонтовано рельєфний герб князів Острозьких із місцевого каменю. У снігах верхніх приміщень замку в центральній стіні була зведена кам'яна арка. Усі приміщення верхнього поверху замку набули завершеного вигляду та були обставлені меблями, а також проведено електричне освітлення цього поверху [4, арк. 85–85 зв.].

11 (24) серпня 1916 року, у день вшанування пам'яті преподобного Феодора, князя Острозького, у приміщеннях верхнього поверху Острозького замку братчиками здійснено офіційне відкриття краєзнавчого музею та науково-історичної бібліотеки [1]. У ній, за словами членів братства, «налічувалося понад 400 наукових праць з дослідження Півдня та Заходу Русі», а також зал для народних читань. Загальна вартість усіх експонатів музею та бібліотеки станом на 24 вересня 1917 року, за розрахунками братчиків, становила близько 8 тисяч рублів [4, арк. 85 зв.].

Отже, можна зробити висновок, що ідея реставрації замку князів Острозьких у місті Острог, який на початку ХХ століття був в аварійному стані, належить православному священнику Михайлу Тучемському. Для цієї мети ним ініційовано створення Братства імені князів Острозьких під покровом преподобного Феодора, князя Острозького. Головним мотивом реставрації замку для Тучемського та інших членів Братства був захист та утвердження на Волині Православної Віри та «русської народності» від утисків і зазіхань іновірців, інославних та іногородців. Це до певної міри збігається з гаслами чорносотенців, однак інформацію про членство в чорносотенних організаціях Михайла Тучемського та інших братчиків знайти не вдалося. За участю та клопотанням Тучемського в православний Богоявленський собор, що розташований на території замку з Києво-Печерської лаври з хресним ходом урочисто перенесено частицю мощей преподобного князя Острозького Феодора та започатковано щорічне святкування на його честь.

Реставраційні роботи за участю та під контролем братчиків виконували за часткового фінансування з місцевого удільного бюджету за указом імператора Миколи II та переважно за пожертвування пересічних волинян і кошти членів братства. Попри початок Першої світової війни та воєнні дії, їм все ж вдалося у відремонтованих приміщеннях Вежі Мурованої Острозького замку, за попереднім задумом Михайла Тучемського, урочисто відкрити краєзнавчий музей і читальню-бібліотеку, а також проводити народні читання з метою відновити серед місцевих людей пам'ять про життя та діяльність князів Острозьких.

Література:

1. Брижук Андрій. Михайло Тучемський: як невідомо будували громадянське суспільство? 27 лютого. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/myhajlo-tuchemskij-yak-nesvidomo-buduvaty-gromadyanske-suspilstvo/>
2. Буравський А. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі на початку ХХ ст.. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичне релігієзнавство*. Острог. 2014. № 11. С. 61–69.

3. Володько В. Українці, які створили імперію – 3. Кочубей: реформатор без реформ. *Українська правда*. 5 липня 2011. 27 вересня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/5/44949/>
4. Державний архів Рівненської області. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 48. 85. арк.
5. Десятніков Іван. Скільки отримували наймити на селі в кінці XIX – на початку XX століття. 14 лютого. URL: <https://novadoba.com.ua/230694-skilky-otrymuvaly-naumytu-na-seli-v-kinci-khikh-na-pochatku-khkh-stolittya.html>
6. Именной высочайший указ, данный сенату об укреплении начал веротерпимости в Российской империи 17 апреля 1905 г. 29 січня. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/1905>
7. Історія заповідника, Братство імені князів Острозьких, реставрація Вежі Мурованої і відкриття в ній історичного музею. 27 лютого. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/pro-zapovidnyk/istoriya-zapovidnyka/>
8. Куцик А. Шостак В. Католицизм на історичній Волині: соціально-церковний аспект (поч. XX ст. – 1941 р.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк. 2014. №.16 (293) С. 139–143.
9. М. Острога державний історико-культурний заповідник (ОДІКЗ) КН – 28037.
10. Манько М. Данилюк М. Михайло Тучемський – засновник і перший керівник історичного музею в Острозі. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог. 2012. № 5. С. 3–8.
11. Манько М. Михайло Тучемський (1872-1945) . *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині: збірник наукових праць*. 2006. №1. С. 19–25.
12. Окоемов И. Тучемский М. Деятельность Братства имени князей Острожских, под покровом преподобного князя Феодора, за первый год своего существования / 1909 – 1 августа – 1910 г. *Волынские епархиальные ведомости*. 1910. № 48. С. 881–884.
13. Окоемов И. Тучемский М. Деятельность Братства имени князей Острожских, под покровом преподобного князя Феодора, за первый год своего существования / 1909 – 1 августа – 1910 г. *Волынские епархиальные ведомости*. 1910. № 49. С. 901–902.
14. Окоемов И. Тучемский М. Деятельность Братства имени князей Острожских, под покровом преподобного князя Феодора, за первый год своего существования / 1909 – 1 августа – 1910 г. *Волынские епархиальные ведомости*. 1910. № 50. С. 927–930.
15. Памятная книжка Волынской губернии на 1913 год. Житомир. 1913. 679 с.
16. Струменский М. К. Из Острожской старины. *Богословский вестник*. Петроград. 1916. Т. 1. № 1. С. 80–96.
17. Тучемский М. А. Братство имени князей Острожских под покровом преподобного Феодора. *Волынские епархиальные ведомости*. 1909. № 6. С. 139.
18. Тучемский М. А. Первое торжество на Волини в честь преподобного Феодора, князя Острожского. Почаев. 1907.
19. Тучемский М. А. Первые страницы жизнедеятельности братства имени князей Острожских в г. Остроге. *Волынские епархиальные ведомости*. 1909. 11 октября. № 41. С. 867–872.
20. Тучемский М. А. Преподобный Феодор князь Острожский. Почаев. 1911. 24 січня. URL: https://heritage.oa.edu.ua/assets/files/tuchemskiy_prepodobnyi_feodor.pdf
21. Тучемский М. А. Сторожевой замок князей Острожских в г. Остроге. Почаев. 1912. 15 січня. URL: https://heritage.oa.edu.ua/assets/files/tuchemskiy_storozhevoy_zamok.pdf
22. Устав Братства имени князей Острожских под покровом преподобного Феодора. Почаев: Тип. Почаево-Успенской лаври, 1909. 24 с.

УДК 930.85(477:061.1ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.09>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ЄС ТА УКРАЇНІ: СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

Каліщук Оксана,

доктор історичних наук, професор

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0003-1272-7920

Статтю присвячено окремим аспектам правової охорони культурної спадщини. Проаналізовано законодавство, яким передбачена охорона культурної спадщини й визначено поняття «культурна спадщина», «культурні цінності» та «культурне надбання». Здійснено історичний екскурс обраної теми, при цьому акцентуючи на правовому статусі культури, і, відповідно, показано еволюцію правовідносин та права ЄС у цій сфері. Проаналізовано застосування правового регулювання, основних заходів з метою забезпечення збереження культурної спадщини. Окремо окреслено проблеми імплементації на прикладі України та ЄС: Україна ратифікувала Європейську культурну конвенцію 1954 р., Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 р., Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (перезглянуто) 1992 р., Рамкову конвенцію Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства 2005 р. тощо. Наголошено, що однією з умов євроінтеграції України є забезпечення збереження культурної спадщини як частини світової та європейської культури. Узгодження чинного вітчизняного й міжнародного законодавства про охорону культурної спадщини є обов'язковим для реалізації цієї стратегічної мети. Указано, що проблема збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів є однією з найскладніших з усього спектру завдань світової пам'яткоохоронної галузі й водночас надактуальним для України. Недостатність або відсутність превентивних заходів відповідно до Конвенції ЮНЕСКО 1954 р. є серйозною перешкодою для ефективного збереження об'єктів культурної спадщини під час війни. На часі вивчення світового досвіду збереження культурних цінностей у ситуаціях збройних конфліктів для пошуку способів розв'язання проблеми збереження, підкреслення національної та місцевої культурної ідентичності й відображення пам'яті в проєктах відновлення в Україні. Зроблено висновок, що охорона історико-культурної спадщини може бути забезпечена за умови, якщо врахувати глобальність та міждисциплінарність системи.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, охорона культурної спадщини, міждержавна співпраця, реституція, правові норми.

Kalishchuk Oksana. Legal framework for protecting cultural heritage in the EU and Ukraine: an attempt at a comparative analysis

The article is devoted to certain aspects of legal protection of cultural heritage. The author analyses the legislation which provides for the protection of cultural heritage and defines the concepts of "cultural heritage", "cultural values" and "cultural property". The author provides a historical overview of the chosen topic, focusing on the legal status of culture and, accordingly, shows the evolution of legal relations and EU law in this area. The author analyses the application of legal regulation and the main measures to ensure the preservation of cultural heritage. The author also outlines the problems of implementation on the example of Ukraine and the EU: Ukraine has ratified the European Cultural Convention of 1954, the Convention on the Protection of the Architectural Heritage of Europe of 1985, the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) of 1992, the Council of Europe Framework Convention on the Importance of Cultural Heritage for Society of 2005, etc. It is emphasised that one of the conditions for Ukraine's European integration is to ensure the preservation of cultural heritage as part of world and European culture. Harmonisation of the current national and international legislation on the protection of cultural heritage is mandatory for the realisation of this strategic goal. The author points out that the problem of preserving cultural heritage in the context of military conflicts is one of the most difficult of the entire spectrum of tasks of the world monument protection industry and, at the same time, is highly relevant for Ukraine. The problems of implementation are separately outlined on the example of Ukraine and the EU: Ukraine has ratified the European Cultural Convention of 1954, the Convention on the Protection of the Architectural Heritage of Europe of 1985, the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) of 1992, the Council of Europe Framework Convention on the Importance of Cultural Heritage for Society of 2005, etc. It is emphasised that one of the conditions for Ukraine's European integration is to ensure the preservation of cultural heritage as part of world and European culture. Harmonisation of the current national and international legislation on the protection of cultural heritage is mandatory for the realisation of this strategic goal. The author points out that the problem of preserving cultural heritage in the context of military conflicts is one of the most difficult of the entire spectrum of tasks of the world monument protection industry and, at the same time, is highly relevant for Ukraine. The lack or absence of preventive measures in accordance with the 1954 UNESCO Convention is a serious obstacle to the effective preservation of cultural heritage sites during wartime. It is time to study the global experience of preserving cultural property in situations of armed conflict to find ways to solve the problem of preservation,

emphasise national and local cultural identity, and reflect memory in reconstruction projects in Ukraine. It is concluded that the protection of historical and cultural heritage can only be ensured if the global and interdisciplinary nature of the system is taken into account.

Key words: *Ukraine, the European Union, protection of cultural heritage, interstate cooperation, restitution, legal norms.*

Культурну спадщину можна окреслити як усю сукупність матеріальних та нематеріальних досягнень, які передають з покоління в покоління. Культура в широкому сенсі впливає на самоусвідомлення кожної людини й кожної держави. Тож не дивно, що у сфері права визнано необхідність охорони культурної спадщини. Не секрет, що пам'яткоохоронна сфера України потребує оптимізації концепції збереження пам'яток історії та культури. Необхідною умовою успішного виконання цього завдання є переосмислення досвіду, накопиченого в цій галузі. Одним зі шляхів досягнення цього завдання є порівняння вітчизняного та чужинецького законодавчого досвіду у сфері пам'яткоохоронної діяльності.

Історію становлення юридичної бази для охорони старожитностей в Україні й за кордоном вивчала низка дослідників [8; 10; 18; 21–25].

Для початку невеликий історичний екскурс. Як дають змогу ствердити дослідження, початки історії правозахисту об'єктів, що мали вартість, можна виводити від закону / кодексу Хамурапі (1792–1750 рр. до н. е.). Наступним варто згадати наказ римського імператора Маркіяна 458 р. про тілесні покарання або штрафи для осіб, які руйнували давні будівлі, розкрадали каміння з пам'ятників героїчної слави, що прикрашали Вічне місто [7, с. 11–12].

Середньовічні гуманісти вперше назвали предмети давнини пам'ятками, заклали професійний інтерес до об'єктів культурного надбання, хоч і втілювався він переважно в пошуках та вивезенні цінностей до інших країн. Цілком логічно, що це насамперед зачепило Італію. Саме там уперше з'явилося законодавче рішення щодо цього: 1624 р. кардинал Альдобрандіні видав декрет, яким зобов'язував мати дозвіл на розкопки, а власника земельної ділянки впродовж 24 год повідомити владу щодо знахідок [2].

Наближеною до сучасного розуміння охорони історико-культурної спадщини слід уважати принципи, впроваджені у Швеції в XVII ст. Як дають змогу ствердити джерела, тогочасного шведського короля Густава II Августа старими пам'ятками зацікавив придворний лікар Йоханес Буреус, який сам колекціонував старі монети, юридичні книги та рукописи. Шведський володар ухвалив рішення створити структуру Антиквара його королівської величності, завданням якого, поміж іншого, стало окреслення, фіксація та охорона старожитностей [5]. Що важливо: наступники Лева Півночі продовжили його справу й загально визнано, що першим правовим актом щодо охорони історико-культурних пам'яток став Маніфест і декрет короля Кароля від 28 листопада 1666 р. [32, с. 183–185; 4, S. 141–155].

XIX–XX ст. визначили гострі міждержавні суперечки щодо регламентації археологічних розкопок, кому повинні належати знахідки, як запобігти їх вивезенню, викраденню. Так, Греція законами 1834 р. й 1899 р. оголосила археологічні знахідки власністю держави, а самі розкопки – державною монополією. Умовою дозволу на розкопки для іноземців було визначено передавання знахідок до грецьких музеїв. Такі рекомендації з'явилися й на територіях інших давніх цивілізацій (Туреччина, Афганістан, Єгипет, Сирія, Ліван тощо).

У західноєвропейських країнах визначальною стала увага до архітектурних споруд та їх збереження. Реставраційна практика французів, що виявилася неоднозначною, поширилася на сусідні терени, зокрема Австрійську імперію. Тут варто нагадати, що під владою саме останньої перебували Галичина та її головне місто Львів. Виданий 1850 р. цісарем патент про створення Центральної комісії з метою дослідження й збереження давніх будівель сприяв розвитку теоретичних та практичних навичок [28, с. 63–72].

На тлі наростання суперечок між державами внаслідок зіткнень між ними зазнавали руйнувань міста, споруди з культурними цінностями. Міжнародно-правовий захист культурних прав людини й громадянина постав на порядку денному світової спільноти на порубіжжі XIX–XX ст., коли було затверджено перші акти, спрямовані на вироблення чітких правил ведення бойових дій. До гаазьких конвенцій 1899 р. та 1907 р. внесено також норми, спрямовані на захист культурних цінностей в умовах війни. Зокрема, вони вимагали утримуватися від бомбардувань історико-мистецьких об'єктів, знаходити способи позначати їх особливими примітними знаками [20, с. 264–269].

Варто звернути увагу на міркування Володимира Бадяка щодо міжвоєнного періоду в українському кейсі. Відновлена Польська держава, яка домоглася анексії Східної Галичини й Волині, успадкувала та розвинула австро-угорські нормативи щодо пам'яткоохоронної діяльності. Наприкінці 1920-х років

розпочали інвентаризацію об'єктів, які потребували охорони. 1933–1934 рр. Львівський воєводський уряд визнав низку будівель Львова пам'ятками, а 1937 р. такий самий статус надано Середмістю [35] (яке нині внесене у світову спадщину ЮНЕСКО). Відразу слід зауважити, що загальнодержавного закону з охорони пам'яток ухвалено не було. Діаметрально протилежно було на Наддніпрянщині, де на початку 1920-х років установилася більшовицька влада й політика якої щодо культурних цінностей була суперечливою. З одного боку, ліквідувавши приватну власність та підпорядкувавши матеріальний потенціал, режим оголосив низку декретів щодо націоналізації приватних музеїв, мистецьких колекцій та оголошення визначних пам'яток державною власністю. З іншого – хаос, революційна доцільність, ліквідація в попередніх власників створювали умови для розграбування культурних цінностей, руйнації палаців. В апогей українізації Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) і Рада народних комісарів (РНК) УРСР затвердили 1926 р. «Положення про пам'ятники історії й природи» [15, с. 27–32], який став першим нормативним актом.

Подальший розвиток міжнародні норми щодо захисту об'єктів культурної спадщини отримали в Пакті Реріха 1935 р. та пактах і конвенціях ООН та ЮНЕСКО вже по Другій світовій війні. Так, преамбула до Загальної Декларації прав людини 1948 р. [14] закріпила положення щодо визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав як основи свободи, справедливості та загального миру. Преамбули до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [31] і Пакту про громадянські та політичні права 1966 р. [30].

Світове співтовариство поступово йшло до розуміння, що об'єкти культурної спадщини – це не лише матеріальні об'єкти. Найпоказовішим слід уважати досвід ЮНЕСКО та Європейського Союзу. Саме таке розуміння необхідності збереження, популяризації, передання наступним поколінням культурної спадщини у всіх формах продемонстровано у Всесвітній декларації ЮНЕСКО про культурну різноманітність (англ. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity) 2001 г. [29]. 2003 р. ці тези були повторені в Конвенції ООН про охорону нематеріальної культурної спадщини (англ. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) [16]. Цей документ визначив нематеріальну спадщину як «практики, уявлення, вираження, знання та навички, а також інструменти, предмети, артефакти та культурні простори, пов'язані з ними, які спільноти, групи та люди визнають частиною своєї культурної спадщини».

Щодо європейського співтовариства, то нині випрацьовано низку нормативно-правових актів, які регулюють діяльність у сфері пам'яткоохоронної діяльності та визначають її універсальні принципи й стандарти: «Європейська культурна конвенція» (1994 р.), «Конвенція щодо захисту архітектурної спадщини Європи» (1985 р.), «Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута)» (2004 р.), «Європейська конвенція про ландшафти» (2005 р.), «Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства» (2007 р.) [19]. ЄС випрацьовав декілька правових інструментів щодо охорони нематеріальної культурної спадщини (наприклад, Конвенція Фару 2005 р., яка визнає цінність нематеріальної культурної спадщини та спонукає до її захисту, популяризації й передання). Слід пам'ятати, що підґрунтям для законодавства ЄС щодо нематеріальної спадщини є згадана Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Також необхідно наголосити на символічності внесення культурного співробітництва до частини права ЄС як шляху зміцнення між партнерами й що повинна обов'язково враховувати Україна. Варто вказати на ще одну особливість права ЄС у сфері охорони культурних цінностей, про яку в Україні, видається, часто-густо забувають, – відносини в цій царині розглядають крізь призму економічних цілей інтеграції європейських держав [26, с. 268].

Входження України до європейських структур зумовило активізацію роботи щодо приведення її законодавства у відповідність до міжнародних та європейських стандартів. І тут варто розпочати з питань термінології. Так, у законодавстві ЄС до об'єктів, що мають мистецьку чи історичну цінність, використовують поняття «культурні товари». В українському випадку для цієї категорії використовують терміни «культурні цінності», «пам'ятки» або «культурні об'єкти», тоді як міжнародному праві це «культурна власність», «культурна спадщина», «культурне надбання» (хоч відразу ж слід висловити застереження щодо відсутності однозначного використання понятійного апарату й у вітчизняному, і в міжнародному праві) [8].

Україна перебуває в процесі реорганізації внутрішнього законодавства задля кращого захисту культурної спадщини, відповідно, з новими національними й міжнародними пропозиціями та геополітичною ситуацією. У разі реституції предметів культурної спадщини Україна проводить позитивну політику, якщо претензії є доцільними. Проте тут Україна є радше жертвою, аніж утримувачем об'єктів культури. Експерти вже вказували на несформованість загальної концепції національних

інтересів України для реалізації в зовнішній діяльності (зокрема, правно-договірній) щодо культурних цінностей, а у внутрішній діяльності – відсутність відповідних державних програм охорони пам'яток культури.

Проблемою залишається незадовільний стан із поширенням та популяризацією Конвенцій ЮНЕСКО в Україні, що може бути витлумачено як ставлення держави й до міжнародних зобов'язань, і до виконання власних законів. На переконання Зінаїди Священко та Олени Скрипник, свідченням готовності України гарантувати захист культурної спадщини як важливого елементу спільних цілей сталого розвитку знань про культурну спадщину стало ухвалення Верховною Радою Закону України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства», проект якого розроблено відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» [34, с. 13]. Водночас слід визнати, що нормативно-правове забезпечення України у сфері охорони об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО є недоопрацьованим, а окреме бюджетне фінансування для цих об'єктів відсутнє.

Характеризуючи, верифікуючи та порівнюючи правові норми охорони пам'яток історико-культурної спадщини, слід окремо наголосити на їх особливостях в умовах війн та повоєнного / поконфліктного часу. Сучасна російсько-українська війна увиразнила гостроту та важливість цього питання. Головно йдеться про нищення пам'яток старожитностей та торгівлю ними, протидія чому можлива лише за умов поєднання зусиль усього міжнародного співтовариства. Важливо, що позицію ЮНЕСКО зафіксовано у вигляді декларації щодо війни в Україні, а європейські міністри культури ухвалили декларацію про солідарність з Україною. Можна згадати вже наявний досвід, коли Європейська комісія підтримала ініціативу Центру охорони культурної спадщини після звернення української сторони [3, S. 132]. Серед документів Ради Європи в цьому контексті надважливою є Конвенція про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями від 19 травня 2017 р. [1] (т. зв. Нікосійська конвенція). Адже вона має на меті боротьбу держав із незаконною торгівлею та нищенням культурних цінностей. Порівняння її з іншими вітчизняними та міжнародними правовими нормами дає змогу визначити відмінність, яка має прикладне значення для України: Конвенція є чи не єдиним міжнародним договором, який конкретно стосується криміналізації незаконної торгівлі культурними цінностями, що є надактуальним з огляду на ситуацію на окупованих територіях.

Вплив міжнародного права на національне часто-густо пов'язаний із необхідністю увідповіднення останнього з міжнародними договорами. Водночас слід розуміти, що узгодження потребує не лише законодавство, а й будь-яка інша юридична діяльність. Тому приведення юридичної практики держави у відповідність до міжнародно-правового договору – це правотворча, правотлумачна, правозастосувальна й правореалізаційна діяльність держави, здійснювана на виконання норм міжнародного договору або під його впливом задля усунення або запобігання суперечностей між національно-правовими явищами й цими нормами водночас [33, с. 32]. І тут необхідно визнати слушність експертів, які вказують на зволікання Україною запровадження норм правового режиму збереження спадщини, що не може бути пояснено лише отриманням нею статусу повноцінного суб'єкта міжнародного права 1991 р. [9, с. 11].

Висновки. Донині в Україні не розроблено сталої моделі збереження історико-культурної спадщини, українське законодавство майже не дає відповіді на запитання щодо узгодження пам'яткоохоронних вимог та права приватної власності. Це гостро ставить на порядок денний проблему створення умов та можливостей для зацікавлення й залучення різних учасників до збереження культурного надбання. Вивчення правового регулювання в цій сфері країн Євросоюзу є надважливим для України (зокрема, питання передання об'єктів культурної спадщини в приватну власність). І, вочевидь, російсько-українська війна гостро поставила необхідність усвідомити необхідність збереження культурної спадщини в умовах воєн та міжнародної співпраці в цій царині.

Література:

1. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. URL: <https://www.coe.int/web/conventions/search-on-states/-/conventions/rms/090000168083746>
2. Kosiński D. Ukryte życie pomników. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2017. 29 października. Nr 44. S. 32–35.
3. Lipka M. Działania UE na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego w krajach pokonfliktowych. *Kultura Bezpieczeństwa*. 2023. Nr 43. S. 132.
4. Świąteczak K. Prawne aspekty ochrony zabytków w historii. *Człowiek a natura. Historia, prawo, przemysł* / Redakcja Karol Łukomiak. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Archaeograph, 2019. S. 141–155.
5. Szmelter I. Wartościowanie w ochronie dziedzictwa kultury na linii czasu. *Systemy wartościowania dziedzictwa. Stan badań i problemy* / Red. B. Szmygin. Lublin – Warszawa, 2015.
6. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Київ : Юстиніан, 2013. 608 с.

7. Акуленко В. І. Охорона культури в Україні (1917–1990). Київ : Вища школа, 1991. С. 11–12.
8. Акуленко В. І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 425–438.
9. Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні. Підготовлено експертами Всеукраїнської мережі ОГС для підтримки громад за спадщиною / під заг. ред. Кирила Рубановського. Івано-Франківськ, 2018. С. 11.
10. Андрус Т. О. Охорона культурної спадщини в Україні у контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : автореф. дис... канд. мистецтвознавства. 26.00.05 – музеєзнавство, пам'яткознавство. Київ, 2009
11. Архипова Є. О., Клевчук О. О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57.
12. Баланюк Ю. Європейський та український досвід збереження культурної спадщини. *Освіта регіону: український науковий журнал*. 2014. № 4.
13. Гаврилюк С. В. Питання охорони історичних пам'яток у діяльності державних установ і громадських організацій у Російській імперії (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.). Студії з архівної справи та документознавства. 2002. Т. 8. С. 147–153.
14. Загальна декларація прав людини: Документ ГА ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015
15. Законодавство про пам'ятники історії та культури : зб. норм. Актів. Київ: Вид. політ. літер. України, 1970. С. 27–32.
16. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
17. Котляр О. І., Маринів І. І., Трагнюк О. Я. Співробітництво держав-членів Європейського Союзу у сфері охорони культурних цінностей: становлення та розвиток. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75, ч. 3. С. 179–184.
18. Кудерська Н. І. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 20–26
19. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія: навч. посіб. / Упорядники: Кеда М. К., Соломенна Т. В. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2022. 468 с.
20. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. Київ: Істина, 2002.
21. Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12. 00. 01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2003. 18 с.
22. Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... доктора юр. наук. 12. 00. 01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / МВС України, Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021
23. Максимов В. В. До історії становлення міжнародного права охорони культурних цінностей. *Правова держава*. Київ, 1996. Вип. 7. С. 270–278
24. Малишева О. В. Нормативно-законодавча база з питань охорони пам'яток в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків, 2006. № 1 (27). С. 109–116
25. Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наукова думка, 2008. 285 с.
26. Мельничук О. І. Правові засади охорони культурної спадщини в Європейському Союзі. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. Вип. 1. С. 264–271.
27. Менська О. А. Правове регулювання сфери охорони культурної спадщини в Україні: 22-річний досвід реформування та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 45–50.
28. Alonso-Munoyerr S. Restoration of Monuments in Spain – theory and Practice. *Architektura: czasopismo techniczne*. 2015. Nr 7A. S. 63–72.
29. Міжнародна декларація ЮНЕСКО про культурну різноманітність. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127160>
30. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Документ ГА ООН від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043
31. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Документ ГА ООН. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
32. Присяжнюк О. М. Шведська традиція державної опіки над культурною спадщиною. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 1 (17). С. 183–196
33. Раданович Н. М. Імплементативна правотворчість: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. Серія 1. Дослідження та реферати*. 1999. Вип. 2. С. 32.
34. Священко З. В., Скрипник О. М. Участь України у міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини. *Архітектурна та культурна спадщина історичних міст Центрально-Східної Європи*. 2016. Вип. 3. С. 13.
35. Яремич Г. Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова. *Галицька брама*. 1996. № 15.

УДК 94(477.85):353.2]”1918/1919”

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.10>

СТВОРЕННЯ ТА ПОЧАТКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ БУКОВИНИ (ЛИСТОПАД 1918 Р. – КВІТЕНЬ 1919 Р.)

Кушнір Ярослав,

аспірант 2-го року навчання,

спеціальності 032 Історія та археологія

факультету історії, політології та міжнародних відносин

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID:0009-0006-2427-4796

Розпад Австро-Угорщини супроводжувався процесами відновлення низки держав та вирішення долі територій, які мали у своєму складі національні групи, близькі до тих держав, з якими межувала імперія. Буковина мала у своєму складі дві найбільші національні групи, кожна з яких претендувала на встановлення влади. Проте якщо українські політики бачили майбутнє в розділі Буковини за етнічною ознакою, то румунські вважали за необхідне всю Буковину включити до складу королівства Румунії, оскільки Румунія сприймала Буковину як історичну частину свого етнічного та культурного простору. Так румунські політики прагнули зміцнити позиції своєї держави, включивши до її складу нові території. Буковина мала значний аграрний потенціал та природні ресурси, які були важливими для економічного розвитку Румунії. Захоплення цієї території давало змогу розширити економічні можливості та розширити ринки збуту. Оскільки ситуація склалася на користь румунської сторони, а українська не змогла втримати владу в українській частині краю, то за Румунською національною радою залишилося право управляти колишнім герцогством. Створений на підставі «Основного тимчасового закону стосовно влади краю Буковини» тимчасовий уряд, сформований із членів РНР, керував краєм, роблячи перші кроки до уніфікації системи управління Буковини з румунською системою, та намагався ввести нагальні заходи, які мали поліпшити становище населення краю в повоєнних умовах. Після цього уряд Буковини ухвалював окремі рішення, що давали змогу управляти краєм в різних сферах діяльності, зокрема: сільського господарства, організації місцевої влади, аграрних та адміністративних питань, благоустрою та освіти.

Ключові слова: Австро-Угорщина, королівство Румунії, Буковина, тимчасовий уряд, адміністрування, адміністративний поділ, міністр-делегат.

Kushnir Yaroslav. Establishment and initial activities of the Bukovyna provisional government (November 1918 – April 1919)

The collapse of Austria-Hungary was accompanied by the processes of restoring a number of states and deciding the fate of territories that included national groups close to those states with which the empire bordered. Bukovyna had two major ethnic groups, each of which claimed to be in power. However, while Ukrainian politicians saw the future in the partition of Bukovyna along ethnic lines, Romanian politicians considered it necessary to include all of Bukovyna in the Kingdom of Romania, as Romania perceived Bukovyna as a historical part of its ethnic and cultural space. Thus, Romanian politicians sought to strengthen the position of their state by including new territories. Bukovyna had significant agricultural potential and natural resources that were important for Romania's economic development. The seizure of this territory made it possible to expand economic opportunities and expand markets. Since the situation was in favor of the Romanian side, and the Ukrainian side was unable to retain power in the Ukrainian part of the region, the Romanian National Council retained the right to govern the former duchy. Established on the basis of the "Basic Temporary Law on the Government of the Bukovyna Region", the provisional government, formed from members of the RNC governed the region taking the first steps towards unifying the Bukovyna governance system with the Romanian system and trying to implement urgent measures to improve the situation of the region's population in the postwar period. After that, the government of Bukovyna made separate decisions that allowed it to manage the region in various areas of activity, including agriculture, organization of local authorities, agrarian and administrative issues, landscaping, and councils.

Key words: Austria-Hungary, Kingdom of Romania, Bukovyna, provisional government, administration, administrative division, minister-delegate.

Постановка проблеми. Розпад Австро-Угорщини прискорив на Буковині процес заміни владних інститутів, і впродовж листопада 1918 р. у різних часових проміжках на Буковині діяли інституції, які представляли як стару австрійську владу тимчасову українську та тимчасову румунську. Остання завдяки втручанням королівства Румунії зберегла за собою контроль над колишнім герцогством Буковини. Колишнє герцогство, яке мало в австрійський період певну автономію, відтепер мало існувати як частина унітарної держави, тому мав відбутися процес заміни системи управління, який супроводжував процес уніфікації адміністрування, де спершу готувалися чиновники різних рівнів, а згодом

відбувалася адміністративна уніфікація. Так, процес уніфікації адміністративної діяльності став демонстрацією поступових трансформацій, які відбувалися з прискоренням змін у певних галузях, як це стосувалося впровадження нової державної мови.

Історіографія питання. Питання адміністрування Буковини вже висвітлювали в низці робіт різного часу. Так, у загальних рисах простежено адміністративну структуру Румунії станом на кінець 20-х років ХХ ст. у роботі Г. Піддубного, що пояснюється задумом автора відобразити лише національний і соціальний склад населення Буковини [1, с. 45]. На відміну від цієї роботи в колективній праці 1956 року питанню адміністративного устрою Буковини відведено належне місце, проте основна увага звертається на адміністративне становище Буковини від 1920 р. [2, с. 331–334]. Ця ж книга містить розділ «Повітова історія Буковини», де автори розділили місцевості Буковини за адміністративним поділом австрійського періоду [3, с. 870–895]. У сучасній українській історіографії деяке висвітлення знайшли питання адміністративного устрою Буковини міжвоєнного періоду як у колективних, так і в одноосібних роботах. Фактично в стилі роботи Г. Піддубного виконано колективну працю чернівецьких істориків з історії Буковини, де не відображено питання адміністрування краєм [4, с. 223–250]. Дуже загальними рисами окреслено адміністративний устрій кінця 10-х – початку 20-х років ХХ ст. у роботі з історії державної служби в Україні, де автор цього розділу припускається помилки в констатації факту «переформатовування» повітів Буковини з 11 у 5 після включення її до складу королівства, адже таке відбулося лише після уніфікації системи адміністрування на початку 20-х років ХХ ст. [5, с. 101–102]. Докладніше питання організації управління та адміністративної структури продемонстровано в колективній праці чернівецьких істориків [6, с. 350–484]. Питання адміністративного устрою Буковини в міжвоєнний період розглянув у низці публікацій І. Піддубний. Зокрема, це характеристика адміністративної структури історичної Буковини в міжвоєнний період [7, с. 294–304]. Також згаданий автор приділив увагу питанню формування органів влади на Буковині в нових умовах, зокрема, у період уніфікації адміністративного управління [8, с. 64–96]. Хоча тема адміністрування Буковиною міжвоєнного періоду відображена в науковій літературі, усе ж існує необхідність уточнення деяких моментів такого.

Мета статті – розкрити на основі архівних матеріалів, публікацій законів та розпоряджень, а також наукової літератури систему управління Буковиною в період уніфікації наприкінці 10-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Після вступу румунських частин до столиці Буковини 12 листопада 1918 р. о 5.45 вечора було скликано засідання Румунської національної ради. Хоча на засіданні точилася дискусія, усе ж на ньому проголосували за «Основний тимчасовий закон стосовно влади краю Буковини» [9, с. 102–109]. Фактично цим рішенням Румунська національна рада, як Конституанта, ставала вищою виконавчою та законодавчою владою краю. В останньому випадку її прирівнювали до Палати депутатів. Зі свого складу (ст. 3) РНР обирала голову, трьох співголів, директора президіяльного бюро, який відповідав за законність президіяльних актів. Власне ця верхівка представляла Румунську національну раду та ухвалювала рішення щодо порядку її роботи. Рішення РНР є дійсними після підписання їх двома головами та контрпідписання директором (ст. 4–5) [10].

Згідно зі ст. 6, виконавча влада РНР реалізувалася призначеними нею службовцями – державними секретарями. Уряд краю налічував державних секретарів на чолі з головою. За ст. 8 державні секретарі відповідальні особисто та спільно перед РНР за точне виконання її рішень і законність вживаних заходів. За ст. 9 повноваження уряду вибирали відповідно до аналогічного закону королівства Румунії [11].

Уряд складався з Президії та 13 державних секретаріатів: зовнішніх справ, внутрішніх справ, фінансів, юстиції, оборони краю, сільського господарства, освіти, культів, торгівлі й промисловості, соціального й громадського забезпечення, у справах громадських робіт та відбудови, у справах комунікацій, пошти й телеграфу, у справах громадської гігієни (ст. 10). Цей закон набував чинності від часу його публікації. Фактично цим законом РНР демонструвала свою відповідальність за ситуацію в краї та збереження автономії краю, можливо з дещо більшими повноваженнями, ніж за часів австрійського володарювання [12, с. 3]. Щоправда таку ситуацію визнавали тимчасовою, перехідною.

На підставі ухваленого закону того ж 12 листопада 1918 р. відбулися призначення державних секретарів. Займатися зовнішніми справами призначили С. Пушкаріу, внутрішніми – Д. Поповіча, фінансами – Н. Флондора. Відповідно секретаріат сільського господарства очолив Дж. Сирбу, освіти – Р. Сбієра, культів – І. Тарнавські, торгівлі й промисловості – М. Гакман, соціальний та громадського забезпечення – В. Марку, громадських робіт та відбудови – А. Щуркан, комунікацій, пошти і телеграфу – К. Тарновецькі, охорони здоров'я – О. Георгіан. Головою уряду іменувався Я. Флондор, тоді як на РНР покладали обов'язки контролювати секретаріати в справах юстиції та оборони краю. Головою РНР став Д. Бежан, а співголовою – Н. Васіловські [13, Р. 3].

Засідання також ухвалило рішення про запровадження стану облоги на півночі Буковини в прудо-дністровському межиріччі, у Чернівецькому повіті та повітах Вижниця, Вашківці, Сірет, Редеуць, Сто-рожинець. При цьому мешканців зобов'язували впродовж 24 годин здати зброю та боеприпаси. До того ж за підписом голови Національної ради Я. Флондора видали звернення «До румунського народу», у якому пояснювали дії РНР необхідністю боротися з «анархією, влаштованою рутенами» та закликали всі національності коритися діям уряду [14, с. 2].

Наступного дня, 13 листопада 1918 р., відбулося публічне засідання Румунської національної ради, яке скликали для визначення програми уряду та її обговорення. Серед перших зауважень, що прозвучали на засіданні, стала фраза Г. Грігоровіча стосовно необхідності складання присяги членами крайового уряду перед Румунською національною радою, а не перед головою уряду краю. На це прозвучали зауваження Д. Бежана, що членів уряду пропонував обраний палатою голова й вони мають скласти присягу перед ним. Після погодження даних формальностей слово отримав Я. Флондор, який у своїй промові виклав програму уряду Буковини. Власне було зауважено, що займатися питаннями управління краю цей уряд збирається тимчасово. Очікувалося ухвалення закону про вибори, який би вможливив представлення всіх станів, націй і конфесій. Основним завданням вважалося встановлення в краї спокою та надання гарантій населенню. Зробив Я. Флондор і заяву щодо відмови від переслідування будь-яких соціальних і національних рухів, до того ж уряд мав намір пустити в дію принципи В. Вілсона. Відсутність в уряді представників інших націй пояснювалося наміром установити контакти з представниками цих націй [15, с. 2–3].

Завдання зовнішньої політики – встановити тісні зв'язки з Регатом та Ардялом і, за можливості, з іншими державами. У внутрішній політиці уряду основне завдання полягало в задоволенні громадських інтересів, усуненні системи корупції. Уряд бажав залишатися в контакті з населенням та відновити належну роботу адміністративних органів. Давали обіцянку підготувати виборчі закони для виборів до громад на основі загального виборчого права, прямого й таємного голосування, активного та пасивного вибору, з правом голосування для жінок. Становище фінансове назване Я. Флондором скрутним, адже останні 14 днів перед засіданням збіднили всіх. Ішлося про спільне розв'язання проблеми й визнавалася необхідність скласти тимчасовий бюджет на 4 місяці. Передбачалося запровадження нових податків для оздоровлення фінансової ситуації в краї разом зі скороченням витратної частини. Відповідне місце відводилося потребі відновлення господарств на Буковині. У сфері юриспруденції давали обіцянку дотримуватися чинних законів та ставили завдання відкрити апеляційний суд.

Завдання з оборони краю передбачало реорганізацію жандармерії для підтримання громадського порядку та створення буковинського легіону з числа добровольців під командуванням офіцерів. У планах було створити когорту розвідників.

Щодо сільського господарства ставилося завдання підняти його продуктивність та водночас мало вивчатися питання проведення аграрної реформи. Попри це збільшення виробництва продукції залишалося одним із головних питань у діяльності уряду. Зокрема, у сфері тваринництва ставилося завдання вирощувати поліпшені види крупної рогатої худоби. Також планувалося створити аграрні товариства й товариства споживчих і реорганізувати аграрну освіту [16, с. 3–4].

У сфері освіти уряд збирався перевести навчальні заклади на національну основу для всіх націй. Так, для румунів планувалося проведення повної реформи в початковій та середній освіті із запровадженням румунської як мови викладання. У інших національностей реформування мало проводитися за погодженням з їх політичними представниками. Стосовно культів давали обіцянку поваги автономії. Для православної церкви мали запровадити конгрес з двома третинами вірян та третиною священників. Мали відбутися зміни також у митрополії та зв'язках церкви з урядом, адже православну церкву називали єдиною, що не мала автономії в Австрійській державі [17, с. 4].

У галузі постачання обіцяли звернути увагу на регулювання цін та залишити вільною торгівлю зі сприянням ввезенню зернових. У сфері соціальних справ передбачалося проведення реформ, тоді як у сфері відбудови планували продовжити повернення біженців з відновленням господарств. Стосовно комунікацій, пошти та телеграфу визначили завданням підтримання наявних ліній та зв'язку з Румунією. У сфері охорони здоров'я збиралися уніфікувати санітарну службу [18, с. 4].

В обговоренні програми уряду першим узяв слово Г. Грігоровіч, який висловив недовіру голові уряду та низці його членів і назвав програму загальною, а також такою, що не відповідає часу. Об'єднання було названо ідеалом для румунів. Проте те ж саме об'єднання визнавали таким, що включить до складу нової держави 1,5 млн не румунів, і в тих умовах слід було б порозумітися з українцями. Останніх Г. Грігоровіч трактував як частину російського народу, заявивши, що завдяки спільному майбутньому з Росією остання зросте зі 120 до 140 млн. Для Буковини українців уважав народністю, яка робила

румунів тут меншістю, особливо в політичному плані. Стосовно інших пунктів програми було зауважено, що питання зовнішньої політики висловлено загально. Щодо виборів зауважено на необхідності запровадити уряду загальне, таємне та пропорційне голосування. Мали місце критичні висловлювання Г. Грігоровіча й стосовно інших пунктів урядової програми [19, с. 2–3].

При обговоренні програми виступили також Ф. Лупу, Л. Томояге, Н. Флондор, Ч. Скалат, А. Прокоповіч. Останній уважав необхідним повністю порозумітися з українцями Буковини. У виступі Р. Сбієра прозвучала думка про необхідність дотриматися єдності Буковини, тож і він висловився проти порозуміння з українцями, підтримавши позицію Л. Томояге стосовно відмови від порозуміння з українцями. У підсумку лише Г. Грігоровіч та Ф. Лупу виступили в опозиції до уряду та його програми [20, с. 2–4]. Підсумовуючи зазначене, звернемо увагу на те, що дискусія велася на основі регламенту колишнього сейму Буковини [21, с. 50].

Питання приєднання Буковини до Румунії потребувало активного втручання, і з метою його вирішення до Чернівців 23 листопада 1918 р. прибула група зі 100 біженців. Із цієї нагоди голова комітету біженців І. Ністор направив телеграму королю Фердинанду I. [22, с. 52–53] Процес продовжився 25 листопада, коли вирішили поповнити склад Румунської національної ради прибулими біженцями. З метою вибору подальших дій 25 листопада 1918 р. проведено чергове засідання Румунської національної ради за участю 34 осіб. Д. Поповіч виступив з пропозицією обрати низку осіб для представлення інтересів румунського селянства у вищому органі влади краю. Після десятихвилинної перерви Н. Васіловскі запропонував до обрання 54 особи, серед яких були І. Ністор, Д. Мармелюк, Р. Грігорча та ін. Після цього Г. Тофан зачитав декларацію, у якій йшлося про приєднання Буковини до Румунії та об'єднання всіх румунів у єдиній національній державі, а також про роль у цьому процесі біженців. Було згадано також про право кожної національної меншості розвиватися вільно в межах унітарної румунської держави. Під цією декларацією підписалися І. Ністор, Д. Мармелюк, Н. Карабіюскі, І. Гречук, М. Боднереску, Г. Тофан, Ф. Добош, А. Мораріу, Т. Штефанлі, Г. Ротіке, В. Федюк [23, с. 1–2].

Друге питання порядку денного стосувалося пропозицій щодо національного конгресу. З ними виступив Я. Флондор, який наголосив на необхідності реалізувати одну з резолюцій конституанти й визначити становище Буковини щодо Регату без затримки. Так, на 11-ту годину 28 листопада було призначено «конгрес буковинського народу» для вирішення політичної ситуації між Буковиною та Румунією. При обговоренні й відповіді на запитання Г. Грігоровіча стосовно позиції німців Я. Флондор заявив про готовність поляків, декларацію німців, неможливість домовитися з рутенами та очікування декларації від євреїв. Завданням було показати світу, що не лише румуни, а й інші національності бажають приєднання Буковини до Румунії. Від імені Т. Штефанеллі надійшла пропозиція проголосувати за скликання конгресу. Продовжилися дебати за участю Р. Сбієра, Я. Флондора, Г. Бонкеша, В. Албой-Шандру щодо повернення на свій бік селянства. Доволі гостро з питанням надання селянам землі виступив Г. Грігоровіч. Та у фіналі проголосували за рішення щодо проведення національного конгресу 28 листопада 1918 р. [24, с. 3].

28 листопада 1918 р. в Синодальній залі Резиденції митрополита Буковини було проведено Генеральний конгрес Буковини. У його роботі взяли участь 74 члени Румунської національної ради, делегація поляків у складі 6 осіб, делегація німців у складі 7 осіб, 13 представників громад Раранче, Топорівці, Малий Кучурів, Іванківці, Сторонець-Путила, а також гості від військових, з Бессарабії, Ардялу й Угорщини та ін. [25, с. 168–170].

Присутнім запропоновано проголосувати за звернення, яким оголошувалося приєднання Буковини, безумовне і навечно в кордонах до Черемошу, Колачина і Дністра з Румунією. Після цього мав місце обширний виступ І. Ністора, у якому, зокрема, було вказано, що румуни є хранителями давніх політичних, історичних, культурних традицій Буковини. На пропозицію В. Боднереску дискусію щодо звернення було припинено. До слова також було запрошено представника поляків С. Квятковскі та німців А. Лебутона, які висловилися за приєднання Буковини до Румунії. Голова конгресу Я. Флондор запропонував обрати делегацію з 15 осіб для представлення королю звернення про об'єднання. Було відправлено телеграми королю Фердинанду I, уряду Румунії, державам Антанти [26, с. 182–183].

Після цього уряд Буковини ухвалював окремі рішення, що давали змогу управляти краєм. Так, 30 листопада 1918 р. вийшло розпорядження № 5, яким оголошували, що судівництво в краї здійснюється іменем закону. Чинними залишалися старі судові установи, які мали виносити вироки присуди. Окремим розпорядженням № 6 від 20 листопада 1918 р. було запроваджено на Буковині бухарестський час, починаючи з 25 листопада 1918 р. У справі військових підрозділів австрійської армії наказом № 7 від 20 листопада 1918 р. зобов'язали командирів усіх частин передати секретаріату фінансів усі гроші, що були в касі частин на момент їх розпуску. Розпорядженням № 8 від 15 листопада 1918 р.

встановлювався податок на горілку, тоді як наказом № 9 регламентувалися імпорт-експортні операції на Буковині. Останнє розпорядження, підписане Я. Флондором у старій якості (№ 10 від 14 грудня 1918 р.), стосувалося регулювання цін [27, с. 44–45]. 18 грудня 1918 р. з Чернівців на Відень відправився спеціальний потяг, який вивіз Й. Етцдорфа та 75 австрійських службовців до Австрії [28, с. 43–44].

З виходом 2 січня 1919 р. чергового номера *Monitorul Oficial* було змінено ситуацію з урядом Буковини. Фактично цією датою вважають закінченим перехідний стан Буковини, що тривав від 11 листопада 1918 р. до 2 січня 1919 р. У цей період вищий орган влади приєднаної до Румунії Буковини виконував свої функції посередництвом видання наказів, діючи на основі тимчасового основного закону. На думку Р. Економу, це був період автономії уряду, і військова влада не втручалася у діяльність цивільної, як і центральна влада не робила розпоряджень законодавчого чи адміністративного характеру [29, с. 45].

За визначенням Р. Економу з 2 січня 1919 р. до 5 квітня 1920 р. тривав перехідний період у політичному та адміністративному керівництві Буковиною, коли владу здійснював міністр-делегат та секретаріати службові на місці й міністр для Буковини в Бухаресті. Загалом варто відзначити, що для цього періоду були характерні протистояння всередині владних структур, що супроводжувалося відкритими конфліктами та змінами. Влада ж здійснювалася на підставі розпорядження центрального уряду.

1 січня 1919 р. в *Monitorul Oficial* вийшов королівський декрет про визнання приєднання Буковини до Румунії в її історичних кордонах [30, с. 1176–1177]. Водночас вийшов декрет-закон про адміністрацію Буковини [31, с. 71–72]. Фактично вже в першій статті визнано чинні закони, а окремі закони могли змінюватися лише законодавчо. Змінювати чинні накази міг міністр-делегат у Чернівцях, який отримував право давати розпорядження щодо адміністрації Буковини в межах чинних законів. За статтею 2 для Буковини вводили посади двох міністрів без портфелів, один із них виступав як делегат від уряду на Буковині та мав резиденцію в Чернівцях, тоді як інший діяв у Бухаресті. Усі рішення, які мала ухвалювати Рада міністрів стосовно Буковини, повинні бути з відміткою міністра-делегата уряду в Чернівцях. На потреби Буковини, окрім випадків, передбачених правами центральної влади, визначався бюджет, який схвалювала рада міністрів та який передавали у відання адміністрації міністра-делегата уряду в Чернівцях (ст. 4–5) [32, с. 1178].

При міністрові-делегаті уряду іменувався генеральний секретар, який за відсутності міністра вів справи від його імені. За його відсутності міністр-делегат у разі потреби міг призначати іншого службовця для виконання повноважень. У разі відсутності в термін більше ніж 8 днів повноваження переходили на голову Ради міністрів (ст. 6). Згідно зі статтею 7 цього декретозакону, під керівництвом та за організації міністра-делегата створювалася адміністративна служба, яка налічувала 9 службових секретаріатів, а саме: внутрішніх справ, юстиції, фінансів, народної освіти, культів, громадських робіт, промисловості, торгівлі й соціальної опіки, сільського господарства, маєтків та постачання, громадської санітарії. Очолювали їх секретарі-шефи. У відання центральної адміністрації в Бухаресті переходили питання зовнішніх зносин, армії, загальної державної безпеки, залізниць, пошти, телеграфу, телефону, грошового обігу, митниці, громадських податків. При цьому перші призначення службовців пошти, телеграфу, телефону й залізниць мали робити за погодженням із міністром-делегатом уряду в Чернівцях. Стосовно громадської безпеки, то жандармерія та поліція залишалися в розпорядженні міністра-делегата уряду. Жандармерія залишалася під командуванням військового міністерства, але при реорганізації жандармерії набір жандармів, призначення офіцерів та присвоєння звань робили за погодження з міністром-делегатом [33, с. 1178–1179].

Ще одним розпорядженням президія Ради міністрів призначила міністрами без портфелів Я. Флондора та І. Ністора [34, с. 2].

На згаданий період припадає й п'яте засідання Румунської національної ради, яке відбулося 13 лютого 1919 р. Відкрилося воно з повідомлення Д. Бежана про прийняття приєднання Буковини до Румунії королем Фердинандом І. Він же говорив про необхідність внутрішньої консолідації Румунії. На цьому ж засіданні порушували питання щодо виборчої та аграрної реформ, а тому пропонувалося обрати 2 комісії з дорадчим голосом у складі 24 членів для обговорення проєкту виборчої реформи та 18 членів – для аграрної реформи. Для участі в обговоренні цих проблем запрошували й представників національностей, що мешкали на Буковині [35, с. 183–184]. Власне із 72 осіб, яких пропонували до комісій, було обрано членів відповідно до запланованої кількості, при цьому Д. Поповіч, Р. Реуц та Ф. Лупу увійшли до складу обох комісій [36, с. 185–186].

Фактично в тих умовах Буковина ще залишалася на позиціях адміністративної автономії, тоді як окремі галузі підпорядковувалися центральному уряду. Міністр-делегат зберігав за собою право видавати накази, які впливали на роботу службових секретаріатів. Та водночас проводили заходи, спрямовані на злиття Буковини з королівством. Так, наказом № 21 від 21 лютого 1919 р. скасовували кордони

між Буковиною та Регатом, як і запроваджували румунську мову у всіх громадських інституціях. Згідно з наказом № 22 від 26 лютого 1919 р., встановлювали п'ять рівнів знання румунської мови та іспити, які мали скласти громадські службовці [37, с. 47]. Обмеження, викликані бойовими діями поблизу кордонів Буковини, змусили ухвалити рішення про продовження терміну стану облоги з обмеженням вільного пересування громадян, запровадження цензури газет і видань. Особливо гостро влада прореагувала на повстання в Хотинському повіті, яке ідентифікувала з більшовиками, встановивши воєнний стан і на Буковині. Після завершення бойових дій стан облоги дещо послабили [38, с. 1].

У 1919 р. крайовий уряд вирішив провести перепис населення Буковини, що було пов'язано також з необхідністю провести аграрну реформу [39, с. 1]. Згодом у випуску *Glasul Bucovinei* від 24 серпня 1919 р. були опубліковані результати перепису, які продемонстрували перевагу в краї румунів.

У грудні 1918 р. та січні 1919 р. ухвалено рішення про запровадження єдиного тарифу на залізницю, як у краї, так і за його межами, яким визначали підвищення цін на транспорт на 50 %. Транспортні тарифи регулювалися також наказом № 12 [40, с. 2]. Передавання до повноважень центрального уряду питання оборони країни стало підставою для ухвалення рішення про скасування секретаріату з оборони краю [41, с. 1]. Також з економічних рішень важливим вважається наказ № 13 від 22 січня 1919 р., де йшлося також про заборону експорту лей та срібних і золотих монет та встановлення карної відповідальності за розрахунки іноземною валютою [42, с. 1]. Водночас ухвалено рішення стосовно мораторію на виконання зобов'язань щодо цивільних і комерційних угод. Призупинялися виконання зобов'язань і по облігаціях австрійського періоду. Наказом № 19 від 27 лютого 1919 р. заборонено імпорт австрійських банкнот на Буковину, що насправді відкрило дорогу контрабанді купюр [43, с. 2]. Одним із фінансових заходів уряду стала поява наказу № 8, яким встановлювали такси на імпортований з краю спирт у розмірі 40 крон з гектолітра [44, с. 1]. Регулювання імпорту та експорту з краю здійснювалося за наказом тимчасового уряду № 9, і в цьому питанні заборона стосувалася вивезення зернових та товарів до Бессарабії. Крім того, експорт бензину, зернових та солі з Румунії міг здійснюватися тільки за згоди уряду. Регулювалися функції кожної інституції в питаннях експорту-імпорту [45, с. 1]. Наказом № 31 від 31 березня 1919 р. встановлювався вільний імпорт на Буковину, тоді як наказ № 32 від 25 березня передбачав встановлення нових такс на різання худоби [46]. Ще одним економічним розпорядженням слід вважати наказ № 37 стосовно обов'язковості оренди [47, с. 1].

Міністром-делегатом ухвалено низку адміністративних рішень, що мали регіональний характер. Насамперед було визначено керівників повітів. Так, префектуру Чернівецького повіту очолив Д. Іліуц, повіту Гура-Гумора – В. Іліуц, повіту Кимпулунг – А. Луческул, Кіцманського повіту – Л. Гоян, повіту Редець – І. Мацейовський, Сіретського – Т. Нікітовіч, Сторожинецького – Е. Карадже, Сучавського – Н. Лупу, Вашковецького – Г. Мікітовіч, Вижницького – А. Перчек, Заставнянського – І. Ходзакар. Тоді ж офіційним друкованим органом адміністрації краю оголошено *Monitorul Bucovinei* [48, с. 1].

Голова крайової влади також ухвалював адміністративні рішення у фінансовій сфері. Так, наказ № 23 передбачав підняття платні персоналу початкових шкіл [49, с. 1–2]. Розпорядження № 25 передбачало впровадження нового податку шляхом збільшення споживчої такси на горілку та спиртні напої в м. Чернівці. Розпорядження № 26 стосувалося підвищення такс на сире м'ясо, споживання вина (№ 27) та підвищення такси на пиво (наказ № 28). Водночас було вжито заходів до організації постачання населення. Так, наказом № 35 від 29 березня 1919 р. заборонили експорт з Буковини зерна та жирів, тоді як наказом № 36 від 1 квітня 1919 р. обмежили різання худоби. Також регулювалася діяльність ринків, на яких торгували худобою [50].

Наказом № 16 від 1919 р. було змінено структуру Православної архієпископської консисторії шляхом скасування розпорядження від 8 серпня 1918 р. 1/14 квітня 1919 р. в Румунії було впроваджено григоріанський календар [51, с. 1]. Оскільки він діяв на Буковині ще до об'єднання, то тут це передбачало відновлення його дії, тоді як упровадження стосувалося Бессарабії та Старого королівства. Одним з актів уніфікації слід вважати наказ № 30 від 25 лютого 1919 р. про ліквідацію службового секретаріату з оборони краю [52, с. 1]. Одним із виявів уніфікації Буковини в межах єдиної румунської держави можна вважати й упровадження тарифів румунської пошти та організації школи для навчання службовців пошти [53, с. 3].

Та досить важливою проблемою, не лише крайовою, а й усій державі, стало проведення аграрної реформи. Як указувалося вище, проблему наділення землею селян порушували на засіданні Румунської національної ради 25 листопада 1918 р. Саме тоді І. Кандря звертався до уряду Буковини із запитом про проведення аграрної реформи, і Я. Флондор погодився з потребою негайно її провести. Г. Грігоровіч дав доволі різку оцінку можливій формі проведення реформи. На засіданні 13 лютого 1919 р. була обрана комісія для вивчення проєкту закону з аграрної реформи на Буковині, яка, однак, не відзначилася

відповідними рішеннями. Хоча пропозиції комісії внесли до декрето-закону № 1257 стосовно розірвання контрактів оренди та суборенди сільської нерухомості на Буковині, мотивуючи тим, що орендарями чи суборендарями мають бути аграрії або тваринники. Аграрна реформа стала причиною розділу членів РНР на дві групи – прихильників Я. Флондора та І. Ністора. Якщо перших звинувачували в затягуванні реформи, то вони все ж подавали себе прихильниками розв'язання цієї проблеми. Принаймні Я. Флондор заявляв про необхідність створити індивідуальні селянські наділи розміром у 5 га, він же говорив про необхідність участі в процесі представників інших національностей [54, с. 51]. Останнє розпорядження Я. Флондора на посаді міністра-делегата стосувалося оренди землі, що підлягала експропріації. За розпорядженням № 37 від 20 березня 1919 р. в кожній громаді мали створити комісії для визначення орендарів землі та встановити ціни на оренду [55, с. 52]. Невідомою залишилася й діяльність комісії з обговорення виборчої реформи, яка фактично не розпочалася за головування Я. Флондора й припинилася після його демісії [56, с. 51–52].

Література:

1. Піддубний Г. Ф. Буковина. Її минуле й сучасне: Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. с. 45.
2. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина – її минуле і сучасне: Репринт. вид. 1956 р. Чернівці : Друк Арт, 2019. С. 331–334.
3. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина – її минуле і сучасне: Репринт. вид. 1956 р. Чернівці : Друк Арт, 2019. С. 870–895.
4. Буковина: історичний нарис. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. С. 223–250.
5. Розділ 17. Організація управління в українських землях королівської Румунії (1918–1940 рр.). Аркуша О. Г., Бойко О. В., Бородін Є. І. та ін. Історія державної служби в Україні. У 5 т. Т. 2. Київ : Ніка-Центр, 2009. С. 101–102.
6. Розділ 6. Адміністрація Буковини міжвоєнного періоду (Піддубний І. А.). Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області. Чернівці : Букрек, 2014. С. 350–484.
7. Піддубний І. А. Адміністративне управління Буковини у міжвоєнний період (1918–1940 рр.). Питання історії України: Збірник наукових статей. Чернівці: Золоті литаври, 1999. Т. 3. С. 294–304.
8. Піддубний І. Органи влади та державне управління на Буковині в період розпаду Австро-Угорщини та інтегрування краю до складу «Великої Румунії» (1918–1922 рр.). Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 17. С. 64–96.
9. Anexa X. Dezbaterile Consiliului Național. Ședința a doua ținută în ziua de Marți 12 Noemvrie 1918. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București : Cartea Românească, 1928. P. 102–109.
10. Державний архів Чернівецької області. Ф.6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
11. Державний архів Чернівецької області. Ф.6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
12. Legea fundamentală provizorie din 12 Noemvrie 1918, asupra puterilor țării Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula I. 1918. 14 Noemvrie. P. 3.
13. Anexa XII. Nota oficiului privitoare la numirea guvernului țării Bucovina în ședința din 12 Noemvrie 1918. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 114–116; Formarea Guvernului. Monitorul Bucovinei. Fascicula I. 1918. 14 Noemvrie. P. 3; Desbaterile Camerei leguitoare. Monitorul Bucovinei. Fascicula II. 1918. 19 Noemvrie. P. 3.
14. Nr. 3. La hotărîrea Consiliului național al țării se proclamă starea de asediu. Monitorul Bucovinei. Fascicula I. 1918. 14 Noemvrie. P. 2; Nr.2. Către Poporul Român. Monitorul Bucovinei. Fascicula I. 1918. 14 Noemvrie. P. 2.
15. Desbaterile Consiliului național. Ședința a treia de Miercuri, în 12 Noemvrie st.n. 1918. Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 2–3.
16. Desbaterile Consiliului național. Ședința a treia de Miercuri, în 12 Noemvrie st.n. 1918 //Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 3–4.
17. Desbaterile Consiliului național. Ședința a treia de Miercuri, în 12 Noemvrie st.n. 1918 //Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 4.
18. Desbaterile Consiliului național. Ședința a treia de Miercuri, în 12 Noemvrie st.n. 1918 //Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 4.
19. Desbaterile Consiliului național. Ședința a treia de Miercuri, în 12 Noemvrie st.n. 1918. Monitorul Bucovinei. Fascicula 4. 1918. 21 Decemvrie. P. 2–3.
20. Desbaterile Consiliului național. Ședința a treia de Miercuri, în 13 Noemvrie st.n. 1918. Monitorul Bucovinei. Fascicula 5. 1918. 28 Decemvrie. P. 2–4.
21. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 50.
22. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 52–53.
23. Desbaterile Consiliului național. Ședința a patra ținută Luni în 25 Noemvrie st. n. 1918. Monitorul Bucovinei. Fascicula 6. 1919. 2 Ianuarie n. P. 1–2.
24. Desbaterile Consiliului național. Ședința a patra ținută Luni în 25 Noemvrie st. n. 1918. Monitorul Bucovinei. Fascicula 6. 1919. 2 Ianuarie n. P. 3.

25. Congresul general al Bucovinei. Desbaterile ședinței din 15/28 Noemvrie. Monitorul Bucovinei. Fascicula 8. 1919. 5 Ianuarie; Congresul general al Bucovinei. Desbaterile ședinței din 15/28 Noemvrie. Monitorul Bucovinei. Fascicula 9. 1919. 23 Ianuarie. P. 1–3. Інформація про учасників Генерального конгресу Буковини від українських громад див.: Anexa XVI. Proces verbal asupra Congresului general al Bucovinei. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 168–170.
26. Congresul general al Bucovinei. Desbaterile ședinței din 15/28 Noemvrie. Monitorul Bucovinei. Fascicula 9. 1919. 23 Ianuarie. P. 3; Telegrama trimisă M.S. Regele Ferdinand I. Monitorul Bucovinei. Fascicula 9. 1919. 23 Ianuarie. P. 1; Congresul general al Bucovinei. Desbaterile ședinței din 15/28 Noemvrie. Monitorul Bucovinei. Fascicula 10. 1919. 28 Ianuarie. P. 3–4; Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 54–61; Anexa XVI. Proces verbal asupra Congresului general al Bucovinei. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 171–180; Anexa XVII. Cuprinsul telegramelor, cari s’au expediat puterilor Ententei în Londra, Washington, Paris și Roma. Ibidem. P. 180–181; Anexa XVIII. Răspunsul guvernului român. Ibidem. P. 181; Anexa XIX. Răspunsul Ministrului Franței. Ibidem. P. 182; Anexa XX. Răspunsul Ministrului Italiei. Ibidem. P. 182–183.
27. Nr 5. Ordonanța Consiliului secretarilor de stat din 30 Noemvrie 1918, relativă la exercitarea jurisdicției în Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 1; Nr 6. Ordonanța prezidentului de guvern din 20 Noemvrie 1918 st.n., relative la introducerea timpului de București în Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 1; Nr 7. Nr 13. Ordin al prezidiului guvernului. Monitorul Bucovinei. Fascicula 3. 1918. 17 Decemvrie. P. 1; Nr 8. Ordonanța președintelui guvernului Bucovinei din 15 Decemvrie 1918, relativă la modificarea unor dispozițiuni ale impozitului pe răchiu. Monitorul Bucovinei. Fascicula 4. 1918. 21 Decemvrie. P. 1–2; Nr 9. Ordonanța guvernului provizoriu cu privire la desolvarea “Oficiului Economic” și regularea importului și exportului. Monitorul Bucovinei. Fascicula 5. 1918. 28 Decemvrie n. P. 1; Nr 10. Ordonanța prezidentului guvernului Bucovinei din 14 Decemvrie 1918, prin care se suspendă mai multe dispozițiuni ale ordonanței imperial din 24 Martie 1917, f.l. nrul 131, relativă la instituțiile pentru ezaminarea prețurilor. Monitorul Bucovinei. Fascicula 5. 1918. 28 Decemvrie. P. 1–2; Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 44–45.
28. Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 43–44.
29. Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 45.
30. Decret relativ la unirea Bucovinei cu Regatul României. Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale: 1913–1919. București: Editura librăriei Alcalay & Co., 1924. P. 1176–1177.
31. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 71–72.
32. Decret de organizare a Bucovinei. Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale: 1913–1919. București: Editura librăriei Alcalay & Co., 1924. P. 1178.
33. Decret de organizare a Bucovinei. Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale: 1913–1919. București: Editura librăriei Alcalay & Co., 1924. P. 1178–1179.
34. II. Președinția consiliului de miniștri. Monitorul Bucovinei. Fascicula 7. 1919. 2 Ianuarie. P. 2.
35. Anexa XXI. Desbaterile Consiliului Național. Ședința a cincea ținută în Palatul Țării în ziua 13 Faur. 1919. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 183–184.
36. Anexa XXI. Desbaterile Consiliului Național. Ședința a cincea ținută în Palatul Țării în ziua 13 Faur. 1919. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 185–186.
37. Nr 21. Ordonanța ministrului delegat al Guvernului Român din 25 Februarie 1919, Nr 290 relativa la desființarea semnelor de demarcare a fostului hotar între Bucovina și vechiul Regat. Monitorul Bucovinei. Fascicula 15. 1919. 7 Martie. P. 1; Nr 22 Ordonanța Ministrului delegat al Guvernului Român din 26 Februarie 1919 nr. 295 relativă la probarea cunoștinței limbei române de către funcționari publici în Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 15. 1919. 7 Martie. P. 1–2; Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 47.
38. Starea de asediu. Monitorul Bucovinei. Fascicula 10. 1919. 28 Ianuarie. P. 1–2; Ameliorarea Ordonanței privitoare la starea de asediu. Monitorul Bucovinei. Fascicula 12. 1919. 7 Fevruarie. P. 1.
39. Nr 18. Ordonanța Ministrului delegat la Cernăuți din 21 Februarie 1919 privitoare la recenzământul populației din Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 14. 1919. 5 martie n. P. 1.
40. Nr. 11 Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 30 Decemvrie 1918 referitor la urcarea taxelor de transport pentru persoane, bagage, mărfuri, cari sunt a se expedia în receptise de baggage și cani. Monitorul Bucovinei. Fascicula 8. 1919. 5 Ianuarie. P. 2; Nr. 12 Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 6 Ianuarie 1919. Monitorul Bucovinei. Fascicula 8. 1919. 5 Ianuarie. P. 2.
41. Nr. 30. Ordonanța Ministrului delegat la Cernăuți din 25 Faur 1919, referitoare la desființarea Secretariatului de serviciu pentru “Apărarea Țării”. Monitorul Bucovinei. Fascicula 19. 1919. 5 Aprilie n. P. 1.
42. Nr. 13 Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 22 Ianuarie 1919, referitoare la restricțiunea comunicației cu mijloace de plată. Monitorul Bucovinei. Fascicula 11. 1919. 30 Ianuarie. P. 1.
43. Nr. 19 Ordonanța Ministrului delegat la Cernăuți la 27 Februarie 1919 referitoare la importul bancnotelor și asigurațiunilor de cassa ale băncii austro-ungare la Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 14. 5 Martie. P. 2.
44. Nr. 8. Ordonanța președintelui guvernului Bucovinei din 15 Decemvrie 1918, relative la modificarea unor dispozițiuni ale importului pe răchiu. Monitorul Bucovinei. Fascicula 4. 1918. 21 Decemvrie. P. 1.
45. Nr. 9 Ordonanța guvernului provizoriu cu privire la disolvarea “Oficiului Economic” și regularea importului și exportului. Monitorul Bucovinei. Fascicula 5. 1918. 28 Decemvrie n. P. 1.

46. Nr.31 Ordonanța ministrului delegat al guvernului Român, din 31 Martie 1919, privitoare la decretarea importului liber în Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 20. 1919. 12 Aprilie n. P.1; Nr. 32 Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 25 Martie 1919, n-rul 244/VIII, prin care se abrogă regulamentul pentru tăierea vitelor, ratificat de guvernul țării Bucovina în 14 Noiembrie 1905 n-rul 33.474. Ibidem.
47. Nr.37. Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 20 Martie 1919 privitoare la arendare obligator. Monitorul Bucovinei. Fascicula 22. 1919. 26 Aprilie n. P.1. Даний наказ був останнім з підписаних Я. Флондором.
48. Comunicat. Monitorul Bucovinei. Fascicula 12. 1919. 7 Februarie n. P. 1.
49. Nr.23. Ordonanța ministrului delegat al Guvernului Român din 26 Februarie 1919 privitoare la sporirea lefurilor personalului didactic dela scoalele primare publice din Bucovina. Monitorul Bucovinei. Fascicula 16. 1919. 13 Martie n. P. 1–2.
50. Nr.25. Ordonanța guvernului Bucovinei din 24 Decembrie 1918 nr. 32.102, referitoare la urcarea accisei existent în capitala Cernăuți pe consumul de răchiu și băuturi spirtuoase indulcite. Monitorul Bucovinei. Fascicula 16. 1919. 13 Martie n. P. 2–3; Nr. 26 Ordonanța guvernului țării Bucovina din 24 Decembrie 1918 nr. 32.098, referitoare la urcarea accisei pe carne crudă pentru capitala Cernăuți. Monitorul Bucovinei. Fascicula 16. 1919. 13 Martie n. P. 3; Nr.27. Ordonanța guvernului țării din 24 Decembrie 1918 Nr. 32.097, privitoare la urcarea accisei existente în capitala Cernăuți pe consumul vinului. Monitorul Bucovinei. Fascicula 16. 1919. 13 Martie n. P. 3; Nr. 28. Ordonanța guvernului țării Bucovinei din 22 Februarie 1919, Nr. 1055 referitoare la perceperea unui accis pe consumul berii în teritoriul capitalei țării Cernăuți. Monitorul Bucovinei. Fascicula 17. 1919. 20 Martie n. P. 1–2; Nr. 35. Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți, din 29 martie 1919, privitoare la traficul cu cereale, alte alimente și nutrețuri. Monitorul Bucovinei. Fascicula 21. 1919. 19 Aprilie. P. 1; Nr. 36. Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 1 Aprilie 1919, privitoare la restrângerea tăierii de vite. Monitorul Bucovinei. Fascicula 21. 1919. 19 Aprilie n. P. 1–2; Nr. 20. Ordonanța ministrului delegat la Cernăuți din 21 Februarie 1919, nr.127/VII, prin care se modifică regulamentul pentru târgul de vite din Flondoreni (Storojinet), aprobat de guvernul Bucovinei prin ordonanța din 12 Iunie 1913, Nr. 30.437. Monitorul Bucovinei. Fascicula 15. 1919. 7 Martie. P. 1.
51. Nr.16. Ordonanța Ministrului delegat al Guvernului Român din 18 Faur 1919 relativă la organizarea consistoriului arhiepiscopesc ort. al Bucovinei. Monitorul Bucovinei. Fascicula 13. 1919. 19 Februarie; Monitorul Bucovinei. Fascicula 27. 1919. 19 Maiu n. P. 1.
52. Nr.30. Ordonanța Ministrului delegat la Cernăuți din 25 Faur 1919, referitoare la desființarea Secretariatului de serviciu pentru “Apărarea Țării”. Monitorul Bucovinei. Fascicula 19. 1919. 5 aprilie n. P. 1.
53. Introducerea tarifelor poștale române. Monitorul Bucovinei. Fascicula 17. 1919. 20 Martie n. P. 2; Anunț. Monitorul Bucovinei. Fascicula 17. 1919. 20 Martie n. P. 3.
54. Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 51.
55. Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 52.
56. Economu R. Unirea Bucovinei 1918. – București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 51–52.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(352):316.362

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.11>

СІМ'Я В СТАРОДАВНІЙ АССИРІЇ: ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА СПАДКОВІ ВІДНОСИНИ

Білик Вікторія,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-1788-6704

Для східної культури традиційним було й залишається специфічне, відмінне від західної культури, уявлення про сім'ю, її функції та завдання. На відміну від західного, у східному суспільстві з давніх часів сім'я була патріархальною, оскільки завжди існувала абсолютна залежність жінки від чоловіка. Ба більше, жінка на Сході мала обмежені права, а то й зовсім була позбавлена їх. Її головне завдання зводилося до повної покори чоловікові, задоволення всіх його вимог та потреб, а також до народження дітей та догляду за ними. Отже, основне, для чого створювалася сім'я та укладався шлюб, – народження дітей, тобто спадкоємців. До певної міри такі консервативні правила й порядки стосовно сім'ї та шлюбу в східних країнах зберігаються й до сьогодні. Однак зауважимо, що в різних регіонах Сходу сьогодні, як і в давнину, сімейні відносини, становище жінки в сім'ї, виховання дітей та спадкові права мали свою специфіку. Особливості шлюбно-сімейних відносин визначаються найперше правовим становищем жінки. Подеколи жінка мала більше прав, як це було, наприклад, у Стародавньому Єгипті, де представниці вищих суспільних верств могли здобувати освіту, займатися наукою, навіть очолювати державу. А от у Стародавній Індії особливістю сімейних відносин було неоднозначне становище жінки, адже, з одного боку, вона за індійськими законами мала шануватися й оберігатися, а з іншого – ті ж такі закони визначали її абсолютну залежність від батька, чоловіка чи синів. Ще іншим було становище жінки в Стародавній Ассирії, яка серед державних утворень Стародавнього Сходу вирізнялася найбільш агресивною завойовницькою політикою, що й визначало привілейоване становище чоловіків.

Зважаючи на вищевикладене, у статті на підставі аналізу текстів староассирійських законів аналізуються особливості шлюбно-сімейних відносин, а саме показано правове становище жінок, показано їхню правову незахищеність. Через призму становища жінки продемонстровано ставлення до дітей різної статі, визначено особливості виховання хлопчиків та дівчаток. Також значну увагу присвячено правилам спадкування майна.

Ключові слова: Стародавній Схід, Ассирія, шлюб, сім'я, виховання дітей, спадкове право.

Bilyk Victoria. The family in Ancient Assyria: raising children and inheritance relations

For Eastern culture, traditional was and still is a specific, different from Western culture, idea of the family, its functions and tasks. Unlike in the West, in the Eastern society since ancient times, the family has been patriarchal, since there has always been absolute dependence of a woman on a man. Moreover, a woman in the East had limited rights, or even was completely deprived of them. Her main task was to fully obey her husband, to satisfy all his demands and needs, as well as to give birth to children and take care of them. So, the main reason for which a family was created and a marriage was concluded was the birth of children, i.e. heirs. To a certain extent, such conservative rules and regulations regarding family and marriage in Eastern countries are preserved to this day. However, we should note that in different regions of the East today, as in ancient times, family relations, the position of women in the family, raising children and inheritance rights had their own specificity. Peculiarities of marital and family relations are determined primarily by the legal position of a woman. In some places, a woman had more rights, as it was, for example, in Ancient Egypt, where representatives of the highest social strata could get an education, engage in science, even head the state. But in Ancient India, a feature of family relations was the ambiguous position of a woman, because, on the one hand, according to Indian laws, she had to be respected and protected, and on the other hand, the same laws determined her absolute dependence on her father, husband or sons. The position of women in Ancient Assyria was even different, which among the state formations of the Ancient East was distinguished by the most aggressive conquering policy, which determined the privileged position of men.

Taking into account the above, the article analyzes the peculiarities of marriage and family relations based on the analysis of the texts of Old Assyrian laws, namely, the legal position of women is shown, their legal vulnerability is shown. Through the prism of the position of women, the attitude towards children of various articles is demonstrated, the peculiarities of the upbringing of boys and girls are determined. Considerable attention is also devoted to the rules of property inheritance.

Key words: Ancient East, Assyria, marriage, family, raising children, inheritance law.

Сімейні відносини, гендерні питання, проблема виховання дітей – це ті напрями історичних досліджень, які впродовж десятиліть не втрачають своєї актуальності, але, навпаки, з розвитком сучасного суспільства стають дедалі популярнішими. В умовах глобалізації важливо не просто знати, а й розуміти та чітко відстежувати розвиток шлюбно-сімейних відносин у просторі й часі. До того ж є відмінності в їх розвитку на Заході й Сході.

Характерною особливістю старосхідного суспільства від найдавніших часів і до сьогодні були та залишаються сімейно-шлюбні відносини, специфіка яких значною мірою визначає й унікальність східної культури. Під впливом певних політичних, релігійних та економічних чинників на Сході склалися особливе ставлення до жінки, що впливало й на формування сім'ї, визначало її основні завдання та риси. У різних державах ці процеси відбувалися під впливом різних чинників. Особливою в цьому була Ассирійська держава, формування якої розпочалося на півночі Месопотамії, а в часи політичного піднесення її території були значно розширені завдяки завоюванням. Саме потужна завойовницька політика потребувала сильних витривалих чоловіків-воїнів, що значною мірою також сприяло формуванню тут особливо привілейованого становища чоловіків на протигагу безправному становищу жінок. Це, своєю чергою, впливало на виховання й навчання дітей, а також визначало правила спадкування.

Українське сходознавство нині перебуває на етапі становлення, а тому цій проблемі присвячено не так багато досліджень. Більшість із них стосується питання гендерної нерівності й має узагальнюючий характер [1; 2]. Нами свого часу також здійснено спробу показати особливості становища жінки через призму аналізу шлюбно-сімейних відносин у Стародавній Месопотамії [3]. У цій роботі на основі аналізу давніх законодавчих збірок здійснено порівняння становища жінки у Вавилонії та Ассирії. Стосовно ж розвитку сім'ї, виховання дітей та особливостей права спадкування в Ассирії зауважимо, що на відміну, скажімо, від ассирійської літератури чи мистецтва, ці питання, фактично, не знайшли відображення в українській історіографії, та й у світовій їм присвячено порівняно менше уваги. Маємо доступ до невеликої кількості наукових робіт загального характеру, де розглядається історія Ассирії та Вавилонії загалом [4]. Окремі дослідження зарубіжних фахівців присвячені такому явищу в ассирійських сімейних відносинах як усиновлення, його причинам, видам тощо [5; 6]. Так, розгляд цієї проблеми має ґрунтуватися на дослідженні та аналізі староассирійських законів і різних правових актів, які нам доступні у вигляді перекладів.

Отже, у роботі поставлено **мету** – на підставі аналізу законів та законодавчих актів Стародавньої Ассирії дослідити суспільні умови створення та функціонування ассирійської сім'ї, визначити особливості ставлення до дітей різної статі та їх виховання і, з огляду на це, розкрити характерні риси спадкового права.

Виклад основного матеріалу. На Сході головною метою шлюбу було народження дітей, тобто майбутніх спадкоємців, тому діти мали велику цінність. Закони забороняли аборт і передбачали жорстокі покарання для жінок, які його вчинили: «Якщо жінка самовільно завдала собі викидень і її в тому клятвено звинуватили й викрили, слід посадити її на палю і не проводити обряд поховання. Якщо вона внаслідок викидня померла, слід все одно посадити її на палю і не проводити обряд поховання...» [7, Таб. III (A) §53].

В Ассирії на законодавчому рівні за чоловіками закріплювалося право жорстокого поводження зі своїми дружинами. Однак закони гарантували захист жінок, зокрема й вагітних, від жорстокого поводження з ними інших чоловіків та накладали суворе покарання на кривдників. У разі втрати вагітною жінкою дитини через дії кривдника, передбачалося вчинити аналогічно з дружиною цієї особи, відшкодувавши життя за життя. Якщо внаслідок фізичного насильства вагітна жінка помирала, то чоловіка, який її скривдив, засуджували до смертної кари [7, Таб. III (A) §50]. Закріплення на законодавчому рівні турботи про чисельність населення можна підтвердити й тим, що цей закон застосовувався також відносно вагітних повій [7, Таб. III (A) §52].

Правове домінування чоловіка над жінкою, безправність останніх чітко простежується навіть у ставленні до ще не народжених дітей різної статі. Чоловіка, дії якого призвели до викидня в жінки, яка була вагітна хлопчиком, карали смертю. У разі, коли жінка була вагітна дівчинкою, покарання для кривдника було іншим, він повинен був відшкодувати життя за життя [7, Таб. III (A) §50].

Виховання в старосхідному суспільстві часто залежало від обставин та політичної ситуації в країні. Так, у воєнній Ассирії основний акцент у вихованні хлопчиків був зроблений на формуванні в них військових та лідерських навичок, щоб вони стали достойними воїнами та гідними очільниками своїх сімей. Натомість дівчаток виховували виключно як майбутніх дружин та матерів, які мали підкорятися своєму чоловіку й займатися лише вихованням дітей та приготуванням їжі, без права на будь-яку іншу діяльність.

Становище дітей в асирійській сім'ї не було одним із найкращих. Вони вважалися майном, яке в будь-який момент могли використати в економічних цілях і продати як заставу в іншу країну [7, С+G §3]. Особливо безправним виглядало становище дівчаток, які перебували під суворим контролем свого батька. Тобто для чоловіків було властивим жорстоке ставлення не лише до дружин, а й до власних доньок. У разі скоєння донькою певного проступку, батько-авілум¹ ставав для неї суддею і катом – на власний розсуд міг її покарати. Доньок найчастіше використовували в економічних цілях, наприклад, їх віддавали у заставу як гарантію за позику кредитору. У разі несплати батьком боргу дівчина могла потрапити в рабство [7, Таб. III (A) §39].

Про жадливе становище дочки свідчить ще один законодавчо закріплений випадок: батько не карав гвалтівника за насильство над своєю донькою, а, навпаки, віддавав її заміж за гвалтівника. Водночас батько мав право обезчестити жінку кривдника та зробити її своєю рабинею [7, Таб. III (A) §55].

Зауважимо, що аналіз асирійських законів дає право говорити про нерівність у середовищі самих жінок. Чоловіка, який завдав шкоди вагітній дівчині, не вбивали й не карали відшкодуванням життя за життя, як це було визначено у випадку із заміжньою жінкою, він повинен був лише: «...сплатити 2 таланти й 30 мін олова, йому слід дати 50 паличних ударів, і протягом місяця він виконуватиме царську роботу» [7, Таб. III (A) §21]. Тобто закони надавали значно менше свободи та захисту правам «дочки авілума», як порівняти із «жінкою авілума».

В Ассирії, як і на території всієї Месопотамії, поширеним явищем було усиновлення. Існувало кілька причин, за наявності яких у сім'ю могла бути прийнята дитина. За асирійським законодавством шлюб, у якому не народжувалися спадкоємці чоловічої статі, міг бути розірваним або ж чоловік міг взяти за дружину ще одну жінку, щоб та народила йому сина. Але дуже часто такі шлюби зберігалися завдяки усиновленню хлопчиків. Ще одна причина усиновлення, але вже дитини чи чоловічої, чи жіночої статі – це бездітні шлюби. Прийомні батьки всиновлювали сина / доньку, які підтримували б їх у старості. Це також стало причиною того, що євнухи палацу правителя та жінки – жриці також усиновлювали дітей. Економічним підґрунтям для усиновлення було те, що ремісник міг усиновити спадкоємця чоловічої статі для учнівства, щоб гарантувати постійність сімейної справи [5, р. 214]. Зазвичай цю практику застосовували у випадках, коли подружжя не могло мати власних дітей, тобто спадкоємців. Крім того, дітей часто всиновлювали, щоб використовувати їхню робочу силу.

Усиновлення здійснювалося через укладення письмового договору між усиновлювачем та рідними батьками або опікунами усиновленої дитини. Цей документ отримав назву «скрижалі синівства» або «запечатана табличка». У випадках, коли усиновлений був повнолітнім, то мав право особисто вирішувати, чи він укладатиме угоду з усиновлювачем (тобто можна було усиновити навіть повнолітню особу). Табличка про усиновлення була записана офіційним писарем, засвідчувалася свідками, а потім була запечатана. У тексті договору були пункти, які могли змінюватися відповідно до обставин, але були й параграфи, незмінні, характерні для всіх договорів. Зокрема, у документі вказували ім'я та статус усиновленого, визначалося, чи він залишиться в статусі первістка й основного спадкоємця, якщо в усиновителів народяться власні діти. Інколи в договорі визначали обов'язки усиновленого. У деяких видах усиновлення, наприклад, усиновлення на утримання, було застереження, що усиновлений буде поважати, служити й підтримувати прийомних батьків до глибокої старості, а після смерті оплакувати їх [6, р. 5].

Як відомо, дуже часто чоловіки мали дітей не лише від своїх офіційних дружин, а й від наложниць. Такі діти могли бути визнані чоловіком за його життя. Часто чоловіки не визнавали їх офіційно, але ці діти могли бути усиновленими після його смерті. Тобто коли помирав глава сім'ї, а в його дружини не було своїх дітей, то вона могла всиновити дітей наложниці [7, Таб. III (A) §41]. Історії відомі також випадки, коли рабині, щоб врятувати своїх дітей від рабства в майбутньому, таємно, без відома господаря, віддавали їх на усиновлення [6, р. 10].

Дівчат усиновлювали лише зрідка. Як правило, це відбувалося, наприклад, тоді, коли помирала мати, а в сім'ї була лише донька, то вона могла бути всиновлена тіткою по батьківській лінії для того, щоб та навчила дівчинку вести домашнє господарство, виконувати жіночу хатню роботу тощо. Також дівчаток усиновлювали жриці, щоб мати на схилі літ опіку [6, р. 12]. Так, констатуємо, що за асирійськими законами в цій державі існувало усиновлення в нашому традиційному розумінні цього слова переважно хлопчиків, оскільки сім'ям були потрібні спадкоємці, продовжувачі родинної справи або ж добра робоча сила.

Однак в Асирійській державі існувала й практика зовсім іншого усиновлення. Серед законів держави виокремлюють «закони про усиновлення», які характеризують насамперед господарсько-економічні

¹ Авілум – вільна, повноправна людина. Статус «вільної» людини визначався правом власності на землю.

взаємини між представниками вільного й напівзалежного населення держави. Терміном «усиновлення» в асирійському законодавстві також позначалася двостороння угода, яка укладалася в економічних цілях та передбачала оформлення відносин боржника й кредитора. Такі угоди укладали з метою вберегтися від рабства. Згідно із цією практикою, боржник разом зі своїм майном потрапляв під патріархальну владу «усиновлювача», який отримував майно «усиновленого» та його робочу силу. При цьому «усиновлений» залишався вільним громадянином, а не вардумом² [8, с. 157].

Подібним до практики «усиновлення» було «оживлення» дочки. Суть цього процесу полягала в тому, що батько віддавав свою бідну дочку на утримання до «оживителя», який отримував над нею патріархальну владу.

Передаючи дочку «оживителю», батько отримував матеріальну вигоду (ціну дівчини). Для «оживителя» вигода полягала в тому, що він отримував додаткову робочу силу. Крім того, він міг видати дівчину заміж та отримати за неї шлюбний викуп. Однак статус «оживленої» не був рабським, вона й надалі залишалася вільною асирійською громадянкою, тому «оживитель» обов'язково мав видати її заміж. Для викупу асирійки з дому «оживителя» потрібно було надати йому рівноцінну заміну [8, с. 157].

Окремі статті давньоасирійських законів присвячені питанню успадкування майна після смерті патріарха бітум³. Спадкування відбувалося за лінією родичів батька. Насамперед майно спадкували сини померлого, а за їх відсутності – брати. При цьому спадкоємці могли розділити або зберегти бітум як єдине ціле, стаючи «нерозділеними братами»: «Якщо жінка живе ще в домі свого батька, а чоловік її помер, і брати його не поділили спадщину, і сина в неї немає, то нерозділені брати її чоловіка можуть забрати всі шлюбні дари, які її чоловік надів на неї і які не зникли. Щодо решти вони можуть виступити перед домашніми богами, зажадати й забрати. Їх не слід примушувати ні до Річки, ні до клятви» [7, Таб. III (A) §25].

Спадкування відбувалося за принципом старшинства, старший син мав певні привілеї та отримував дві земельні частки, одну з яких забирав собі, а іншу за жеребкуванням ділив зі своїми братами: «Якщо брати ділять господарство свого батька, ... сади та колодязі на общинній землі, то старший брат повинен вибрати й узяти дві частки, а його брати, один після одного, повинні вибрати та взяти свою частку. А в полі людей усе, що є, включно з плодами праці, молодший брат повинен розділити, і старший брат повинен вибрати й узяти одну частку, а про другу свою частку він повинен кидати жереб зі своїми братами» [7, В+О §1; 20, с. 6]. Спадковий наділ міг бути конфіскований правителем у державний фонд за деякі правопорушення, зокрема дезертирство [7, В+О §3]. Крім майна, спадкоємці отримували в спадок борги покійного, які той не виплатив за життя.

Якщо в жінки помер чоловік, але в неї не було своїх синів, спадкувати майно покійного могли всиновлені сини наложниці або рабині [7, Таб. III (A) §41]. Однак син удови від першого шлюбу, який виріс у домі її другого чоловіка, але не був ним усиновлений, не мав права спадкувати його майно [7, Таб. III (A) §28]. Питання спадкування майна усиновленими дітьми на рівні з рідними чітко обумовлювалося в договорі усиновлення. У законах містилося положення про те, що майно, яке в майбутньому має бути успадковане, ділитиметься порівну між рідними та прийомними синами [6, р. 12].

У Стародавній Ассирії існувала практика спадкування за заповітом (письмова форма заповіту не була обов'язковою), коли батько або чоловік міг заповісти рухоме й нерухоме майно своїм синам, братам, дочці або дружині. Про це свідчать знайдені уривки заповітів [6, р. 14].

Жінка не мала права спадкувати майно свого чоловіка, якщо за життя він їй нічого не заповів. Проте вона могла претендувати на коштовні дари, якщо в чоловіка були відсутні брати й сини [7, Таб. III (A) §25–26; 6, р. 10]. Усе майно жінки, придане їй те, що надав їй свекор, мали право спадкувати лише її сини, брати чоловіка права претендувати на нього не мали, але зазначається, що майном жінки все-таки міг розпоряджатися її чоловік: «...Але якщо чоловік її прожене, він може віддати із цього синам, що завгодно» [7, Таб. III (A) §29].

Згідно з асирійськими правилами спадкування, сини мали піклуватися про матір, якій її чоловік нічого не заповів. Друга дружина покійного чоловіка могла піти жити, якщо в неї не було своїх синів, до синів чоловіка, які повинні були її годувати, а вона – працювати на них [7, Таб. III (A) §46; 20, с. 8].

На Сході існував звичай, який дозволяв синам одружуватися із жінкою свого покійного батька, за винятком рідної матері [7, Таб. III (A) §43]. Крім того, свекор міг видати свою невістку заміж за іншого свого сина – брата покійного чоловіка (левіратний шлюб), або сам міг на ній одружитися. У разі, коли в жінки помер чоловік та свекор, не було синів та братів чоловіка, вона оголошувалася вдовою

² Вардум – раб.

³ Бітум – велика сім'я, яка налічувала кілька поколінь родичів.

та отримувала право «йти, куди забажає» [7, Таб. III (А) §33]. Тобто можна зробити висновок, що жінка також могла переходити в спадок, але родичам чоловіка [6, р. 11].

Свідченням особливого статусу вдови є те, що її майнове становище залежало від того, у чиєму будинку вона проживала. Якщо чоловік приходив жити до неї в будинок, його майно автоматично переходило у власність вдови, а якщо вона приходила жити до чоловіка, то втрачала своє майно [7, Таб. III (А) §35; 15, с. 67].

Висновки. Аналіз давніх асирійських законів та законодавчих актів та різних господарських документів дає змогу говорити про те, що головою сім'ї був чоловік, який мав необмежені законом права стосовно всіх членів родини, а особливо жінок. Верховенство чоловіка над жінкою чітко визначалося й закріплювалося на законодавчому рівні. Безправність жінок, ставлення до них, як до предметів, проявлялося ще навіть на етапі вагітності, адже закони по-різному визначають важкість покарання для чоловіка, який спричинив викидень у вагітної, залежно від того, якої статі був плід – хлопчик чи дівчинка. Можна констатувати, що в Ассирії також було характерним таке явище, як усиновлення, причому усиновляли переважно хлопчиків, щоб мати спадкоємця або продовжувача родинної справи. Дівчаток усиновлювали рідше, переважно жриці для забезпечення собі догляду на старості або ж тітки по чоловічій лінії, коли помирала рідна мати.

Виховання дівчаток та хлопчиків відрізнялося. Дівчаток переважно навчали вести домашні справи, тоді як хлопчикам давали освіту, виховували їх як продовжувачів справи, добрих воїнів тощо.

Окрім усиновлення в традиційному розумінні, існувало також «усиновлення» й «оживлення» як форма господарсько-економічних відносин між заможними та біднішими жителями держави. Правила цих взаємин також чітко прописували у відповідних договорах.

Безправність жінок також проявлялася у сфері спадкування, адже право спадкувати майно мали лише офіційні сини, тоді як доньки отримували лише посаг і подарунки від свекра в день весілля. Це майно жінка могла передати лише своїм синам. Отже, особливістю асирійської сім'ї було повне домінування чоловіка й абсолютна безправність жінки, що чітко простежується і в питаннях виховання та спадкування, є однією з ознак й особливостей культурного розвитку східного суспільства.

Література:

1. Лішук Л. Гендерні ролі в історії цивілізації. Мультиверсум. Філософський альманах: 36. наук. пр. 2007. Вип. 63. С. 214–227.
2. Олешко С., Біла О. Історичний ракурс уявлень про жінку в різні епохи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016. Вип. 2. С. 141–147.
3. Білик В. Роль і місце жінки в старосхідному суспільстві (на прикладі Стародавньої Месопотамії). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки*. Луцьк, 2019. № 5 (389). С. 115–121.
4. Delaporte L. Mesopotamia. The Babylonian and Assyrian civilization (The History of civilization). Routledge. 2013. 392 p. URL: <https://archive.org/details/mesopotamiababy10000dela/page/24/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 05.08.2024).
5. Lozano-García Manuel, Cláudia Gomes, Sara Palomo-Díez, Ana María López-Parra, Eduardo Arroyo-Pardo. The Study of Adoption in Archaeological Human Remains. *Genealogy*. 2023. 7: 38. URL: file:///D:/Downloads/The_Study_of_Adoption_in_Archaeological_Human_Remains.pdf (Дата звернення: 03.08.2024).
6. Robert Paulissian. Adoption in Ancient Assyria and Babylonia. *Journal of Assyrian Academic Studies*. 1999. 13: 5–34. <https://wit-resources.s3.amazonaws.com/Paulissia1-1.pdf> (Дата звернення: 01.08.2024).
7. Середньоасирійські закони. Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студ. істор. ф-ту. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С. 149–156. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12744> (Дата звернення 04.08.2024).
8. Ашшурські юридичні і господарські документи. Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу посібник для студ. істор. ф-ту. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С. 156–158. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12744> (Дата звернення 06.08.2024).

УДК 94:316.64]:32(438)"20/21"

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.12>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (90-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.): ТЕНДЕНЦІЇ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Буліга Микола,

кандидат історичних наук,

докторант кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0003-0864-7984

У статті аналізуються особливості формування та еволюції державної політики історичної пам'яті в Республіці Польща в період 90-х років ХХ – перших двох десятиріч ХХІ століття. Доведено, що державна політика історичної пам'яті зазнала в досліджуваній період еволюційних змін. Автор статті аналізує основні тенденції в еволюції державної політики історичної пам'яті, виокремлює особливості, що виразнювали зміни в історичній політиці та державній політиці історичної пам'яті, проводить паралелі з Україною.

На сучасному етапі проблеми історичної пам'яті та державної історичної політики є досить актуальними й викликають інтерес не лише дослідників-науковців, а й широкого суспільного загалу. Представлена стаття спирається на аналіз широкої історіографічної бази й, безумовно, буде цікавою не лише для фахівців, а й для представників органів державної влади та місцевого самоврядування, які є відповідальними за формування та реалізацію державної політики історичної пам'яті.

Сучасний науковий дискурс стосовно оцінки важливих аспектів історичного минулого переріс не лише рамки наукових обговорень, а й державні кордони, що нерідко проявляється у використанні історії задля політичних маніпуляцій суспільною думкою. Колективні уявлення про минуле набувають ціннісно-сміслового виміру виключно в соціальному контексті й детермінуються «соціальними рамками». Людські спільноти реконструюють минуле на потребу сьогодення. Зміни соціально-політичного контексту неминуче тягнуть за собою переформатування колективної пам'яті, що яскраво увиразнилося на прикладі Республіки Польща.

Історична пам'ять конструюється та твориться суспільством. Ці процеси можуть відбуватися стихійно, або як наслідок змін у суспільстві, або ж можуть відбуватися цілеспрямовано та свідомо. В останньому випадку говорять про творення політики пам'яті. Політика пам'яті формується та здійснюється державою як легітимним представником усього суспільства. До простору формування політики пам'яті долучається безліч суб'єктів (зокрема, політичні сили, засоби масової інформації, регіональні представництва тощо).

Ключові слова: історична пам'ять, історична політика, Республіка Польща, Україна, колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, тенденції, новітні підходи.

Bulyga Mykola. State policy of historical memory in the Republic of Poland (90's of the XX – beginning of the XXI century): trends, evolution and experience for Ukraine

The article analyzes the peculiarities of the formation and evolution of the state policy of historical memory in the Republic of Poland in the period of the 90s of the 20th century – the first two decades of the 21st century. It is proved that the state policy of historical memory has undergone evolutionary changes during the researched period. The author of the article analyzes the main trends in the evolution of the state policy of historical memory, singles out the features that marked the changes in the historical policy and the state policy of historical memory, draws parallels with Ukraine.

At the present stage, the problems of historical memory and state historical policy are quite relevant and are of interest not only to researchers-scientists, but also to the general public. The presented article is based on the analysis of a wide historiographical base and will certainly be interesting not only for specialists, but also for representatives of state authorities and local self-governments, who are responsible for the development and implementation of the state policy of historical memory.

Modern scientific discourse regarding the assessment of important aspects of the historical past has outgrown not only the framework of scientific discussions, but also state borders, which is often manifested in the use of history for political manipulation of public opinion. Collective ideas about the past acquire a value-meaning dimension exclusively in the social context and are determined by "social frameworks". Human communities reconstruct the past for the needs of the present. Changes in the socio-political context inevitably lead to reformatting of collective memory, which was clearly demonstrated by the example of the Republic of Poland.

Historical memory is constructed and created by society. These processes can occur spontaneously, or as a result of changes in society, or they can occur purposefully and consciously. In the latter case, there is talk of creating a memory policy. The politics of memory is formed and carried out by the state as a legitimate representative of the entire society. Many subjects (including political forces, mass media, regional offices, etc.) join the space of memory policy formation.

Key words: historical memory, historical policy, the Republic of Poland, Ukraine, collective memory, individual memory, trends, new approaches.

Актуальність та історіографія проблеми. Дослідження національної історичної пам'яті та державної політики історичної пам'яті не втрачають актуальності впродовж десятиліть не лише в Україні, а й загалом у світі. Представлена стаття спирається на значущий доробок української та зарубіжної історіографії, яка дає змогу різносторонньо проаналізувати та простежити еволюцію політики пам'яті в Республіці Польща за період тридцяти останніх років. Цей досвід може бути корисним для України, оскільки останнім часом є чималі прогалини з формуванням на державному рівні політики історичної пам'яті. Нинішня війна з Російською Федерацією особливо актуалізує цю проблему.

Історичну пам'ять та державну історичну політику досліджували українські вчені Ю. Шаповал, А. Киридон, Л. Стрільчук, А. Нінічук, І. Наумова, А. Коник та інші. Важливий доробок для усвідомлення значущості історичної пам'яті для національної самоідентифікації належить зарубіжним ученим П. Нора, М. Хальбваксу, Є. Єдліцькому, які є широко цитованими в представленій статті.

Виклад основного матеріалу. Поняття історичної пам'яті, як і будь-яке інше, яке лежить у міждисциплінарній площині (історії, соціології, філософії, культурної антропології), не має однозначного визначення. Слушною є думка українського дослідника Ю. Шаповала, який вважає, що політика пам'яті – це до певної міри метафорична конструкція, яка не має єдиного чіткого визначення. Найчастіше «політика пам'яті» розглядається як спосіб підтримання політичними засобами «надчутливості» соціуму до його травматичного історичного досвіду [15].

Сучасний світ підтверджує той факт, що трактування історії та сформована на цій візії історична політика можуть бути потужною зброєю в руках політиків, які мають у своєму розпорядженні бачення та міфи. Саме тому формування в сучасному суспільстві візії подій минулого є невід'ємним складником державної політики історичної пам'яті, а сама історія стає важливим політичним важелем. Тому не випадковим у сучасній гуманітаристиці є виникнення понять «історична пам'ять», «політика пам'яті» [8, с. 48].

Сучасні вчені-гуманітаристи звертають увагу на те, що в політиці пам'яті й у стратегіях побудови ідентичності визначальним стає формування образу ворога (внутрішнього та зовнішнього), коли власну націю зображають у ролі незмінної жертви й відбувається «експорт провини». Виявом такої історичної політики на міжнародній арені стають вимоги до сусідів (наприклад, кроки, щоб юридично визнати ті чи ті події минулого актами геноциду) [4]. Власне, саме ці дії простежують останніми роками в політиці Республіки Польща.

Чималий внесок у розвиток концепту історичної пам'яті зробив знаний французький соціолог М. Хальбвакс, який у книзі «Соціальні рамки пам'яті» [14] ще у 1925 році здійснив розмежування понять «історична пам'ять» та «колективна пам'ять». Ці поняття уявлялися йому антагоністичними, оскільки колективна пам'ять, що формується штучно, під чийсь групові інтереси, неминуче супроводжується руйнуванням історичної пам'яті, бо витісняє з неї цілі шари історії, які не узгоджуються з панівними в цьому суспільстві стереотипами. Однак сконструювати на такому протиставленні концепт «об'єктивної» історичної пам'яті навряд чи можливо [8, с. 49–50].

На переконання українського історика Ю. Шаповала, на відміну від пам'яті як такої, історична пам'ять «генетично» запрограмована на оцінку. Їй притаманні не просто пригадування й відтворення, а й своєрідний рефлекс сприйняття чи несприйняття, схвалення чи осуду. Кожний історичний факт потрапляє ніби під софіти й стає об'єктом прискіпливого аналізу. До того ж цей аналіз здійснюється, як правило, людиною небезсторонньою. Це надає майже необмежені можливості для маніпулювання суспільною свідомістю [15]. Фактично, поняття політики пам'яті можна звести до тлумачення як маніпуляції символами та образами минулого, яку здійснюють на всіх рівнях агенти влади.

Однією з перших держав, що мали соціалістичне минуле, на шлях перегляду власної історичної політики ступила РП, її досвід є доволі цікавим для нашої країни. Адже українці та поляки є не просто сусідніми країнами й мають тривалу спільну історію, але останніми десятиліттями розвивається співробітництво та стратегічне партнерство між країнами [12, с. 188–191]. У посткомуністичній Польщі відбувався процес офіційного перегляду власної історичної політики щодо східних сусідів, зокрема й щодо до України. Уже 3 серпня 1990 року Сенат РП видав Ухвалу, якою засудив акцію «Вісла» 1947 року. У документі зазначалося, що відповідальною за масові переселення українців є комуністична влада. Цим рішенням Сенат фактично визнавав часткову відповідальність польської сторони за акцію, організовану режимом Болеслава Берута [13, с. 224]. РП стала державою, яка однією з перших визнала незалежність України 2 грудня 1991 року [12, с. 143–145].

Наступні кроки до офіційного розширення польсько-української співпраці проявилися в підписаному під час візиту до Польщі Президента України Л. Кравчука в травні 1992 року «Трактаті про добре

сусідство, приязні відносини і співпрацю»¹, де, зокрема, обумовлювалися права національних меншин на збереження й розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної ідентичностей та принципи догляду за ними, що вже існують, а також віднайденими в майбутньому місцями військових і цивільних поховань [16].

Вітчизняна державна політика історичної пам'яті в неартикульованому вигляді почала формуватися з моменту розпаду Союзу РСР і постання незалежної України й мала загалом національно спрямоване наповнення. Традиційно склалося, що цей сектор державного управління в Україні контролювався за безпосереднього керівництва президентів і тому залежав від їхніх особистих поглядів. З невеликими розбіжностями історична політика до 2005 року здійснювалася послідовно, але характеризувалася аморфністю, амбівалентністю, мала кон'юнктурний характер, проводилася в загальному річищі досягнення компромісів заради примирення суспільної думки між послідовниками пострадянського й державницького наративів [9, с. 155]. Тобто політичні лідери країни намагалися не стільки формувати історичну свідомість громадян, як пристосовувати історичну політику до ситуативних обставин.

Як зазначається в аналітичній записці «Концептуальні засади державної політики пам'яті», підготовленій Національним інститутом стратегічних досліджень, наприкінці 90-х років ХХ – на початку ХХІ століття, під час відзначення ювілейних дат, проведення комеморацій, формування календарних святкових днів відбувалося часткове повернення до традицій радянського періоду. Така позиція давала змогу певною мірою зберігати громадський спокій, проте переводила спірні проблеми історичної тематики в латентний стан, не вирішуючи назрілих питань і не пориваючи з радянською традицією.

І якщо в 90-х роках ХХ століття в Республіці Польща, як і в Україні, відбувається процес переосмислення власної історії та здійснюються спроби формування державної політики історичної пам'яті, то фактично якісно новий етап реалізації історичної політики починається з початку ХХІ століття. Із цього часу державна політика пам'яті, її змістовне наповнення й методи роботи зазнають кардинальних змін. Принциповість позиції та рішучість дій у справі формування колективних уявлень про минуле послугували однією з головних причин загострення внутрішньо- й зовнішньополітичної полеміки навколо питань історичної пам'яті [8, с. 56].

Політичний польсько-український дискурс навколо питань історичної пам'яті характеризувався гострою полемікою щодо трактування різних історичних подій спільної історії, пов'язаних, наприклад, із початком Другої світової війни, героїзацією УПА, українсько-польського міжнаціонального протистояння на Волині в роки Другої світової війни, постаттю С. Бандери, відкриттям меморіального кладовища Орлят у Львові тощо [10, с. 330–331].

Як вважає українська дослідниця історичної пам'яті та історичної політики Л. Стрільчук, дослідження історичної пам'яті є загальноновизнаною думка про те, що маніпуляції зі спогадами й пам'яттю є зручним інструментом для управління суспільною свідомістю. А звідси найпоширенішою темою дослідження в галузі історичної пам'яті стала проблема політики пам'яті, тобто вивчення ролі політичного сегменту у виробленні й формуванні певних цінностей історичного минулого з якоюсь соціально-політичною метою. Особливо це характерно для країн, які ще тільки шукають свою модель національної ідентичності, а цими пошуками користуються ті чи ті політичні сили. У цьому сенсі й Україна, і Республіка Польща є доволі показовим прикладом. Зазначимо, що така практика має місце як в Україні, так й у РП, і такий стан триватиме доти, поки український народ перебуватиме в стані невизначеності в справі формування й пошуку національної ідентичності та самосвідомості [8, с. 58].

На думку дослідниці А. Коник, політика пам'яті означає здійснення владною верхівкою чи панівною елітою контролю над конструюванням знань про минуле, який досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (через держзамовлення на підручники, у яких викладено офіційний курс історії), організацію музейної та архівної бази, монументальну пропаганду, комеморативну практику, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), топоніміку (перейменування назв вулиць, населених пунктів), ЗМІ тощо [3, с. 158]. Очевидно, що всі ці практики активно застосовують як у Польщі, так і в Україні.

Зміни в державній політиці історичної пам'яті РП особливо яскраво проявилися з приходом до влади партії ПіС. Це найбільша партія правого спрямування в Польщі, яка перебувала на польській політичній сцені з кінця травня 2001 року. За історію свого існування ПіС двічі формувала уряд Польщі (2005 та 2006 роки), тричі опинялася в опозиції – у 2001, 2007 та 2011 роках. В останньому скликанні Сейму партія «Право і справедливість» була найбільшою опозиційною силою. Нині «Право

¹ Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 грудня 1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.

і справедливість» поєднує елементи суспільного й національного консерватизму, а також солідаризму. З приходом до влади ПiС у РП на суспільну арену країни принесено і власне трактування історичної минувшини з гіпертрофованим почуттям націоналізму та історичної справедливості. Формування під таким поглядом національної політики пам'яті в РП відчутно загострило українсько-польські міждержавні й міжнаціональні взаємини [11, с. 194–195].

Небезпека використання історії в політичних цілях очевидна. Наприклад, польський учений Є. Єдліцький визначає два варіанти, коли за допомогою історичної пам'яті можна досягнути максимального напруження й конфронтації в суспільстві: 1) освяченням деяких історичних подій, які б перетворили їх на впливові символи та міфи; 2) нагадуванням про масові кривди з вини іншої групи чи сили. Дослідник доводить, що колективна пам'ять може бути «холодною» або «гарячою», якщо «холодна» зберігає чи консервує факти, то «гаряча» – продукує політично актуальну версію минулого, а подальший розвиток подій залежатиме від емоційного напруження в суспільстві [2]. Звернення до героїко-войовничої («звитяжної») історії та відсутність відповідальності за завдані образи іншим суспільствам формують так звану пам'ять війни. Наприклад, героїзація в Україні УПА, С. Бандери, а водночас ухвалення в липні 2016 року Сеймом Республіки Польща резолюції «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Фактично, ця ухвала Сейму перекреслила всі напрацювання науковців та політичних еліт двох країн за чверть століття [7, с. 179] і продемонструвала діаметрально різні, непримиренні підходи до формування політики пам'яті в сучасних Україні та Польщі [5, с. 78].

У РП інституцією, що відповідає за формування державної політики історичної пам'яті, є Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу (Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN)) – науково-дослідний інститут у Польщі з функціями слідства й обвинувачення. Інститут національної пам'яті створено відповідно до Закону про Інститут національної пам'яті від 18 грудня 1998 року [8, с. 64].

ІПН посідає досить важливе місце в суспільно-політичному житті РП. У своїй роботі установа керується згаданим «Законом про ІПН». Як зазначено на офіційному сайті установи, ІПН покликаний зберегти пам'ять про:

- втрати, які пережив польський народ під час Другої світової війни й після неї;
- патріотичні традиції боротьби проти нацистських і комуністичних окупантів;
- боротьбу за незалежну Польську державу на захист свободи й людської гідності [6].

ІПН діє відповідно до обов'язку розслідувати злочини проти миру, людяності й воєнні злочини та потреби компенсувати шкоду, якої зазнали репресовані й постраждали від тоталітарних режимів. Підпорядкований Сеймові, який затверджує його бюджет і містить центральне управління у Варшаві, а також одинадцять регіональних управлінь у найбільших містах Польщі. Часові межі, у межах яких працює інститут, – це період з 1939-го до 1989 року включно, тобто період Другої світової війни, а також комуністичне правління [8, с. 65].

На переконання автора, ефективність державної політики історичної пам'яті напряму залежить від рішень, які ухвалює президент, парламент, уряд та інші державні інституції, наприклад, Інститути національної пам'яті в РП та Україні. Усі вони мають урахувувати позицію громадянського суспільства, історичне минуле, національну структуру суспільства.

На жаль, мусимо констатувати той факт, що Україна на сьогодні, очевидно, програє РП у плані формування та реалізації політики державної історичної пам'яті, як і в продукуванні підручників та літератури наукового й науково-популярного плану, яка б висвітлювала проблемні сторінки спільної історії [8, с. 69].

Державна політика історичної пам'яті в суспільстві впроваджується через масові історичні наративи (освітні та просвітні програми з історичної тематики, передачі на радіо, телебаченні, документальні та історичні фільми, науково-популярні статті в журналах та газетах, пам'ятні знаки й меморіали). Втрата історичної пам'яті або її значна деформація здатні зміщувати суспільні орієнтири, породжувати масовий песимізм і ворожнечу [15]. Порозуміння між суб'єктами у сфері політики пам'яті досягається через не лише організоване пригадування спільного минулого, а й через забуття. Ю. Шаповал у цьому сенсі вдало підкреслює: «Політика пам'яті – це процес вибудовування співзвучних настроїв епохи (і певних політичних сил) образів минулого...» [15]. Політика пам'яті є тим символічним ресурсом, який цілком допустимо використовувати, зокрема, у процесі політичного та культурного суперництва політичних еліт на народів із тією лише увагою, що політика пам'яті має сприяти консолідації міжнаціональних і міждержавних взаємин.

Фактично, політика пам'яті, яка формується та здійснюється на цьому історичному етапі в Україні та Республіці Польща, є своєрідною канвою для міждержавних двосторонніх взаємин. Виявлені факти

свідчать про певні диспропорції і перегини у формуванні історичної пам'яті щодо сусідів Польщею та прогалини й недопрацювання в здійсненні історичної політики Українською стороною.

Література:

1. Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 грудня 1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.
2. Єдліцький Є. Поєднання? Але кого з ким? URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um>
3. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури. *Вісник Львівського університету*. Вип. 32. Львів, 2009. С. 153–163.
4. Yarosh Y., Kalishchuk O. History, Historical Memory, Memory Policy: theoretical and methodological aspect. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/124/1423/3155-1?inline=1>
5. Нінічук А. В. Концепт історичної пам'яті як чинник ускладнення українсько-польських взаємин. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб.наук.пр./ за аг.ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша*. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 77–79.
6. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/problemi-politiki-natsionalnoi-pam-yati-i-zavdannya-i-naukovogo-zabezpechennya>
7. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 176–183.
8. Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 368 с.
9. Стрільчук Л. В., Стрільчук В. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин та співробітництва. Монографія. Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 258 с.
10. Стрільчук Л. Паралелі історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах: співзвучності та протиріччя. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*. № 2 (67), 2020. Вінниця, 2020. С. 328–335.
11. Стрільчук Л. Сучасний польський націоналізм і українсько-польські суперечності – нові обличчя старих проблем. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*. № 1 (64). Вінниця, 2019. С. 192–200.
12. Стрільчук Л. В. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Монографія. Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 608 с.
13. Хахула Л. Україна та українці в офіційному та медійному дискурсах сучасної Польщі (перша половина 1990-х років). *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 223–223.
14. Halbwachs M. *The Social Frameworks of Memory*. Oxford University Press Incorporated, 2023.
15. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Політика і права людини*. URL: <http://khp.org/index.php?id=1230112797>
16. Dziennik Ustaw RP. 1993. Nr 125. Poz. 573.

УДК 94(438):37.014(091)(477):930

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.13>

УКРАЇНСЬКОМОВНЕ ШКІЛЬНИЦТВО В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ

Крамар Юрій,

доктор історичних наук,
професор кафедри всевітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-5711-3634

Кондратюк Віктор,

аспірант
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-3264-5132

У статті порушено проблему українськомовного шкільництва в міжвоєнній Польщі у висвітленні сучасною вітчизняною та польською історіографією. Аналіз наукових розвідок, присвячених національно-освітній політиці польської влади щодо українського населення, здійснено за такими основними напрямками: дослідження, у яких порушують загальні проблеми освіти та шкільництва в Другій Польській Республіці; публікації, у яких висвітлюється інституційне становлення системи шкільної освіти в Польщі, проведення владою освітніх реформ у 1920–1930-х рр. та їх вплив на шкільництво етнічних меншин; історіографічні праці, присвячені діяльності українських політичних партій, парламентського представництва українців у міжвоєнній Польщі в справі збереження та розвитку національного шкільництва; дослідження з історії українських культурно-освітніх товариств («Просвіта», «Рідна школа»), у яких показано їх роль у справі розбудови українського національного шкільництва в Польщі, збереження національної самосвідомості місцевих українців.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії свідчить про чималий доробок науковців у вивченні вказаної проблеми. Більшість праць присвячено висвітленню загальних аспектів державної політики Польщі щодо населення Східної Галичини та Західної Волині. Водночас до сьогодні відсутнє цілісне історичне дослідження польської державної політики в галузі освіти на західноукраїнських землях. До того ж бракує узагальнювальних студій з регіональної історії міжвоєнної Польщі, зокрема її північно-східних воєводств, які б змальовували цілісну картину культурного, освітнього життя місцевих українців. Ширшого висвітлення потребують форми й методи протидії українців асиміляційній політиці влади в царині освіти.

Ключові слова: українськомовне шкільництво, Польська держава, освітня політика, партії, культурно-освітні товариства.

Kramar Yuriy, Kondratyuk Victor. Ukrainian-language schooling in interwar Poland: a problem of historiography

The article deals with the problem of Ukrainian-language schooling in interwar Poland shown by contemporary national and Polish historiography. The analysis of scientific research on the national and educational policy of the Polish authorities towards the Ukrainian population was carried out in the following areas: studies that raise general problems of education and schooling in the Second Polish Republic; publications that cover the process of institutional formation of the school education system in Poland, the educational reforms carried out by the authorities in the 1920s and 1930s, and show their impact on the schooling of ethnic minorities; historiographical works on the activities of Ukrainian political parties, parliamentary representation of Ukrainians in interwar Poland in preserving and developing national schooling; studies on the history of Ukrainian cultural and educational groups ("Prosvita", "Ridna Shkola"), which show their role in the development of Ukrainian national schooling in Poland, preserving the national identity of local Ukrainians.

The analysis of national and foreign historiography shows that scholars have made considerable progress in studying this issue. The vast majority of works are devoted to covering general aspects of Polish state policy towards the population of Eastern Galicia and Western Volyn. At the same time, there is still no comprehensive historical study of Polish state policy in the field of education in western Ukraine. In addition, there is a lack of generalized studies on the regional history of interwar Poland, in particular its north-eastern provinces, which would show us a holistic picture of the cultural and educational life of local Ukrainians. Additionally, methods of Ukrainians' resistance to the assimilation policies of the authorities in the field of education need to be covered more widely.

Key words: Ukrainian-language schooling, Polish state, educational policy, parties, cultural and educational groups.

Проблематика міжнаціональних відносин, способи та методи реалізації національно-державної політики міжвоєнної Польщі на західноукраїнських землях – ці питання донині залишаються в центрі

наукових дискусій українських та польських істориків. Вони є особливо актуальними в контексті аналізу трагічних сторінок польсько-української історії періоду Другої світової війни.

За роки незалежності в Україні з'явилося чимало монографій, наукових статей, у яких висвітлюється державна політика Польщі щодо українців, які проживали в її східних воєводствах, показано способи її реалізації засобами економічного, політичного, релігійного, культурного впливу. Важливим інструментом останнього було *шкільництво*, якому відводилася важлива роль у процесі національно-культурної асиміляції етнічних меншин. З огляду на це, поставало питання збереження національної свідомості більш як 5 млн українців, які проживали в міжвоєнній Польщі, їх спроможності протистояти асиміляційному тиску держави, зокрема у сфері освіти.

Наукові розвідки, присвячені національно-освітній політиці польської влади на західноукраїнських землях у 1920–1930-х рр. умовно можемо поділити на декілька груп. До першої можемо зарахувати *дослідження, присвячені національно-культурній політиці Польської держави*. У них, зокрема, порушують і загальні проблеми освіти та шкільництва в Другій Польській Республіці.

Національну політику Другої Речі Посполитої щодо українського населення, яке проживало на теренах Волині, ґрунтовно досліджував у своїх працях М. Кучерепа [1; 2]. На думку автора, політика, яку впродовж 1920–30-х рр. проводили польські уряди на західноволинських землях, мала виразно полонізаційний та асиміляційний характер. Учений проаналізував взаємини українського політикуму з місцевою польською адміністрацією, спроби українсько-польського порозуміння в контексті «волинської політики» воєводи Г. Юзевського. Спроби нормалізації стосунків між українцями та поляками в міжвоєнну добу були предметом досліджень Л. Зашкільняка [3–5].

Вагомими для вивчення політики Польської держави щодо українського населення в 1920–1930-х рр. є роботи В. Комара. Предметом його аналізу були основні концепції національної політики Польщі – інкорпоративна й федералістська, які реалізовували уряди націонал-демократів і пілсудчиків [6; 7]. В іншій його розвідці «“Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.)» розкрито основні засади державної політики санаційних урядів щодо українців Східної Галичини та Західної Волині [8]. У монографії Ю. Крамара «Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя» проаналізовано концепції, цілі та механізм реалізації польської державної політики у сфері міжнаціональних відносин, розкрито підходи польських політичних сил до вирішення «українського питання» в Польщі, схарактеризовано особливості політики «волинського регіоналізму» [9].

Комплексний аналіз національно-освітньої політики Польської держави у 20–30-х роках ХХ ст., способи її реалізації в національній, освітній і мовній сферах, сприйняття цієї політики населенням Галичини здійснено в ґрунтовній монографії львівської дослідниці О. Рудої [10]. На основі значного масиву джерельних матеріалів авторці вдалося дослідити особливості національної політики Польської держави, її реалізацію на теренах Галичини, ставлення національних меншин краю до впроваджуваних змін. Предметом уваги О. Рудої було також освітнє законодавство Другої Польської Республіки, правові засади функціонування народних, середніх і вищих навчальних закладів, а також учительських семінарій у міжвоєнній Польщі [11]. Окремі аспекти державної політики Польщі щодо населення західноукраїнських земель у міжвоєнний період розглядали Н. Стоколос [12], Р. Симоненко [13], Д. Стівбуха [14] та інші.

Вагомий внесок у вивчення національно-культурної політики міжвоєнної Польщі зробили *польські дослідники*. Зростання інтересу до проблематики міжнаціональних відносин загалом й «українського питання» в міжвоєнній Польщі зокрема спостерігалось на зламі 60–70-х років ХХ ст. Саме тоді вийшли друком монографії А. Хойновського, Р. Тожецького, Т. Пьотркевича, М. Папежинської-Турек.

Концептуальні підходи польських урядів до розв'язання національної проблеми в Другій Польській Республіці були предметом ґрунтового аналізу А. Хойновського [15]. У його роботах певне місце посідає освітній аспект національної політики, яку реалізовували польські уряди на західноукраїнських землях. Р. Тожецький [17; 18], Т. Пйотркевич [19], М. Папежинська-Турек [20], спираючись на широку джерельну базу, показали, як упродовж 1920–1930-х рр. змінювалися підходи польських політичних угруповань до розв'язання «української проблеми» в Польщі, торкнулися окремих аспектів українськомовного шкільництва міжвоєнної доби. Польська національна політика періоду перебування при владі урядів «санації» була предметом досліджень В. Кулеши [21] та В. Паруха [22–24]. Аналізуючи ідеологічно-політичні програми пілсудчиків, указані автори не оминули увагою й освітні концепції, що реалізовував польський уряд упродовж 1930-х рр.

Для розуміння процесів, що відбувалися в шкільництві етнічних меншин 1920–1930-х рр., важливими є *публікації, присвячені освітній політиці Другої Польської Республіки*. Л. Алексієвець порушила проблему інституційного становлення системи шкільної освіти в Польщі [25; 26]. Реалізацію польською

владою освітніх реформ у міжвоєнну добу вивчали А. Василюк [27] та М. Галай [28]. Особливості реалізації освітньої політики влади на західноукраїнських землях досліджували А. Венгер [29], В. Виздрик [30]. О. Цимбалюк [31], М. Галай [32] торкнулися проблеми підготовки вчителів початкової школи. Етнічну структуру шкільної освіти та вчительства на українських землях, що перебували в складі Другої Речі Посполитої, проаналізував М. Гулай [33].

Низку робіт українських учених присвячено історії окремих навчальних закладів, що існували на Волині в міжвоєнний період. Рівненська дослідниця В. Доброчинська свою монографію присвятила історії створення та діяльності Рівненської української приватної гімназії [34]. У ній авторка на основі широкого кола джерел дослідила особливості навчально-виховного процесу освітнього закладу, розкрила участь його учителів у роботі культурно-просвітницьких товариств, простежила життєвий шлях багатьох відомих випускників гімназії. Значним є внесок дослідниці у вивчення історії закладів професійно-технічного навчання на Волині у 1920–1930-х рр. [35]. Історії Кременецького ліцею – одного з найбільш відомих навчальних закладів, що діяли на території Волинського воєводства в добу міжвоєнності, присвячено публікації Н. Оболончик [36–37].

Освітня політика держави щодо етнічних меншин, зокрема українців, висвітлюється в розвідках польських дослідників С. Мауерсберга [38], К. Тшебятковського [39], У. Врублевської [40], Є. Дорошевського [41]. Щоправда регіональний спектр проблеми у вказаних авторів розкрито не повною мірою.

Українськомовне шкільництво було предметом ґрунтовного аналізу М. Сирника [42], М. Іваніцького [43; 44], Є. Дорошевського [45] та К. Санойци [46]. Серед іншого, автори торкаються проблеми українського початкового шкільництва на Волині в 1920–1930-х рр.

Наступну групу історіографічних праць становлять *дослідження, у яких висвітлюється діяльність українських політичних партій, парламентського представництва українців у міжвоєнній Польщі в справі збереження та розвитку національного шкільництва*. Загальні аспекти суспільно-політичного розвитку західноукраїнських земель у міжвоєнний період висвітлив у своїй роботі І. Васюта [47]. В збірнику «Українська націонал-демократія 1918–1939» авторства М. Кугутяка відтворено діяльність провідних національно-демократичних партій Заходу України, проаналізовано їхні програмні цілі та завдання [48]. Дослідження І. Райківського торкається історії Української соціал-демократичної партії в 1928–1939 рр. [49].

Діяльність Української національно-демократичної партії (далі – УНДО), спрямована на захист культурно-освітніх прав українців у Польщі, була предметом уваги І. Соляра [50–52], Т. Мосійчук [53–55] та О. Потіхи [56–58]. Ідейні та організаційні засади Української соціалістично-радикальної партії (далі – УСРП), форми та методи її культурно-просвітницької роботи серед населення західноукраїнських земель дослідила О. Боднар [59]. Діяльність українських політичних партій у Волинському воєводстві в міжвоєнний період представлено в розвідках М. Кучерепи [61], Я. Цецика [62–64], Г. Малєончук та А. Шваба [65]. Чимало уваги вказані автори приділяють громадсько-культурній роботі партійних структур серед українського населення краю.

Велику увагу дослідників привертає український націоналістичний рух на землях Заходу України в період між двома світовими війнами. Дослідження діаспорного історика П. Мірчука торкаються історії Української військової організації (далі – УВО) та Організації українських націоналістів (далі – ОУН). У роботі «Нарис історії ОУН» можна віднайти відомості про освітню діяльність цих організацій, їх боротьбу за національне шкільництво, зокрема перебіг шкільної кампанії 1933–1934 рр. на Галичині та Волині [66]. Ідеологічні засади партій націоналістичного спрямування, форми та методи їх боротьби висвітлено в роботах В. В'ятровича [67], А. Кентія [68; 69] та М. Посівнича [70].

У публікаціях львівського дослідника О. Зайцева порушується проблема використання західноукраїнськими політичними партіями польського парламенту як легальної інституції в боротьбі українців за свої національно-культурні права, зокрема у сфері освіти [71–74]. Історик зазначає, що досвід їхньої діяльності продемонстрував неможливість вирішення українського питання парламентським шляхом, проте сприяв зміцненню національної ідентичності українців у Польщі, поширенню ідей державної самостійності й соборності України, протистояв асиміляційній політиці влади щодо українського населення.

Діяльність українських партій у Сеймі та Сенаті міжвоєнної Польщі, спрямовану на обстоювання освітніх прав українців, вивчала О. Руда [75]. Дослідниця дійшла висновку, що українські політики використовували парламентську трибуну для захисту освітніх прав українців у Польщі, гарантованих внутрішнім законодавством і міжнародними договорами, розширення мережі українськомовних шкіл, забезпечення умов для їх безперешкодної діяльності.

Зміст досліджень польських науковців, у яких висвітлюється діяльність польських та українських політичних сил міжвоєнності, охоплює проблеми партійної ідеології, методів та форм політичної

діяльності, основних підходів до розв'язання національної проблеми. Зауважимо, що освітнє питання посідало важливе місце в програмах усіх польських політичних сил. Цей аспект їхньої діяльності вивчали такі дослідники, як Р. Вапінський [76; 77], Г. Радомський [78], Е. Май [79], С. Кіліан [80], М. Новак [81], Е. Коко [82; 83], С. Міхаловський [84], В. Парух [85], Я. Фариш [86]. Діяльність УНДО на західноукраїнських землях у міжвоєнну добу найбільш повно серед польських учених представив Р. Томчик [87]. Діяльність українського парламентського представництва в Сеймі та Сенаті Другої Польської Республіки, зокрема в питаннях захисту культурно-освітніх прав українців, вивчали А. Айненкель [88], В. Менджецький [89], З. Запоровський [90–92], М. Шуміло [93].

Низка історіографічних праць, присвячених проблематиці українськомовного шкільництва в Польщі, висвітлює діяльність українських культурно-освітніх товариств на Східній Галичині та Волині в 1920–1930-х рр. Серед дослідників, хто одним із перших звернувся до цієї проблеми, назвемо Б. Савчука. Він запропонував класифікацію українських організацій і товариств, проаналізував основні форми та методи їхньої діяльності [94]. Роль українських культурно-освітніх товариств у розвитку національного шкільництва на Галичині в 1923–1939 рр. дослідила О. Руда [95]. Авторка дійшла висновку про вагомий внесок товариств у розвиток приватного початкового та середнього українського шкільництва, що, своєю чергою, значно вплинуло на формування національної свідомості українців Галичини.

Вагомим фактором громадсько-культурного життя українців Галичини та Волині була діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта». Найбільш ґрунтовне дослідження з історії «Просвіти» на західноукраїнських землях у міжвоєнний період належить І. Зуляку [96]. Спираючись на широку джерельну базу, дослідник переконливо довів, що товариство відіграло провідну роль у культурно-освітньому житті західноукраїнських земель, що перебували під владою Польщі. Одна з розвідок ученого висвітлює особливості реалізації «Просвітою» програми ліквідації серед українців неписьменності в міжвоєнний період, показує зміст і форми освітньої праці в контексті культурно-просвітнього руху [97].

Історія волинської «Просвіти» була предметом дослідження рівненського краєзнавця Г. Бухала [98]. У 1996 р. вийшла друком монографія згаданого вище Б. Савчука «Волинська “Просвіта”» [99]. У ній автор проаналізував основні аспекти культурно-освітньої діяльності «Просвіти», спрямовані на розбудову українськомовного шкільництва на Волині, показав роль товариства в піднесенні освітнього рівня українського населення краю. Серед праць, присвячених історії Луцької «Просвіти», заслуговує на увагу монографічне дослідження М. Філіпович, у якому авторка приділяє чимало уваги різноманітним формам освітньої роботи просвітян [100]. Окремі аспекти діяльності волинської «Просвіти» висвітлено в публікаціях О. Добржанського [101], О. Каліщук [102], Ю. Крамара [103], М. Кучерепа [104], Л. Стрільчук [105; 106].

Освітній та громадській діяльності культурно-освітнього товариства «Рідна школа» присвячено монографію Г. Білавича й Б. Савчука [107]. Окрім історії становлення товариства, у полі зору дослідників опинилось українське приватне шкільництво на західноукраїнських землях, особливості освітньо-виховного процесу в українських школах. У роботі можна віднайти відомості про діяльність молодіжних освітніх організацій. Роль товариства «Рідна школа» в становленні та розвитку приватного українського шкільництва висвітлюють у своїх публікаціях О. Кузьмінець та І. Цепенда [108], В. Виздик [109], Н. Зьомко [110], Л. Шологон [111]. Історію молодіжного руху на Волині в міжвоєнну добу вивчали В. Візитів [112], О. Дем'янок [113].

Просвітницьку діяльність українських культурно-освітніх товариств у Польщі в 1920–1930-х рр. досліджували польські науковці Є. Дорошевський [114; 115], Р. Домбровський [116], Г. Купріянович [117] та інші.

Отже, аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії засвідчує інтерес до вказаної тематики. Щоправда наявні праці висвітлюють лише окремі аспекти порушеної проблеми. Більшість авторів акцентують увагу на загальних аспектах освітньої політики Другої Речі Посполитої. Натомість відсутнє цілісне історичне дослідження польської державної політики в галузі освіти на західноукраїнських землях. До того ж бракує узагальнювальних студій з регіональної історії міжвоєнної Польщі, зокрема її північно-східних воєводств, які б змальовували цілісну картину культурного, освітнього життя місцевих українців. Ширшого висвітлення потребують форми й методи протидії українців асиміляційній політиці влади в царині освіти.

Література:

1. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.). *Україна-Польща: важкі питання*: матеріали II міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках», (м. Варшава,

- 22–24 травня 1997 р.). Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі, 1998. С. 11–28.
2. Кучерепа М. З історії польсько-українського порозуміння на Волині (1921–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 122–135.
  3. Зашкільняк Л. О. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.)* / відп. ред. П. Федорчак. Івано-Франківськ : Плай, 1997. С. 156–160.
  4. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ ст.: від конфронтації до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; голова редкол. Я. Ісаєвич ; упоряд. : М. Литвин, В. Футала. Львів, 2008. С. 3–18.
  5. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків. *Вісник Львівського університету*. Серія: соціологія. 2008. Вип. 2. С. 127–137; Zaszkilniak L. Stosunki polsko-ukraińskie w XX wieku: analiza i interpretacja. *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie*. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996. S. 187–202.
  6. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 360 с..
  7. Комар В. Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 18. Західноукраїнська Народна Республіка: до 90-річчя утворення / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2009. С. 42–50.
  8. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 5. С. 120–128.
  9. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 404 с.
  10. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с.
  11. Руда О. Освітня політика Другої Речі Посполитої у 1918–1924 роках. *Проблеми гуманітарних наук*. Випуск 34. Історія. 2014. С. 232–246.
  12. Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо православної церкви й українців. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 59–81.
  13. Симоненко Р. Г. Українці в міжвоєнній Польщі (1918–1939). *Політична історія України. ХХ ст. У 6 т. Т. 5. Українці за межами УРСР (1918–1940)*. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. Київ : Генеза, 2003. С. 351–467.
  14. Стівбуха Д. Політика Другої Речі Посполитої щодо західноукраїнських земель у міжвоєнний період (1921–1939) рр. *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин* : зб. наук. пр. / [за ред. П. М. Чернеги]. Київ ; Краків : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 102–104.
  15. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. 262 s.
  16. Chojnowski A. Mniejszości narodowe w polityce rządów polskich w latach 1921–1926. *Przegląd Historyczny*. 1976. № 4. S. 593–615.
  17. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 – Kraków : Wyd. Literackie, 1989. 465 s.
  18. Torzecki R. Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich. *Dzieje Najnowsze*. 1985. № 2. S. 150–170.
  19. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926–1930. Warszawa : Wyd. Uniwersytet Warszawski. Wydział Historyczny, 1981. 165 s.
  20. Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979. 387 s.
  21. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Wyd. Ossolineum, 1985. 310 s.
  22. Paruch W. Koncepcja konsolidacji państwowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczyńskiego w latach 1926–1935. *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*. Lublin : Wydawn. Uniwersyteu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. S. 145–159.
  23. Paruch W. Myśl polityczna obozu piłsudczyńskiego 1926–1939. Lublin : Wyd. UMCS, 2005. 880 s.
  24. Paruch W. Podstawy i uzasadnienie tożsamości politycznej obozu piłsudczyńskiego (1926–1939). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia*. Lublin, 1997. Vol. 4. S. 27–45.
  25. Алексієвєць Л. Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія : Історія. 2003. Вип. 1. С. 207–211.
  26. Алексієвєць Л. Розвиток освіти на польських землях у 1918–1926 рр. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*: зб. наук. пр. 2008. Вип. 14. С. 235–238.
  27. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність: монографія. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 340 с.
  28. Галай М. Реформування системи освіти Другої Речі Посполитої на початку 30-х років ХХ століття. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія : Історія. 2012. Вип. 1. С. 100–105.

29. Венгер А. Г. Реалізація національної політики в східних воеводствах Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва на поч. 20-х рр. ХХ ст. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 3–4 (літо–осінь). С. 211–215.
30. Виздрік В. С. З історії українського шкільництва Галичини в міжвоєнний період. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. Серія: Держава та армія. 2011. № 693. С. 176–180.
31. Цимбалюк О. Статус вчителів народних шкіл у Другій Речі Посполитій (1920–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2009. № 3. С. 313–317.
32. Галай М. Польська система підготовки вчителів у 1918–1932 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. 31. С. 281–286.
33. Гулай В. В. Етнічна структура шкільної освіти та вчительства Західної України в складі Другої Речі Посполитої. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Історія та географія. 2013. Вип. 47. С. 126–130.
34. Добровичинська В. Рівненська українська гімназія (1921–1939 рр.): кьльтурно-освітній феномен на тлі доби. Рівне: ПП Дятлик М., 2016. 224 с.
35. Добровичинська В. Професійне шкільництво Західної Волині (1921–1939). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2008. Вип. 14. С. 123–129.
36. Оболончик Н. Організаційно-структурні засади діяльності Кременецького ліцею в 1920–1930 рр. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2001. № 10. С. 19–23.
37. Оболончик Н. Волинський науковий інститут при кременецькому ліцеї (1938–1940 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк, 2002. Вип. 7. С. 85–88.
38. Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo PAN, 1968. 230 s.
39. Trzebiatowski K. Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1970. 367 s.
40. Wróblewska U. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP. Nauka. 2011. Nr 2. S. 109–124.
41. Doroszewski J. Podstawy ideologiczne szkolnictwa i ich konsekwencje dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939. *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918–1939 / pod red. E. Walewandra*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000. S. 457–471.
42. Syrnok M. Українці в Польщі 1918–1939. Освіта і szkolnictwo. Wrocław: Krynica desing studio, 1996. 186 s.
43. Iwanicki M. Освіта і szkolnictwo українське в Польщі в latach 1918–1939. Siedlce: Wyd-wo uczelniane WSP w Siedlcach, 1975. 272 s.
44. Iwanicki M. Українці, Білорусини, Литвини і Німці в Польщі в latach 1918–1990. Siedlce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej, 1993. 205 s.
45. Doroszewski J. Освіта і життя культурне спільноти української на Lubelszczyźnie в latach 1918–1939. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2000. 338 s.
46. Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Historia Iagellonica, 2013. 477 s.
47. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.
48. Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія 1918–1939: у 4-х т. Київ; Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. Т. 2. 704 с.
49. Райківський І. Я. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). Івано-Франківськ: Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 1995. 66 с.
50. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 1995. 70 с.;
51. Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928). Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2010. 150 с.
52. Соляр І. Культурно-просвітницька діяльність національно-державницьких партій Західної України у 1920-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2010. Вип. 2. С. 75–79.
53. Мосійчук Т. Мовне питання в діяльності УНДО (1925–1939 рр.). *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Історія. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23–24: До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака. С. 387–393.
54. Мосійчук Т. «Одна школа – два народи»: шкільні плебісцити в освітній діяльності УНДО (20–30 рр. ХХ ст.). *Креснавство*. 2016. Вип. 1–2 (94–95). С. 102–113.
55. Мосійчук Т. Боротьба УНДО з утраквізацією освіти в Галичині (1925–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23: До 22-ої річниці здобуття незалежності України. С. 466–474.
56. Потіха О. Б. Роль УНДО в діяльності західноукраїнських педагогічних товариств (1930–1935). *Інтелекція і влада*. 2012. Вип. 27. С. 154–164.
57. Потіха О.Б. Культурно-просвітня діяльність Українського Національно-Демократичного Об'єднання у першій половині 1930-х рр. *Мандрівець*. 2013. № 6. С. 33–35
58. Потіха О.Б. УНДО і українське шкільництво (1930–1935 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2007. Вип. 2. С. 77–82.

59. Боднар О. Культурно-просвітня діяльність Української соціалістично-радикальної партії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2010. Вип. 2. С. 131–135.
60. Кучерепа М. Український політичний рух на Волині у 1920-х роках: спроба концептуального бачення. *Велика Волинь*. 2003. Т. 30. С. 139–149.
61. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.) у 2-х ч. Ч. 1. Монографія: Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.
62. Цецик Я. Діяльність УНДО на Волині в контексті зміни політичної стратегії (друга половина 1935–1939 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2008. Вип. 12. С. 104–113.
63. Цецик Я. Роль Української соціалістично-радикальної партії у політичному житті Волині (1926–1928 рр.). *Сторінки історії*. К. : Політехніка, 2009. Вип. 28. С. 136–147.
64. Цецик Я. П. Роль Українського національно-демократичного об'єднання у суспільно-політичному житті Волині у 1931 – першій половині 1935 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне : РДГУ, 2010. Вип. 19. С. 136–143.
65. Малєончук Г., Шваб А. Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939). Луцьк : Терен, 2022. 216 с.
66. Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1: 1920–1939 / за ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. 639 с.
67. В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920–1950-х рр. *Український визвольний рух : зб. 9 / Центр дослідж. визвольного руху, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України*. Львів, 2007. С. 125–137.
68. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 201 с.
69. Кентій А. В. Українська військова організація (УВО) (1920–1928 рр.). Короткий нарис. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 81 с.
70. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 рр. Львів : б. в., 2010. 362 с.
71. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922– 1939). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 72–83.
72. Зайцев О. Ю. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1995. № 2. С. 172–186;.
73. Зайцев О. Ю. Вибори 1922 року в Західній Україні. *Україна Модерна*. 1999. № 2–3. С. 194–205.
74. Зайцев О. Ю. Українці в сеймі та сенаті Польщі (1922–1939). Львів : Видавництво УКУ, 2022. 326 с.
75. Руда О., Піх О. Освітнє питання у парламентській діяльності українських послів у сеймі Польщі (1922—1927). *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 96—112.
76. Wapiński R. Narodowa Demokracja 1893–1939: ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1980. 339 s.
77. Wapiński R. Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej. Łódź : Wyd-wo Łódzkie. 617 s.
78. Radomski G. Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2000. 170 s.
79. Maj E. Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2000. 503 s.
80. Kilian S. Mysl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939. Kraków: Wyd-wo Naukowe WSP, 1997. 179 s.
81. Nowak M. Narodowcy i ukraińcy. Narodowa Demokracja wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce 1922–1939. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. 305 s.
82. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. Gdańsk: Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 1991. 234 s.
83. Koko E. W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1995. 247 s.
84. Michałowski S. Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej (1918–1939). Lublin: Wyd-wo UMCS, 1994. 312 s.
85. Paruch W. Myśl polityczna obozu piłsudczykowski 1926–1939. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2005. 880 s.
86. Faryś J. Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939). Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1991. 278 s.
87. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2006. 336 s.
88. Ajnenkiel A. Sejmy i Konstytucje w Polsce 1918–1939. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1968. 132 s.
89. Mędrzecki W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1996. T. 3. S. 220–234.
90. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939: działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe. Lublin : Wyd. UMCS, 1992. 265 s.
91. Zaporowski Z. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna Wołynia 1931–1939. *Res Historica*. Lublin : Wyd. UMCS, 1998. Z. 4. S. 79–97.

92. Zaporowski Z. Od negacji do akceptacji państwa Polskiego. Ukraińskie wybory polityczne w II Rzeczypospolitej. *Res Historica*. Lublin : Wyd. UMCS, 2004. Z. 16. S. 221–233.
93. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej (1928–1939). Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007. 325 s.
94. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х років XX ст.). Івано-Франківськ : Плай, 1999. 135 с.
95. Руда О. Роль українських культурно-освітніх товариств у розвитку національного шкільництва в Галичині (1923–1939). *Rocznik Lubelski*. 2016. № 42. S. 95–104.
96. Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). Тернопіль : Воля, 2005. 946 с.
97. Зуляк І. Реалізація «Просвітою» програми ліквідації неписьменності в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 103–112.
98. Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло: сторінки історії Рівненської «Просвіти». 1917–1928, 1942–1944 рр. Рівне : Держ. ред-вид. п-во, 1994. 47 с.
99. Савчук Б. Волинська «Просвіта». Рівне : Ліста, 1996. 149 с. : іл.
100. Філіпович М.Б. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. 240 с.
101. Добржанський О. Товариства «Просвіта» на Буковині та Західній Волині в міжвоєнний період: порівняння організаційних засад, ідейної спрямованості та діяльності. *Літопис Волині*. 2022. Чис. 26. С. 97–102.
102. Каліщук О. Діяльність Товариства «Просвіта» на Західній Волині (за матеріалами міжвоєнної преси). *Літопис Волині*. 2018. Чис. 19. С. 39–78.
103. Крамар Ю. В. Ліквідація товариства «Просвіта» на західноволинських землях (1928–1932 рр.) : причини та наслідки. *Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 58–63.
104. Кучерепа М. М. Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918–1939 рр.). *Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 27–35.
105. Стрільчук Л. Переслідування «Просвіти» польською владою на Волині у міжвоєнний період. *Літопис Волині*. 2018. Чис. 19. С. 82–87.
106. Стрільчук Л., Філіпович М. Особливості ліквідації волинських «Просвіт» польською владою у міжвоєнний період. *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Випуск 28. С. 125–133.
107. Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.). Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1999. 208 с.
108. Кузьмінець О. В., Цепенда І. Є. Товариство «Рідна Школа» в Галичині (20–30-ті роки XX ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 10. С. 41–47.
109. Виздрік В. Роль Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у становленні національної освіти у 20-х роках XX століття. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 17. С. 142–145.
110. Зьомко Н. С. Українське Педагогічне товариство «Рідна школа» як виразник української ідеї в освітньому та національному житті Галичини у міжвоєнний період. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. Вип. 142. Т. 154. Історія. С. 23–25.
111. Шологон Л. Українське Педагогічне товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2019. № 32. С. 143–149.
112. Візитів Ю. М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: Монографія. Рівне : Волинські обереги, 2008. 180 с.
113. Дем'янюк О. Зародження пластового руху на Волині *Український молодіжний рух Західної України: від зародження до боротьби за українську державність*. Луцьк, 2007. С. 160–166.
114. Doroszewski J. Ukraińskie organizacje oświatowe na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939. *Rozprawy z dziejow oświaty*. 1997. T. XXXVIII. S. 81–101.
115. Doroszewski J. Oświata i życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939. Lublin : Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2000. 338 s.
116. Dąbrowski R. Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939). Szczecin : Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. 278 s.
117. Kuprianowicz Gr. Ukraińskie życie kulturalno-oświatowe i ekonomiczne na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu w latach 1918–1926. *Rocznik Chełmski*. 1995. T. 1. S. 171–216.

УДК 94(477):327.82

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.14>

ЗМІНИ МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НАВКОЛО ІЗРАЇЛЮ ПІСЛЯ КЕМП-ДЕВІДСЬКИХ І ВАШИНГТОНСЬКИХ УГОД

Стрільчук Людмила,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії*

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080*

Нінічук Сергій,

аспірант кафедри всесвітньої історії

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0002-0452-9414*

На сьогодні в міжнародних відносинах існує один із найдовших регіональних конфліктів, розтягнутих у часі, котрий розпочався відразу після завершення Другої світової війни і триває до сучасних днів – це Близькосхідний конфлікт. В основі цього тривалого міжнародного конфлікту лежить поява на політичній карті Близького Сходу Держави Ізраїль. Після Другої світової війни досліджуваний у статті регіон стає центром гострого протистояння не лише арабських країн та Ізраїлю, але й Сполучених Штатів Америки і СРСР.

Завдяки примиренню між Ізраїлем та Єгиптом після війни Йом-Кіпур за США закріпився статус вирішального політичного й дипломатичного гравця на Близькому Сході та забезпечив останнім широкі перспективи розширення та зміцнення власних позицій у регіоні, перетворивши США у стабілізуючу силу на Близькому Сході. Однак навіть із підписанням Кемп-Девідських угод чимало проблем у регіоні залишилося невирішеними. Наприклад, Державі Ізраїль так і вдалося здолати психологічний бар'єр у культурній та соціальній співпраці із Єгиптом. Не вдалося домовитися Єгипту й Ізраїлю про суд над військовими злочинцями.

Практичний досвід, набутий Ізраїлем у конфліктах і політичному протистоянні з арабським світом є надзвичайно цінним для вивчення й актуальним для України в умовах війни, що триває, з Російською Федерацією, як і практика пошуку союзників і мирного переговорного процесу. Ізраїльські практики протистояння можуть бути адаптовані до українських реалій. Саме тому запропонована стаття покликає з різних аспектів проаналізувати мирний переговорний процес і його наслідки для міжнародно-політичної ситуації.

Незважаючи на часову віддаленість від сьогоднішнього досліджуваного історичного періоду, досвід, який сьогодні наявний в арсеналі Держави Ізраїль, не втрачає своєї актуальності як для самого Ізраїлю, так і для України. Адже постійне співіснування із сусідами-ворогами, зміцнення та вдосконалення державної безпеки, відбудова / розбудова інфраструктури та формування психологічної і моральної стійкості суспільства в умовах війни та ворожого пропаганди є незмінними надважливими складовими для держави, яка перебуває у стані війни або військової загрози.

Ключові слова: *Ізраїль, Єгипет, Кемп-Девідські угоди, міжнародні відносини, Близький Схід, регіональний конфлікт, США, міжарабські відносини, мирні переговори, досвід для України.*

Strilchuk Liudmyla, Ninichuk Serhii. Changes in the international political situation around Israel after the Camp David and Washington agreements

Today in international relations there is one of the longest regional conflicts stretched over time, which began immediately after the end of the Second World War and continues to the present day – the Middle East conflict. This long-running international conflict is based on the appearance of the State of Israel on the political map of the Middle East. After the Second World War, the region studied in this article became the center of a sharp confrontation between not only Arab countries and Israel, but also the United States of America and the USSR.

Thanks to the reconciliation between Israel and Egypt after the Yom Kippur War, the United States has secured the status of a decisive political and diplomatic player in the Middle East and provided the latter with broad prospects for expanding and strengthening its position in the region, turning the United States into a stabilizing force in the Middle East. However, even with the signing of the Camp David Accords, many problems in the region remained unresolved. For example, the State of Israel has not managed to overcome the psychological barrier to cultural and social cooperation with Egypt. Egypt and Israel failed to agree on the trial of war criminals.

The practical experience gained by Israel in conflicts and political confrontation with the Arab world is extremely valuable to study and relevant for Ukraine in the context of the ongoing war with the Russian Federation, as is the practice of seeking allies and the peace negotiation process. Israeli confrontation practices can be adapted to Ukrainian realities. That is why the proposed article is intended to analyze the peace negotiation process and its consequences for the international political situation from various aspects.

Despite the temporal distance from the present of the historical period under study, the experience that the State of Israel has in its arsenal today remains relevant both for Israel and Ukraine. After all, constant coexistence with enemy neighbors, strengthening and improving state security, rebuilding/developing infrastructure, and establishing psychological and moral resilience of society in the face of war and enemy propaganda are unchangeable crucial components for a country in a state of war or military threat.

Key words: *Israel, Egypt, Camp David agreements, international relations, Middle East, regional conflict, USA, inter-Arab relations, peace negotiations, experience for Ukraine.*

З моменту утворення Держави Ізраїль на Близькому Сході не припиняється ворожнеча між арабськими країнами й ізраїльтянами. Численні військові конфлікти та міжнародно-дипломатичне протистояння 40–70-х років ХХ століття, здавалося б, мають усі шанси завершитися в другій половині 1970-х років, із укладенням Кемп-Девідських і Вашингтонських угод, однак цей довгоочікуваний мир не поставив крапки в непримиренних відносинах. Автори запропонованої статті, аналізуючи практичний досвід, набутий Ізраїлем у протистоянні з арабським світом, дійшли думки, що він міг би бути важливим та актуальним для України в умовах війни, що триває, з Російською Федерацією, як і практика пошуку союзників та оптимального мирного переговорного процесу. Тому пропонуємо крок за кроком простежити зміну міжнародно-політичної ситуації навколо Ізраїлю під час і після Кемп-Девідського переговорного процесу, адже постійне співіснування із сусідами-ворогами, консолідація нації та формування психологічної і моральної стійкості суспільства в умовах війни та ворожої пропаганди – це та успішна практика, яку набув Ізраїль і якої нині бракує Україні.

Відомо, що після Шестиденної війни 1967 року, яка стала черговим конфліктним піком ізраїльтян та арабів, позиція Єгипту та країн Близького Сходу щодо Ізраїлю була визначена «трьома «Ні!»» [5, с. 158–159], що означало:

«Ні!» – миру з Ізраїлем!

«Ні!» – визнанню Ізраїлю!

«Ні!» – переговорам з Ізраїлем!

Однак після війни Йом-Кіпур, яка відбулася в жовтні 1973 року, ситуація докорінним чином змінилася. 24 жовтня 1973 року після прийняття другої резолюції Ради Безпеки ООН, яка закликала до укладення угоди про припинення вогню, та подальших (18 січня та наприкінці травня 1974 року) угод про роз'єднання сил було остаточно підведено ризику в цій війні [8, с. 196].

Ці зміни, на переконання авторів, були пов'язані не тільки з програшем Єгипту у війні, але й з усвідомленням того, що вирішення арабо-ізраїльського конфлікту лише через військове протистояння є мало перспективним. Президент Єгипту А. Садат після поразки у війні піддав ревізії єгипетську зовнішню політику щодо Ізраїлю та США і, зваживши всі за і проти, пішов на підписання мирного договору з Ізраїлем в американському Кемп-Девіді. А 26 березня 1979 року у Вашингтоні був підписаний мирний договір між Ізраїлем та Єгиптом, що ознаменував кінець війни і встановив повноформатні дипломатичні відносини між ними [4, с. 98–100].

Урегулювання єгипетсько-ізраїльських відносин відбувалося за принципом «мир в обмін на територію», що цілком було співзвучним настроям поміркованої частини єврейського суспільства. Відповідно до підписаних договорів, Ізраїль до 1982 року повертав Єгипту весь Синайський півострів, попередньо поруйнувавши всі поселення ізраїльтян, які розміщувалися там.

Проте, повертаючись до 1973 року, до моменту закінчення війни Йом-Кіпур, відомої також під назвою війни «Судного дня», пропонуємо проаналізувати еволюцію єгипетсько-ізраїльського мирно-переговорного процесу. Беззаперечно, що саме через втручання США у війну вдалося суттєво збільшити військові й політичні здобутки Ізраїлю і перетворити їх у кінцевому підсумку в перемогу єврейської держави. Жорстка дипломатична позиція та особиста участь у перемовинах держсекретаря США Г. Кіссінджера забезпечили для Держави Ізраїль чималі переваги: контроль над частиною Синайського півострова та Голанськими висотами. Завдяки спритності американської та ізраїльської дипломатії у перемовинах вдалося уникнути обговорення найскладніших питань, зокрема долі палестинців [11, с. 163–165].

Одним із важливих чинників, що вплинули на переговорний процес, став прихід на посаду прем'єр-міністра Ізраїлю Менахема Бегіна в травні 1977 року. Якраз у той час відбуваються зрушення як у внутрішній, так і у зовнішній політиці Держави Ізраїль. Категорична позиція М. Бегіна зводилася до відмови від будь-яких переговорів з арабськими країнами, що могло призвести до розірвання чинних угод і, як наслідок, до чергових зіткнень. Мир у регіоні Близького Сходу після війни «Судного дня» був дуже хистким, тому США, намагаючись його закріпити, виступили з ініціативою скликати спільну нараду в Женеві. Президент США Дж. Картер закликав ізраїльського прем'єра переглянути свої погляди щодо ситуації у регіоні й арабських країн [13, с. 49–51].

Перемовини відбулися у форматі США – Ізраїль без участі представників арабського світу та Єгипту. У цей момент єгипетський президент А. Садат висловлює готовність відвідати єврейську державу з офіційним візитом, що викликало здивування в міжнародній спільноті, якщо врахувати попередні десятиліття ворожнечі, а з іншого боку – обурення арабів.

Візит єгипетського лідера до Ізраїлю відбувся за посередництва очільника Румунії Н. Чаушеску. Світова міжнародна спільнота поклала величезні надії на цей візит, оцінюючи його як прорив політичної ізоляції. Уже 19 листопада 1977 року лідер Арабської Республіки Єгипет А. Садат прибув до Єрусалиму. Його візит викликав величезний резонанс не лише в регіональних, але й у світових ЗМІ, як і заява, зроблена єгипетським президентом в ізраїльському парламенті про «готовність провести всеосяжне мирне врегулювання з Ізраїлем» [7, с. 182]. По суті, візит А. Садата до Ізраїлю докорінним чином змінив геополітичну ситуацію в регіоні, але викликав хвилю обурення в арабському світі та відмову визнавати Державу Ізраїль.

Місяцем пізніше, у грудні 1977 року, було заплановано провести міжнародну конференцію у Каїрі. Єгипетська сторона спробувала залучити до конференції Сирію, Йорданію та Організацію визволення Палестини, однак ця спроба не увінчалася успіхом, оскільки перелічені арабські країни й організації відхилили запрошення [1, с. 44], цим самим демонструючи Єгипту свою категоричну незгоду з мирним врегулюванням. Таким чином, Єгипет став єдиною арабською державою, яка взяла участь у перемовинах. Повне ігнорування перемовин з Ізраїлем з боку арабських країн дало змогу А. Садату не зважати на жодні обставини й умовності та грати за власними правилами: виправдувати сепаратний мир з Ізраїлем і відмовитися від допомоги Радянського Союзу [9, с. 450–451].

Глибоке розуміння кризової ситуації для Єгипту, який опинився в повній ізоляції з-поміж арабських країн, і стрімке падіння авторитету А. Садата дало змогу Ізраїлю диктувати власні умови щодо всіх проєктів врегулювання міждержавних відносин [8, с. 196]. Вигоди для себе із ситуації що склалася, винесли і Сполучені Штати Америки, домігшись повного контролю над регіоном Перської затоки на тлі падіння впливу тут СРСР.

Аби закріпити результати миру та проведених переговорів, американський президент Дж. Картер запрошує лідерів Ізраїлю та Єгипту до США, конференцію запланували провести в Кемп-Девіді. Вона відбулася в запланованому США конфіденційному форматі та тривала впродовж тринадцяти днів [11, с. 178]. Трестороння зустріч проходила доволі напружено та складно, причиною тому була відмова Ізраїлю від вирішення палестинської проблеми, що в кінцевому підсумку призвело до від'їзду єгипетського лідера [1, с. 44].

Опинившись перед загрозою зриву єгипетсько-ізраїльського врегулювання, очільник США Дж. Картер вдався до дипломатичного тиску на єгипетського лідера, пригрозивши останньому, що у випадку зриву переговорів американсько-єгипетські відносини зазнають суттєвих змін і відбудеться суттєве скорочення фінансової допомоги Єгипту [6, с. 65–66]. Категорична позиція Дж. Картера дала результати: А. Садат поспішив із заявою, що дає згоду на продовження й успішне завершення переговорів [14, с. 264–266], і повернувся в Кемп-Девід.

Складним положенням Єгипту повною мірою скористався й Ізраїль, домігшись максимально вигідних для себе умов. Врешті, американською делегацією було підсумовано всі ізраїльські пропозиції та вимоги: зокрема, за єврейською державою зберігався суверенітет над Західним берегом річки Йордан і Єрусалимом. У кінцевому підсумку на переговорах у Кемп-Девіді Арабська Республіка Єгипет здійснила доволі значні поступки [10, с. 134–135].

Зрештою, після тривалих перемовин, на зустрічі у Кемп-Девіді 16–17 вересня 1978 року були підписані дві угоди. Одна з них стосувалася досягнення миру на основі резолюцій Ради Безпеки ООН № 242 та № 338 і закріплювала систему принципу самоврядування на Західному березі річки Йордан та в секторі Гази, врегулювалися механізми платежів на час перехідного періоду [9, с. 401–403]. Договори уклалися прем'єр-міністром Ізраїлю М. Бегіним, президентом Єгипту А. Садатом і президентом США Дж. Картером [3]. Згідно з умовами договорів обумовлювалося розв'язання палестинської проблеми шляхом надання палестинцям обмеженого самоврядування Західного берега річки Йордан і сектора Гази. Чималі за площею території, однак, повинні були залишатися впродовж п'яти років під управлінням ізраїльської адміністрації [11, с. 171–172]. Обидві сторони протистояння, і Єгипет, і Ізраїль, узяли на себе зобов'язання не застосовувати військову силу задля врегулювання суперечок, будь-яка суперечка мала би бути врегульованою мирними засобами відповідно до положень статті 33 Статуту ООН. Договірні сторони домовилися про ведення переговорів упродовж трьох місяців із метою укладення мирного договору [3].

Крім того, за результатами переговорів були досягнуті домовленості про таке:

1. Єгипет здійснюватиме свій суверенітет над регіоном відповідно до кордону, визначеного на міжнародному рівні між Єгиптом і Палестиною.

2. Виведення ізраїльських збройних сил із Синайського півострова за період від 3 до 9 місяців з моменту підписання угоди.

3. Вільний прохід ізраїльських суден через Перську затоку та Суецький канал.

4. Військові сили армії і єгипетських прикордонників мають бути розміщені на Синаї між двома сторонами кордону й повинні забезпечити вільне пересування військ ООН для здійснення поліцейських обов'язків і нагляду за транзитом у протоці. Після підписання миру встановилися нормальні відносини між Єгиптом та Ізраїлем, у тому числі повне визнання дипломатичних, економічних, культурних відносин [2]. Із підписанням заданих договорів фактично завершувався економічний бойкот, було знято економічні санкції та обмеження [13, с. 51].

Як уже йшлося вище, переговорні позиції Ізраїлю та Єгипту були дуже нерівними: перший через різку, іноді категоричну, риторику наполягав на власному баченні й потребах, цілком усвідомлюючи силу власних позицій і підтримку США; другий змушений був поступатися, завідомо розуміючи програш своїх позицій. Американський президент Дж. Картер намагався дотримуватися нейтральної позиції під час переговорів.

За переговорним процесом Єгипту та Ізраїлю в Кемп-Девіді уважно стежив увесь арабський світ. Звісно, що результати домовленостей були неприпустимими для арабських країн і викликали хвилю обурення в арабському світі, аж до розірвання відносин із Єгиптом. Наступним кроком з боку арабських країн стало впровадження ними економічних санкцій проти свого нещодавнього лідера – Арабської Республіки Єгипет. Адже факт офіційного визнання Держави Ізраїль Єгиптом, по суті, став крахом арабського націоналізму і спричинив відчутне загострення палестинського питання [3].

Після завершення Кемп-Девідського переговорного процесу економісти й політики США здійснили ряд візитів до Ізраїлю та Єгипту, аби випрацювати модель врегулювання нової політичної ситуації, що склалася в регіоні після війни. За результатами тривалих перемовин з обома сторонами американцями було випрацювано проєкт, який невдовзі затвердив Конгрес США [12, с. 181–182].

Остаточним підсумком арабо-ізраїльського переговорного процесу стало підписання мирного договору 26 березня 1979 року у Вашингтоні. Документ містив: преамбулу, дев'ять статей і додатки. За умовами договору було передбачено відновлення суверенітету над Синайським півостровом Єгипту, попередньо звідти мали бути виведені війська Ізраїлю (термін виведення – три роки). За умовами виконання договору мали стежити спостерігачі ООН. Документ також передбачав установа дипломатичних відносин, між договірними сторонами й економічної та культурної співпраці [1, с. 46].

І якщо ще декілька років до того не можна було б навіть уявити, що поміж Державою Ізраїль та однією з арабських країн можливий мирний договір і встановлення дипломатичних відносин, то Кемп-Девідський мирний процес і Вашингтонський договір створили такий прецедент. Разом із цим відчутно посилювалися позиції Сполучених Штатів Америки в регіоні та їхніх західних союзників на фоні різкого послаблення впливу СРСР на Близькому Сході. Крім того, Кемп-Девідський мирний процес засвідчив, що союз арабських країн було порушено, а їхньому тривалому політичному альянсу завдано відчутного удару. Разом з авторитетом Єгипту як держави в арабському світі впав і авторитет А. Садата. Як відомо, останній був убитий у жовтні 1981 року єгипетськими військовими.

До позитивних наслідків мирного процесу, беззаперечно, слід віднести припинення збройного протистояння, що забрало життя десятків тисяч людей. За виконання умов договору обидві держави, і Єгипет, і Ізраїль, отримали значну фінансову допомогу від США. Ізраїль отримав 98 млрд дол. американської допомоги, а Єгипет – 69 млрд дол. [1, с. 46]. Будучи виключеним із Ліги Арабських держав та опинившись у повній в ізоляції, Єгипет був зацікавлений у ринках збуту нафти, а Ізраїль якраз дуже потребував надходжень нафти, тому між країнами було налагоджено економічні зв'язки, обсяги продажу нафти зростали.

Проте, незважаючи на успіхи Кемп-Девідського переговорного процесу, ціла низка проблем у регіоні Близького Сходу залишилися невирішеними. Наприклад, Державі Ізраїль так і не вдалося здолати психологічний бар'єр у культурній та соціальній співпраці із Єгиптом, проблема Палестини залишалася невирішеною, як і конфлікт арабів з ізраїльтянами.

Практичний досвід, набутий Ізраїлем в конфліктах і політичному протистоянні з арабським світом, його досвід пошуку політичної підтримки у світі є надзвичайно цінним для вивчення й актуальним для України, особливо в умовах триваючої війни з Російською Федерацією. Проаналізовані практики протистояння можуть бути адаптовані до українських реалій.

Література:

1. Абуржейла С. Е. Кемп-Девідські угоди як зразок політичного компромісу. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Випуск 20. Київ, 2016. С. 41–48.
2. Аль-Джазіра. Текст мирної угоди в Кемп-Девіді між Єгиптом і Ізраїлем . URL: <http://www.aljazeera.net/portal> (дата звернення: 01.10.2024).
3. Кемп-девідський процес та його наслідки. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-339.html> (дата звернення: 04.10.2024).
4. Стрільчук Л. Близький Схід у системі геополітичних координат: виклики та загрози. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. № 7 (380). Луцьк, 2019. С. 97–103.
5. Стрільчук Л., Оксамитний Ю. Суецька криза 1956 р. у світлі перебігу арабо-ізраїльського протистояння: витоки, еволюція, наслідки конфлікту. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. № 11. Луцьк, 2008. С. 156–161.
6. Тахер А. Х. Мир Кемп-Девід. *Публікації Солідарності*. 1978. С. 64–68.
7. Фаузі М. Війна у жовтні 1973 року, дослідження майбутнього арабського дому. Каїр, 1989. 370 с.
8. Ханін В. Держава Ізраїль: політика і суспільство : навчальний посібник / В. Ханін, А. Романюк, В. Чернін. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 372 с.
9. Хейкал М. Х. Таємні переговори поміж арабами та Ізраїлем, шторм війни та миру. Ч. 2. Каїр – Київ, 2001. 560 с.
10. Шібель В. М. Мирний процес палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту: уроки минулого. *Грані*. № 11. Листопад 2013. С. 130–137.
11. Фаузі М. Війна у жовтні 1973 року, дослідження майбутнього арабського дому. Київ, 1989. 370 с.
12. Israel: The First Hundred Years. Volum II: From War to Peace? Karsh E. (ed. London – Portland. OR: FrankCass, 2000. 277 p.
13. Karter D. Penetrating reflections about termson on Middle East. *Egyptian General Department of queries*. 1990 P. 49–51.
14. Riad M. Memorandums of Mahmud Riad America and Arabs. Part 3. *Future Publishing*. 1988. P. 250–279.

УДК 94:008](52)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.15>

КУЛЬТУРНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯПОНІЇ: ВІД ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ ДО КУЛЬТУРНОЇ ЕКСПАНСІЇ

Стрільчук Людмила,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080

Гусак Дарія,

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-5229-6999

В умовах глобалізації сучасного світу для кожної з країн актуальними є проблеми, пов'язані з вирішенням двосиноного завдання у сфері культури: культурної модернізації – виведення виробництва національного культурного продукту на рівень конкурентоспроможності на світовому ринку і поряд із цим збереження та пропагування своєї власної етнонаціональної культури та традицій, які є виразними маркерами національної самобутності. Адже саме через культуру відбувається ствердження держави на міжнародній арені, формується позитивний імідж, привабливий для міжнародної спільноти.

Японія чи не єдина країна у світі, культурний розвиток якої фактично не зазнавав (або ж зазнавав дуже незначних) впливів ззовні. Певним зломом стала революція «Мейдзі Ішін» 1867–1868 років, проте, попри суспільно-політичні трансформації цього періоду, Японія все ж продовжувала залишатися монокультурною аж до часу завершення Другої світової війни. А втім, Японська держава зуміла здійснити надзвичайний стрибок у культурній модернізації починаючи із другої половини ХХ століття.

Торуючи шлях культурної експансії, Японія вдається до використання найсучасніших технологій, знаходячи нові форми для пропагування й виходу власної національної культури на світові ринки. І хоча Японія децю пізніше порівняно з державами Європи чи США підійшла до розуміння значення «м'якої сили» в міжнародній політиці, проте з кінця ХХ століття надшвидкими темпами почала надолужувати втрачені шанси.

Поступ на шляху культурної модернізації та результати трансформації політики пам'яті Японії є досить значущими, а тому досвід цих модернізаційних процесів, наприклад, міг би бути взятий за взірць і слугувати моделлю для творення сучасної та ефективної політики пам'яті в Україні, що особливо актуалізується в умовах сучасної російсько-української війни.

Ключові слова: Японія, культура, ідентичність, культурна модернізація, культурна експансія, монокультурність, традиції, період Мейдзі.

Strilchuk Lyudmila, Husak Dariia. Cultural modernization of Japan: from traditionalism to cultural expansion

In the context of today's globalized world, countries face a dual challenge in the cultural sphere: on the one hand, cultural modernization – elevating the production of national cultural products to a level competitive in the global market – and on the other hand, preserving and promoting their unique ethno-national cultures and traditions, which serve as strong markers of national identity. After all, it is through culture that a state asserts itself on the international stage, shaping a positive image that appeals to the global community.

Japan is perhaps the only country in the world whose cultural development has historically been either unaffected or only minimally influenced by external forces. The “Meiji Ishin” revolution of 1867–1868 marked a turning point, but despite the socio-political transformations of this period, Japan remained largely monocultural until the end of World War II. Nonetheless, from the second half of the 20th century onward, Japan made an extraordinary leap in cultural modernization.

In its path toward cultural expansion, Japan has employed the latest technologies, discovering new ways to promote its national culture on the global stage. Although Japan recognized the importance of “soft power” in international politics slightly later than European countries or the United States, by the end of the 20th century, it began to make rapid strides in this area, compensating for lost opportunities.

Japan's progress in cultural modernization and the transformation of its memory policy are quite significant. The experience of these modernization processes could serve as a model for the development of a modern and effective memory policy in Ukraine, a topic that has become especially pertinent in light of the ongoing Russian-Ukrainian war.

Key words: Japan, culture, identity, cultural modernization, cultural expansion, monoculturalism, traditions, Meiji period.

У сучасному світі для кожної з країн світу актуальними є проблеми, пов'язані з вирішенням двох завдань у сфері культури: культурної модернізації – виведення виробництва національного культурного продукту на рівень конкурентоспроможності на світовому ринку і поряд із цим збереження та пропагування своєї власної етнонаціональної культури та традицій, які є виразними маркерами національної самобутності. Як вважають фахівці Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України, дослідники історичної пам'яті, упродовж останніх п'ятдесяти років у більшості країн світу відбуваються процеси трансформації політики пам'яті, які націлені на вирішення саме цих завдань: збереження традиційної етнонаціональної культури та глобальної культурної модернізації [6, с. 158–159]. Виразним прикладом трансформації історичної пам'яті в цьому сенсі є Японія, особливості культурної модернізації якої пропонується розглянути в представленому дослідженні.

Вивчення світового досвіду культурної модернізації є надзвичайно актуальним для України, адже саме через неї, на переконання авторок, відбувається утвердження країни на міжнародній арені, формування позитивного іміджу, привабливого для міжнародної спільноти. На жаль, досвід попередніх десятиліть засвідчує, що в нашій державі не було випрацювано чіткої та послідовної державної політики історичної пам'яті, що негативно позначилося як на внутрішньополітичній ситуації в Україні, так і на міжнародному іміджі держави. Досвід культурної модернізації Японії, наприклад, міг би бути взятий за взірць і слугувати моделлю для творення сучасної та ефективної політики пам'яті в Україні, що ще гостріше актуалізується в умовах сучасної російсько-української війни. Крім того, багатогранність і колорит української національної культури могли б забезпечити успішність культурної експансії України у Європі та світі, що зробило б привабливою та зрозумілою Україну у світі. Тому запропонована стаття, безсумнівно, стане цікавою та актуальною з погляду вивчення та запозичення японського досвіду.

Розмову про особливості культурної трансформації Японії варто розпочати з констатації факту про замкненість та усталену традиційність японського суспільства, що впродовж століть залишалися незмінними: підпорядкування особи загалу, цінності колективізму та монокультурність. Наприклад, на початку XVII ст., у період правління сьогуна Іеясу Токугава, як вважають дослідники Японії, сформувалося нове обличчя японської ідентичності та було започатковано один з етапів культурної трансформації країни [5, с. 6–7]. Родове помістя Едо поступово перетворилося на культурний центр країни. Сьогуни приваблювали туди найкращих ремісників, учених, талановитих художників, письменників, надаючи великого значення збору старовинних рукописів, створенню бібліотек. За розпорядженням сьогуна Іеясу Токугава з Канадзава в Едо було перевезено й поміщено в засновану ним знамениту колекцію рукописів і книг бібліотеку, зібрану будинком Ходзе за 300 років [8, с. 241].

Власне, Японія у період середньовіччя та значний період нового часу стала чи не єдиною країною у світі, культурний розвиток якої фактично не зазнавав (або ж зазнавав дуже незначних) впливів ззовні. Певним зломом стала революція «Мейдзі Ісін» 1867–1868 років, проте, попри значні суспільно-політичні трансформації цього періоду, Японія все ж продовжувала залишатися монокультурною державою аж до часу завершення Другої світової війни [7, с. 5–6].

Десятиліття, що слідували після революції 1867–1868 років, увійшли в історію Японії як період «освіченого правління» й ознаменувалися, з одного боку, радикальними змінами у японському суспільстві: швидкими темпами йде запозичення досягнень західної цивілізації, а з іншого – традиційний спосіб життя японського суспільства продовжував домінувати над нововведеннями. У деяких сферах суспільного життя культурна модернізація Японії у цей період досягає свого апогею, впроваджуються інновації, активно пропагуються у Японії західні ідеї, цінності та стиль життя, але традиційні підвалини японського суспільства залишаються непорушними.

Паралельно із згаданими процесами, попри культурну модернізацію, уже з першого десятиліття ХХ століття уряд імператора Мейдзі вдавався до регулювання впливів європейської культури на японське суспільство, аби зарадити втраті власних традицій. Владні інституційні структури Японії відігравали важливу роль у стримуванні процесів упровадження західного мистецтва. Однак жодна організація не могла абсолютно контролювати соціокультурний процес навіть у суспільстві, де влада мала величезний вплив, як це було у Японії в епоху Мейдзі [11, с. 2–3]. Можна зробити висновок, що часткове запозичення західної культури стало частиною природної еволюції японського суспільства навіть за умови активного втручання уряду.

Згаданий період дуже неоднозначно оцінюється науковцями, але всі вони сходяться на думці, що процеси європеїзації Японії та культурних трансформацій, яких зазнавала країна, носили насильницький характер [12, с. 17]. Хоч би як, авторки статті вважають, що саме із цього періоду Японія винесла важливі для себе уроки, досвід яких вона застосує уже у ХХ столітті, сама ступивши на шлях культурної експансії.

Вибухове економічне зростання в Японії у період між 1945 і 1989 роками хоча й призвело до докорінних змін у японському суспільстві, однак не підірвало засад корпоративізму та ієрархічних суспільних відносин [6, с. 169]. Розуміючи важливість культурної модернізації, японський прем'єр Ясухіро Накасоне (1982–1987) після свого приходу до влади оголосив Японію «кокусай кока» («міжнародною державою», що відкрита світу) [1]. І відкриття Японії світу розпочалося з реформ освітньої галузі, в основу яких було покладено переорієнтацію її головних пріоритетів на розвиток індивідуальності, підготовку учнів до інтернаціоналізації та реалій глобального суспільства. У 2002 році у шкільну програму було введено інтегроване навчання, що передбачало вивчення культури різних народів і долучення японського суспільства до світових культурних цінностей. Попри проголошені прем'єром Я. Накасоне цілі модернізації, освітній процес у Японії паралельно мав яскраво виразні тенденції, притаманні японській культурній традиції [4].

Зауважимо, що схожі спроби: намагання інтегрувати у японський освітній процес європейські й американські освітні традиції та культурні цінності – відбувалися і в період «освіченого правління» імператора Мейдзі, наприкінці XIX століття [8, с. 242–243]. Однак японські традиції, спрямовані на засвоєння кодексу поведінки, властивого японській культурі, тоді взяли гору. Можемо констатувати, що і наприкінці XX століття згадана тенденція мала місце, щоправда, з тією увагою, що японські традиції та інтернаціоналізація в освіті існували паралельно.

Наступним кроком на шляху культурної модернізації Японії стало прийняття Основного закону про освіту у 2007 році, згідно з яким декларувалися настанови виховання дітей та молоді в дусі поваги до національних традицій і культури. Однак зусилля зі збереження традиційної культурної моделі, яка ставить жорсткі обмеження на свободу самовираження, не перешкоджає перетворенню японської культури на основний засіб політики «м'якої сили» [6, с. 170].

Не секретом є той факт, що в новітню добу Японія послідовно й цілеспрямовано торує шлях культурної експансії, вдаючись заради останньої до використання найсучасніших технологій, знаходячи щораз нові форми для пропагування та виходу власної національної культури на світові ринки. І хоча Японія дещо пізніше порівняно з державами Європи чи США підійшла до розуміння значення «м'якої сили» в міжнародній політиці, з кінця XX століття вона надшвидкими темпами почала надолужувати втрачені шанси.

Серед найпоширеніших форм культурної експансії Японської держави слід виділити активну пропаганду японської національної культури у світі з акцентами на її традиції, унікальності, популяризації японської ідентичності й історико-культурної спадщини. Ці тенденції чітко увиразнені з початку 80-х років XX століття, фактично від приходу до влади вже згадуваного нами вище Я. Накасоне. Разом із цим слід наголосити, що специфічність традиційної японської культури у її архаїчному вигляді ставала радше перешкодою у її сприйнятті зовнішнім «споживачем».

Розуміючи проблеми сприйняття японської культури світом і водночас ступивши на шлях культурної експансії, японцями було розроблено основи зовнішньої культурної політики, а її забезпечення покладалося на утворену у 2004 році Раду зі сприяння культурній дипломатії. Одним із головних завдань створеної Ради було поліпшення іміджу Японії у світі [2, с. 236–237]. Керівники Ради зосередили основні зусилля на глобалізації японської культури. Курс японської культурної експансії вибудовувався на трьох основних засадах:

- якісно нових технологічних засобах представлення будь-якого продукту;
- орієнтованості на усі групи та верстви населення;
- на готовності до адаптації матеріалу до будь-яких регіональних і місцевих умов [6, с. 170].

Наступним кроком на шляху японської культурної експансії стала довгострокова концепція Cool Japan, висунута у 2010 році Міністерством економіки, торгівлі і промисловості. Задля її реалізації було створено Управління з просування творчих індустрій як стратегічного сектору культурної політики Японії. У такий спосіб брендинг унікальності культури Японії було поставлено одним із пріоритетних у зовнішній політиці.

На початку літа 2012 року стратегію Cool Japan затверджено на державному рівні. Головним елементом стратегії брендингу стало поєднання традиційного японського контенту зі споживчими товарами, залучення дистриб'юторів і використання потенціалу регіонів. Головними напрямками у японській культурній експансії було визначено брендинг японських: кухні, туризму, аніме, моди, регіональних продуктів, контенту національного культурного продукту [6, с. 171]. Розкрутка та популяризація згаданого контенту за кордоном всіяко підтримувалася державою, у тому числі фінансово. Зокрема, виділялися чималі кошти на проведення фестивалів японської традиційної культури в різних країнах світу, через надання державних грантів, пропагування японського кіно, створення японських культурних центрів

тощо. Задля підтримки державної стратегії брендингу у Японії у 2013 році було утворено спеціальний державний фонд – Cool Japan Fund.

Активізацію японської культурної експансії призупинила пандемія, що змусило уряд Японії змістити свої зусилля на пропагування японського мистецтва, музики, кіно, театральних вистав через Інтернет. За два місяці після початку пандемії японський уряд запропонував допомогу у рамках програми, що отримала назву «Проект субсидій на локалізацію та поширення контенту в Японії». Було запропоновано організаторам, які втратили можливість організувати заходи наживо, державні субсидії: половину їх витрат, або до 50 млн єн, якщо вони відновлюють живі виступи, створюють відеоматеріали з них і поширюють їх за кордоном [9].

Сучасні глобалізаційні процеси ставлять перед країнами на порядок денний завдання створення власного привабливого іміджу на міжнародній арені й об'єктивно штовхають їх до цілеспрямованої державної політики відкриття власної культури світу, що призводить до переорієнтації культурної політики країни. Саме такі завдання ставив перед собою японський уряд, добре розуміючи, що унікальність і самобутність національних культур стають запитаним у сучасному світі ресурсом, а їхня цілеспрямована маркетизація створює умови для розв'язання цілої низки завдань – як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних. Перші, внутрішньополітичні, завдання завдяки популяризації власної історико-культурної спадщини й формування гордості за свою націю, консолідують суспільство [6, с. 171–172]. Інші – дають змогу поширити національну культуру й національні цінності у світі, тим самим піднести власну країну на новий цивілізаційний виток.

Здійснення успішної культурної експансії можливе передовсім через продукування національного конкурентоспроможного культурного продукту, задля чого відбувається суттєва структурна перебудова культурного виробництва на засадах створення внутрішньої конкуренції виробників культурного продукту й запровадження різних форм підтримки (грантової, пільгової, кредитної тощо). Зазвичай перевага надається тим із них, котрі вирізняються інноваційністю та широким використанням сучасних аудіовізуальних та інформаційних технологій, оперуючи при цьому як «матеріалом для виробництва продукції» маркерами й брендами національної культури [6, с. 172].

Звісно, культурна експансія обов'язковою умовою передбачає виразний державний курс на підтримку національної культури й добре вибудовану політику національної пам'яті, що чітко простежується на прикладі Японії. Задля виведення національної культури на орбіту світового сприйняття Японська держава провела досить значну структурну перебудову органів управління культурою, надаючи перевагу функціям брендингу національної історико-культурної спадщини й усесторонньому просуванню власних культурних брендів за межами Японської держави. Вищезвучену тезу можна підтвердити, наприклад, фактом зростання кількості японських культурних і мовних центрів за межами Японії в останні 25–30 років.

Окремо слід наголосити і на економічних вигодах, які відкриваються через реалізацію національного культурного продукту за межами країни. Адже чим активнішою є культурна експансія, тим більші прибутки вона приносить, аналогічно як і зростання інтересу й уваги світу до країни, яка здійснює культурну експансію. Наслідком зростаючих інтересу й уваги, зі свого боку, стає активізація контактів із такою країною, поживлення дипломатичних, культурних та економічних зв'язків із нею і залучення зовнішніх інвестицій.

Японський позитивний досвід – це наслідок добре продуманої, чіткої та послідовної державної політики, це синтез традицій і новітніх менеджерських підходів, які і забезпечили успішну культурну експансію для Японії, принісши не просто економічні прибутки, а, що значно важливіше, активізацію міжнародних культурних контактів і зростання міжнародного іміджу.

Література:

1. Виховання громадянського духу: досвід Японії. Фонд якісної політики. URL: <http://www.fundgp.org/ua/events/news/550/> (дата звернення: 27.04.2024).
2. Елагіна Т. За гранями розуміння. Київ : Генеза, 282 с.
3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
4. Макеллоу Д. виховання громадянського духу: досвід Японії. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page26357.html> (дата звернення: 20.03.2024).
5. Нерейс К. Культурна дипломатія чи культурна експансія: сучасні світові тенденції. URL: <http://dialogs.org.ua/cross/page26357.1tp.html> (дата звернення 12.03.2024).
6. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.) : монографія / керівник авторського колективу – член-кореспондент НАН України, д-р іст. наук, проф. Кудряченко А. І., науковий редактор: канд. іст.

- наук, доц. Солошенко В. В., технічний редактор: канд. політ. наук, с. н. с. Розумюк В. М. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.
7. Рой Є. Світоглядні аспекти формування культурно-естетичних універсалій в сучасній Японії. Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2021 р. С. 4–9.
  8. Стрільчук Л., Шеремета А. Політичні та соціальні трансформації Японії в епоху сьогунату Токугава. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р. Число 28. 2023. С. 240–244.
  9. Уряд Японії ставить завдання культурної експансії. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/0d53c11f> (дата звернення: 01.10.2024).
  10. Японська ментальність: субсидарність культурних впливів. Ч., 1997. 312 с.
  11. Gaspar V. History of a Cultural Conquest: The Piano in Japan. Acta Asiatica Varsoviensia. 2014. № 27. 16 p.
  12. Tanizaki J., Harper T. J., Seidensticker E. G. In Praise of Shadows. Sedgwick: Leete's Island Books, 1977. 56 p.

УДК 94(476:327.51)«19»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.16>

СКОРОЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Троян Сергій,

Національний авіаційний університет

ORCID ID: 0000-0002-3053-6530

Санжаревський Олег,

Національний університет «Острозька академія»

ORCID ID: 0000-0001-7911-4462

Шеретюк Валерій,

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0002-3280-7744

Карпухіна Тетяна,

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0003-0812-1731

У статті досліджуються концептуальні та практичні аспекти військового будівництва в армії Республіки Білорусь на початку 90-х років ХХ століття, проблеми й перспективи становлення та розвитку Збройних сил, а також ролі та місця, які вони відіграють у забезпеченні регіональної безпеки Центрально-Східної Європи. Автори робили своє дослідження на базі методології, що ґрунтується на розробках поєднання класичного і розширеного західних підходів до розуміння національної безпеки, зокрема й на основі ідеї сек'юритизації як процесу трансформації певного безпекового питання чи аспекту. Класична візія характерна для американських (Е. Азер, Ч. Мур, Д. Кауфман) дослідників і заснована на розумінні безпеки як відсутності загроз для державної цілісності, базових свобод і цінностей суспільства й особи. Розширене трактування безпеки в рамках теорії міжнародних відносин характерне для представників Копенгагенської школи досліджень безпеки, зокрема Баррі Бузана й Оле Вейвера. Вони розглядають безпековий комплекс як найважливішу особливість індивідуального чи колективного міжнародного актора. До цього підходу близьким є бачення представників школи неореалізму (структурного реалізму й наступального реалізму) в міжнародних відносинах.

Базовими принципами дослідження виступають принципи науковості, об'єктивності, історизму, системності, поліфакторності та репрезентативності. Це дало можливість у порівняльному ключі прослідкувати основні засади формування й історичну еволюцію діяльності Білорусі у сфері обороноздатності. Опис результатів дослідження завершив процес наукового пошуку й вивчення проблеми шляхом викладу та фіксації проміжних і загальних висновків.

У роботі зазначено, що розбудова ЗС Республіки Білорусь базувалася на вагомій базі ще радянських ЗС, які на території Білорусі мали чисельне й добре озброєне формування. Прийнята в грудні 1992 року Воєнна доктрина Республіки Білорусь проголошувала політику збройного нейтралітету, що передбачало, зокрема, готовність захищати свій суверенітет за допомогою збройних сил. Збройні сили Республіки Білорусь на початку 90-х років минулого століття відповідно до закону «Про Збройні сили» склалися із Сухопутних військ, Військово-повітряних сил, військ ППО, а також військово-навчальних закладів та інших установ, підприємств і організацій. Їхня загальна чисельність відповідно до підсумкового акта Гельсінських угод від 19 липня 1992 року не повинна була перевищувати 100 тис. чол. Реформування та скорочення проводилося у два етапи. 1-й етап – 1992 рік: Збройні сили було скорочено майже на 30 тис. чол., визначено їх оперативне призначення, розроблено основні керівні документи. 2-й етап (основний) – 1993–1994 роки: Збройні сили скорочені ще більш як на 16 тис. чол. Реформування зазнало 922 з'єднання, частини й установи, з них 360 було розформовано та 491 – реформовано. 1993 року з лав Збройних сил Білорусі було звільнено понад 6,5 тис. офіцерів і прапорщиків, з них 987 осіб мали вислугу менше ніж 15 років, тобто звільнені без права на пенсійне забезпечення. А 1994 року зі Збройних сил Білорусі звільнено 1629 офіцерів, з них тільки 28 % за віком і хворобою, понад 1000 рапортів перебувають на розгляді. При цьому в 1994 році у військових формуваннях у ланці рота – взвод понад 800 вакантних посад. У статті зазначається, що військово-навчальні заклади, призначені для підготовки офіцерського корпусу республіки, до середини 90-х років склалися з двох вищих військових училищ, одне з яких має командний профіль і готувало офіцерів за сімома спеціальностями, друге – інженерний профіль і готувало за 24 спеціальностями. Автори погоджуються з думкою більшості дослідників, які вказують на головний тактичний підхід – не реформування, а скорочення армії з урахуванням відомих причин, а саме недопущення краху економіки, можливого соціального вибуху, виконання міжнародних

зобов'язань країни. Водночас очевидно, що саме в цей час зароджувалися й частково апробувалися ті ідеї, які лягли в основу майбутніх, більш ефективних і якісних змін у білоруській армії.

Ключові слова: армія, сухопутні війська, скорочення армії, реформа армії, Збройні сили, військова освіта.

Troian Serhii, Sanzharevskyi Oleh, Sheretiuk Valerii, Karpukhina Tetiana. The Republic of Belarus Armed Forces' Reduction in the early 90s of the 20 century

The article examines the conceptual and practical aspects of military construction in the army of the Republic of Belarus in the early 90s of the 20th century, the problems and prospects of their formation and development, as well as the role and place they play in ensuring the regional security of Central and Eastern Europe. The authors conducted their research on the basis of a methodology based on the development of a combination of classical and advanced Western approaches to understanding national security, in particular, on the basis of the idea of securitization as a process of transformation of a certain security issue or aspect. The classic vision is characteristic of American (E. Azer, C. Moore, D. Kaufman) researchers and is based on the understanding of security as the absence of threats to state integrity, basic freedoms and values of society and the individual. An extended interpretation of security within the framework of the theory of international relations is characteristic of representatives of the Copenhagen School of Security Studies, in particular Barry Buzan and Ole Weaver. They consider the security complex as the most important feature of an individual or collective international actor. Close to this approach is the vision of representatives of the school of neorealism (structural realism and offensive realism) in international relations.

The basic principles of research are the principles of scientificity, objectivity, historicism, systematicity, multifactoriality and representativeness. This made it possible to follow the main principles of the formation and historical evolution of Belarus in the field of defense capability in a comparative way. The description of the research results completed the process of scientific search and study of the problem by presenting and fixing intermediate and general conclusions.

The work states that the development of the Armed Forces of the Republic of Belarus was based on a strong base of the Soviet Armed Forces, which had a large and well-armed formation on the territory of Belarus. Adopted in December 1992, the Military Doctrine of the Republic of Belarus proclaimed a policy of armed neutrality, which included, in particular, the obligation to defend one's sovereignty with the help of the armed forces. The Armed Forces of the Republic of Belarus at the beginning of the 90s of the last century, in accordance with the law "On the Armed Forces", consisted of the Ground Forces, the Air Force, the Air Defense Forces, as well as military educational institutions and other institutions, enterprises and organizations.

According to the final act of the Helsinki Agreements of July 19, 1992, their total number should not exceed 100.000 people. Reforming and downsizing was carried out in two stages. Stage 1 – 1992: The armed forces were reduced by almost 30,000 people, their operational purpose was determined, and the main governing documents were developed. 2nd stage (main) – 1993–1994: The armed forces were reduced by more than 16.000 people. 922 units, units and institutions were reformed, of which 360 were disbanded and 491 were reformed. In 1993, more than 6.500 officers and warrant officers were dismissed from the ranks of the armed forces of Belarus, of which 987 people had less than 15 years of service, that is, dismissed without the right to pension. And in 1994, 1.629 officers were dismissed from the Armed Forces of Belarus, only 28% of them due to age and illness, more than 1.000 reports are pending. At the same time, in 1994, there were more than 800 vacant positions in military formations at the company-platoon level.

In the article described that the military educational institutions designed to train the officer corps of the republic until the mid-1990s consisted of two higher military schools, one of which had a command profile and trained officers in seven specialties, the second was an engineering profile and trained in 24 specialties. The authors agree with the opinion of the majority of researchers, who point to the main tactical approach – not reform, but reduction of the army, taking into account known reasons, namely – preventing the collapse of the economy, a possible social explosion, and the fulfillment of the country's international obligations. At the same time, it is obvious that it was at this time that the ideas that formed the basis of future, more effective and qualitative changes in the Belarusian army were born and partially tested.

Key words: army, ground forces, reduction in force, army reform, armed forces, military education.

Постановка наукової проблеми. Скорочення, а потім і спроби реформування армій країн колишнього СРСР є актуальною і, як це не дивно, до кінця не вивченою проблемою сучасної історичної та військової науки. Розвал такого величезного військового комплексу поставив перед новими незалежними країнами ряд схожих за своєю суттю проблем, розв'язання яких безпосередньо впливало на прогрес тієї чи іншої держави, на економічну, соціальну і часто політичну ситуацію. Республіка Білорусь не є винятком із загального числа. Успішні або, навпаки, провальні дії держави у сфері оборони безпосередньо впливали на внутрішньополітичну ситуацію в країні, що відразу ж позначалося на зовнішньополітичному векторі розвитку. Дослідження початкових процесів становлення армії Республіки Білорусь дає змогу краще зрозуміти й осмислити подальші процеси як у білоруському суспільстві, так і в прилеглому геополітичному регіоні. Також важливо зрозуміти економічні, воєнні та політичні причини дій уряду держави у сфері оборони, особливо в розрізі сучасної ролі ЗС Республіки Білорусь в російсько-українській війні.

Аналіз останніх досліджень. В Україні на сьогодні практично відсутні праці та дослідження із заявленої проблематики. Винятком можна назвати роботи військового експерта В. Бадрака, який у деяких

своїх працях приділяє деяку увагу армії Республіки Білорусь. У союзній державі Білорусі та Росії останніми роками виокремилася невелика група дослідників, які займаються питаннями, близькими до заявленої нами проблематики. Хотілося б виокремити таких фахівців, як-от А. Алесін, А. Володькін, А. Поротніков, П. Биковський, М. Азаматов та ін. Ці автори вирізняються знаннями теми та глибиною досліджень. Однак їхніх праць явно недостатньо, щоб розкрити всі аспекти такої глибокої проблеми. Тому наша стаття, що базується у своїй основі на архівних дипломатичних джерелах (архів зовнішньої політики МЗС Російської Федерації), які раніше не були введені в науковий обіг, є самостійним дослідженням за своєю суттю й актуальним за своїм характером.

Методологія пропонованого наукового дослідження ґрунтується на теоретичному положенні про своєчасність ознайомлення з первинною інформацією та виявленням проблемних ситуацій і прогнозом розвитку подій. Дослідження авторів у розрізі проблематики наукової статті здійснюється насамперед на основі наукових принципів і методологічних засад сучасних міжнародних безпекових студій і неореалістичного підходу до вивчення поведінки міжнародних акторів. Науково-теоретичну базу аналізу безпеки становить поєднання класичного і розширеного західних підходів до розуміння національної безпеки, зокрема й на основі ідеї сек'юритизації як процесу трансформації певного безпекового питання чи аспекту.

Класична візія характерна для американських (Е. Азер, Ч. Мур, Д. Кауфман) дослідників і заснована на розумінні безпеки як відсутності загроз для державної цілісності, базових свобод і цінностей суспільства й особи. Розширене трактування безпеки в рамках теорії міжнародних відносин характерне для представників Копенгагенської школи досліджень безпеки, зокрема Баррі Бузана й Оле Вейвера. Вони розглядають безпековий комплекс як найважливішу особливість індивідуального чи колективного міжнародного актора. До цього підходу близьким є бачення представників школи неореалізму (структурного реалізму й наступального реалізму) в міжнародних відносинах. Зокрема, неореаліст Кеннет Уолц сформулював концептуальний принцип структурної тріади: держави – визначальні міжнародні актори; виживання – головний мотив поведінки держав на міжнародній арені; держави мають різний потенціал і можливості – прагнення збільшити його веде до зміни структури міжнародних відносин. Інший неореаліст, представник школи наступального реалізму Дж. Міршаймер (*The Tragedy of Great Power Politics*, 2001, and *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*, 2018) вважає, що сучасні міжнародні відносини характеризуються анархічністю, яка робить виживання держави головним завданням її зовнішньої політики та фундаментальним чинником впливу на характер воєнної політики.

Базовими принципами дослідження виступають принципи науковості, об'єктивності, історизму, системності, поліфакторності та репрезентативності.

Принцип науковості передбачає вивчення досліджуваної проблематики у суворій відповідності із сучасною системою наукових положень, понять і тверджень. Принцип об'єктивності ґрунтується на розумінні мінімізації суб'єктивного впливу авторів наукової розвідки на результати проведеного дослідження. Принцип історизму ґрунтується на врахуванні конкретно-історичних умов і ситуацій, подій і фактів, які впливали на характер та особливості воєнної політики Білорусі в досліджуваному хронологічному діапазоні. Принцип системності як основа системного підходу дав можливість провести комплексне всебічне вивчення об'єкта дослідження. Принцип поліфакторності передбачає виклад наукових фактів і узагальнення інформації в контексті врахування загального процесу, багатоаспектності та специфіки діяльності білоруської влади у сфері воєнної політики. Нарешті, принцип репрезентативності дав змогу узагальнити й перенести результати наукового дослідження на схожі явища та процеси.

Основна частина. Дослідники, що вивчали проблематику створення армії Республіки Білорусь, зазначають, що у Збройних сил незалежної Білорусі була дійсно солідна база – Червонопрапорний Білоруський військовий округ (КБВО), найпотужніший у Радянському Союзі. Він «підпірав» Групу радянських військ у Німеччині, що дислокувалася на території тодішньої НДР, тобто перебував на найважливішому на той час стратегічному напрямку.

Окрім величезного збройного угруповання, на території БРСР було створено інфраструктуру, що забезпечувала життєдіяльність і бойове застосування цих військ під час кризової ситуації. А саме: склади, найгустіша в СРСР мережа під'їзних шляхів, запаси військового майна, призначені для розгортання тут армії чисельністю 500 тисяч, а за деякими даними – мільйон осіб. Датою створення національної армії можна вважати 20 березня 1992 року, коли було ухвалено постанову уряду «Про створення Збройних сил Республіки Білорусь» [1]. Колишні війська КБВО почали перетворюватися на армію незалежної країни.

Після розпаду СРСР Республіка Білорусь підтвердила всі міжнародні зобов'язання, взяті на себе Радянським Союзом. Це передбачало, крім усього іншого, беззастережне виконання Договору про

звичайні збройні сили у Європі (ДЗЗСЄ), що означало скорочення великих обсягів техніки й особового складу військ, які дісталися Білорусі у спадок від Червонопрапорного Білоруського військового округу МО СРСР.

Ухвалена в грудні 1992 року Військова доктрина Республіки Білорусь проголошувала політику збройного нейтралітету, що передбачало, зокрема, у разі відбиття агресії будь-якої країни співробітництво з іншими державами, оскільки таке співробітництво, на думку керівництва Білорусі, не є відступом від політики нейтралітету [2, арк. 28].

Збройні сили Республіки Білорусь на початку 90-х років минулого століття відповідно до закону «Про Збройні сили» склалися із Сухопутних військ, Військово-повітряних сил, військ ППО, а також військово-навчальних закладів та інших установ, підприємств і організацій [2, арк. 28]. Їхня загальна чисельність відповідно до підсумкового акта Гельсінських угод від 19 липня 1992 року не повинна була перевищувати 100 тис. осіб. Ці положення було закладено в основу задуму реформи Збройних сил того часу, що найбільше, на нашу думку, було схоже на скорочення надлишкових військ. Проте скороченням називати цей процес влада не бажала, тож реформування і скорочення проводилися у два етапи.

1-й етап — 1992 рік. Збройні сили було скорочено майже на 30 тис. осіб, визначено їхнє оперативне призначення, розроблено основні керівні документи.

2-й етап (основний) – 1993–1994 роки:

– Збройні сили скорочено ще більш ніж на 16 тис. осіб. Реформуванню піддалося 922 з'єднання, частини й установи, з них 360 було розформовано і 562 реформовано;

– створено Центральні бази зберігання озброєнь, техніки та матеріальних засобів (загалом шість).

Переміщено і прийнято на склади близько 150 тис. тон різних вантажів і матеріальних засобів;

– реформується Центральний апарат Збройних сил [3, арк. 105]. За інформацією посла Російської Федерації в Білорусі того часу І. А. Саприкіна, «активно проводиться реформування в органах управління всіх ланок. Так, за результатами вдосконалення організаційно-штатної структури Центрального апарату МО в 1994 році з його складу виключено управління зовнішніх зв'язків, центр військових досліджень, управління реалізації матеріальних засобів, відділ пунктів управління, а також окремі посади в управліннях, відділах і службах... узагалі хочуть скоротити 30 % апарату (наразі чисельність Центрального апарату МО – приблизно 900 осіб, з них 550 генералів, офіцерів і прапорщиків). За рахунок їхньої чисельності формують Центральне управління реалізації військової політики та Центральний командний пункт» [3, арк. 106];

– завершується розроблення всіх керівних документів [2, арк. 29].

Білоруські дослідники зазначають, що загалом у цей час командування Збройних сил Республіки Білорусь прагнуло виконати постанову Ради Міністрів Білорусі від 19.03.1993 № 164-7, яка вимагала доведення чисельності армії до 90 тис. військовослужбовців. Хоча станом на 1 жовтня 1994 року налічувалося 103 тис. солдатів і офіцерів, а на фінансовому утриманні МО перебуває 172 тис. осіб [3, с. 106].

Російські аналітики (МЗС Росії) вказують у цьому контексті, що 1993 року з лав Збройних сил Білорусі було звільнено понад 6,5 тис. офіцерів і прапорщиків, із них 987 осіб мали вислугу менше ніж 15 років, тобто звільнені без права на пенсійне забезпечення. А 1994 року зі Збройних сил Білорусі звільнено 1629 офіцерів, з них тільки 28 % за віком і хворобою, понад 1000 рапортів перебувають на розгляді. При цьому в 1994 році у військових формуваннях у ланці рота – взвод понад 800 вакантних посад. Причини цієї ситуації очевидні – на 1 липня 1994 року у ЗС Білорусі служили 25 тис. офіцерів і 12 тис. прапорщиків, а на квартирній черзі стояли 10 333 військовослужбовці, і треба розуміти, що шанси отримати квартиру в найближчому майбутньому були мінімальними. Грошове забезпечення також не відповідало реальному на той час стану справ. За інформацією з відкритих джерел, 1994 року розмір грошового забезпечення становив: командир взводу – 22 долари, командир полку – 35 доларів [4].

За планом реформ у Збройних силах передбачалося таке структурування військ:

1. Сухопутні війська – чисельність близько 45 тис. осіб. Організаційно були зведені до складу трьох армійських корпусів:

– 28 АК – 6, 11, 50 механізовані бригади і база зберігання озброєнь, техніки та матеріальних засобів;

– 7 АК – 30 механізована бригада і три бази зберігання озброєнь і техніки;

– 5 АК – дві бази зберігання озброєння і техніки, а також окремих з'єднань центрального підпорядкування. Зокрема, 120 МСД, 103 ВДД і 38 ОВДБр. На озброєнні цих з'єднань і частин згідно з Ташкентською угодою від 15 травня 1992 року перебувало близько 1800 бойових танків, 2600 бойових броньованих машин, 1615 артилерійських систем [2, арк. 29].

Виходячи із цих встановлених максимальних рівнів до листопада 1995 року і наявних у реальності озброєнь в армії Білорусі на початку 90-х років, було визначено норму скорочення їхніх різних категорій. Наприклад, танків – понад 2 тис. одиниць, ББМ – близько 1,5 тис. одиниць, бойових літаків – понад 150 одиниць. Для Білорусі ці цифри свідчать лише про те, що для економіки це непосильний тягар, адже практично йдеться про те, що потрібно витратити коштів на скорочення озброєнь і техніки в 1,6 раза більше, ніж Велика Британія, Франція і США разом узяті [2, арк. 29].

2. Військово-повітряні сили. Командування Військово-повітряних сил Республіки Білорусь було утворено 15 червня 1992 р. на базі управління 26-ї (мінської) повітряної армії ВПС Радянського Союзу. До липня 1992 року військова авіація Білорусі включала 390 бойових літаків і 79 ударних вертольотів. Чисельність – до 17 тис. осіб. Організаційно вони зводяться до складу авіаційних баз. На озброєнні ВПС до листопада 1995 року мало залишитися до 260 літаків різних типів. Це скорочення було здійснено до початку 1996 року за рахунок зняття з озброєння 130 літаків попередніх поколінь і ранніх років випуску. До цього ж часу завершилися основні структурні перетворення Збройних сил Білорусі.

У Військово-повітряних силах на основі авіаполків 26-ї ВА ВПС Радянського Союзу, винищувальних авіаполків 2-ї окремої армії Військ ППО й окремих вертолітних полків авіації Сухопутних військ було створено вісім авіабаз – основної організаційної одиниці ВПС республіки. На основі колишнього 927-го винищувального авіаполку 26-ї ВА ВПС Радянського Союзу на аеродромі Береза було сформовано 927-му авіабазу, яка мала в середині 90-х рр. 52 винищувачі МіГ-29. Колишній 61-й винищувальний авіаполк 2-ї окремої армії ППО Радянського Союзу було перетворено на 61-шу авіабазу на аеродромі Барановичі. У середині 90-х рр. тут базувалося 23 винищувачі Су-27П і 30 МіГ-29 з розформованого 787-го ІАП (перехоплювачі МіГ-25ПД до цього часу з озброєння вже були зняті). Ще одна частина винищувальної авіації – 50-та авіабаза в Мачулищах із 45 винищувачами МіГ-23МЛ – була утворена на основі колишнього 201-го винищувального авіаполку 2-ї окремої армії ППО Радянського Союзу.

Замість трьох бомбардувальних авіаполків колишньої 1-ї бомбардувальної авіадивізії 26-ї ВА ВПС Радянського Союзу на аеродромі Россь Волковиського району Гродненської області на базі колишнього 116-го БАП сформували 116-ту базу, яку до середини 90-х рр. укомплектували 42 літаками Су-24М. А всі три окремі штурмові авіаполки з 99 Су-25 звели в одну 206-ту авіабазу на аеродромі Ліда Гродненської області (сформована на основі колишнього 206-го ОШАП 26-ї ВА ВПС Радянського Союзу). Ще три авіабази ВПС Республіки Білорусь (65-ту в Кобрині, 181-шу в Пружанах і 276-ту в Боровцях) сформували на основі однойменних окремих вертолітних полків колишніх 28-ї загальновійськової і 7-ї танкової армій Білоруського військового округу. На їхньому озброєнні в середині 90-х рр. було близько ста гелікоптерів Мі-8, близько 65 Мі-24 (у т. ч. розвідників і розвідників-коректувальників Мі-24К і Мі-24Р), три важкі транспортні Мі-6 і 14 Мі-26. Розташований у Барановичах 558-й авіаремонтний завод ВПС Радянського Союзу став головним авіаційним центром Республіки Білорусь. Нині республіканське унітарне виробниче підприємство «558-й авіаційний ремонтний завод» (раніше був відомий як Барановицьке авіаремонтне підприємство, БАРП) здійснює ремонт і модернізацію практично всіх типів літаків і вертольотів, які перебувають на озброєнні Білорусі, а також за контрактами із зарубіжними замовниками. На підприємстві освоєно всі види ремонту літаків МіГ-29, Су-27, Су-25, Су-17 (Су-22), їхніх систем, устаткування й озброєння, а також літаків Ан-2 і вертольотів Мі-8 і Мі-24, здійснюється модернізація винищувачів МіГ-29 і Су-27, штурмовиків Су-25 [5].

3. Війська ППО. У військах ППО перебувало 9055 військовослужбовців. Кістяк техніки військової протиповітряної оборони становили не тільки зовсім ще не старі зенітно-ракетні комплекси «Бук», «Оса», «Стріла-10», «Тунгуска», а й ексклюзивні С-300В, здатні перехоплювати балістичні ракети аж до середньої дальності. До складу об'єктової (територіальної) системи ППО ввійшли три зенітні ракетні бригади, два зенітні ракетні полки, одна радіотехнічна бригада й один радіотехнічний полк. На їхньому озброєнні перебували ЗРК великої (60 пускових установок С-200 і 96 ПУ С-300), середньої (114 ПУ С-75) і малої (64 ПУ С-64) дальності [6].

У Збройних силах Республіки Білорусь є також спеціальні війська, до складу яких входять розвідувальні з'єднання та частини, інженерні, хімічні, війська зв'язку, дорожні й автомобільні частини. Усі вони організаційно належать до Сухопутних військ і тилу ЗС.

Військово-навчальні заклади, призначені для підготовки офіцерського корпусу республіки, до середини 90-х років склалися з двох вищих військових училищ, одне з яких має командний профіль і готувало офіцерів за сімома спеціальностями, друге – інженерний профіль і готувало за 24 спеціальностями. У 1995 році створено відповідно до указу президента Республіки Білорусь № 192 від 17 травня 1995 року на основі двох училищ – Мінського вищого військового інженерного та Мінського вищого військового командного – Військову академію Республіки Білорусь.

Звичайно ж, під час дослідження початкових процесів скорочення й реформування білоруської армії в першій половині 90-х років минулого століття нам важливо розуміти, крім технічного боку питання, саму ідеологію керівників країни і армії. Показовим у цьому контексті, на наш погляд, є знайдений нами документ в архіві МЗС Росії, де наводиться запис бесіди з міністром оборони Республіки Білорусь генерал-полковником Костенком О. І., складений повноважним представником Державної Думи Російської Федерації генерал-полковником Майоровим Л. С. 3 лютого 1995 року. Цей запис публікується нами вперше. Зокрема, у своїй доповіді вищим структурам МО Росії і МЗС Росії він зазначає, що «...міністерством оборони РБ планується:

- з огляду на досвід бойових дій у Чеченській Республіці укомплектувати повністю певну кількість частин і підрозділів, організувати з ними постійну бойову підготовку;
- скоротити Збройні сили на 8–10 тис. осіб (сьогодні 96 тис. осіб), скоротити авіацію;
- реорганізувати систему ППО (раніше вона прикривала частини РВСН біля кордону з Польщею);
- створити нову військову академію («уся військова наука залишилася в Росії, немає військових наукових кадрів»);
- ліквідувати військкомати, усі їхні обов'язки передати виконавчій владі;
- усі організації з невласивими для армії функціями передати цивільним відомствам (дитсадки, магазини, домоуправління тощо)» [7, арк. 141].

Як показав подальший перебіг подій, далеко не всі питання в білоруській армії були вирішені саме в цьому ключі, проте самі підходи симптоматичні – вони, як нам видається, одномоментні, за якими не простежувалося будь-якої серйозної стратегії. Утім, більшість дослідників відзначають такий підхід і в інших колишніх республіках СРСР. Ми погоджуємось у своїх висновках з більшістю білоруських і російських дослідників, які вказують на головний тактичний підхід – не реформування, а скорочення армії з урахуванням відомих причин, а саме недопущення краху економіки, можливого соціального вибуху, виконання міжнародних зобов'язань країни тощо. Водночас очевидно, що саме в цей час зароджувалися й частково апробувалися ті ідеї, які лягли в основу майбутніх змін у білоруській армії, більш ефективних і з орієнтиром на побудову ефективнішої структури ЗС Білорусі.

Література:

1. Александр Алесин. Белорусская армия: устаревший «бронепоезд» на запасном пути [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://naviny.by/gubrics/society/2012/02/23/ic_articles_116_176946/.
2. Архив зовнішньої політики Російської Федерації. Реферантура по Белорусі. О реформе вооруженных сил Белоруссии. О. 1. Дело № 11, папка № 2, 1994 г., на 186 листах.
3. Архив зовнішньої політики Російської Федерації. Реферантура по Белорусі. О ситуации в вооруженных силах Республики Беларусь. О. 1. Дело № 11, папка № 2, 1994 г., на 186 листах.
4. 95-летию Вооруженных Сил Республики Беларусь посвящается: этапы большого пути [Электронный ресурс]. Белорусский суворовско-нахимовский союз. Опубликовано: 22.02.2013 | От: alexandr_karablikov. Режим доступа: <http://bsns.by/?p=2929>.
5. ВВС Беларуси – 13 лет в самостоятельном полете [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://aircraft-museum.ucoz.ru/publ/aehrodromy_v_belarusi/vvs_belarusi_13_let_v_samostojatelnom_polete/3-1-0-24.
6. Александр Алесин. Итоги и перспективы реформирования Вооруженных сил Республики Беларусь [Электронный ресурс]. Режим доступа:// <http://review.w-europe.org/12/2.html>.
7. Архив зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд 915 – Белоруссия. Политические вопросы. О. 2, дело № 3, папка № 3, 1995 г., на 218 листах.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 004+070:316.485.26

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.17>

ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ: СТРАТЕГІЇ ТА ТЕХНІКИ МАНІПУЛЮВАННЯ¹

Бадер Антон,

доктор політичних наук, професор,
директор навчально-наукового
інституту соціальних і гуманітарних наук
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: 0000-0002-3670-5753

Вовк Світлана,

доктор політичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: 0000-0002-6171-4782

У роботі зазначено, що на сьогоднішній день ми є свідками зміни глобальних економічних та політичних циклів. Констатовано, що вказані процеси зав'язані на протиборстві за домінування в цифровій економіці. Підкреслено, що сьогодні економічна першість певної держави відв'язана від наявності матеріальних ресурсів, а залежить від можливостей у виробництві інформаційного продукту. Наведено приклад того, що невід'ємним, а можливо й провідним, компонентом життя людства стало споживання цифрових товарів та послуг. Звернено увагу на те, що «побічним продуктом» вказаного стало розширення можливостей впливу інформаційної агресії на різні категорії громадян та суспільство загалом. Зазначено, що на основі нових комунікативних можливостей експерти розробили низку технік інформаційної агресії, серед яких слід назвати: упродовження чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск, диверсифікацію громадської думки, створення мозаїчного контенту та рефлексивне управління.

У статті виявлено, що сучасні технології надали можливість впливу на більш глибокі компоненти суспільної свідомості. Зазначено, що деталізує вказану проблему Г. Почепцов, визначаючи дії, спрямовані на зміну менталітету нації не інформаційною, а смисловою війною. Наведено позицію цього дослідника, що звичайна війна поширюється на простір фізичний, інформаційна – на інформаційний, а смислова війна займає віртуальний простір, впливаючи на пізнавальну сферу людини. Констатовано, що типом інформаційної війни є кібервійна, або інформаційно-технічна війна. Наголошено, що смислова війна є набагато довготривалішою і спрямована не на створення фактів, а на зміну їх інтерпретації, щоб підштовхнути опонента до ухвалення потрібного атакуючій стороні рішення. Зроблено висновок, що сьогодні стратегія інформаційної агресії спрямовується не на маніпулювання фактами, а на психологічні механізми сприйняття інформації. Поставлено завдання – у подальшому дослідити техніки поширення маніпулятивних повідомлень за допомогою різних видів джерел інформації.

Ключові слова: інформаційна агресія, техніки маніпулювання інформацією, смислова та консієнтальна війна як стратегія інформаційної агресії.

Bader Anton, Vovk Svitlana. Information aggression: strategies and techniques of manipulation

The scientific research states that today we are witnessing a change in global economic and political cycles. It was established that the specified processes are tied to the struggle for dominance in the digital economy. It is emphasized that today the economic primacy of a certain state is not related to the availability of material resources, but depends on the possibilities in the production of information products. An example is given that the consumption of digital goods and services has become an integral, and perhaps the leading component of human life. Attention was drawn to the fact that the “by-product” of the above was the expansion of the influence of informational aggression on various categories of citizens and society in general. It is noted that on the basis of new communication opportunities, experts have developed a number of techniques of information aggression, among which should be mentioned: introduction of rumors, provocation, disinformation, psychological pressure, diversification of public opinion, creation of mosaic content and reflexive management.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002.

The article reveals that modern technologies have made it possible to influence deeper components of social consciousness. It is noted that G. Pocheptsov details the specified problem, defining actions aimed at changing the mentality of the nation not by informational but semantic warfare. This researcher's position is given that the ordinary war extends to the physical space, the informational war to the informational space, and the semantic war occupies the virtual space, influencing the cognitive sphere of the person. It was established that the type of information war is cyber war, or information-technical war. It is emphasized that the semantic war is much more long-term and is not aimed at creating facts, but at changing their interpretations in order to push the opponent to make the decision needed by the attacking party. It was concluded that today the strategy of information aggression directed not at the manipulation of facts, but at the psychological mechanisms of information perception. The task is to further investigate the techniques of spreading manipulative messages using various types of information sources.

Key words: *informational aggression, information manipulation techniques, semantic and conscientious war as a strategy of informational aggression.*

На сьогоднішній день ми є свідками зміни глобальних економічних та політичних циклів. Очевидно, що вказані процеси зав'язані на протистоянні за домінування в цифровій економіці. Той факт, що економічна першість певної держави відв'язана від наявності матеріальних ресурсів, а залежить від можливостей у виробництві інформаційного продукту, на наш погляд, уже не потребує доказів. Невід'ємним, а можливо й провідним, компонентом життя людства стало споживання цифрових товарів та послуг – від шоппінгу на маркетплейсах до незліченної кількості часу, проведеної в соціальних мережах. «Побічним продуктом» зазначеного стало розширення можливостей впливу інформаційної агресії на різні категорії громадян та суспільство загалом. Уважаємо, що виробити ефективну стратегію протидії указаним агресії, особливо за умови повномасштабного вторгнення росії в Україну, неможливо без аналізу стратегій та технік маніпулювання інформацією.

Проблеми, дотичні до феномену «інформаційна агресія», починають активно вивчати в другій половині ХХ ст., коли технічні засоби впливу на масову аудиторію надали широкі можливості у виборі стратегії й техніки маніпулювання. Заявленій тематиці присвячували свої дослідження такі західні вчені: Дж. Лакофф [1], В. Лефевр [2], М. Маклюєн [3]. Вітчизняні науковці також опублікували досить велику кількість розвідок з теми, заявленої в нашій роботі. Серед них слід назвати О. Дубаса [4], Н. Гуріну [5], С. Шпилика [6], Т. Бельську [7], О. Сальнікову, І. Сівоху та А. Іващенко [8], В. Гурковського [9] та Г. Почепцова [10]. Однак останні події у світі, зокрема повномасштабне вторгнення рф в Україну, вимагають концентрації уваги академічної спільноти саме на стратегіях та техніках маніпулювання в межах реалізації інформаційної агресії.

Інформаційна війна, що сьогодні є основою протистояння [11, с. 151], спрямована на маніпуляцію свідомістю аудиторії. Техніки такого впливу ми детально розглянемо нижче. Однак зараз зазначимо, що основним засобом інформаційної агресії є повідомлення. Відповідно, від якості побудови повідомлення залежить його маніпулятивна ефективність. Отже, провідним завданням суб'єкта інформаційної війни насамперед є відповідне кодування повідомлення [4, с. 71]. Тобто на перший план виходить інтелектуальний інструментарій, оскільки немає універсальних та однозначних механізмів створення необхідного в конкретній аудиторії та в конкретний проміжок часу контенту.

Такі маніпулятивні, штучно створені повідомлення поширюють серед населення через засоби масової інформації (ЗМІ), благодійні міжнародні фонди, клуби, секти тощо. У цій роботі нерідко застосовують методи нейролінгвістичного програмування. Найбільш поширеним засобом є використання ЗМІ, що вимагає врахування структури та особливостей ЗМІ супротивника. Основне завдання в цьому контексті полягає у встановленні засобу найбільш ефективного впливу на аудиторію суперника – безпосередньо через пряму телерадіотрансляцію, пресу, чи опосередковано – за допомогою глобальних інформаційних систем, працівників посольств, офіцерів-розвідників, журналістів, науковців тощо [5].

Основною загрозою застосування методів інформаційної агресії слід визнати те, що «країна-ціль», як правило, усвідомлює негативний вплив досить пізно. Окрім того, вагомим складником інформаційного протистояння є введення в оману командування та суспільства супротивника. Підкреслимо, що сучасне інформаційне протистояння зорієнтоване насамперед на формування сфальшованої реальності. Як результат, у комунікаційному протистоянні зверхність має не той, хто повідомляє правду, а той, кому вдалося показати глядачам більш захопливий «інформаційний серіал» [9].

У попередніх розвідках ми дійшли висновку, що сьогодні відбулася зміна балансу між військовою та інформаційною війною. Ця зміна відбулася на користь домінування саме інформаційної війни, своєю чергою, бойові дії стали лише одним із засобів її реалізації [11, с. 151]. Відповідно, метою інформаційної агресії є послаблення моральних і матеріальних сил супротивника та посилення власних. Основним методом реалізації вказаного є маніпуляція масовою свідомістю завдяки внесенню в соціальне середовище штучно

сконструйованих уявлень, що дезорієнтують та дезінформують маси, послаблюють певні переконання, залякують народ образом ворога, а протилежну сторону ілюзією власної могутності.

З огляду на заявлену тему, вважаємо за необхідне визначити особливості, притаманні інформаційній агресії, що вирізняє її з-поміж інших форм боротьби та комунікаційних процесів у сфері обміну інформацією. По-перше, на відміну від міжособистісних маніпуляцій свідомістю, об'єктом впливу в інформаційній агресії є масова свідомість супротивника, а отже, під час її реалізації враховують колективні особливості великих груп людей та видові ознаки людської свідомості. Відповідно, цільовий інформаційний вплив на окрему особистість або незначне коло осіб, інформаційною агресією вважати не можна. По-друге, під час інформаційної агресії об'єкту впливу нав'язують чужі йому цілі та прагнення, досягнення яких завдає шкоди йому самому. По-третє, для інформаційної агресії характерне нав'язуванням емоційного сприйняття фактів, спотворення чи подання їх у такому світлі, щоб це викликало неадекватну реальному стану справ поведінку супротивника [6, с. 183].

До основних ознак, що характерні під час маніпулювання в період реалізації інформаційної агресії, слід зарахувати емоційність, сенсаційність, терміновість та багаторазове повторення повідомлення, дроблення цілісної фактологічної картини, вилучення з контексту частини фактів, домінування джерела повідомлень, змішування інформації і припущень, експлуатацію статусів та авторитету, активізацію стереотипів тощо [6, с. 184].

Так, на основі аналізу напрацювань попередників українська дослідниця С. Шпилик виокремлює такі техніки маніпуляції масовою свідомістю:

- навіювання;
- перенесення приватного факту у сферу загального;
- використання чуток та домислів у незрозумілій політичній або соціальній ситуації;
- метод під назвою «потрібні трупи»;
- метод «страховиськ»;
- замовчування одних фактів і вип'ячування інших;
- метод фрагментації;
- «метод Геббельса» (багаторазові повтори);
- метод чергування на конвеєрі «правда, правда, правда, неправда, правда»;
- створення неправдивих подій, містифікація [6, с. 184].

Уважаємо за необхідне деталізувати деякі із зазначених технік маніпуляції масовою свідомістю. Однією з найбільш поширених та ефективних технологій інформаційної агресії є чулки, що, як правило, реалізуються за допомогою усного каналу комунікації, а сьогодні можуть запускатися через соціальні мережі. Існування такого феномену, як чулки, пояснюється тим, що люди, стикнувшись із незрозумілим, однак важливим явищем, схильні шукати інформацію, що дала б їм необхідне пояснення та зняла психологічне напруження. Якщо офіційна інформація відсутня або її кількість недостатня, то це провокує появу чуток, у межах яких індивід намагається пояснити проблемну ситуацію за допомогою звичних для нього уявлень та установок. Проблеми з офіційними каналами інформації учені й називають основною причиною виникнення чуток. За таких умов суспільство схильне їх створювати та сприймати. Наприклад, Г. Почепцов констатує, що відсутність офіційної інформації моментально компенсується чулками [12, с. 211–216].

Додамо, що, окрім указаних, до причин появи чуток слід зарахувати суперечливу, недостатньо аргументовану інформацію, що поширюється в умовах низької довіри до джерел інформації. Психологи наголошують на тому, що важливою причиною поширення чуток є також недостатня емоційна забарвленість інформації. Компенсується емоційна недостатність через поширення чуток. Зрозуміло, що нестабільна, кризова ситуація в державі, особливо в умовах війни або воєнного конфлікту, сприяє появі чуток. Низький рівень політичної свідомості громадян та некомпетентність з тих чи тих актуальних питань теж слід зарахувати до основних факторів, що провокують поширення чуток. За умови, коли людина не може зрозуміти та пояснити проблему раціональним способом, вона схильна до «вигадок» і «фантазій», що в доступній формі пояснюють складні речі.

Одним із провідних елементів технології реалізації інформаційної агресії є провокація. Провокація – це інформаційна операція, що змушує суперника використовувати програшну для себе стратегію та лінію поведінки. Так, якщо провокація – це цілеспрямований інформаційний вплив з метою підштовхування супротивника скористатися не вигідною для себе стратегією, то, очевидно, необхідно знати та наперед прорахувати велику кількість програшних стратегій опонента.

До прийомів реалізації інформаційного впливу слід зарахувати дезінформацію, яка полягає у введенні об'єкта в оману щодо справжніх намірів суб'єкта дій. Є досить велика кількість технік реалізації

дезінформування. Вибір конкретного прийому визначається оперативними обставинами. Серед основних методів слід назвати такі. Тенденційне викладення фактів, яке реалізується через упереджене подання інформації, що містить, зокрема, спеціально дібрані правдиві дані. Дезінформація від «зворотного» – подання правдивої інформації в перекрученому вигляді або в такий спосіб, щоб вона сприймалась об'єктом впливу як брехня. Термінологічне «мінування» – викривлення суті необхідних, ключових термінів.

Психологічний тиск є також однією з основних технік інформаційного впливу. Він полягає в залякуванні населення супротивника з метою підштовхування його до певної запланованої моделі поведінки. Реалізується психологічний тиск через поширення серед аудиторії повідомлень про реальну чи надуману загрозу, зокрема, про можливість застосування репресій, а також шляхом реалізації терористичних чи диверсійних акцій. Підкреслимо, що сучасні війни, де інформаційний компонент вийшов на перший план, бойові дії є не чим іншим, як засобом реалізації психологічного тиску. Окрім того, реалії російсько-української війни демонструють, що агресор також широко застосовує удари по цивільній та енергетичній інфраструктурі як засіб психологічного тиску.

Ще однією технікою впливу на масову аудиторію є диверсифікація суспільної свідомості. Сутність цього методу полягає в розпорошенні уваги громадськості за допомогою перемикання її на розв'язання різних штучно створених проблем. Ця технологія надає змогу відволікти від необхідності виконання першочергових завдань суспільно-політичного та економічного розвитку. Цей метод широко застосовує рф у реалізації впливу на власну аудиторію.

До найбільш ефективних технік маніпуляції масовою свідомістю слід також зарахувати фрагментацію або створення мозаїчного контенту. Ця технологія стала можлива з появою та входженням у повсякденне життя майже кожної людини телебачення, а сьогодні й інтернету та соцмереж. Саме подання новини через зазначені засоби створює алгоритм мозаїчного контенту. Так, велика кількість новин не дає можливості адекватно їх зрозуміти, бо їх подають поза контекстами, відповідно, причинно-наслідкові зв'язки в глядача, як правило, не вибудовуються. Аудиторія розцінює цю значну кількість повідомлень як другорядні новини, однак вони створюють заздалегідь сплановані враження. Окрім того, сприйняття інформації відразу по декількох каналах підвищує ефективність її засвоєння та довіру до неї. Модель мозаїчного передавання знань досить давно описано А. Модем. Дослідник називає цю структуру мозаїчною через те, що вона є випадковою, побудованою на фрагментах, що не створюють конструкції, у ній немає точок відліку чи загальних понять [13, с. 12].

На нашу думку, друковані та електронні джерела як канали, за допомогою яких реалізують указані технології інформаційної агресії, потребують окремого, більш детального розгляду. Окрім того, слід наголосити, що сьогодні застосування зазначених технік спрямовується на маніпулювання більш глибокими компонентами суспільної свідомості, як-от менталітет націй, духовні основи: армії, віра, ідеологія, історія, патріотизм, культура тощо. Відповідно, очевидно стає підвищена увага розвинених країни до питань інформаційної безпеки, зокрема й серед збройних сил.

Деталізує зазначену стратегію Г. Почепцов, визначаючи дії, спрямовані на зміну менталітету нації не інформаційною, а смисловою війною. На його думку, звичайна війна поширюється на простір фізичний, інформаційна – на інформаційний, а смислова війна займає віртуальний простір, впливаючи на пізнавальну сферу людини. Типом інформаційної війни є кібервійна, або інформаційно-технічна війна. Автор підкреслює, що смислова війна є набагато довготривалішою і спрямована не на створення фактів, а на зміну їх інтерпретацій, щоб підштовхнути опонента до ухвалення потрібного атакувальній стороні рішення [14].

З огляду на заявлену тему виявлення сучасних стратегій інформаційної агресії, вважаємо за необхідне деталізувати сутність смислових війн за Г. Почепцовим. Важливі для нас також описані автором техніки, які застосовують у межах таких протистоянь.

1. За умов смислової війни не обов'язково оперувати вербальним матеріалом. Смислова війна триває в масовій культурі, літературі, речах широкого вжитку. Саме вони імплантують елементи майбутньої картини світу, що дають змогу реінтерпретувати вхідний інформаційний потік.

2. Центр уваги смислової війни не в інформаційних потоках, а в когнітивних процесах. Відповідно, захист від такої інтервенції треба адекватно вибудовувати.

3. На відміну від інформаційної, смислова війна змінює саме переконання людини та її знання. Слід підкреслити, що знання є більш довготривалим продуктом, ніж інформація. Очевидно, що факти можуть змінюватися, а правила, за якими ми їх розуміємо, залишаються сталими. Отже, за умови впливу на знання факти вже не потрібні, людина сама приймає потрібні суб'єкту маніпуляції рішення.

4. Ефективність сприйняття повідомлення суттєво зростає, якщо спиратися на картину світу, що вже сформована в особи. Так, Г. Почепцов наводить приклад про те, що німці не здавалися в полон, коли до них зверталися стандартно, оперуючи тим, що це врятує ваше життя. Психологи почали шукати причину зазначеного. У результаті виявилось, що німці є більш соціальними, тобто їх варто розглядати не як окремих атомів, а як молекулу. Новим заклицем стало: якщо ти підеш у полон, то врятуєш свою сім'ю від голодної смерті. І вони почали здаватися [10, с. 22, 23, 25].

Отже, смислова війна реалізується на основі більш глибоких структур, що приховані за поверхневими. У науковій літературі по-різному визначають та описують ці елементи. Найбільш вдалою вважаємо концепцію американського лінгвіста Дж. Лакоффа, який називає їх фреймами (ментальні структури, що визначають характер мислення людини) та пропонує такі правила роботи з ними:

- експлуатація фреймів реалізується поза свідомістю;
- здоровий глузд формують фрейми;
- повтори закріплюють фрейми;
- активування поєднує поверхневі та глибокі, а також затримує протилежні фрейми;
- наявні глибокі фрейми швидко змінити неможливо;
- з біконцептуалами (індивідами, які вагаються між двома протилежними поглядами) необхідно спілкуватися як зі своїми;
- наявність фактів нічого не змінює, адже вони не мають сенсу без імплементації у фрейми;
- звичайне заперечення фреймів підсилює їх [1, с. 57].

З огляду на зазначене, можна констатувати, що аналізований нами феномен поступово наближається до такого теоретично визначеного явища, як конскієнтальна війна (від латинського *conscientia* – свідомість) – система інформаційно-пропагандистських та психологічних заходів, спрямованих на формування суспільної свідомості, які проводяться із застосуванням засобів масової інформації, культури, мистецтва та інших (психотропних, психотронних) засобів протягом тривалого часу за ретельно розробленою стратегією. Указані заходи спрямовують на зміну державної політики, а також на розлад економічної системи супротивника і, як наслідок, погіршення владно-громадських відносин, що в подальшому може призвести до активізації дій громадян проти власного уряду [7, с. 55].

У межах розкриття проблеми використання інформаційних засобів у період безпосередніх бойових дій звертає на себе увагу одна з найбільш сучасних технологій – рефлексивне управління. Сутність її полягає в тому, що маніпулятивні інструменти двосторонньої комунікації використовують з метою підштовхнути супротивника до ухвалення необхідних опоненту рішень. Ключові ідеї цієї технології вже досить давно описав В. Лефевр, однак сьогодні, з появою нових технічних можливостей, вони набули додаткового сенсу [2].

Так, О. Сальнікова, І. Сівоха та А. Іващенко в колективній роботі описують засоби реалізації зазначеної технології. «До інструментів рефлексивного управління належать дії, спрямовані на тонкі, важковловимі та інтелектуальні форми й способи збройної боротьби, ніж на більш класичні поняття. До них належать: камуфляж (на всіх рівнях); дезінформація, провокація, шантаж, компрометація; відволікання уваги; формування щільного інформаційного потоку, обробка якого потребує значних ресурсів; введення в стан когнітивного дисонансу з блокуванням функції ухвалення рішень; виснаження ресурсів противника на рішення малозначущих завдань або фейкових загроз; стимулювання суперечностей у середовищі союзників; приспання пильності (зниження напруги або перенесення процесів у прихований формат); спонування до необачних рішень і дій; психологічний тиск і залякування» [8, с. 136, 137].

З погляду розкриття сутності аналізованої технології, досить важливою є й така теза зазначених дослідників: «Необхідне рішення противника формується шляхом зміни його сприйняття. Сприйняття – це активний процес, який створює, а не фіксує реальність. Ухвалюючи рішення, противник використовує інформацію про район конфлікту, свої війська та війська противника, про їх бойові можливості тощо. На основі технологій стратегічних комунікацій забезпечується такий вплив на канали отримання інформації, зміст повідомлень, які переведуть рішення, що ухвалюють, у потрібне русло. Противник використовує найсучасніші методи оптимізації та проводить пошук оптимального рішення. Однак це буде не дійсно оптимальне рішення, а рішення, яке було заздалегідь визначено нами. Для того щоб ухвалити власне ефективне рішення, необхідно знати, як формується рішення противника, яке ґрунтується на інформації, яку він вважає правдивою» [8, с. 137].

Значну увагу аналізу феномену рефлексивного управління приділено в проаналізованих нами раніше роботах дослідників країни-агресора. Зокрема, наводять основні елементи вказаної технології:

- відволікання уваги, створюючи реальну або уявну загрозу одному із життєво необхідних елементів інфраструктури супротивника під час підготовчої стадії воєнних дій, тим самим змушуючи його переглянути адекватність своїх рішень;

- перевантаження за рахунок постійного надсилання супротивнику великих обсягів суперечливої інформації;
- параліч, створюючи ілюзію суттєвих загроз життєвим інтересам або найбільш слабким місцям;
- виснаження, змушуючи супротивника виконувати непотрібні дії, приводячи так його сили до виснаження ресурсів;
- обман, провокуючи супротивника передислокувати підлеглі йому сили до не вигідного регіону під час підготовчих стадій воєнних дій;
- розкол, переконуючи супротивника, що він повинен діяти всупереч інтересам коаліції;
- заспокоєння, змушуючи супротивника думати, що найімовірніше здійснюється навчання, а не приготування до заздалегідь спланованих наступальних дій, знижуючи так його пильність;
- залякування, за допомогою створення ілюзії непереборної переваги;
- провокація, нав'язуючи супротивнику вчинення дій, вигідних для вас;
- пропозиція, упродовжуючи інформацію, що зачіпає супротивника юридично, морально, ідеологічно або в інших сферах;
- тиск, поширюючи інформацію, що дискредитує уряд в очах населення [15, с. 325–326].

Отже, зміни глобальних економіко-політичних циклів, що безпосередньо зав'язані на протиборстві за домінування в цифровій економіці, потягнули за собою й удосконалення стратегій та технік маніпулювання інформацією. На основі нових комунікативних можливостей експерти розробили низку технік інформаційної агресії, серед яких слід назвати: упродовження чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск, диверсифікацію громадської думки, створення мозаїчного контенту та рефлексивне управління. Окрім того, сучасні технології надали змогу вплинути на більш глибокі компоненти суспільної свідомості. Відповідно, стратегія інформаційної агресії тепер спрямовується не на маніпулювання фактами, а на психологічні механізми сприйняття інформації. На наш погляд, у подальшому актуально дослідити техніки поширення маніпулятивних повідомлень за допомогою різних видів джерел інформації.

Література:

1. Lakoff G. Don't Think Of An Elephant! Know Your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives. : White River Junction, 2004. 200 p.
2. Lefebvre V. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet Ethical Systems. Dordrecht, Holland, D.: Reidel Publishing, 1982, 220 p.
3. McLuhan M. War and Peace in the Global Village. NY : Gingko Press, 2001. 411 p.
4. Дубас О. Інформаційна війна : нові можливості політичного протиборства. *Освіта регіону*. 2010. № 1. С. 69–72.
5. Гуріна Н. Інформаційне протиборство – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13657. (дата звернення: 12.08.2024).
6. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні... *Галицький економічний вісник*. 2014. № 4. С. 178–188.
7. Бельська Т. В. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2014. Вип. 1. С. 49–56.
8. Сальнікова О., Сівоха І., Іващенко А. Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу. *Social development & Security*. 2019. Val 9. № 5. С. 133–142.
9. Гурковський В. І. Особливості застосування інформаційної зброї в умовах глобального інформаційного суспільства. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2010. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=123>. (дата звернення: 27.08.2024).
10. Почепцов Г. Г. Смыслові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. 2013. Вип. 18. С. 21–27.
11. Бадер А. В., Вовк С. О. Прийоми та засоби інформаційної війни. Переосмислення проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Вип. 54. С. 145–153.
12. Почепцов Г. Г. Психологічні війни. Київ : Ваклер, 2000. 528 с.
13. Бадер А. В. Засоби та методи формування інформаційної складової збройного насилля. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. № 11. С. 11–17.
14. Почепцов Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/6479/2012-08-12-informatsiini-viini-tendentsii-ta-shlyakhi-rozvitku/> (дата звернення: 27.09.2024).
15. Бадер А. В. Збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Старобільськ, 2020. 454 с.

УДК 355.1:305–055.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.18>

УПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ СТАНДАРТІВ НАТО ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПЕРСПЕКТИВ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Грушко Ірина,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8444-4706

Майко Тетяна,

кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0379-3056

Стрелков Владислав,

доктор філософії зі спеціальності 052 політологія,
старший викладач кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8436-3260

Стаття є дослідженням упровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони. У роботі акцентовано увагу на важливості гендерної політики у сфері оборони для посилення ефективності та стійкості військових і цивільних структур. Аналізується концепція гендерної рівності як одного з ключових аспектів політики НАТО, що спрямована на забезпечення справедливого представництва жінок і чоловіків у різних ланках оборонних структур та інтеграції гендерних аспектів у планування та виконання військових операцій.

Представлено огляд історичних аспектів політики НАТО щодо гендерної інтеграції та розширення прав і можливостей жінок. Особливу увагу приділено розгляду інституційних змін, необхідних для імплементації гендерної політики, включно з ухваленням нових нормативних актів, створенням спеціалізованих гендерних відділів, а також навчанням та підвищенням кваліфікації персоналу.

Акцентовано увагу на програмних документах, які сприяли розумінню складної і комплексної природи гендерного інтегрування. Також у статті аналізуються конкретні заходи, які здійснюються з метою впровадження Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека», яка передбачає активну участь жінок у миротворчих процесах та їх захист у збройних конфліктах.

Розглядаються результати досліджень, що свідчать про позитивний вплив гендерної інтеграції на оперативні можливості військових підрозділів, зокрема, покращення комунікації, підвищення морального духу та зниження рівня конфліктів усередині колективу. Наведені успіхи та виклики розглядаються в контексті інституційного механізму, ЗСУ як ринку праці, гендерного насильства в ЗСУ, а також репрезентації військовослужбовиць та ветеранок у медіа.

У роботі наголошено на важливості постійного моніторингу та оцінки впровадження гендерних політик, а також на необхідності міжнародної співпраці й обміну досвідом між країнами-членами НАТО для досягнення стійких результатів. Висновки статті підкреслюють, що забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони є не лише питанням справедливості, а й стратегічним імперативом, що сприяє підвищенню боєздатності та ефективності оборонних структур у сучасному світі.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна політика, жінки, військовослужбовиці, НАТО, стандарти, сектор безпеки і оборони.

Hrushko Iryna, Maiko Tetiana, Strelkov Vladyslav. Implementation of modern NATO standards for ensuring gender perspectives in the security and defense sector

The article is a study of the implementation of modern NATO standards for ensuring gender perspectives in the security and defense sector. The work focuses on the importance of gender policy in the field of defense for strengthening the efficiency and stability of military and civilian structures. The concept of gender equality is analyzed as one of the key aspects of NATO's policy aimed at ensuring the fair representation of women and men in various branches of defense structures and the integration of gender aspects into the planning and implementation of military operations.

An overview of the historical aspects of NATO's policy on gender integration and empowerment of women is presented. Particular attention is paid to the consideration of institutional changes necessary for the implementation of gender policy, including the adoption of new normative acts, the creation of specialized gender departments, as well as training and professional development of personnel.

Attention is focused on program documents that contributed to the understanding of the complex and complex nature of gender integration. The article also analyzes specific measures that are being implemented with the aim of implementing UN Security Council Resolution No. 1325 "Women, Peace, Security", which provides for the active participation of women in peacemaking processes and their protection in armed conflicts.

The results of research are considered, which testify to the positive impact of gender integration on the operational capabilities of military units, in particular, improving communication, increasing morale, and reducing the level of conflicts within the team. The cited successes and challenges are considered in the context of the institutional mechanism, the Armed Forces as a labor market, gender violence in the Armed Forces, as well as the representation of female servicemen and veterans in the media.

The paper emphasizes the importance of constant monitoring and evaluation of the implementation of gender policies, as well as the need for international cooperation and exchange of experience between NATO member countries in order to achieve sustainable results. The conclusions of the article emphasize that ensuring gender perspectives in the security and defense sector is not only a matter of justice, but also a strategic imperative that contributes to increasing the combat capability and effectiveness of defense structures in the modern world.

Key words: *gender equality, gender policy, women, military personnel, NATO, standards, security and defense sector.*

Вступ. Стратегічними цілями України є вступ до Європейського Союзу та НАТО, а європейські демократичні принципи слугують основним етичним орієнтиром розвитку нашої держави. Важливим аспектом побудови паритетної демократії є забезпечення рівноправ'я та свобод для всіх громадян, а також усунення будь-яких форм дискримінації, зокрема за ознакою статі. Тому створення гендерно збалансованого суспільства є однією з ключових умов для вступу України до ЄС та НАТО.

Сектор безпеки і оборони вимагає різноманітних навичок та ресурсів для забезпечення миру й безпеки. Важливість додаткових умінь як чоловічого, так і жіночого персоналу неможливо переоцінити для ефективного виконання поставлених завдань. Тому цей сектор повинен активно інтегрувати гендерні перспективи в процеси аналізу, планування, виконання та оцінки своєї діяльності. Це є важливим аспектом співпраці з партнерами з ЄС та НАТО.

Експерти підкреслюють, що комплексний розвиток і практична реалізація гендерної політики мають створювати інклюзивне середовище для чоловіків та жінок у секторі безпеки і оборони. Одним із завдань цього сектору є сприяння більшій гендерній рівності та залученню жінок до своєї діяльності. Інтеграція гендерної перспективи може не лише зменшити негативний вплив конфліктів на жінок і збільшити їхню участь та можливості в суспільстві, а й позитивно вплинути на ефективність операцій, особливо щодо застосування сили для досягнення політичних цілей. Критерій ефективності є визначальним вектором формування гендерної політики НАТО.

Матеріали та методи. Для комплексного розуміння розглянутого питання застосовано різноманітні методологічні підходи, зокрема системно-структурний, структурно-функціональний, порівняльний, соціокультурний. Крім того, використано політико-правовий аналіз, метод теоретико-правового прогнозування та моделювання. Під час роботи над темою здійснено аналіз змісту нормативно-правових документів, стратегічних планів, звітів та статей для визначення основних положень, які стосуються гендерної інтеграції в секторі безпеки і оборони.

Результати. Упровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони України є важливим кроком у наближенні до євроатлантичної інтеграції та підвищенні ефективності роботи оборонних структур. Ці стандарти передбачають не лише збільшення представництва жінок у збройних силах, а й створення сприятливих умов для їхньої служби та розвитку кар'єри.

Основні напрями впровадження гендерних стандартів НАТО:

- інституціоналізація гендерної політики;
- навчання й підвищення кваліфікації;
- розширення прав і можливостей жінок у військовій службі;
- національні й міжнародні програми;
- удосконалення нормативно-правової бази.

Північноатлантичний альянс активно підтримує інтеграцію принципів гендерної рівності в український сектор безпеки і оборони. НАТО спрямовує свої зусилля на сприяння збільшенню представництва жінок у лавах Збройних сил України та інших складників безпекового сектору, оптимізацію процесу їхньої професійної підготовки, а також підвищення ролі та значущості жінок у цій сфері.

НАТО втілює політику забезпечення гендерної рівності шляхом імплементації Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо жінок, значних миру та безпеки. Ці резолюції (1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2422, 2467, 2493) визнають непропорційний вплив збройних конфліктів на чоловіків і жінок, хлопців та дівчат. Вони закликають до повноцінної та рівноправної участі жінок на всіх етапах запобігання конфліктам, а також до захисту від сексуального насильства [1, с. 43]. Резолюції наголошують на необхідності забезпечити рівні права та можливості для представників обох статей в умовах військових дій і встановлення миру, а також гарантувати захист від гендерно зумовленого насильства під час збройних конфліктів.

Політика НАТО щодо гендерної інтеграції та розширення прав і можливостей жінок зазнала значних змін з моменту її створення. У 2007 році затверджено першу офіційну політику щодо виконання резолюції СБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». У 2009 році Комітет жінок у збройних силах НАТО (CWINF) перейменували на Комітет з гендерних перспектив (NCGP) із новими умовами мандата. У 2010 році НАТО ухвалило План дій з інтеграції цієї резолюції в операції та місії. Політику й плани дій переглядали та оновлювали у 2011, 2014 та 2016 роках. На Чиказькому саміті 2012 року НАТО підтвердило прихильність до резолюції та доручило провести її огляд. У 2015 році запущено Мережу професіоналів НАТО, Програму освіти та створено Консультативну групу громадянського суспільства з питань жінок, миру й безпеки [2].

У 2018 році голови країн та урядів НАТО ще більше посилили свою прихильність до затвердження нової політики та Плану дій щодо жінок, миру та безпеки на саміті в Брюсселі. Нова політика будується на основі трьох керівних принципів: інтеграції, інклюзивності та цілісності [3; 4].

1. Інтеграція. Для досягнення гендерної рівності необхідно визнати, що кожна політика, програма та проєкт стосуються як жінок, так і чоловіків.

2. Інклюзивність. НАТО буде прагнути збільшити участь жінок у всіх завданнях у Міжнародному військовому штабі та Міжнародному персоналі на всіх рівнях.

3. Цілісність. Відповідальність за всі зусилля з підвищення обізнаності та впровадження порядку денного стане пріоритетним відповідно до міжнародних рамок.

У програмних документах НАТО гендерна рівність визначена як одна з ключових цінностей. На їх основі було створено Комітет НАТО з гендерних питань та структуру IMS GENAD (Міжнародний офіс радника з гендерних питань). Ця структура постійно контролює показники психологічного клімату в установах сектору безпеки і оборони, а також досліджує рівень комфортності служби жінок у збройних силах країн-членів Альянсу та тих, що прагнуть приєднатися [5, с. 22].

У жовтні 2021-го затверджено План дій щодо реалізації політики НАТО / РСАП щодо жінок, миру та безпеки на 2021–2025 рр. Одним із його пунктів є розширення та вдосконалення співробітництва з партнерами. У контексті реалізації цього документа й порядку денного WPS співпраця між союзниками та країна-партнерами зосереджується на підвищенні потенціалу партнерів щодо WPS. Ця політика реалізується за допомогою заходів щодо навчання та розбудови потенціалу, а також базується на спільному розумінні й реалізації порядку денного WPS [6].

Ураховуючи те, що гендерна політика НАТО охоплює не лише країни-члени, а й партнерські держави, включно з Україною, можна зазначити, що вже понад двадцять років, починаючи з 1997 року, коли на Мадридському саміті НАТО було підписано «Хартію про особливе партнерство НАТО та України», Київ став місцем розташування Центру інформації та документації НАТО, а в штаб-квартирі НАТО з'явилось українське представництво. Отже, ми є частиною гендерної політики Північноатлантичного альянсу.

Наразі в Збройних силах України здійснюється широкий спектр реформ, спрямованих на професіоналізацію, демократизацію та приведення їхніх можливостей у відповідність до стандартів НАТО. Урахування принципу гендерної рівності є однією з вимог для відповідності етичним основам та цінностям, закладеним у політику Альянсу.

Станом на кінець 2023 р. в Збройних силах служать понад 62 тисячі жінок, із них військовослужбовиць – 43 479 осіб. Близько 5 000 військовослужбовиць виконують завдання в районі проведення бойових дій. Статус учасниць бойових дій присвоєно 13 487 жінкам [7].

Залучення жінок до збройних сил ініціювало обговорення їхньої ролі в армії, що зумовлено гендерними стереотипами про місце жінок у суспільстві. Це призвело до необхідності переглянути уявлення про роль жінок та розробити стратегію впровадження принципу гендерної рівності.

На думку дослідників, залучення жінок до військової служби, попри гендерні стереотипи, покращує загальну ефективність армії. За умови рівного доступу до навчання та неупередженого ставлення жінки можуть виконувати свої обов'язки так само професійно, як і чоловіки. Оскільки не всі чоловіки

придатні до військової служби, необхідно застосовувати диференційований підхід до добору кандидатів обох статей. У світлі сучасної еволюції війни фізична сила втратила значення, зменшуючи роль статі як основного критерію при розподілі ролей у Збройних силах [8, с. 111].

Україна активно впроваджує сучасні стандарти НАТО гендерної рівності в Збройних силах України в межах євроатлантичної інтеграції. Ключові досягнення містять ратифікацію важливих міжнародних угод щодо забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок, затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції РБ ООН 1325, масове залучення жінок до служби в ЗСУ, співпрацю з НАТО та визнання України як практичного прикладу для вироблення політики НАТО з гендерної рівності. Україна також ратифікувала Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і приєдналася до інших міжнародних угод, які сприяють рівності статей. Такі кроки свідчать про значний прогрес у впровадженні стандартів гендерної рівності в українському військовому секторі [9].

Успіхи в забезпеченні рівних прав і можливостей у ЗСУ, а також певні виклики представлено в табл. 1 [10, с. 48].

Таблиця 1

Забезпечення гендерної рівності в ЗСУ: успіхи й виклики (на основі результатів п'яти соціологічних досліджень із циклу «Невидимий батальйон»)

Складники	Успіхи	Невирішені проблеми
Інституційний механізм	Наявність у ЗСУ гендерної політики та системи гендерних радниць і радників. Законодавча увага до забезпечення гендерної рівності у військовій сфері.	Сталість механізму і реалістичність упровадження. Подеколи бракує політичної волі для успішного впровадження.
ЗСУ як ринок праці	Подолання вертикальної гендерної сегрегації в ЗСУ, більше жінок на статусних позиціях, на рівні ухвалення рішень. Подолання горизонтальної гендерної сегрегації в ЗСУ, відкриття бойових військово-облікових спеціальностей для жінок. Відхід від патерналістської політики щодо жінок, ліквідовано список 450 заборонених професій для цивільних жінок.	Бракує жінок на рівні ухвалення військових рішень і серед керівництва ЗСУ. Залишаються актуальними граничні норми підняття вантажів для жінок. Варто більшою мірою впроваджувати гендерно чутливий підхід щодо інтеграції жінок на ринок праці.
Гендерне насильство в ЗСУ	Ратифікація Стамбульської конвенції. Запроваджено навчальні програми та онлайн-курси (наприклад, онлайн-курс на Prometheus «Гендерна рівність та протидія сексуальним домаганням у військовій сфері»). Громадські організації надають інформацію постраждалим через механізм гарячих ліній.	Доступні статистичні дані щодо сексуальних домагань у ЗСУ не відображають реальної кількості випадків, оскільки постраждалі не завжди повідомляють про випадки домагання та насильства стосовно них, а також бракує політичної волі розслідувати ці випадки. Питання мало висвітлюють у медіа.
Репрезентація військовослужбовиць і ветеранок у медіа	Збільшення видимості жінок у ЗСУ та зростання відображення їхніх актуальних проблем. Тему військовослужбовиць порушують у кінематографі. Відхід від сексистської риторики з боку українських публічних осіб щодо жінок-військових. Публічні особи, зокрема й Президент України, дедалі більше визнають внесок жінок у перемогу у війні.	Бракує жінок серед військових експертів, до яких звертаються медіа. Мало висвітлено жіночий досвід повернення з війни.

Висновки. Упровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони в Україні є важливим кроком у зміцненні національної обороноздатності та забезпеченні гендерної рівності. Стратегічна спрямованість на відповідність цих стандартів дає змогу країні відповідати міжнародним зобов'язанням, покращує ефективність та професіоналізм Збройних сил України та інших секторів безпеки.

Україна активно впроваджує міжнародні зобов'язання щодо забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків, як-от Цілі сталого розвитку ООН на 2016–2030 роки та Резолюція Ради

Безпеки ООН 1325 про жінок, світ і безпеку. Україна затвердила другий Національний план дій з виконання Постанови РБ ООН 1325, яке передбачає забезпечення гендерної рівності в законодавстві про військову службу; покращення захисту жінок від гендерно зумовленого насильства; доступ до військової освіти на всіх рівнях для дівчат і жінок; гендерно чутливе навчання персоналу; соціологічні дослідження різних аспектів упровадження гендерної рівності

За останні кілька років відбулося масове залучення жінок до служби в ЗСУ, зокрема на бойових посадах, у межах переходу до професійно-контрактної армії з рівним призовом чоловіків і жінок на добровільній основі.

Поряд з вагомими досягненнями є низка викликів, серед яких боротьба з гендерним насильством і сексуальними домаганнями у ЗСУ, розслідування цих випадків і розроблення стійкого професійного механізму протидії цим явищам, а також інфраструктурна інтеграція та більша видимість потреб жінок у ЗСУ (гендерно чутливий підхід). Проблеми відсутності сталих механізмів гендерної політики та подеколи політичної волі стосовно їх реалізації, а також актуальність питання «скляної стелі» в ЗСУ як на ринку праці, так і серед військової еліти й експертного військового середовища є іншими важливими аспектами, які потребують уваги.

Література:

1. Аніщенко Ю. М., Мараєва В. В. Політика НАТО щодо інтеграції гендерної рівності історичні науки. *Молодий вчений*. 2021. 11 (99). С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-9>.
2. Factsheet on NATO Policies, Structures, Initiatives and Resources on Gender and Women, Peace and Security. *DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance*: вебсайт. URL: <https://www.dcaf.ch/factsheet-nato-policies-structures-initiatives-and-resources-gender-and-women-peace-and-security> (дата звернення: 18.05.2024).
3. NATO / EAPC Women, Peace and Security Policy and Action Plan. *NATO*: веб-сайт. URL: https://www.nato.int/nato_static_files2014/assets/pdf/pdf_2018_09/20180920_180920-WPS-Action-Plan-2018.pdf (дата звернення: 17.05.2024).
4. Роль НАТО у підтримці резолюції Радбезу ООН «Жінки. Мир. Безпека». *АрміяInform*: веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/07/rol-nato-u-pidtrymci-rezolyuciyi-radbezu-oon-zhinky-myr-bezpeka/> (дата звернення: 15.05.2024).
5. Салкуцан С. М., Кринець Л. В. Гендерна політика НАТО: історичний аспект і досвід інтеграції. *Наука і оборона*. 2019. № 3. С. 21–24. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-21-24>.
6. Рівні права: як НАТО інтегрує гендерну рівність у діяльність сектору безпеки і оборони. *Україна до НАТО*: веб-сайт. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/rivni-prava-ia-nato-intehruie-hendernu-rivnist-u-dialnist-sektoru-bezpeky-i-oborony/> (дата звернення: 15.05.2024).
7. Андрощук А. Р. Особливості реалізації принципу гендерної рівності в збройних силах України. *Проблеми сучасних трансформацій. Сер: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № т11. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-08>.
8. Червякова О., Серета О., Яригіна Є. Рівність прав чоловіків та жінок на військовій службі в Україні: виклики воєнного часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер: Право*. 2022. Вип. 72, ч. 2. С. 108–115. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.50>.
9. Martsenyuk T. Women and gender equality in the Ukrainian Armed Forces. *Dispossession: anthropological perspectives on Russia's war against Ukraine* / edited by Catherine Wanner. New York: Routledge, 2023. P. 208–224. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003382607>.
10. Марценюк Т. Забезпечення гендерної рівності у збройних силах України. *Empirio. Серія: Політичні науки політологія і міжнародні відносини*. 2024. № 1. С. 44–54. DOI: <https://orcid.org/0000-0002-4785-5618>.

УДК 32:659.1:172

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.19>

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНОГО Й СОЦІАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ В РЕКЛАМНИХ КАМПАНІЯХ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Дубовик Наталія,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій

ORCID ID: 0000-0003-0151-9480

Цепкало Тетяна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID: 0000-0003-2690-3390

Колєватов Олексій,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-9418-7897

У сучасних умовах війни, що триває в Україні, використання політичного та соціального контексту в рекламних кампаніях набуває особливої значущості. Реклама, що апелює до патріотизму, підтримки армії, допомоги переселенцям або інших соціальних ініціатив, стає важливим інструментом впливу на суспільні настрої та підвищення лояльності до брендів. Однак цей підхід має не лише потенціал для досягнення комерційних цілей, а й суттєві етичні виклики, зокрема ризик маніпуляції громадською думкою та можливий негативний вплив на моральний стан населення. Це робить дослідження ефективності та етичних аспектів використання політичного й соціального контексту в рекламі надзвичайно актуальним.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз ефективності рекламних кампаній, що використовують політичний та соціальний контекст під час війни, зокрема визначення їх впливу на громадськість, лояльність споживачів та репутацію бренду. Окрему увагу приділено етичним аспектам використання воєнної тематики в рекламі, оцінюванню можливих ризиків та розробленню рекомендацій для брендів, які прагнуть використати політичний або соціальний контекст у своїх комунікаціях.

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, який поєднує кількісні та якісні методи аналізу. Виконано контент-аналіз рекламних кампаній, що містять політичний або соціальний контекст, з подальшим аналізом їх ефективності за допомогою кількісних показників, як-от кількість переглядів, взаємодій та обсяг продажів.

Результати дослідження показали, що використання політичного та соціального контексту в рекламі значно підвищує впізнаваність бренду та залученість аудиторії. Зокрема, кампанії, які апелюють до патріотичних почуттів або соціальної відповідальності, отримують високу підтримку серед громадськості та сприяють збільшенню кількості продажів. Проте в процесі дослідження виявлено низку ризиків, основним серед яких є негативний вплив на репутацію бренду в разі сприйняття реклами як спекулятивної або маніпулятивної. Відповідно, важливо дотримуватися етичних норм, щоб не завдати шкоди ані бренду, ані суспільству.

Дослідження підтвердило, що рекламні кампанії, побудовані на політичному та соціальному контексті, можуть бути досить ефективними, якщо вони реалізовані з урахуванням етичних норм і суспільної відповідальності. Для брендів, що вибирають цей підхід, важливо чітко визначити межі допустимого використання таких тем, щоб уникнути можливих негативних наслідків як для репутації, так і для морального стану громадян. Розроблено практичні рекомендації щодо етичного використання політичного й соціального контексту в рекламних кампаніях, що передбачають необхідність прозорості, чесності та поваги до емоцій споживачів.

Ключові слова: реклама, суспільна свідомість, маніпуляція, поведінка споживачів, етичне використання.

Dubovyk Nataliia, Tsepka Tetiana, Kolievatov Oleksii. The use of political and social context in war advertising campaigns: effectiveness and ethical aspects

In the modern conditions of the ongoing war in Ukraine, the use of the political and social context in advertising campaigns becomes especially important. Advertisements that appeal to patriotism, support for the army, aid to displaced

persons, or other social initiatives are becoming an important tool for influencing public sentiment and increasing brand loyalty. However, this approach has not only the potential to achieve commercial goals, but also significant ethical challenges, including the risk of manipulation of public opinion and a possible negative impact on the morale of the population. This makes research on the effectiveness and ethical aspects of using political and social context in advertising extremely relevant.

The purpose of this study is a comprehensive analysis of the effectiveness of advertising campaigns using the political and social context during the military conflict, in particular, determining their impact on the public, consumer loyalty and brand reputation. Special attention is paid to the ethical aspects of using war themes in advertising, assessing possible risks and developing recommendations for brands that seek to use a political or social context in their communications.

The research uses an interdisciplinary approach that combines quantitative and qualitative methods of analysis. Content analysis of advertising campaigns containing a political or social context was carried out, followed by analysis of their effectiveness using quantitative indicators such as views, interactions and sales growth.

The results of the study showed that the use of political and social context in advertising significantly increases brand recognition and audience engagement. In particular, campaigns that appeal to patriotic feelings or social responsibility receive high public support and contribute to increased sales. However, the study also identified a number of risks, including a negative impact on brand reputation if advertising is perceived as speculative or manipulative. Accordingly, it is extremely important to adhere to ethical standards so as not to harm either the brand or society.

The study confirmed that advertising campaigns built on a political and social context can be extremely effective if they are implemented with ethical standards and social responsibility in mind. For brands choosing this approach, it is important to clearly define the limits of acceptable use of such topics in order to avoid possible negative consequences, both for reputation and for the moral state of citizens. Practical recommendations on the ethical use of the political and social context in advertising campaigns have been developed, which include the need for transparency, honesty and respect for consumer emotions.

Key words: advertising, social consciousness, manipulation, consumer behavior, ethical use.

Сучасні реалії воєнного стану вимагають перегляду традиційних підходів до рекламних кампаній, особливо тих, що використовують політичний та соціальний контекст. В умовах війни рекламні кампанії не лише набувають економічного значення, а й стають інструментом впливу на суспільну думку та соціальну свідомість. Вони можуть формувати уявлення про патріотизм, підтримувати моральний дух населення або, навпаки, викликати суперечки й посилювати напруженість у суспільстві.

Водночас використання політичного та соціального контексту в рекламі під час війни порушує низку етичних питань. Ідеться про вплив рекламних повідомлень на суспільство, маніпуляцію емоціями людей, які вже перебувають під впливом стресу й страху, наслідки для бізнесу та суспільства загалом.

Окрім цього, виникає питання ефективності таких рекламних кампаній. Зокрема, важливо визначити, наскільки кампанії можуть дійсно досягти своїх цілей чи, навпаки, вони ризикують бути непрайвно зрозумілими й викликати зворотний ефект.

Так, актуальність цієї проблеми полягає в необхідності дослідити ефективність та етичні аспекти використання політичного та соціального контексту в рекламних кампаніях в умовах війни. Це дасть змогу не лише краще зрозуміти вплив таких кампаній на суспільство та споживачів, а й розробити рекомендації щодо їх етичного використання.

Мета дослідження – пошук ефективності та етичних аспектів використання політичного й соціального контексту в рекламних кампаніях під час війни.

Для досягнення цієї мети сформульовано такі завдання:

- проаналізувати приклади рекламних кампаній, що використовують політичний і соціальний контекст у період воєнного стану;
- вивчити етичні аспекти використання воєнної тематики в рекламі, включно з можливим впливом на громадську думку та моральний стан населення;
- визначити потенційні ризики та переваги для брендів, які вибирають такий підхід, а також розробити рекомендації щодо етичного використання політичного й соціального контексту в рекламі.

Роль соціального контексту в рекламі неодноразово була предметом наукової уваги українських і зарубіжних дослідників. Так, А. А. Ausat [1] у своїх роботах акцентує на важливості соціальної відповідальності бізнесу, зокрема в умовах кризових ситуацій, та її впливі на сприйняття бренду. Такі вчені, як G. Appel, L. Grewal, R. Nadi, A. T. Stephen [2], підкреслюють важливість емоційного зв'язку з аудиторією через використання соціальних проблем у рекламі, зокрема під час криз та воєнних конфліктів.

К. Олініченко, Г. Чміль, О. Прядко [3] розглядають український контекст, наголошуючи на рекламних кампаніях, що використовують патріотичні наративи та національну ідентичність під час війни. Їхні дослідження демонструють, як соціальні та політичні наративи можуть впливати на ефективність маркетингових стратегій у країнах, що перебувають у стані конфлікту. В. Белозерцев, В. Катан,

Г. Оніані, М. Петрусенко у своїй роботі вказують на ключову роль реклами у формуванні споживчих уподобань та визначають її вплив на культурні та економічні аспекти сучасного життя [4].

Використання воєнної тематики в рекламі не є новим явищем і має глибоке коріння. Ще під час Першої світової війни уряди та компанії використовували образи війни для мобілізації населення, пропаганди та підтримки бойового духу. Наприклад, у Великобританії широко відомий плакат із зображенням лорда Кітченера, який закликав чоловіків вступати до армії, став іконою того часу. Реклама активно використовувала патріотичні мотиви, апелюючи до національної свідомості громадян.

Друга світова війна стала ще одним періодом активного використання воєнної тематики в рекламі. У США, наприклад, компанії використовували пропагандистські образи для підтримки зусиль уряду щодо залучення громадян до воєнних дій, збереження ресурсів, а також купівлі військових облігацій. Окрім того, реклама підкреслювала необхідність підтримувати воїнів на фронті та демонструвала роль жінок у виробництві воєнної продукції. Багато брендів, зокрема Соса-Сола, активно використовували свої рекламні кампанії для зміцнення патріотичних настроїв, що сприяло як посиленню їхнього іміджу, так і підтримці національної єдності.

Сучасні рекламні кампанії, що використовують політичний та соціальний контекст під час війни, суттєво відрізняються від історичних прикладів [3; 4]. Сьогодні акцентується на більш тонкому й обережному підході до використання таких тем. Наприклад, під час повномасштабної війни в Україні, що розпочалася у 2022 році, багато міжнародних та національних брендів використовували свою рекламну платформу для підтримки українського народу й привертання уваги до гуманітарної кризи (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз сучасних рекламних кампаній, що використовують політичний та соціальний контекст в умовах війни в Україні

Бренд / Організація	Кампанія	Основні меседжі	Методи впливу
ТОВ Rozetka	Серія відеороликів для підтримки волонтерських ініціатив	Підтримка волонтерів і постраждалих від війни, заклики до пожертвувань	Емоційні відео, звернення до національних цінностей
ТОВ «Нова Пошта»	Кампанія з підкресленням ролі компанії в підтримці армії	Логістична підтримка армії, об'єднання зусиль для перемоги	Звернення до національних цінностей, акцент на ролі компанії у воєнний час
ПрАТ «Київстар»	Кампанія із закликом до єдності та взаємодопомоги	Єдність народу, взаємодопомога, важливість підтримки зв'язку	Соціальна реклама, використання національних символів

Джерело: складено за: 5–8

Рекламні кампанії, що використовують політичний і соціальний контекст під час війни, суттєво впливають на громадську думку та споживачську поведінку. В умовах війни, коли емоційне напруження в суспільстві зростає, такі кампанії можуть відігравати важливу роль у формуванні ставлення до брендів та їхніх продуктів [9].

По-перше, такі кампанії часто апелюють до почуття патріотизму, єдності та взаємодопомоги. Це створює міцний емоційний зв'язок між брендом і споживачем. Наприклад, коли компанії демонструють свою підтримку армії або допомагають волонтерам, вони викликають позитивні емоції, посилюючи лояльність клієнтів. Як наслідок, споживачі схильні частіше вибирати продукти таких компаній, адже вони асоціюють їх із моральною та соціальною відповідальністю.

По-друге, ці кампанії також впливають на громадську думку щодо соціальних і політичних питань. Через використання впізнаваних символів, національних кольорів та історій, пов'язаних із війною, бренди допомагають формувати національну ідентичність та зміцнюють солідарність у суспільстві. Це особливо важливо в часи кризи, коли людям потрібна підтримка й впевненість у майбутньому. Наприклад, соціальні кампанії, спрямовані на захист прав дітей або допомогу постраждалим від війни, сприяють підвищенню обізнаності про ці проблеми й мобілізують громадськість до активних дій.

У таблиці 2 наведено порівняння ефективності рекламних рішень трьох українських компаній.

Аналіз цільових аудиторій трьох компаній виявив, що ТОВ Rozetka орієнтується на громадян України, переважно молодь і сім'ї, акцентуючи на підтримці патріотизму та українських виробників. ТОВ «Нова Пошта» звертає увагу на підприємців, волонтерів і громадські організації, що підкреслює її важливу роль у логістиці та доставленні гуманітарної допомоги. ПрАТ «Київстар» фокусується на масовому ринку, включно із сім'ями, переселенцями, молоддю і військовими, що дає їй змогу охопити максимально широку аудиторію та забезпечити соціальну стабільність через надійний зв'язок.

Таблиця 2

Порівняння ефективності рекламних кампаній

Параметр	ТОВ Rozetka	ТОВ «Нова Пошта»	ПрАТ «Київстар»
Цільова аудиторія	Громадяни України, переважно молодь та сім'ї	Підприємці, волонтери, громадські організації	Масовий ринок, включно з сім'ями, переселенцями, молоддю та військовими
Основне повідомлення	Підтримка українських виробників і допомога армії	Доставлення критично важливих товарів і гуманітарної допомоги	Надійний зв'язок для всіх, хто його потребує, у будь-яких умовах
Формат реклами	Відео та банери в інтернеті, соціальні мережі, email-розсилки	Телевізійна реклама, соціальні мережі, партнерські програми з благодійними організаціями	Реклама на телебаченні, радіо, в інтернеті та соціальних мережах, благодійні кампанії
Соціальні впливи	Підтримка локальних бізнесів, збір коштів на допомогу армії	Підтримка логістичних потреб волонтерів, доставлення гуманітарної допомоги	Забезпечення стабільного зв'язку для переселенців і військових, під'єднання нових соціальних ініціатив

Джерело: складено за: 5–8

Основні повідомлення кампаній відображають соціальні та політичні аспекти війни в Україні. ТОВ Rozetka акцентує на підтримці української економіки та допомозі армії, що резонує з патріотичними настроями. ТОВ «Нова Пошта» підкреслює свою роль у забезпеченні критично важливих потреб, що особливо важливо у воєнний час. ПрАТ «Київстар» позиціонує себе як надійного партнера, який забезпечує зв'язок у будь-яких умовах, що робить його критичним інфраструктурним елементом.

Кожна компанія вибирає свій формат реклами залежно від цільової аудиторії та основного повідомлення. ТОВ Rozetka активно використовує цифрові канали, як-от соціальні мережі та email-розсилки, що дає змогу швидко й ефективно взаємодіяти із широкою аудиторією. ТОВ «Нова Пошта» вибирає поєднання традиційної телевізійної реклами й соціальних мереж, що дає їй змогу охопити як масову аудиторію, так і специфічні групи. ПрАТ «Київстар» застосовує всі доступні канали, зокрема телебачення, радіо, інтернет та соціальні мережі, що дає змогу забезпечити максимальне покриття.

Соціальні впливи рекламних кампаній є надзвичайно важливими в умовах війни. ТОВ Rozetka підтримує локальні бізнеси й збирає кошти на допомогу армії, що сприяє економічній стабільності та патріотичному духу. ТОВ «Нова Пошта» відіграє критичну роль у забезпеченні логістичних потреб волонтерів та гуманітарної допомоги, що має безпосередній вплив на життя людей. ПрАТ «Київстар» забезпечує стабільний зв'язок для переселенців і військових, що допомагає підтримці соціальної стабільності та впровадженню нових соціальних ініціатив.

Рекламні рішення трьох компаній, що розглядаються, ефективно використовують політичний та соціальний контекст війни, кожна в межах своєї цільової аудиторії та основних бізнес-цілей. ПрАТ «Київстар» має найбільший соціальний вплив та комерційний успіх завдяки своїй широкій аудиторії та критично важливим послугам. ТОВ Rozetka і ТОВ «Нова Пошта» також успішно реалізують свої стратегії, забезпечуючи важливу підтримку українському бізнесу та громадським ініціативам у складний час.

Проте використання воєнної тематики в рекламі викликає численні етичні дилеми, пов'язані з відповідальністю брендів перед суспільством, чутливістю до трагедій, що відбуваються, та ризиками маніпулювання емоціями. Основні з них представлено на рис. 1.

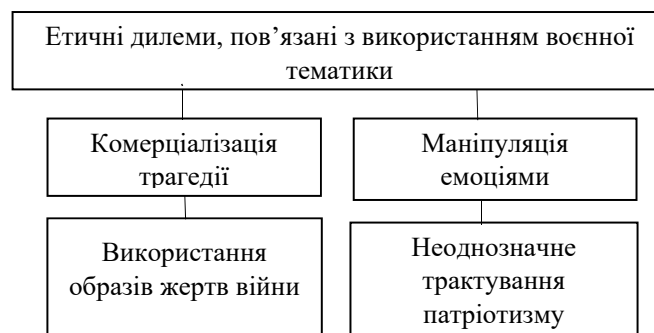

Рис. 1. Етичні дилеми, пов'язані з використанням воєнної тематики [10–13]

Одна з основних етичних проблем полягає в тому, що використання воєнної тематики може бути сприйняте як комерціалізація людських страждань. Наприклад, коли бренд використовує зображення зруйнованих міст або потерпілих від війни людей для просування своїх товарів чи послуг, це може бути інтерпретовано як цинізм і прагнення збагатитися на чужій біді.

Так, відома українська онлайн-платформа Rozetka під час війни запустила кампанію, у якій акцентувала на своїй підтримці армії та волонтерів, використовуючи слогани типу «Допомагаємо нашим героям разом». У цій кампанії бренд закликав споживачів долучитися до допомоги, купуючи товари певних категорій, частина прибутку від яких йшла на підтримку Збройних сил України. Незважаючи на благородну мету кампанії, деякі споживачі могли сприйняти її як спробу комерціалізувати патріотизм і заробити на воєнній тематиці.

Реклама, що використовує воєнну тематику, часто апелює до найсильніших емоцій – страху, патріотизму, болю втрати, гордості. Маніпуляція цими емоціями може призводити до неетичних наслідків, коли споживачів фактично примушують до певних дій (наприклад, купівлі продукту) через викликані в них почуття провини або обов'язку.

ТОВ «Нова пошта», одна з найбільших логістичних компаній в Україні, активно використовує у своїй рекламі зображення фронтних медиків, волонтерів і військових. Кампанія під гаслом «Ми доставляємо для перемоги» підкреслює її роль у забезпеченні тилу та передової.

Хоча кампанія наголошує на важливій ролі ТОВ «Нова пошта» в підтримці військових, існує ризик, що використання зображень військових і медиків може сприйматися як спроба маніпулювати емоціями споживачів.

Патріотичні мотиви часто стають ключовими в рекламі під час війни, однак є ризик, що бренди можуть перебільшити або неправильно трактувати патріотизм, перетворюючи його на інструмент тиску чи маніпуляції.

Наприклад, пивоварна компанія «Оболонь» запустила рекламну кампанію, у якій використовувала патріотичні гасла та символіку, зокрема зображення тризуба та синьо-жовтих кольорів. Компанія також повідомляє про підтримку ЗСУ й перерахування частини прибутків на потреби армії.

Проте використання національної символіки та військової тематики в рекламі алкоголю може викликати серйозні етичні питання. Патріотичні почуття, що асоціюються із символікою, можуть бути затьмарені тим фактом, що реклама просуває продукт, який може завдати шкоди здоров'ю. У такому контексті використання воєнної тематики може бути сприйняте як невинуватне змішування комерційних інтересів із національною трагедією.

Ще одна етична дилема пов'язана з використанням у рекламі образів жертв війни – військових, поранених, біженців, дітей, які постраждали від конфлікту. Незважаючи на те що такі образи можуть бути потужними засобами для привернення уваги, їх використання може розцінюватися як експлуатація чужого болю.

Зокрема, одним із найвідоміших прикладів використання образів жертв війни в рекламі є кампанія «Фонду Сергія Притули». У межах цієї кампанії використовували фото- та відеоматеріали, на яких зображені українські діти, що постраждали від війни. Мета кампанії полягала в зборі коштів для надання допомоги постраждалим дітям та їхнім сім'ям.

Кампанія викликала значний резонанс у суспільстві, оскільки вона чітко демонструвала жахливі наслідки війни для найменших і найвразливіших верств суспільства. Проте водночас виникли питання щодо етичності використання образів дітей у такому контексті. Критики зазначали, що попри добрі наміри використання зображень дітей, які переживають травматичні ситуації, може бути сприйняте як експлуатація їхнього болю для досягнення фінансових цілей.

Для уникнення вищезгаданих ризиків міжнародні організації, регуляторні органи та галузеві асоціації розробили стандарти та рекомендації, які допомагають компаніям здійснювати рекламу відповідально [10–12].

Міжнародна торгова палата (ІСС) є однією з провідних організацій, що встановлює стандарти етичної реклами. Кодекс рекламної практики ІСС визначає ключові принципи, яких повинні дотримуватися бренди при створенні рекламних кампаній. Одним з основних принципів є необхідність уникати експлуатації політичних подій або соціальних криз із метою комерційного прибутку, якщо це може викликати негативну реакцію в суспільстві або сприяти поширенню ненависті та розбрату.

Європейська асоціація комунікаційних агентств (ЕАСА) розробила рекомендації для рекламних агентств, що працюють у Європі, для забезпечення відповідності рекламних кампаній етичним стандартам. ЕАСА рекомендує уникати маніпуляції емоціями аудиторії через використання політичних тем, особливо в контексті конфліктів або війни. Агентства повинні гарантувати, що реклама не сприятиме посиленню конфліктів або не буде використовуватися як інструмент політичної пропаганди.

Американська асоціація маркетингових професіоналів (АМА) також розробила етичний кодекс, який містить рекомендації щодо використання політичних та соціальних тем у рекламі. АМА підкреслює важливість чесності, прозорості та відповідальності перед споживачами. Згідно із цими стандартами, реклама не повинна вводити в оману, розпалювати соціальні або політичні конфлікти, а також використовувати політичний контекст для отримання прибутку, що може завдати шкоди суспільству.

Міжнародний альянс зі стандартів у рекламі (IASA) об'єднує регуляторні органи з різних країн і встановлює глобальні стандарти для етичної реклами. Одним із важливих аспектів є заборона на використання політичних символів або повідомлень у рекламних кампаніях без чіткого розуміння їх впливу на аудиторію. IASA рекомендує компаніям уникати тем, що можуть бути надто чутливими або призвести до поляризації суспільства.

Багато країн мають власні національні рекламні регулятори, які встановлюють етичні стандарти для місцевих рекламних кампаній. Їхня діяльність спрямована на захист інтересів споживачів і суспільства, а також на забезпечення чесною та відповідальною реклами. Кожна країна має власні регуляторні органи, які розробляють і впроваджують етичні принципи, що враховують місцеві культурні особливості, соціальні норми та законодавство. В умовах посиленої політизації та соціальних криз ці регулятори мають вагоме значення для підтримання балансу між комерційними інтересами брендів і суспільною відповідальністю.

Так, державна служба України з питань захисту прав споживачів активно регулює рекламний ринок, забезпечуючи дотримання етичних норм. Вона видає рекомендації щодо використання тем війни та національної безпеки в рекламі, щоб уникнути маніпуляцій і неетичних практик.

Так, сучасні рекламні кампанії, що використовують політичний та соціальний контекст під час війни, демонструють, що ефективність такого підходу залежить від його відповідності моральним та етичним стандартам. Бренди, які вміло балансують між комерційними цілями й соціальною відповідальністю, не лише досягають маркетингових успіхів, а й зміцнюють свою репутацію в споживачів.

Враховуючи досвід України та інших країн, можна окреслити загальні рекомендації, які допоможуть створити ефективні й етично правильні рекламні кампанії. Зокрема, доцільно використовувати:

1) достовірну інформацію. Неправда чи маніпуляції не тільки знижують ефективність кампанії, а й можуть призвести до втрати довіри громадськості;

2) заклики до дій. Соціально-політична реклама має підкріплювати конкретні дії, наприклад, закликати до благодійної допомоги, волонтерства чи громадської активності. Важливо, щоб ці заклики були чіткими, реалістичними та орієнтованими на позитивний результат;

3) патріотичні наративи. Успішний досвід українських рекламних кампаній під час війни показав, що акцент на національну ідентичність і спільні цінності має позитивний ефект. Використання символіки, яка об'єднує суспільство (наприклад, державний прапор, герб), створює емоційний зв'язок між громадянами та сприяє підтримці морального духу.

Натомість варто уникати використання:

1) надмірно жорстоких або образів, які шокують, що може спричинити зворотний ефект і посилити відчуття тривоги та стресу;

2) особистих трагедій або людських втрат як основи для реклами. Важливо, щоб у рекламі був акцент на підтримці й надії, а не на експлуатації чужого болю.

Висновки. У процесі дослідження доведено, що використання тематики війни в рекламі може бути ефективним інструментом для підвищення продажів і підтримки соціальних ініціатив, проте цей підхід потребує глибокого розуміння етичних аспектів і можливих наслідків для суспільства.

Аналіз рекламних кампаній показав, що бренди, які інтегрують політичний та соціальний контекст у свою рекламу, здатні досягати високих показників взаємодії з аудиторією та збільшення обсягів продажів. Це демонструють такі компанії, як Rozetka, «Нова Пошта» та «Київстар».

Етичні аспекти використання воєнної тематики в рекламі виявляються надзвичайно важливими, оскільки така реклама може впливати на громадську думку й моральний стан населення. У разі неналежного використання воєнного контексту може виникнути ризик експлуатації болісних тем, що негативно вплине на репутацію бренду й зумовить виникнення суспільного резонансу. Відповідно, важливо, щоб рекламні кампанії мали чітко виражену соціальну користь і не перетворювалися на інструмент маніпуляції громадською думкою.

Потенційні ризики та переваги для брендів, що використовують політичний та соціальний контекст у рекламі, виявляються в балансі між комерційною вигодою і соціальною відповідальністю. Переваги такого підходу стосуються підвищення впізнаваності бренду, зміцнення його іміджу та підтримки

соціальних ініціатив, що особливо важливо в умовах війни. Однак ризики, пов'язані з можливим етичним порушенням або викривленням сенсу подій, можуть призвести до втрати довіри з боку споживачів.

Рекомендації щодо етичного використання політичного та соціального контексту в рекламі передбачають необхідність дотримуватися балансу між комерційними інтересами й соціальною відповідальністю. Компанії мають розробляти такі рекламні кампанії, які не тільки підвищують продажі, а й сприяють розв'язанню суспільно значущих проблем, уникаючи при цьому маніпуляцій і спекуляцій на чутливих темах. Важливо, щоб реклама була максимально чесною та прозорою, чітко передавала повідомлення про підтримку суспільних цінностей і важливих соціальних ініціатив.

Література:

1. Ausat A.A. The Role of Social Media in Shaping Public Opinion and Its Influence on Economic Decisions. *Technology and Society Perspectives (TACIT)*. 2023. №1. P. 35–44. DOI:10.61100/tacit.v1i1.37
2. Appel G., Grewal L., Hadi R., Stephen A.T. The future of social media in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2020. №48(1). P. 79–95. URL: <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00695-1> (дата звернення: 04.09.2024).
3. Олініченко К. С., Чміль Г. Л., Прядко О. М. Трансформація комунікаційної політики для забезпечення резильєнтності підприємств роздрібною торгівлі. *Бізнес-інформ*. 2024. №2. С. 338–345. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-338-345>
4. Белозерцев В., Катан В., Оніані Г., Петрусенко М. Вплив рекламних кампаній на споживацькі вподобання: теоретичний аспект. *Development Service Industry Management*. 2024. № 2. С. 31–34. DOI: [https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6\(5\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6(5))
5. ТОВ «Rozetka»: офіційний сайт. URL: <https://rozetka.com.ua/> (дата звернення: 04.09.2024).
6. ТОВ «Нова Пошта»: офіційний сайт. URL: <https://novaposhta.ua/> (дата звернення: 04.09.2024).
7. ПрАТ «Київстар»: офіційний сайт. URL: <https://kyivstar.ua/> (дата звернення: 04.09.2024).
8. Пономаренко І. В., Лубковський С. А., Бондаренко О.В. Фінансові та етичні аспекти соціально відповідального маркетингу в умовах війни в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. № 14. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-14-04-06>
9. Maon F., Swaen V., De Roeck K. Corporate branding and corporate social responsibility: Toward a multi-stakeholder interpretive perspective. *Journal of Business Research*. 2021. № 126. P. 64–77. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.057>.
10. Safeer A. A., Liu H. Role of corporate social responsibility authenticity in developing perceived brand loyalty: a consumer perceptions paradigm. *Journal of Product & Brand Management*. 2023. № 32(2). P. 330–342. DOI: <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2022-3807>.
11. Кіслов Д. В., Романенко Є. О., Чаплай І. В. Маркетингова комунікологія як механізм реалізації державної політики: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 412 с.
12. Vdovichen O., Olijnych S. Local territorial marketing in the formation of a stable image of the country: Ukrainian experience. *Intellectual Economics*. 2013. Vol. 7. № 2(16). P. 245–253. DOI:10.13165/IE-13-7-2-08.
13. Легкодух В. В. Роль інформаційної війни у російсько-українському конфлікті: аналіз впливу медіа. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Історія та археологія*. 2024. № 2(20). С. 866–876. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-866-876](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-866-876).

УДК 352.07:37

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.20>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ГІРСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ

Івасюк Іван,здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-7018-3741

Статтю присвячено дослідженню практичних аспектів реалізації політики територіальних громад гірських населених пунктів Івано-Франківської області в освітній та культурній сферах. Насамперед конкретизовано статус гірських населених пунктів відповідно до чинного законодавства. Актуальність теми зумовлена значенням гірських громад як носіїв культурної спадщини, а також викликами, що постають перед ними в умовах сучасних соціально-економічних змін і реформ децентралізації. Проаналізовано специфіку розвитку освітньо-культурної сфери в гірських територіальних громадах. Установлено, що населення гірських громад зазвичай є нечисленним і розподілене по невеликих селах, що, своєю чергою, вимагає створення регіональних центрів культурного та освітнього життя, здатних обслуговувати кілька населених пунктів одночасно. Гірські територіальні громади часто мають обмежені бюджети на фінансування культурно-освітніх проєктів. У роботі досліджено механізми, за допомогою яких територіальні громади Івано-Франківщини здійснюють управління освітніми закладами та культурними установами. Окремо розглядають питання доступності та якості освіти в гірських районах, зокрема проблему нестачі фахівців, недостатнього фінансування та ускладненої транспортної інфраструктури. Аналіз культурної політики громад висвітлює заходи, спрямовані на збереження та популяризацію місцевих традицій і культурних надбань, а також організацію культурно-мистецьких подій, що сприяють розвитку туризму. Досліджується роль громад у збереженні та відновленні культурної спадщини, особливо в умовах віддаленості населених пунктів і низького рівня урбанізації. Зроблено висновок про те, що ключовими факторами успіху політики у сфері освіти та культури є ефективна комунікація між місцевими органами влади, активізація громадських ініціатив та залучення зовнішніх ресурсів. Політика територіальних громад Івано-Франківської області в освітньо-культурній сфері потребує подальшого вдосконалення через розробку стратегій сталого розвитку, що сприятимуть покращенню якості освіти, збереженню культурної спадщини та розвитку регіону загалом.

Ключові слова: територіальні громади, гірські населені пункти, Івано-Франківська область, освітня політика, культурна політика, децентралізація, збереження культурної спадщини.

Ivasiuk Ivan. Practical Aspects of Implementing the Policy of Territorial Communities in Mountain Settlements of Ivano-Frankivsk Region in the Educational and Cultural Sphere

The article is devoted to the study of practical aspects of the implementation of policies by territorial communities in the mountainous settlements of the Ivano-Frankivsk region in the fields of education and culture. Firstly, the status of mountainous settlements is clarified in accordance with current legislation. The relevance of the topic is determined by the significance of mountainous communities as carriers of cultural heritage, as well as the challenges they face in the context of modern socio-economic changes and decentralization reforms. The specifics of the development of the educational and cultural spheres in mountainous territorial communities are analyzed. It has been established that the population of mountainous communities is usually small and dispersed across small villages, which, in turn, necessitates the creation of regional centers of cultural and educational life capable of serving several settlements simultaneously. Mountainous territorial communities often have limited budgets, which constrains the funding of cultural and educational projects. The paper examines the mechanisms through which territorial communities of the Ivano-Frankivsk region manage educational institutions and cultural establishments. Issues of accessibility and the quality of education in mountainous areas are separately considered, particularly the problems of a shortage of specialists, insufficient funding, and complicated transport infrastructure. The analysis of community cultural policies highlights measures aimed at preserving and promoting local traditions and cultural assets, as well as organizing cultural and artistic events that contribute to the development of tourism. The role of communities in the preservation and restoration of cultural heritage is explored, especially under conditions of remoteness and low levels of urbanization. The conclusion is drawn that the key success factors in education and cultural policies are effective communication between local authorities, the activation of community initiatives, and the attraction of external resources. The policies of the territorial communities of the Ivano-Frankivsk region in the fields of education and culture require further improvement through the development

of sustainable development strategies that will enhance the quality of education, preserve cultural heritage, and contribute to the overall development of the region.

Key words: *territorial communities, mountainous settlements, Ivano-Frankivsk region, educational policy, cultural policy, decentralization, preservation of cultural heritage.*

Вступ. Карпати є важливою частиною України з погляду природних ресурсів, туристичного потенціалу та культурної спадщини, саме тому розвиток цього регіону має особливе значення для всієї держави загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які особливу увагу приділяють формуванню та функціонуванню територіальних громад, реформі децентралізації, варто виокремити В. Мельничука, В. Гладія, М. Кащшин, О. Глазова, Я. Мельника.

Мета статті – проаналізувати практичні аспекти реалізації політики територіальних громад гірських населених пунктів Івано-Франківської області в освітньо-культурній сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (стаття 1), до гірських населених пунктів належать міста, селища міського типу, селища та сільські населені пункти, розташовані в гірській місцевості. Такі населені пункти зазвичай характеризуються недостатнім розвитком трудових сфер, обмеженими можливостями соціально-побутового обслуговування, а також ускладненою транспортною доступністю [3]. На території Івано-Франківської області статус гірських мають 240 населених пунктів, що становить 12,7 % від загальної площі регіону. У цих населених пунктах проживає майже 30 % усього населення області.

Специфіка культурно-освітнього напрямку діяльності територіальних громад населених пунктів гірських територій Івано-Франківської області полягає насамперед у віддаленості, як правило, від великих міст, складному рельєфі, що ускладнює доступ до культурних та освітніх закладів, погіршенні транспортної інфраструктури, що, зі свого боку, створює виклики для організації та проведення масових культурно-просвітницьких заходів. Окрім того, населення гірських громад зазвичай менше в кількісному плані й розподілене по невеликих селах, що вимагає створення локальних центрів культурного та освітнього життя, які можуть обслуговувати кілька населених пунктів одночасно. Гірські територіальні громади часто мають обмежений бюджет, що впливає на можливості фінансування культурно-освітніх проєктів. Тому важливим завданням є оптимальне використання наявних ресурсів та залучення додаткових джерел фінансування, як-от гранти й спонсорська допомога. Активна участь громади є ще однією характерною рисою культурно-освітнього напрямку територіальних громад. Мешканці гірських територіальних громад зазвичай мають високий ступінь залученості до місцевих культурних та освітніх заходів. Волонтерські ініціативи й громадські організації часто відіграють важливу роль у реалізації культурно-освітніх проєктів. Гірські райони Івано-Франківщини багаті на унікальні культурні традиції, фольклор та народне мистецтво. Що ж до розвитку освіти, то важливим аспектом функціонування громад є інтеграція освітніх програм у місцеву культуру, а проведення занять просто неба, екскурсій та практичних занять дає змогу краще засвоювати матеріал в умовах, наближених до реального життя. Освіта є фундаментальним складником сталого розвитку регіонів, і саме якість та доступність освітніх послуг визначають перспективи не лише соціально-економічного, культурного, а й суспільно-політичного розвитку, інтеграції громади в сучасний інформаційний простір.

Наприклад, на території Верховинської територіальної громади забезпечення виконання основних завдань для надання освітніх послуг реалізується мережею закладів загальної середньої освіти Верховинської селищної ради, яка налічує 17 установ: 8 ліцеїв та 4 початкових шкіл, які охоплюють загальною середньою освітою 3 289 учнів (навчаються в 195 класах) [7]. Так, зокрема, функціонує Верховинська початкова школа із 4 класами, у яких навчається 41 учень. Освітня мережа Дзвиняцької територіальної громади налічує 4 школи (по одній у кожному селі), при Міжгірській гімназії також діють дошкільні групи. Уже декілька років кількість дітей у школах залишається стабільною, тоді як кількість учителів зменшується [9]. На території Болехівської громади функціонують такі заклади загальної середньої освіти: Болехівський ліцей № 1 «Академічний», Болехівський ліцей № 2 «Науковий», Тисівський ліцей, Поляницький ліцей, Козаківський ліцей імені Катерини Мандрик-Куйбіди, Гузіївський ліцей, Міжрічанський ліцей [6].

Регулярне безкоштовне підвезення учнів і педагогічних працівників до місця навчання й додому в сільській місцевості Болехівської громади організовано для 320 учнів (100 %) та 42 педагогічних працівників (81 %). В усіх освітніх закладах, що підпорядковуються управлінню освіти, забезпечено якісне й безпечне харчування дітей відповідно до вимог чинного законодавства. У межах співпраці Міністерства освіти і науки України, компанії Google та ЮНЕСКО отримано 47 ноутбуків Chromebook

для забезпечення потреб педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Болехівської територіальної громади в організації дистанційного навчання [6]. На території Ворохтянської територіальної громади функціонують два заклади загальної середньої освіти: Ворохтянський ліцей та Татарівська гімназія, у яких навчалось 787 учнів, а штат педагогічних працівників налічував 82 особи. Питома вага непедагогічного персоналу в громадах трохи нижча від середнього показника по області та Україні. Проте в Татарівській гімназії цей показник вищий, як порівняти з Ворохтянським лицем та областю, але на 2,7 % нижчий за середній показник по Україні. Динаміка кількості дітей, які вступають до першого класу, є негативною, проте це дає змогу формувати по одному класу у Ворохтянському лиціє і Татарівській гімназії до 2026–2027 навчального року. Водночас 2027–2028 навчальний рік може бути проблемним для Татарівської гімназії, оскільки в перший клас піде лише 4 дитини [8]. Освітня мережа Матєйвецької громади налічує 7 загальноосвітніх навчальних закладів, серед яких чотири навчально-виховні комплекси, одна школа I–II ступеня та дві школи I ступеня. У комунальних освітніх закладах навчається близько 690 учнів та 130 дошкільнят [10]. У Спаській об'єднаній територіальній громаді освітні послуги надають Спаський ліцей, Липовицький ліцей, Лугівська гімназія, Суходільська гімназія [5]. Освітню мережу Перегінської громади становлять 12 закладів загальної середньої освіти, 3 заклади дошкільної освіти та 1 заклад професійно-технічної освіти [11].

Освітня система Яблунівської селищної ради налічує: заклади дошкільної освіти, до яких входять 5 дитячих садків зі 188 дітьми. Кількість педагогічних працівників та обслуговувального персоналу становить 75 осіб. На території громади функціонує 11 закладів загальної середньої освіти, серед яких 4 лиціє та 7 гімназій, де навчається 1 689 учнів [4].

На території Делятинської територіальної громади налічуються такі заклади освіти: Делятинські лиціє № 1–3 Делятинської селищної ради, Делятинський міжшкільний навчально-виробничий комбінат, Делятинська філія № 1–2 Делятинського лиціє № 1 Делятинської селищної ради, Білославський лиціє імені Марійки Підгірянки Делятинської селищної ради, Зарічанський лиціє імені В. Яворського Делятинської селищної ради, Чернославський лиціє Делятинської селищної ради, Чернопотоківський лиціє Делятинської селищної ради [2].

Фундаментальним складником системи освіти, яка закладає основи для всебічного розвитку дитини, формування її особистості та підготовки до подальшого навчання в школі, є також дошкільна освіта. У гірських територіальних громадах Івано-Франківщини дошкільна освіта виконує ще й функцію соціальної інтеграції, забезпечуючи рівні можливості для всіх дітей незалежно від їхнього місця проживання. Мережа закладів дошкільної освіти в смт Верховина представлена двома закладами дошкільної освіти, які мають 12 груп й обслуговують 257 дітей. Станом на вересень 2023 р. у територіальній громаді функціонують 12 закладів дошкільної освіти з 22 групами для 585 дітей [7].

Після об'єднання і створення Дзвиняцької територіальної громади у Дзвинячі збудовано дошкільний заклад. Серед закладів дошкільної освіти Болехівської територіальної громади можна виокремити: «Зірочка» в м. Болехові, «Веселка» в м. Болехові, «Пролісок» у с. Тисові, «Дзвіночок» у с. Міжріччя. Загалом дошкільною освітою охоплено 447 дітей, що становить 57 % від загальної кількості дітей віком від 3 до 6 років [6]. Станом на 2020 р. у Ворохтянській територіальній громаді працювало два заклади дошкільної освіти: ясла-садок «Лісова казка» (104 дитини) в смт Ворохта та ясла-садок «Ліщинка» (47 дітей) в с. Татарів (охоплюють 151 дитину). Завантаженість дошкільних закладів становила 82 дитини на 100 місць [8].

У контексті функціонування територіальних громад гірських територій Івано-Франківської області особливої актуальності набуває також позашкільна освіта. Ураховуючи обмежений доступ до міських центрів та ресурсів, позашкільна освіта в цих громадах стає ключовим інструментом для розвитку дітей та молоді, забезпечуючи їм рівні можливості для всебічного розвитку. Верховинська дитяча школа мистецтв є комунальним закладом селищної ради та початковою ланкою спеціальної мистецької освіти. На території Дзвиняцької територіальної громади немає закладів позашкільної освіти, тому батьки змушені відправляти дітей до музичної та спортивної шкіл у Богородчанах і Солотвині. На території Болехівської громади діють 2 заклади позашкільної освіти: Дитячо-юнацька спортивна школа й Будинок дитячої та юнацької творчості, де виховують 598 дітей, що становить 25 % від загальної кількості дітей віком від 6 до 18 років. Протягом 2022–2023 навчального року в Будинку дитячої та юнацької творчості функціонувало 29 гуртків, які відвідують 398 дітей.

Із січня 2019 р. на території Болехівської громади функціонує комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» Болехівської міської ради, яка надає послуги особам з особливими освітніми потребами. Основне завдання команди фахівців інклюзивно-ресурсного центру полягає в проведенні комплексної оцінки, щоб визначити особливі освітні потреби дитини, включно з її інтелектуальним рівнем,

та забезпечити її інтеграцію в навчання в закладах дошкільної та загальної середньої освіти, а також надання корекційно-розвивальних послуг [6]. Інклюзивно-ресурсний центр для дітей з особливими освітніми потребами функціонує також у смт Перегінське. Заклади позашкільної освіти є й на території Яблунівської територіальної громади: Яблунівський міжшкільний навчально-виробничий комбінат, інклюзивно-ресурсний центр і Яблунівська дитячо-юнацька спортивна школа «Соколята» [4].

У Ворохтянській селищній раді немає закладів позашкільної освіти. Однак для всебічного розвитку учнівської молоді функціонує низка гуртків при Центрах культури, дозвілля, молоді та спорту, а також комунальна організація фізкультурно-оздоровчий комплекс «Олімп». Діти також мають змогу відвідувати обласну комплексну дитячо-юнацьку спортивну школу зимових видів спорту [8].

У системі організації освітнього процесу, як правило, проявляються спільні для всіх навчальних закладів проблеми та потреби – необхідність ремонтів і доукомплектування передбачає кілька важливих заходів: доукомплектування медичних кабінетів, організацію спеціалізованих класів для вивчення природничих предметів та іноземних мов, заміну внутрішніх дверей, установа енергоощадних лампочок, оновлення старих меблів, утеплення шкіл, установа автоматичних протипожежних систем, забезпечення кухонним обладнанням (за винятком школи в Міжгір'ї), а також заміну покрівлі (крім Космацької школи). Відповідно до Стратегії Дзвиняцької територіальної громади, у громаді варто оптимізувати видатки на систему освіти. Хоча частка видатків на утримання закладів освіти зростає – з 54,9 % у 2018 р. до 63,7 % у 2019 р., проте потрібно відремонтувати та покращити енергоефективність будівель навчальних закладів, зменшивши витрати на опалення [9].

Основними напрямками роботи в галузі культури є розвиток самобутньої народної творчості та збереження й примноження гуцульських етнічних традицій, звичаїв та обрядів. Багатофункціональними закладами, які забезпечують різноманітні культурні та освітні послуги, є будинки культури. Вони є місцем проведення святкових заходів, концертів, театральних вистав, майстеркласів та художніх виставок. Для гірських громад будинки культури стають важливими центрами соціальної інтеграції, де місцеві жителі можуть активно залучатися до культурного життя й спільно проводити дозвілля. Вони також сприяють збереженню та популяризації народних традицій, ремесел і фольклору, що є невід'ємною частиною культурної спадщини Карпатського регіону.

У населених пунктах Верховинської селищної ради функціонують організаційно-методичний центр відділу культури, 8 будинків культури. На території Дзвиняцької територіальної громади діють Дзвиняцький палац культури, будинки культури в Росільній та Космачі [9]. У Спаській територіальній громаді функціонує Народний дім у с. Спас [1]. На території Болехівської громади діє Народний дім міста Болехова.

Важливу роль у розвитку освітньо-культурної сфери в територіальних громадах гірських територій Івано-Франківської області відіграють також клуби. У Верховинській територіальній громаді налічується 11 клубів, у Спаській територіальній громаді клуби функціонують також у с. Погорілець, с. Підсухи, с. Суходіл, с. Липовиця. Вони слугують центрами культурного життя, організовуючи різноманітні культурні заходи, фестивалі та виставки, що сприяє розвитку місцевої культури та збереженню традицій. Вісім сільських клубів функціонують у Болехівській територіальній громаді. Клуби виступають як платформи для освітніх ініціатив, проводячи лекції, майстеркласи та інші навчальні заходи, що підвищує рівень освіти місцевих мешканців. Сільський клуб функціонує також у Міжгір'ї. Культурні та освітні заходи, які організовують клуби, можуть сприяти розвитку туризму й місцевого бізнесу, що позитивно впливає на економіку громади. Клуби також активно працюють над збереженням культурної спадщини, популяризуючи місцеві традиції, ремесла та мови, що є важливим для збереження культурної ідентичності. Залучення ресурсів для реалізації проєктів, підтримуваних державними або міжнародними фондами, також сприяє розвитку громади. Клуби розташовані в Бережниці, Буковці, Віпче, Волова, Перехресне, присілку Плай, Черетів, Чорна Річка, присілку Шкірівський Грунь, Рівня, присілку Синиці [7].

Бібліотеки в гірських територіальних громадах не лише виконують традиційну функцію збереження та надання доступу до книжкових фондів, а й стають важливими інформаційними та освітніми центрами. Вони надають доступ до сучасних інформаційних ресурсів, включно з електронними книгами, інтернетом та комп'ютерними технологіями. Це особливо важливо для школярів та студентів, які можуть використовувати бібліотечні ресурси для навчання й самоосвіти. У кожному населеному пункті працює публічна бібліотека, найчастіше при будинку культури (у Космачі бібліотека розташована в будівлі сільської ради). Болехівська центральна міська бібліотека об'єднує 10 бібліотек, розташованих на території громади. Бібліотеки організовують різноманітні освітні програми, літературні вечори, зустрічі з письменниками та науковцями, що сприяє розвитку читацької культури та розширенню кола читачів місцевих жителів. Публічна бібліотека Верховинської селищної ради має мережу бібліотек-філій

у селах Верхній Ясенів, Голови, Ільці, Красник, Красноілля, Криворівня, Кривопілля, Буковець. Бібліотечні пункти розташовані в селах Бережниця, Віпче, Волова, Перехресне, Черетів, Чорна Річка, Рівня, у присілках Шкірівський Грунь, Синиці. У Спаській громаді функціонують бібліотеки в селах Спас, Погорілець, Підсухи, Луги.

Важливу роль у збереженні історичної пам'яті та культурної спадщини регіону відіграють також музеї. Вони знайомлять відвідувачів з історією, етнографією, природою та культурними традиціями гірських територій Івано-Франківщини. Музеї організують постійні та тимчасові експозиції, екскурсії, наукові конференції та освітні програми, які сприяють глибшому розумінню культурної ідентичності регіону.

Для молоді музеї стають важливим джерелом знань про рідний край, допомагаючи формувати патріотичні почуття та шанобливе ставлення до історії і традицій. Музеї Івано-Франківської області висвітлюють перебування в краї видатних історичних, громадських та політичних діячів, письменників і етнографів. У Болахівській територіальній громаді функціонує музей історії міста Болехова імені Романа Скворія.

У Верховинській селищній раді функціонують Музей Гуцульського театру Гната Хоткевича в селі Красноілля, комунальний заклад «Музей історії села Верхній Ясенів», будинки культури в селах Верхній Ясенів, Голови, Замагора, Ільці, Красник, Красноілля, Криворівня, Кривопілля. У селі Криворівня, наприклад, функціонують музеї Івана Франка та Михайла Грушевського, музей Параски Плитки-Горицвіт, відомої гуцульської письменниці, художниці, фольклористки та етнографки, яка залишила для нащадків 50 рукописних книг обсягом 500 сторінок кожна. Окрім цього, туристи часто відвідують історико-етнографічний музей «Хата-гражда» гуцульської господарки Параски Харук, сучасниці Івана Франка, а також етнографічний музей старожитностей Гуцульщини та інші музеї.

Духовний туризм у Верховинській об'єднаній територіальній громаді представлений древніми церквами, які є не лише святинями, а й справжніми шедеврами дерев'яної архітектури. До таких належать: церква Різдва Богородиці в селі Криворівня, яка понад 300 років залишається відкритою; церква Пресвятої Трійці в селі Ільці (ПЦУ), що існує з III століття; церква Святих апостолів Петра й Павла в селі Красноілля (1840 р.); церква Святого Духа в селі Ясенів (1882 рік); церква Успіння Пресвятої Богородиці (ПЦУ), у селищі Верховина, одна з найбільших дерев'яних церков в Україні, збудована в 1993 р.; Церква Успіння Пресвятої Богородиці (УГКЦ) (також селище Верховина); храм Перенесення мощей Святителя Миколая (ПЦУ), с. Бережниця, храм Вознесіння Господнього (ПЦУ), с. Буковець, храм Пресвятої Трійці (ПЦУ), с. Верхній Ясенів, храм Пророка Іллі (ПЦУ), с. Голови (прис. Ділок), храм Юрія Переможця (ПЦУ) с. Голови (прис. Шкірівський Грунь), храм Чуда Архистратига Михайла (ПЦУ), с. Замагора, храм Різдва Іоана Хрестителя (ПЦУ), с. Замагора (прис. Рикалівка), храм Покрови Пресвятої Богородиці (ПЦУ), с. Красник, церква Святого Пантелеймона (УГКЦ), с. Красноілля (прис. Вигода), храм Пророка Іллі (ПЦУ), с. Кривопілля., церква Пресвятої Трійці (УГКЦ), с. Кривопілля, храм Різдва Пресвятої Богородиці (ПЦУ), с. Криворівня та низка інших [7].

У територіальних громадах гірських населених пунктів розвитку культури перешкоджає поганий технічний стан будівель, у яких розташовані заклади культури. Наприклад, у Дзвиняцькій територіальній громаді майже всі будівлі потребують ґрунтового ремонту, комплексної термомодернізації та встановлення систем опалення, яке частково є лише у Дзвинячі. Зкладам культури не вистачає обладнання (мікрофонів, аудіосистем, освітлення тощо), що обмежує їхню діяльність, особливо в зимовий період. Дзвиняцький палац культури фактично впродовж 20 років не отримував жодного фінансування. Через величезну площу опалення цієї будівлі потребує великих коштів. Це значний виклик для територіальної громади – організувати роботу закладу та оптимізувати витрати на його утримання [9].

Попри це, відділи культури провадять активну просвітницьку діяльність серед населення гірських територій Івано-Франківської області. Так, зокрема, відділ культури Болахівської територіальної громади організовує міські фестивалі, свята, конкурси, виставки образотворчого, художнього, літературного та декоративно-прикладного мистецтва. Незважаючи на обмеження культурно-мистецьких заходів через воєнний стан, у 2022 р. були проведені такі заходи: міське свято «Щедрівка і коляда у кожен дим заглядає», віче-реквієм до Дня Героїв Небесної Сотні «Небесна Сотня – то в серцях вогонь, він гаряче палав за Україну», урочисте віче з нагоди Дня Конституції України «Права громадян – турбота держави», урочистості з нагоди Дня Державного Прапора України та Дня Незалежності України «Моя Україно, калиновий гай, на крилах пісень ти до неба злітай», урочистості з нагоди 651-ї річниці міста Болехова «Рідний Болехів, наче сад на весні, крихта землі – найдорожча мені», урочистості з нагоди 80-річчя створення Української повстанської армії «Вони ішли до смерті упритул, свою Україну з лиха рятувати», віче до Дня Гідності та Свободи «Герої Майдану не будуть забуті!» [6].

Матеївецька громада має розвинену мережу закладів культури, що налічує: 5 будинків культури (у Замулинцях, Матеївці, Залуччі, Перериві та Пилипах), 10 бібліотек (у Замулинцях, Семаківцях, Матеївці, Тростянці, Залуччі, Дебеславцях, Перериві, Кропивищі, Пилипах та Ганнівці), а також 5 клубів (у Семаківцях, Тростянці, Дебеславцях, Кропивищі та Ганнівці) [10].

Висновки. Отже, освітньо-культурна діяльність у територіальних громадах гірських населених пунктів Івано-Франківської області постає значущим елементом місцевого життя, сприяючи збереженню і популяризації традицій, звичаїв та народного мистецтва регіону. Організація фестивалів, майстеркласів, культурних заходів та святкування надає можливість місцевим жителям і туристам глибше пізнати й цінувати культурну спадщину Карпат. Завдяки децентралізації громади отримали більше автономії в ухваленні рішень, що дало їм змогу ефективніше планувати та реалізовувати освітньо-культурні проекти. Територіальні громади активно співпрацюють з освітніми установами для покращення матеріально-технічної бази шкіл та створення комфортних умов для навчання. Взаємодія між культурними й освітніми напрямками сприяє створенню інтегрованих програм, що поєднують навчання з культурною освітою. Це дає змогу не лише підвищувати рівень загальної освіти, а й виховувати в учнів шанобливе ставлення до національних традицій. Децентралізація надала громадам більше можливостей для самореалізації та розвитку, що позитивно відображається на їхній культурно-освітній діяльності.

Література:

1. База даних мережі клубних закладів Спаської сільської ради ТГ. URL: <https://spaska-gromada.gov.ua/merezha-zakladiv-kulturi-13-36-53-29-01-2022/>
2. Заклади освіти. URL: <https://dlt.osv.org.ua/zakladi-osviti-16-22-56-16-12-2021/>
3. Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-вр#Text>
4. Інвестиційний паспорт. Яблунівська громада Івано-Франківська область, Україна, 2023. URL: https://rada.info/upload/users_files/04354255/7b3ae4cd58324de7eba8be52b9b0e245.pdf
5. Мережа закладів загальної середньої освіти. URL: <https://spaska-gromada.gov.ua/zakladi-osviti-20-50-12-28-12-2021/>
6. Стратегія розвитку Болахівської територіальної громади на 2023–2027 роки. URL: <https://docs.google.com/document/d/1aed2Iq2g3OYXzD1HGxU7sC1YpORlYsfl/edit>
7. Стратегія розвитку Верховинської селищної територіальної громади на 2024–2028 роки. URL: [https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fverrada.gov.ua%2Ffiles%2F_%25D1%2581%25D0%25B5%25D0%25BB%25D0%25B8%25D1%2589%25D0%25BD%25D0%25BE%25D1%2597_%25D0%25B3%25D1%2580%25D0%25BE%25D0%25BC%25D0%25B0%25D0%25B4%25D0%25B8_%25D0%25BD%25D0%25B0_2024_-_2028_%25D1%2580%25D0%25BE%25D0%25BA%25D0%25B8_\(1\).docx&wdOrigin=BROWSELINK](https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fverrada.gov.ua%2Ffiles%2F_%25D1%2581%25D0%25B5%25D0%25BB%25D0%25B8%25D1%2589%25D0%25BD%25D0%25BE%25D1%2597_%25D0%25B3%25D1%2580%25D0%25BE%25D0%25BC%25D0%25B0%25D0%25B4%25D0%25B8_%25D0%25BD%25D0%25B0_2024_-_2028_%25D1%2580%25D0%25BE%25D0%25BA%25D0%25B8_(1).docx&wdOrigin=BROWSELINK)
8. Стратегія розвитку Ворохтянської територіальної громади івано-франківської області на 2022–2027 роки. URL: <https://vorokhtianska-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/proyekt-strategiyi-rozvytku.pdf>
9. Стратегія розвитку Дзвиняцької об'єднаної територіальної громади на 2019–2027 роки. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Frada.info%2Fupload%2Fusers_files%2F04357101%2F5e3edae5dbd1135843087d636e34590d.docx&wdOrigin=BROWSELINK
10. Стратегія розвитку Матеївецької об'єднаної територіальної громади на 2018–2026 роки. URL: https://rada.info/upload/users_files/04354048/6186a27fe36b04d3dd953c553abbf982.pdf
11. Стратегія розвитку Перегінської ТГ до 2027 року. URL: <https://perehinska-gromada.gov.ua/2022/03/08/стратегія-розвитку-перегінської-гро/>

УДК 327:325

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.21>

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ У ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Кобець Тарас,

аспірант кафедри політології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0009-0001-2179-321X

У сучасному світі стрімкого розвитку технологій інформація стає одним із найпотужніших складників політичної боротьби. Технології інформаційних операцій, що передбачають використання медіа, соціальних мереж та цифрових платформ для впливу на громадську думку й політичні процеси, відіграють дедалі важливішу роль. Інформаційні операції охоплюють широкий спектр – від поширення пропаганди та дезінформації до ведення психологічної війни, і їх використовують як державні, так і недержавні суб'єкти. Метою таких операцій є формування певного політичного порядку, вплив на рішення виборців та політичні результати, що й формує актуальність дослідження.

У статті розглянуто ключові аспекти використання технологій інформаційних операцій у політичній практиці, їх вплив на демократичні процеси та механізми поширення політичних наративів через цифрові канали. Особливу увагу приділено методам виявлення та протидії таким операціям, а також оцінці ефективності наявних регулятивних заходів для захисту інформаційного простору. Автори аналізують вплив соціальних мереж, алгоритмів штучного інтелекту та великих даних на поширення інформаційних операцій, які використовують для маніпуляції електоральними процесами, підризу політичної стабільності, а також формування та підтримки політичних наративів. У статті також акцентується увага на тому, як інформаційні операції впливають на демократичні процеси, викликаючи недовіру до традиційних медіа, інститутів влади й політичних процесів, що здатне призвести до політичної радикалізації та поляризації суспільства. Аналізується роль держав і міжнародних організацій у протидії таким загрозам, зокрема способи підвищення інформаційної безпеки та розробка стратегій щодо боротьби з дезінформацією. У висновках акцентовано на необхідності посилити регулювання та розробити етичні норми для використання інформаційних технологій у політичній сфері, а також на важливості розвинути медіаграмотність як засіб захисту громадян від маніпулятивного впливу.

Ключові слова: інформація, зброя, війна, стратегія, політична кампанія, дискредитація.

Kobets Taras. Use of information operations technologies in political practice

In today's world of rapid technological development, information is becoming one of the most powerful components of political struggle. Information operations technologies, which include the use of media, social networks and digital platforms to influence public opinion and political processes, are playing an increasingly important role. Information operations cover a wide range of activities, from spreading propaganda and disinformation to conducting psychological warfare, and are used by both state and non-state actors. The purpose of such operations is to shape a certain political order; influence voters' decisions and political outcomes, which is why this study is relevant.

This article examines the key aspects of the use of information operations technologies in political practice, their impact on democratic processes and mechanisms for disseminating political narratives through digital channels. Particular attention is paid to methods of detecting and counteracting such operations, as well as assessing the effectiveness of existing regulatory measures to protect the information space. The authors analyze the impact of social media, artificial intelligence algorithms, and big data on the spread of information operations used to manipulate electoral processes, undermine political stability, and shape and support political narratives. The article also focuses on how information operations affect democratic processes, causing distrust of traditional media, government institutions and political processes, which can lead to political radicalization and polarization of society. The article analyzes the role of states and international organizations in countering such threats, including ways to improve information security and develop strategies to combat disinformation. The conclusions emphasize the need to strengthen regulation and develop ethical standards for the use of information technology in the political sphere, as well as the importance of developing media literacy as a means of protecting citizens from manipulative influence.

Key words: information, weapons, war, strategy, political campaign, discreditation.

Актуальність теми. Інформаційна індустрія в сучасному світі залишається провідною галуззю діяльності, куди щорічно інвестують дедалі більшу кількість ресурсів. Брак інформації так чи так відображається на втратах у всіх аспектах життєдіяльності. Так, поширеними стають так звані інформаційні операції, що відображають як легальну сферу діяльності, так і певні тіньові операції, розуміння яких здатне вберегти суб'єкта від потенційних проблем чи негативних наслідків.

Концепт «інформаційні операції» сформувався на початку XXI ст. і як феномен, притаманний власне періоду активної глобалізації та інформатизації, дає змогу більш точно дослідити природу та вивчити зміст поняття інформаційних воєн. Як правило, під ними розуміють цілеспрямовані дії, орієнтовані на досягнення інформаційної переваги через завдання шкоди процесами, що відбуваються на стороні ворога, при цьому захищаючи власні інтереси та інформаційні системи від вторгнення. Інформаційні операції та мікрояви відповідних протиборств ми спостерігаємо щодня, починаючи від просування товарів і послуг у вигляді реклами й завершуючи передвиборчими кампаніями та спробами рейдерських атак.

Відповідно, у контексті аналізу інформаційних воєн конкретна операція розглядається як процес застосування зброї – поширення, обробки, передавання, одержання даних. Специфіка використання інформаційних операцій розкривається залежно від сегмента, про який ідеться. Особливо яскраво це простежується на прикладі політичної практики, як на цьому наголошено в дослідженнях О. Верголяс, у яких розкрито юридичний аспект проведення інформаційних операцій [2]; монографії В. П. Горбуліна, у якій зазначено на співвідношенні інформаційних операцій та безпеки суспільства [3]. Цінними стали міркування Ю. Мороз і Ю. Твердохліб [8], які розглядають інформаційно-психологічні операції як найпотужніший та найефективніший засіб досягнення політичних цілей в умовах гібридної війни.

Мета статті – виявити основні стратегії та інструменти інформаційних операцій у політичній сфері, оцінюючи їх ефективність у досягненні політичних цілей, а також визначити наслідки їх використання для демократичних процесів та політичної стабільності.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками значно зросла кількість випадків використання інформаційно-комунікаційних технологій та глобального інформаційного середовища для поширення спеціально підготовленого контенту в неправомірних політичних та економічних цілях. Глобалізаційні процеси чітко транслують: інформація перетворилася на стратегічний ресурс, а її контроль і маніпулювання стали важливими інструментами впливу на політичні процеси.

Базовим полем для проведення політичних кампаній слугує інтернет, зокрема соціальні мережі, які дають змогу швидко поширювати інформацію, охоплюючи при цьому обширну аудиторію. Технології штучного інтелекту й великі дані допомагають створювати персоналізовані повідомлення, які враховують інтереси, уподобання та психологічні особливості кожного користувача. Зазначене дає змогу не тільки ефективніше донести потрібну інформацію, а й сприяти поширенню фейкових новин та маніпуляцій.

На сучасному етапі політичні інформаційні операції стали невід’ємною частиною виборчих кампаній і політичних дебатів. Вони можуть бути спрямовані на дискредитацію опонентів, посилення соціальної поляризації, створення ілюзії підтримки певних політичних рішень або впровадження конкретних наративів [7]. Наприклад, під час виборів технології таргетованої реклами часто використовують для того, щоб впливати на окремі групи населення, формуючи в них відповідні політичні вподобання. Політичні інформаційні операції також використовують для управління кризами, коли політики намагаються формувати або змінювати громадську думку [9]. У таких випадках медіаконтроль, швидке реагування та стратегічне використання соціальних мереж дають змогу значно змінювати наративи і впливати на громадські настрої.

В епоху інтернету багато понять стали більш мобільними, плинними, почали видозмінюватися, піддаватися дифузії та взаємодоповнюватися ідеями із суміжних галузей. Не став винятком феномен інформаційної війни. Так, два останні десятиліття нерідко трапляється, що віртуальний складник конфлікту значно перевершує реальний як за діями, так і за наслідками. Сьогодні накопичено значний обсяг даних у цій царині, що потребує ретельного наукового аналізу, класифікації й термінологічної однозначності. Сучасні інформаційні операції – це аж ніяк не класичні інформаційні кампанії, засновані на вибуховому піарі та спецефектах; це оперативні комбінації, у реалізації яких головну роль відіграють класичні методи агентурної, оперативної, оперативно-технічної та оперативно-розшукової роботи. За ними завжди стоять розвідки конкретної держави.

Основні об’єкти впливу під час інформаційних операцій:

- органи публічного управління держави та її збройних сил;
- інформаційно-керівні системи цивільної інфраструктури (телекомунікаційні, включно із засобами масової інформації, транспортні, енергетичного комплексу, фінансового та промислового секторів);
- інформаційно-керівні елементи військової інфраструктури (системи зв’язку, розвідки, бойового управління, тилового забезпечення, управління зброєю);
- лінії, канали зв’язку та передавання даних;
- інформація, що циркулює або зберігається в системах управління;

- суспільство загалом (як цивільне населення, так і особовий склад збройних сил), його державні, економічні та соціальні інститути;
- засоби масової інформації (насамперед електронні);
- керівний склад і персонал автоматизованих систем управління, який бере участь у процесі ухвалення рішень [11].

У період проведення миротворчих операцій об'єктами впливу можуть бути також воєнізовані, партизанські та політичні організації, релігійні й соціальні групи, окремі особи, які відкрито або таємно виступають проти присутності збройних сил або союзників і перешкоджають виконанню ними своєї місії. Оскільки інформаційні операції пов'язані з використанням інформації та інформаційних технологій для впливу на військові та цивільні системи з метою досягнення інформаційної переваги над супротивником, низка фахівців дають подібні визначення інформаційним операціям [5, с. 26]. Інформаційна операція – це комплекс взаємопов'язаних за метою, місцем і часом заходів та акцій, спрямованих на ініціалізацію та управління процесами маніпулювання інформацією, для досягнення й утримання інформаційної переваги шляхом впливу на інформаційні процеси в інформаційних системах противника [2; 8, с. 98]. Сучасні інформаційні операції плануються і проводяться за кодифікованою і формалізованою технологією, з прорахованими реакціями об'єктів впливу, що забезпечує високу ймовірність досягнення мети.

Інформаційна операція структурно налічує послідовність інформаційних атак, об'єднаних єдиним задумом, узгоджених за цілями, завданнями, об'єктами, формами й методами інформаційного впливу [4, с. 72]. Інформаційну атаку проводять у вигляді вкидання в інформаційне поле за політичних та економічних обставин, обраних для атаки. Вкидання – блок спеціально підготовленої інформації, що провокує об'єкт інформаційного впливу на вчинення негайних дій у відповідь (як реакцію на отриманий зовнішній стимул). Інакше кажучи, мета інформаційної операції – впровадження у свідомість і підсвідомість об'єктів програмних установок на дотримання певної моделі поведінки, вигідної організаторам операції.

Використання інформаційних операцій у політичній практиці має далекосяжні наслідки. По-перше, це підриває довіру до традиційних медіа й політичних інститутів, оскільки велика кількість фейкових новин і маніпуляцій ускладнює можливість отримати достовірну інформацію. По-друге, інформаційні операції часто призводять до зростання політичної поляризації, коли суспільство поділяється на ворожі табори через різні наративи та ідеологічні установки. Окреслене, безумовно, посилює соціальне напруження й ускладнює досягнення компромісів у політичних дискусіях.

Після кожної інформаційної атаки витримується період експозиції (тиші), протягом якого ведеться спостереження за реакцією об'єкта на вкидання. Складовим елементом інформаційної операції є психологічний вплив на об'єкт за розробленим планом. Попередньо складають портрет людини або людей, які є об'єктом операції, оцінюють мотивацію їхньої поведінки й прораховують реакції на інформаційний вплив. Далі проводиться контрольований вплив з оцінкою реакцій об'єкта й корекцією подальших дій.

Отже, поняття «інформаційна операція» і «психологічна операція» відображають різні аспекти одного процесу. Коли говорять «інформаційна операція», мається на увазі змістовний і технологічний аспект. Якщо застосовують концепт «психологічна операція», мається на увазі аспект впливу на об'єкт і спостереження за його реакціями. Інформаційні операції, по суті, є основою ведення інформаційної війни; самостійним видом оперативного забезпечення, який реалізує на полі бою концепцію інформаційної війни.

Інформаційна зброя впливає на інформацію, якою володіє ворог і його інформаційні функції. При цьому наші інформаційні функції захищаються, що дає змогу зменшити його волю або можливості вести боротьбу [6]. Тож інформаційна війна в нашому розумінні – це будь-яка дія з використання, руйнування, спотворення ворожої інформації та її функцій; захисту власної інформації проти таких дій і використання військових інформаційних функцій. Указаний термін є основою для таких тверджень-характеристик:

- інформаційна війна – комплексне спільне застосування сил і засобів інформаційної та збройної боротьби;
- інформаційна війна – комунікативна технологія щодо впливу на інформацію та інформаційні системи противника з метою досягнення інформаційної переваги в інтересах національної стратегії, за одночасного захисту власної інформації та своїх інформаційних систем;
- інформаційна війна – тільки засіб, а не кінцева мета, аналогічно до того, як здійснюється бомбардування. Інформаційну війну можна використовувати як засіб для проведення стратегічної атаки або протидії [3].

Першим термін використав «інформаційна війна» американський експерт Томас Рона у звіті «Системи зброї та інформаційна війна», підготовленому ним 1976 року для компанії Boeing. Т. Рона вказав, що інформаційна інфраструктура позиціонується ключовим компонентом американської економіки. Водночас вона стає і вразливою ціллю, як у воєнний, так і в мирний час. Саме цей документ можна вважати першою згадкою терміна «інформаційна війна» [1, с. 159]. Публікація звіту Т. Рона стала початком активної кампанії в засобах масової інформації. Сама постановка проблеми вельми зацікавила американських військових, яким властиво займатися «секретними матеріалами». Військово-повітряні сили США почали активно обговорювати такий концепт уже з 1980 року.

Наприкінці 1996 р. Роберт Банкер, експерт Пентагону, на одному із симпозіумів представив доповідь, присвячену новій військовій доктрині збройних сил США XXI ст. (концепції Force XXI). В її основу покладено поділ усього театру воєнних дій на два складники: традиційний простір і кіберпростір, причому останній має навіть більш вагоме значення. Р. Банкер запропонував доктрину кіберманевру, яка має стати природним доповненням традиційних військових концепцій, що мають мету нейтралізувати або придушити збройні сили противника [10, с. 135]. Так, до числа сфер ведення бойових дій, крім землі, моря, повітря й космосу, тепер входить й інфосфера. Як підкреслюють військові експерти, основними об'єктами ураження в нових війнах будуть інформаційна інфраструктура й психіка противника (з'явився навіть відповідний термін – human network).

Основними формами ведення технічної інформаційної війни є радіоелектронна боротьба, війна з використанням засобів електронної розвідки й завдання віддалених точкових ударів з повітря, психотропна війна, боротьба з хакерами, кібернетична війна. Її притаманна одна важлива характеристика: ведення інформаційної війни ніколи не буває випадковим або відокремленим, а має на увазі узгоджену діяльність із використання інформації як зброї для ведення бойових дій чи то на реальному полі бою, чи в економічній, політичній, соціальній сферах. Який би сенс у поняття «інформаційна війна» не вкладався, воно народилося в середовищі військових і позначає насамперед жорстку, рішучу й небезпечну діяльність, яку можна порівняти з реальними бойовими діями.

Військові експерти, які сформулювали доктрину інформаційної війни, чітко уявляють собі окремі її грані: це штабна, електронна, психотропна, інформаційно-психологічна, кібернетична війна тощо. Вищенаведене дає змогу виокремити такі ключові особливості інформаційних операцій:

- порівняно низька вартість створення засобів інформаційного протидіяння та інформаційної зброї, а відповідно – низькі фінансові та матеріальні витрати на проведення інформаційних операцій;
- ліквідація статусу традиційних державних кордонів при підготовці та проведенні інформаційних операцій;
- посилення ролі управління сприйняттям ситуації через маніпулювання інформацією за її описом і контекстом;
- зміна пріоритетів у діяльності стратегічної розвідки, які зміщуються у сферу завоювання й утримання інформаційної переваги;
- ускладнення завдання виявлення початку інформаційної операції;
- складність створення коаліції проти агресора, який проводить інформаційну операцію.

За цілями та рівнем управління, на яке здійснюється вплив, інформаційні операції класифікують на інформаційні операції на державному рівні та інформаційні операції на військовому рівні.

На державному рівні цілями інформаційної операції є ослаблення позицій держав-конкурентів, підірив їхніх національно-державних підвалин, порушення системи державного управління завдяки інформаційному впливу на політичну, дипломатичну, економічну та соціальну сфери життя суспільства, проведення інформаційно-психологічних операцій, підривних та інших деморалізаційних пропагандистських акцій. Крім цього, інформаційні операції на державному рівні можуть захищати національні інтереси, запобігати міжнародним конфліктам, припинити провокаційні й терористичні акції, а також забезпечити безпеку національних інформаційних ресурсів.

На військовому рівні інформаційні операції є комплексом заходів, які проводять у масштабах країни, їхніх видів, об'єднаних командувань у зонах і є складовою частиною військових кампаній (операцій). Вони спрямовані на досягнення інформаційної переваги над противником (насамперед в управлінні військами) і захист своїх систем управління. Для цього можуть використовувати будь-які військові й технічні сили та засоби, наявні в розпорядженні, за формального дотримання правових, моральних, дипломатичних, політичних і військових норм [5, с. 24].

За рівнем військового управління, на яке здійснюється вплив, і масштабом впливу інформаційні операції на військовому рівні можуть бути класифіковані так:

– стратегічні інформаційні операції проводять за рішенням військово-політичного керівництва країни, є впливом на елементи державного устрою потенційних супротивників (політичні, військові, економічні та інформаційні) за одночасного захисту своїх державних структур і покликані забезпечити досягнення національних стратегічних цілей;

– оперативні інформаційні операції проводять для забезпечення успішного перебігу військової операції чи кампанії загалом або розв'язання її головних завдань, є впливом на лінії зв'язку, системи тилового забезпечення та бойового управління супротивника за одночасного захисту аналогічних власних систем як своїх збройних сил, так і союзників;

– тактичні інформаційні операції проводять з метою забезпечення розв'язання тактичних військових завдань і зосереджені на впливі на інформацію та інформаційні системи, як-от системи зв'язку, бойового управління, розвідки та інші, які безпосередньо забезпечують ведення бойових дій з'єднаннями й частинами супротивника за одночасного захисту своїх систем.

Водночас перед сторонами під час проведення інформаційних операцій уперше ставлять завдання вплинути на противника ще в загрозовий період (до початку активних бойових дій), щоб забезпечити вигідну для своєї сторони спрямованість процесів управління та ухвалення рішень стороною, яка протистоїть.

У політичній практиці є значна кількість успішних / безуспішних прикладів інформаційних операцій. Згадаємо про найбільш резонансні. Так, російська дезінформаційна кампанія під час виборів президента США 2016 року є одним із найбільш гучних і масштабних прикладів, що мала великий міжнародний резонанс. Росія, за даними численних розслідувань, прагнула вплинути на результат президентських виборів у США, щоб підтримати кандидата Дональда Трампа та послабити позиції його опонентки Гіллари Клінтон. Для цього вони використовували різні методи. Наприклад, основним інструментом було застосування фейкових акаунтів, контрольованих «Агентством інтернет-досліджень» (IRA) із Санкт-Петербурга. Вони поширювали поляризувальні повідомлення щодо таких тем, як імміграція, расові питання, релігія та зброя, а цільовою аудиторією були громадяни США, яких намагалися розділити за політичними та соціальними ознаками. Не хтувала країна-агресор і хакерськими атаками. Російські спецслужби здійснили кібератаки на сервери демократичної партії та отримали доступ до електронної переписки штабу Гіллари Клінтон. Злиті дані були використані для дискредитації Клінтон та підриву її репутації. Через проросійські ЗМІ та спеціально створені сайти поширювали недостовірні повідомлення, які спотворювали факти, наприклад, щодо діяльності Клінтон на посаді державного секретаря. Як наслідок, інформаційна кампанія значно посилила політичну поляризацію в США. Незважаючи на те що прямий вплив на результат виборів важко оцінити, це призвело до масових дебатів щодо дезінформації, втручання у вибори та майбутнього регулювання соціальних мереж.

Згадаємо також референдум про вихід Великої Британії зі складу ЄС у 2016 році, що став одним із найбільш помітних прикладів маніпуляцій через інформаційні операції. Кампанія за Brexit мала на меті переконати більшість британців у необхідності вийти з ЄС, маніпулюючи страхами щодо імміграції, економічних втрат та втрати суверенітету. Одним із найвідоміших прикладів фейкової інформації було твердження про те, що Велика Британія щотижня виплачує 350 млн фунт. до бюджету ЄС. Така цифра була неправдивою, але стала головним лозунгом кампанії Leave. Через компанію Cambridge Analytica та інші ресурси прихильники Brexit використовували мікротаргетинг у соціальних мережах, щоб поширювати маніпулятивну рекламу, яка зачіпала найбільш гострі теми для різних категорій виборців (наприклад, імміграція, суверенітет, страх перед біженцями). Також є припущення про російське втручання через підтримку дезінформаційної кампанії та фінансову підтримку певних політичних груп, які виступали за Brexit. У результаті референдуму 51,9 % виборців проголосували за вихід Великої Британії з ЄС. Інформаційні операції значно вплинули на рішення виборців, оскільки вони поширювали недостовірну інформацію, маніпулювали страхами та емоціями, що сприяло поляризації суспільства й загостренню конфліктів між прихильниками та противниками Brexit.

Технології цілеспрямованої підготовки та розсилки контенту постійно вдосконалюються: таргетування інформації, використання інтернет-профілів користувачів, фейк-новини та застосування образу лідерів громадської думки для тиражування цих новин. Сьогодні також велике значення надається можливістю використання технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) в цій галузі, причому як для захисту, так і для нападу. Видається, що технології ШІ можуть бути використані на кожному з етапів інформаційної операції, але найбільш істотними є можливості з аналізу великих даних, створення та аналізу текстів. Сьогодні видимі зусилля наукової спільноти зосереджені на проблемах використання ШІ для виявлення фейкових новин. Однак ці ж технології можуть бути використані й для зворотної мети – наприклад, створення генераторів правдоподібних текстів із заданим змістом. Що стосується великих

даних, тут можна відзначити значні успіхи у створенні програмних комплексів, які дають змогу проводити глибокий аналіз користувачьких даних у соціальних мережах і, з огляду на це, виявляти лідерів громадської думки та пов'язані з ними групи людей. Такі системи вже активно і з великим успіхом застосовують для превентивного запобігання протиправних інформаційних вкидань й інформаційних дій та атак екстремістської і терористичної спрямованості. В основі подібних заходів лежать постійний моніторинг інтернету і аналіз соціальних мереж.

Висновки. Інформаційний вплив у тому чи тому вигляді супроводжував людську цивілізацію на багатьох ключових етапах її розвитку – і людство адаптувалося до нових умов. Сьогодні ми вже є очевидцями того, як технології штучного інтелекту починають застосовувати для управління масовою поведінкою людей з використанням єдиних загальносвітових систем зв'язку – насамперед мережі інтернет. На державному рівні триває не тільки реалізація наступальних інформаційних операцій, а й активний пошук науково обґрунтованих рішень для проведення захисних та оборонних заходів; проблемам інформаційно-психологічного протиборства приділяється підвищена увага в науковому середовищі, насамперед у центрах, афілійованих із відповідними відомствами. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо в аналізі основних моделей організації інформаційних воєн.

Література:

1. Баглікова М. Інформаційна війна і Україна. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Вип. 14. 2010. С. 158–161
2. Верголяс О. О. Правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій : дис. ... канд. ю. н. НДІП НАПрН України. Київ, 2020. 287 с.
3. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2009. 164 с.
4. Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ : НУОУ, 2017. 104 с.
5. Крайнов В. О. Перспективні напрямки удосконалення безпеки інформаційного середовища органів управління військами. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 18.03.2016): у 2 ч. Ч. 1. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. С. 24–27
6. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навчальний посібник. Київ : ВКНУ, 2016. 286 с.
7. Міненко Є. С. Розвиток інститутів інформаційної безпеки сучасної України як чинник суспільно-політичної стабільності : дис.. за спец. політологія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2024. 257 с.
8. Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції в умовах проведення гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Вип. 38. С. 97–105
9. Городок М. Д., Карташов А. В., Романенко Є. О., Стасюк В. Ю. Перемога на виборах: технології, кампанії, принципи : практичний посібник; за заг. ред. М. Д. Городка. Київ : 2016. 264 с.
10. Ткаченко В. В. Стандарти вищої освіти у сфері кібербезпеки – важливий інструмент модернізації освітнього процесу та запорука національної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. Київ : Нац. акад. СБУ, 2017. С. 135–137
11. Шугаєв А. В. Феномен інформаційної війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. № 4 (2). С. 151–156.

УДК 355.02:32

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.22>

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ МІЛІТАРИЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Лисянський Павло,*доктор філософії з політичних наук, директор організації
ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»
ORCID ID: 0000-0003-3997-9335*

У дослідженні висвітлено вплив мілітаризації на суспільно-політичні процеси. Здійснено порівняльний аналіз політики мілітаризації в авторитарних та демократичних країнах, висвітлено основні аспекти. З'ясовано, що агресивна зовнішня політика авторитарій може також призвести до зміцнення оборонної спроможності демократичних країн, що може передбачати не лише військові сили, але й дипломатичні й економічні заходи для забезпечення національної безпеки.

Метою статті є дослідження впливу мілітаризації на сучасні політичні відносини, а також аналіз процесів мілітаризації авторитарних країн і країн демократії. Наукова новизна полягає в порівняльному аналізі політики мілітаризації в авторитарних і демократичних країнах.

Зроблено висновок, що вплив мілітаризації на сучасні політичні відносини є складним і багатограним, як з позитивними, так і з негативними наслідками залежно від конкретного контексту. У багатьох випадках зростання мілітаризації може спричинити посилення напруженості між державами, а також конкуренції за ресурси та владу. Це може призвести до ескалації конфліктів і навіть до війни, тому важливо, щоб уряди й суспільства ретельно розглядали наслідки мілітаризації та прагнули до мирного та дипломатичного розв'язання конфліктів.

Відзначено, що процес агресивної політики авторитарних країн може стати причиною посилення мілітаризації в країнах демократичного табору, і для боротьби із цим потрібно вживати заходів щодо посилення обороноздатності. Важливим кроком щодо викликів сучасній демократії є необхідність усвідомлення дисфункції міжнародних структур, що забезпечують світовий порядок, консолідацію і мілітаризацію колективних західних держав та їхніх союзників. Слід зазначити, що значно зростає ризик регресу авторитарного правління, коли права людини й загальнодемократичні цінності можуть бути втрачені за короткий проміжок часу.

Ключові слова: авторитарія, демократія, зовнішньополітичні процеси, безпека країни, міжнародні конфлікти.

Lisyansky Pavlo. The impact of militarisation on the development of modern political relations

The study highlights the impact of militarization on social and political processes. A comparative analysis of the policy of militarization in autocratic and democratic countries was carried out, the main aspects were highlighted. It is found that the aggressive foreign policy of autocracies can also lead to the strengthening of the defense capacity of democratic countries, which can include not only military forces, but also diplomatic and economic measures to ensure national security.

The purpose of the article is to study the influence of militarization on modern political relations, as well as to analyze the processes of militarization in autocratic and democratic countries. The scientific novelty consists in the comparative analysis of the policy of militarization in autocratic and democratic countries

It is concluded that, In general, the influence of militarization on modern political relations is complex and multifaceted, with both positive and negative consequences depending on the specific context. In many cases, increased militarization can lead to increased tensions between states, as well as increased competition for resources and power. This can lead to escalation of conflicts and even war. It is important that governments and societies carefully consider the consequences of militarization and seek peaceful and diplomatic solutions to conflicts.

It was noted that the process of aggressive policy of authoritarian countries can lead to increased militarization in the countries of the democratic camp, and to combat this, it is necessary to take measures to strengthen defense capabilities. An important step in solving the challenges of modern democracy is the need to realize the dysfunction of international structures that ensure world order, consolidation and militarization of collective Western states and their allies. It should be noted that the risk of regression of authoritarian rule increases significantly, when human rights and general democratic values can be lost in a short period of time.

Key words: autocracy, democracy, foreign policy processes, national security, international conflicts.

Метою статті є дослідження впливу мілітаризації на сучасні політичні відносини, а також аналіз процесів мілітаризації авторитарних країн і країн демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом у багатьох демократичних країнах суспільне значення армії зросло. До пандемії COVID-19 демократії по всьому світу вже почали використовувати свою армію для більш широкого спектра завдань. Це викликало занепокоєння щодо повторної появи військових як учасників політичної діяльності й мілітаризації демократії [13].

Можливості використання військової сили країн для розв'язання економічних питань змушують їх усе більше уваги приділяти питанню мілітаризації. Слово «мілітаризація» описує щораз більший мілітаристський характер суспільства, політики й уряду [7]. Це явище може мати серйозний вплив на демократичні інститути та процеси в країні, включно з розвитком авторитаризму, порушенням прав людини і відсутністю цивільного контролю. Зараз мілітаризація є об'єктивним результатом розвитку науково-технічного прогресу, що призвело до значних змін у всіх сферах економіки та супроводжується розвитком комп'ютеризованого виробництва й віртуалізацією космосу в усьому світі [3].

Військовий абсолютизм пов'язаний як із тенденцією до використання військової сили, так і з соціальною метою, тоді як мілітаризація є загально визнаним процесом, який посилюється комунікацією [10].

Концепцію мілітаризації не може бути визначено лише шляхом вимірювання військової сили чи можливостей, натомість вона потребує уваги багатьох засобів масової інформації, комунікації та повсякденних місць і дій, які мають вирішальне значення для розуміння того, як різні суб'єкти беруть участь у війні та як розвивається політика насильства [15].

Процеси мілітаризації в авторитарних країнах і демократіях можуть істотно відрізнятись (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз процесів мілітаризації авторитарних і демократичних країн

Авторитарні країни	Демократичні країни
Зміцнення влади панівним режимом шляхом застосування військової сили	Системи стримувань і противаг щодо урядової влади
Владу зосереджено в руках одного лідера	Верховенство права
Інвестиції у військову сферу	Контроль за використанням військової сили

Джерело: створено автором на основі власних спостережень

В авторитарних країнах мілітаризація часто передбачає зміцнення влади панівним режимом шляхом застосування військової сили, збільшення військових витрат і придушення інакомислення. Це може призвести до мілітаризації суспільства, коли військові відіграватимуть домінуючу роль у політиці й управлінні.

У демократичних країнах процес мілітаризації зазвичай більш збалансований через наявність системи стримувань і противаг щодо урядової влади. Військові витрати зазвичай підлягають нагляду з боку обраних представників, і очікується, що військові діятимуть у межах верховенства права. Проте в демократичних країнах може виникнути занепокоєння щодо можливого військового впливу на формування політики та ризику військового втручання у внутрішню політику.

Мілітаризація в країнах демократичного табору може посилитися через процеси агресивної політики авторитарній декількома шляхами. По-перше, загострення військових конфліктів і загроза з боку авторитарних режимів може призвести до потреби в підвищенні військових витрат і посиленні збройних сил у демократичних країнах, що передбачає зміцнення військово-промислового комплексу та збільшення військової готовності.

По-друге, авторитарні режими можуть активно просувати свої інтереси за допомогою дезінформації та кібератак, спрямованих на демократичні країни. Це може спричинити необхідність у зміцненні кіберзахисту й розвитку кібербезпеки.

До того ж агресивна зовнішня політика авторитарій може також призвести до зміцнення оборонної спроможності демократичних країн, що може передбачати не лише військові сили, але й дипломатичні й економічні заходи для забезпечення національної безпеки.

Учені, які займаються вивченням цивільно-військових відносин, визнають, що військові можуть виконувати різні функції в процесі авторитаризації. Одні солдати самі підривають демократію, беручи участь у державному перевороті, а інші активно підтримують спроби потенційних авторитаризаторів ліквідувати демократичні принципи та правила. Однак деякі війська можуть залишатися нерухомими, оскільки демократія розсіюється, тоді як інші будуть активно чинити опір авторитаризму. Докази військової участі в Латинській Америці, Азії, Африці та регіоні Близького Сходу після 2011 року демонструють, що відкрита військова допомога зменшилася, але військові все ще брали участь у процесах авторитаризації держав після 2011 року [9]. Пряме військове правління або значний військовий вплив у політичних справах може позначитися на демократичних процесах [12]. І навпаки, армія не завжди є партнером або рушієм авторитаризації, але часто просто стоїть осторонь, коли політичні лідери в цивільних сферах підривають демократичні принципи. Однак у рідкісних випадках військові допомагали протистояти або подолати спроби захопити владу. Зосередження на повсякденних, звичних

аспектах цивільно-військових відносин має також передбачати вивчення того, що військові роблять на регулярній основі і як це сприймається та відображається учасниками збройних сил [18].

Отже, процеси суперечок і переговорів як у демократичних, так і в авторитарних системах впливають на цивільно-військові відносини. Однак лише нещодавно науковці почали досліджувати, що насправді передбачає повсякденний цивільний нагляд і військова автономія [14]. Наслідки нових місій для відносин між цивільними та військовими було задокументовано в літературі досить ізольовано, відповідно до зовнішніх / внутрішніх відмінностей, описаних вище. Однак сегментування місії за місцем розгортання є надто простим і не дає змогу висвітлити істотні відмінності [11].

Одним із парадоксів демократії є визнання й активна підтримка західними країнами недемократичних (авторитарних) режимів. Поширення економічних зв'язків між різними країнами є частиною політичної природи світової спільноти, а це призвело до економічного розвитку як засобу політичного тиску. Наприклад, важко переоцінити китайський економічний фактор в умовах зростання світових конфліктів, але інший аспект полягає в тому, що взаємозалежність економік Китаю і Заходу може бути використана як форма впливу на китайський уряд. І навпаки, якщо конфлікт між Росією та Україною вийде за межі України, західним країнам доведеться вибирати між економічною вигодою та безпекою власних фундаментів [2].

У контексті збройної агресії держава завжди повинна використовувати історичні, соціальні та політичні фактори, щоб виправдати початок процесу мілітаризації, тому що цей процес безпосередньо впливає на зобов'язання держави підтримувати баланс національних інтересів і забезпечувати права, свободи та цінності громадян. Унаслідок запровадження адміністративно-правового режиму воєнного стану змінилося бачення населення України щодо мілітаризації держави. Через актуальні події, пов'язані із захистом територіальної цілісності та суверенітету України, для українського населення такий стан речей став раціональним у відповідь на збройну агресію з боку Російської Федерації. Це відповідає загальній філософії національної автентичності та самоідентифікації українського народу, оскільки в історичній перспективі Україна завжди вибирала незалежність держави. Проте для успішної стратегії мілітаризації в умовах воєнного стану вирішальним є ставлення населення до висвітлення змін у порядку державного управління. Важливо з'ясувати первинний підхід в академічному полі щодо зв'язку між національною автентичністю та самоідентифікацією українського суспільства щодо державної політики.

Як наслідок вторгнення Російської Федерації почався природний прогрес зміни постійних політичних і соціальних поглядів північного сходу і півдня України. З боку агресора використовуються сучасні соціально-політичні технології для поширення інформаційно-психологічного впливу на українське населення, ці впливи спрямовані насамперед на посилення сумнівів українського населення щодо їхньої автентичності й існування окремої групи громадян українського народу, а також на розвиток недовіри до всього державного управління. У військово-політичних операціях інформаційного характеру беруть участь військово-політичне керівництво Російської Федерації, спецслужби, підрозділи психологічної роботи ЗС Російської Федерації, цивільні та недержавні суб'єкти, залучені до інформації, релігійні організації, а також російські сили в українському суспільстві, проросійські політичні діячі, окремі нації. Тепер на інформаційну війну істотно впливає швидкість і спосіб передачі інформації, від них залежить послідовність подій, психологічний стан військовослужбовців, час, відведений на те чи інше спеціальне завдання. На відміну від голосового повідомлення чи телефонного дзвінка, SMS досягне великої кількості людей менш ніж за секунду [4]. Це негативно впливає на типову роботу державно-владного механізму та здатність ефективно регулювати суспільно-політичне життя України. В умовах реальної загрози державне управління почало брати участь у трансформації моделі держави в мілітаризовану форму. Одним з основних векторів державної політики у сфері мілітаризації є фактор, що сприяє консолідації військових і оборонних заходів на всіх рівнях державної влади та громадськості загалом. Важливо відзначити сучасний підхід до державного управління в цій сфері. Саме з метою збереження територіальної цілісності та суверенітету України, а також підтримки рівня національної самобутності та самоповаги, державне управління має міцний зв'язок із молоддю, оскільки цей прошарок населення відіграє значну роль у розвитку країни [1].

В умовах глобальної мілітаризації виникає необхідність переосмислення політологічної парадигми та розвитку її в рамках геостратегії, а не поза нею, з урахуванням захисту національної ідентичності державних націй [5].

За допомогою політики мілітаризації, яка ґрунтувалася на моделі української автентичності та самоідентифікації, було нейтралізовано комплекс соціальних, політичних і економічних загроз для національної держави, зокрема: пряму загрозу знищення Української держави Російською Федерацією,

порушення основних європейських прав держави, індивідуальних і колективних прав, привласнення українських ресурсів, знищення української автентичності, порушення інформаційної безпеки в Україні, призупинення європейського руху держави до ЄС. Саме ці небезпеки стали основними чинниками планування та прямої насильницької агресії, здійсненої Російською Федерацією проти України.

Події 2022 року призвели до встановлення умовної лінії між Російською Федерацією та Україною, а також лінії фронту між країнами. Ці події були небезпечними для сучасного світу, унаслідок чого перед державами постає виклик, пов'язаний із поширенням авторитаризму (тоталітаризму), за відсутності потужної конвенційної відповіді з боку сил демократії. Ситуація посилюється кількома додатковими факторами (ситуаціями), які потрібно розглядати ізольовано. Серед передумов конфлікту між Росією та Україною є ті, що передували суперечці між Російською Федерацією та Україною, а також ті, що виникли внаслідок її прогресування.

Висновки. Мілітаризація суспільств може мати значний вплив на розвиток сучасних політичних відносин. У багатьох випадках посилення мілітаризації може призвести до зростання напруженості між державами, а також конкуренції за ресурси та владу, що несе в собі небезпеку ескалації конфліктів і навіть війни.

Крім того, мілітаризація також може мати внутрішні наслідки, такі як мілітаризація правоохоронних органів або розмивання громадянських свобод в ім'я національної безпеки. Це може призвести до посилення державного нагляду, обмеження свободи слова та загальної ерозії демократичних норм.

Загалом на ступінь мілітаризації в авторитарних і демократичних країнах впливають такі фактори, як політичні системи, історичне походження та соціальні цінності. Обидві категорії країн стикаються з труднощами в збалансуванні потреб національної безпеки з дотриманням прав людини та демократичних принципів.

Таким чином, процес агресивної політики авторитарних країн може стати причиною посилення мілітаризації в країнах демократичного табору, і для боротьби із цим потрібно вживати заходів щодо посилення обороноздатності.

Важливим кроком щодо викликів сучасній демократії є необхідність усвідомлення дисфункції міжнародних структур, що забезпечують світовий порядок, консолідацію і мілітаризацію колективних західних держав та їхніх союзників. Слід зазначити, що значно зростає ризик регресу авторитарного правління, коли права людини й загальнодемократичні цінності можуть бути втрачені за короткий проміжок часу.

Література:

1. Акімов А. Формування держави мілітаризованого типу на основі моделі української автентичності та само ідентифікації: витоки, концепції, проблеми, реалізація. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. № 4 (39). URL: http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2023/4/4_2023.pdf#page=11 (дата звернення: 19.07.2024).
2. Безрук О. О. Російсько-українська війна як виклик сучасним демократіям в умовах кризи світового порядку. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2023. Т. 1, № 26. С. 15–26. URL: <https://doi.org/10.34142/24130060.2023.26.1.02> (дата звернення: 19.07.2024).
3. Живко М., Гонак І., Івашук О., Прінци В. Економічне суперництво країн в умовах мілітаризації національних економік. *Науково-виробничий журнал*. 2021. Випуск 89. С. 124–139. DOI: 10.37332/2309-1533.2021.7-8.17 (дата звернення: 19.07.2024).
4. Легкодух В. В. Аналіз зовнішнього впливу Російської Федерації на військовослужбовців Збройних сил України через засоби мобільного зв'язку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць*. Київ, 2022. Вип. 33–34. С. 60–70. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2022-12-33-34-60-70> (дата звернення: 19.07.2024).
5. Ліпкан В. Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. Випуск 3. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16415/1/Lipkan%20Volodymyr%20Anatoliiovych.pdf> (дата звернення: 19.07.2024).
6. Панковець М. П., Шевчук Т. В. Міжнародні економічні санкції в системі міжнародної безпеки: досвід та ефективність застосування в сучасних умовах. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2024. Т. 34, № 4. С. 34–40. URL: <https://doi.org/10.36930/40340405> (дата звернення: 19.07.2024).
7. Bonga W. G., Mahuku D. N. Effect of militarisation on development and democracy in africa. *Journal of development economics and management research studies*. 2022. Vol. 09, no. 11. P. 43–54. URL: <https://doi.org/10.53422/jdms.2022.91105> (date of access: 19.07.2024).
8. Bruneau T. C. Putting the military back into civil-military relations. *Latin american research review*. 2021. Vol. 56, no. 1. P. 251–259. URL: <https://doi.org/10.25222/larr.1456> (date of access: 19.07.2024).
9. Croissant A., Kuehn D. Autocratization and the military. *The routledge handbook of autocratization*. London, 2024. P. 332–346. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003306900-27> (date of access: 19.07.2024).

10. Forum: militarization 2.0: communication and the normalization of political violence in the digital age / S. T. Jackson et al. *International studies review*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/isr/viaa035> (date of access: 19.07.2024).
11. Harig C., Jenne N., Ruffa C. Operational experiences, military role conceptions, and their influence on civil-military relations. *European journal of international security*. 2021. Vol. 7, no. 1. P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.1017/eis.2021.29> (date of access: 19.07.2024).
12. John, A. W., & Yelwa, S. U. The impact of militarization on governance and democracy in african countries. *Journal of Political Discourse*, 2024. № 2 (1). P. 148–155. Retrieved from <https://jopd.com.ng/index.php/jopdz/article/view/97> (date of access: 19.07.2024).
13. Kuehn D., Levy Y. Material and Discursive Militarisation in Democracies. (GIGA Focus Global, 6). Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies – Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien. 2020. URL: <https://nbnresolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-71002-4> (date of access: 19.07.2024).
14. Lagassé P., Saideman S. M. When civilian control is civil: Parliamentary oversight of the military in Belgium and New Zealand. *European journal of international security*. 2018. Vol. 4, no. 1. P. 20–40. URL: <https://doi.org/10.1017/eis.2018.17> (date of access: 19.07.2024).
15. Partis-Jennings H. A pint to remember: the pub as community militarism. *Critical military studies*. 2020. P. 1–20. URL: <https://doi.org/10.1080/23337486.2020.1750261> (date of access: 19.07.2024).

УДК 321.01:35.07:35.071.2:001.895

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.23>

РЕФОРМА ДЕРЖУПРАВЛІННЯ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Ляшенко Тетяна,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник

відділу теоретичних та прикладних проблем політології

Інституту політичних та етнонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса НАН України

ORCID ID: 0000-0002-5807-1130

У статті авторка аналізує реформи державного управління, які проводяться в Данії, Польщі, Естонії, а також шляхи оптимізації державної служби в Україні. У статті підкреслюється, що проведення реформ у сфері держуправління безпосередньо впливає на підвищення інституційної спроможності держави. Зазначається, що стратегія реформи державного управління насамперед повинна мати чітко визначені пріоритети. Наприклад, в Україні в рамках реформи державного управління планується скоротити близько 20 тис. робочих місць держслужбовців, а також зменшити на третину кількість міністерств, що на перший погляд здається привабливим, проте потребує обґрунтування доцільності такого кроку. Пропозиції скорочення кількості чиновників завжди були одними з головних пунктів реформ державного управління в багатьох країнах. Наприклад, у 2018 р. група впливових естонських підприємців створила Фонд державної реформи, метою якого було підготувати план державної реформи, спрямованої на різке скорочення розміру державних органів Естонії. Також думка щодо скорочення чисельності чиновників була досить популярною у Польщі, Данії, Ізраїлі.

У сучасних конституційних демократіях зазвичай кількість міністрів урядів, що очолюють міністерства, коливається від 12 до 16 осіб. В Україні ця ситуація ускладнюється тим, що згідно зі статтею 114 Конституції, крім прем'єр-міністра та міністрів, мають бути також перший віцепрем'єр-міністр та принаймні два віцепрем'єр-міністра. Головна мета такої системи – забезпечити демократичну відповідальність і контроль. Проте в умовах українського семіпрезиденталізму така демократична відповідальність майже не діє, оскільки в українській системі управління влада концентрується в офісі Президента.

Отже, чітко визначеної кількості міністрів для всіх країн не існує. Усе залежить від розміру країни, економіки, рівня розвитку, особливостей політичного розвитку тощо. Наявність необхідної кількості міністерств може гарантувати, що кожне з них зможе зосередитися на конкретних сферах, не розпорошуючи ресурси та увагу. Це сприятиме ефективнішому впровадженню реформи державного управління.

Ключові слова: державне управління, інституційна спроможність, уряд, виконавча вертикаль, чиновники.

Liashenko Tetiana. Public administration reform as a way of increasing the institutional capacity of the state: foreign experience

The author analyzes public administration reforms in Denmark, Poland, Estonia, and the ways to optimize the civil service in Ukraine. The article emphasizes that reforms in public administration directly influence the improvement of a state's institutional capacity. It is noted that the public administration reform strategy must have clearly defined priorities. For instance, in Ukraine, the reform plans to cut about 20,000 civil service jobs and reduce the number of ministries by one-third. While this may seem appealing at first glance, it requires a solid justification for the necessity of such a step.

Proposals to reduce the number of civil servants have always been a key element of public administration reforms in many countries. For example, in 2018, a group of influential Estonian entrepreneurs established the State Reform Foundation, with the goal of preparing a plan for state reform aimed at sharply reducing the size of Estonia's government bodies. Similar thoughts about reducing the number of officials were popular in Poland, Denmark, and Israel.

In modern constitutional democracies, the number of government ministers heading ministries usually ranges from 12 to 16. In Ukraine, this situation is complicated by Article 114 of the Constitution, which stipulates that, in addition to the Prime Minister and ministers, there must also be a First Deputy Prime Minister and at least two Deputy Prime Ministers. The main purpose of such a system is to ensure democratic accountability and control. However, under Ukraine's semi-presidential system, this democratic accountability is almost ineffective, as power is concentrated in the president's office.

There is no universally fixed number of ministers for all countries; it depends on factors such as the size of the country, its economy, level of development, and specific political context. Having the appropriate number of ministries helps ensure that each can focus on specific areas without dispersing resources and attention. This contributes to more efficient implementation of public administration reform.

Key words: public administration, institutional capacity, government, executive vertical, officials.

Інституційна спроможність держави є ознакою ефективності її політичних і державних інститутів. Інакше кажучи, в інституційно спроможній державі працюють інструменти демократії. Однією із складових цієї системи є система публічного управління як новий рівень державно-владних відносин.

В Україні виконавча вертикаль є важливою складовою політичної системи, що забезпечує функціонування державного апарату на всіх рівнях – від центрального до місцевого. Однак упродовж останніх років країна проходить через суттєві зміни, спрямовані на вдосконалення системи управління. Реформа державного управління стала критично важливою для підвищення ефективності виконавчої вертикалі й посилення інституційних змін, що відображаються в політичній системі України.

Згідно з критеріями вступу до ЄС і в рамках реформи державного управління в Україні до 2025 р. планується залишити замість 238 тисяч лише 65 тисяч службовців, а також зменшити на третину кількість міністерств, зменшивши при цьому майже вдвічі витрати бюджету на заробітну плату чиновникам – від 46 млрд 500 млн грн до 26 млрд грн, що на перший погляд здається привабливим, проте навряд чи є доцільним і обґрунтованим. Ефективне державне управління передбачає здатність країни надавати адміністративні послуги й забезпечувати її економічне зростання та конкурентоспроможність на міжнародній арені, для цього повинен існувати кваліфікований і зацікавлений у результаті державний апарат. У кризових умовах, а тим паче в умовах війни кардинально скорочувати цей державний апарат може бути небезпечним. На фоні наявних проблем (наприклад, досі багато питань забезпечення армії покладається на волонтерів) скорочення кількості чиновників може стати недоречним. За мету треба ставити ефективне використання людського потенціалу, а не спробу зекономити на його звільненні.

Тобто скорочення чиновників не може бути самоціллю. На сьогодні все ще відбувається скорочення через об'єктивні причини: частина службовців стала ВПО, частина виїхала за кордон. Кількість держслужбовців в Україні скорочується щороку. Якщо у 2022 р. вакантними були близько 18 % посад, то 1 січня 2024 р. не зайнятим було кожне четверте робоче місце. За останні два роки фактична чисельність держслужбовців зменшилася на 16,4 тис. осіб. Фактична кількість працюючих державних службовців наразі становить 159 904 осіб. Упродовж 2023 року їх стало менше на 5518 осіб, зокрема в четвертому кварталі – на 1671 особу [2].

Підставою для скорочення українських чиновників називають цифровізацію: кількість користувачів застосунок «Дія» налічує 17,5 мільйона осіб. Але треба враховувати і той факт, що десятки мільйонів громадян цифровізацією не охоплені. Переважно цифрову підтримку отримали «нові» послуги (COVID-сертифікат, еПідтримка, довідка ВПО). Проте в Україні послуги, що надаються онлайн, ще не становлять 50–75 %. А щоб отримати паспорт, зареєструвати шлюб, смерть, нерухомість, землю, транспортний засіб, отримати посвідчення водія тощо, людині потрібне спілкування і співпраця з реальним співробітником.

Виникає питання, чи може Україна дозволити собі під час повномасштабної війни запровадити достатньо тривалий перехідний період, пов'язаний зі зміною штатного розкладу, структури та повноважень. «Тож різке скорочення матиме наслідками територіальне віддалення послуг, зменшення годин прийому, збільшення черг і часу на вирішення справ, корупційні ризики» [1].

Пропозиції скорочення кількості чиновників завжди були одними з головних пунктів реформ державного управління в багатьох країнах. Наприклад, у 2018 р. група впливових естонських підприємців, колишніх високопоставлених чиновників і юридичних експертів створила Фонд державної реформи, метою якого було підготувати план державної реформи, спрямованої на різке скорочення розміру державних органів Естонії.

Зокрема, Маніфест фонду передбачав:

- удвічі скоротити кількість державних чиновників;
- зменшити кількість міністерств;
- значно скоротити кількість нещодавно реформованих місцевих рад;
- скоротити чисельність парламенту на 10–20 мандатів;
- ширше використовувати інструмент публічних консультацій і голосування;
- дозволити президенту обиратися лише на один термін;
- запровадити незалежність суду від Міністерства юстиції;
- зменшити кількість законів на 25 %.

На що теперішній прем'єр-міністр Естонії Кая Каллас заявила: «Треба думати, як підвищити ефективність держави, але скороченням посадовців ми не доб'ємося того, щоб державні обов'язки залишилися такими ж, як зараз» [3].

Проте вже у 2023 р. питання скорочення штату чиновників знову постало на порядку денному в економіці Естонії. Заступник голови комітету з економічних питань Рійгікогу Лаурі Лаатс заявив,

що у світлі останнього економічного прогнозу центрального банку «неминуче зараз також необхідно скоротити державний сектор і почати різко скорочувати чиновницьку чисельність. Звичайно, для уряду прийняття такого рішення означає незручності і кінець того веселого життя, яке було раніше, але ситуація вимагає ефективних і рішучих заходів» [4]. Натомість державний секретар естонського Урядового офісу (Riigikantselei) Таймар Петеркоп вважає, що наслідки скорочення чисельності чиновників проявляються лише через деякий час: «Вони можуть бути очевидними не відразу, тому що неправильні рішення можуть зайняти кілька років, поки вони не будуть реалізовані, а потім принесуть вплив» [11].

Також думка щодо скорочення чисельності чиновників є досить популярною у Польщі. Особливими прихильниками такої ідеї є праворадикальні партії. У 2019 р. Польща виділила 4,2 % свого ВВП на фінансування державного управління. За тодішнього ВВП у 595,9 млрд доларів США витрати на утримання офісів становили приблизно 25 млрд доларів США. Як зазначає Ян Зигмунтовський, економіст Університету Козьмінського та співголова Польської економічної мережі, «утримання чиновників обходиться кожному громадянину Польщі від 1000 злотих до 1,5 тис. злотих на рік, або приблизно сто злотих на місяць. Важко уявити, як функціонував би весь державний апарат, якби ми витрачали на нього менше ніж 1000 на людину на рік. Видатки на держуправління варто навіть збільшити, тому що високооплачуваний чиновник рідше бере хабарі чи підзаробляє на надмірному переслідуванні платників податків» [10]. Як бачимо, з позиції економістів, скорочення кількості чиновників не є економічно обґрунтованим і соціально вигідним.

У сучасних конституційних демократіях зазвичай кількість міністрів урядів, що очолюють міністерства, коливається від 12 до 16 осіб. В Україні ця ситуація ускладнюється тим, що згідно зі статтею 114 Конституції, крім прем'єр-міністра та міністрів, мають бути також перший віцепрем'єр-міністр та принаймні два віцепрем'єр-міністра. Головна мета такої системи – забезпечити демократичну відповідальність і контроль. Проте в умовах українського семіпрезиденталізму така демократична відповідальність майже не діє, оскільки в українській системі управління влада концентрується в офісі Президента.

У 2019–2020 рр. відбувалися численні експерименти з об'єднанням деяких міністерств, однак вони не тривали довго. Сьогодні триває обговорення значного реформатування центральних органів влади, проте, на жаль, воно не базується на перегляді функцій цих органів. Наприклад, Державна служба статистики до 2011 р. включно була окремим органом влади, у 2012 р. ввійшла в підпорядкування Мінекономіки, а з 2020 р. стала підпорядковуватися Секретаріату КМУ, що навряд чи позбавляє її політичного впливу.

У 2023 р. під керівництво Кабміну перейшла Держпродспоживслужба, яка до цього підпорядковувалася Мінекономіки (2012–2015 рр.) та Мінагрополітики (2016–2022 рр.). У 2024 р. змінила підпорядкування Служба з питань етнополітики та свободи совісті, яка до 2011 р. була окремим органом – Комітетом з питань національностей та релігій, а згодом підпорядковувалася Міністерству культури. На сьогодні вона перейшла у пряме підпорядкування Кабміну.

З іншого боку, деякі органи влади за розглянутий період вийшли з підпорядкування секретаріату КМУ. Наприклад, Держаудитслужба напряму підпорядковувалася Кабміну у 2017–2019 рр., а згодом повернулася до Мінфіну. А Держагентство з питань електронного врядування, раніше відоме як Агентство з питань науки, технологій та інформатизації, після підпорядкування Міносвіти (2010–2014 рр.), Мінрегіону (2015–2016 рр.) та секретаріату КМУ (2017–2019 рр.) стало окремим Міністерством цифрової трансформації.

Питання скорочення міністрів, міністерств і держслужбовців виникає не лише у країнах, що стоять на шляху демократизації, але й у державах зі стійкою демократією. Наприклад, Verité Research незалежний науково-дослідний інститут і аналітичний центр у Шрі-Ланці рекомендує 15 міністерств, які забезпечують оптимальну раціональну структуру уряду. При тому, що теперішній Кабінет міністрів Шрі-Ланки нараховує 30 членів [12].

Ізраїль наразі переживає безпекову й економічну кризу. Терористична атака 7 жовтня 2023 р. та війна в Газі призвели до стрімкого зростання державних витрат у цій країні. Традиційно Ізраїль мав 18 міністрів або менше в 11 з 15 урядів, сформованих у період з 1948 по 2000 р.

Ще у 2014 році Кнесет ухвалив поправку до Основного закону: уряд обмежує кількість міністрів уряду дев'ятнадцятьма (включно з прем'єр-міністром). У пояснювальних записках до поправки, яку також називають «поправкою для кращого управління», стверджується, що надмірно великий уряд має багато недоліків, включно з функціональними труднощами та труднощами з прийняттям виконавчих рішень, надмірним скороченням кількості депутатів, доступних для законодавчої роботи й урядового нагляду, а також розтратами державних коштів і підривом довіри суспільства до виконавчої гілки влади [6].

Проте у травні 2020 р., після формування коаліційного уряду Ганца-Нетаньягу, було призначено 34 міністри – це найбільша кількість в історії Ізраїлю та набагато більша, ніж норма в інших розвинутих країнах. «Нинішній уряд, який склав присягу в грудні 2022 р., тепер налічує тридцять дев'ять міністрів, у тому числі п'ятьох було додано під час розширення уряду в жовтні 2023 року через війну в Газі» [6].

Наразі в Ізраїлі сподіваються, що під час війни уряд зробить вибір на користь 19 міністрів і максимум 15 міністерств, щоб закрити штучні та непотрібні міністерства, створені владою, єдиною метою яких було створення робочих місць для політиків та їхніх посіпак [6].

Оптимальної кількості міністрів для всіх країн не існує. Усе залежить від розміру країни, економіки, рівня розвитку, загроз тощо. «Незалежно від населення країни, їй все одно потрібно бути в змозі захищати свої кордони та людей, керувати своїми фінансами та економікою, керувати своїми відносинами з сусідами, керувати своїми законами, навчати своє населення та дбати про його здоров'я. Це ключові компетенції, якими повинна володіти кожна країна, незалежно від її розміру – від Люксембургу до Китаю та між ними» [7].

Якщо подивитись на країни, які ми порівнюємо з Україною, то ситуація має такий вигляд:

На сьогодні Данія має 22 міністра (включно з прем'єр-міністром) [5]:

- міністр оборони;
- міністр закордонних справ;
- міністр фінансів;
- міністр внутрішніх справ і охорони здоров'я;
- міністр юстиції, міністр культури;
- міністр економіки;
- міністр промисловості, бізнесу та фінансів;
- міністр співробітництва в галузі розвитку та міністр глобальної кліматичної політики;
- міністр навколишнього середовища;
- міністр соціальних справ і житлового будівництва;
- міністр зайнятості;
- міністр у справах дітей та освіти;
- міністр імміграції та інтеграції;
- міністр податків;
- міністр продовольства, сільського господарства та рибальства;
- міністр транспорту;
- міністр вищої освіти та науки;
- міністр у справах людей похилого віку;
- міністр клімату, енергетики та комунальних послуг;
- міністр цифровізації та міністр гендерної рівності;
- міністр у справах міст і сільських округів, Міністр у справах Церкви та Міністр співробітництва

Північних країн.

В Естонії – 11 міністерств [8]:

- міністерство освіти і науки;
- міністерство юстиції;
- міністерство оборони;
- міністерство клімату;
- міністерство культури;
- міністерство економіки та комунікацій;
- міністерство фінансів;
- міністерство регіонального розвитку і сільського господарства;
- міністерство внутрішніх справ;
- міністерство соціальних справ;
- міністерство закордонних справ.

Польща має 19 міністерств [9]:

- міністерство державного майна;
- мінцифри;
- міністерство освіти;
- міністерство фінансів;
- мінфін та регіональної політики;

- міністерство інфраструктури;
- міністерство клімату та навколишнього середовища;
- міністерство культури та національної спадщини;
- міністерство науки і вищої освіти;
- міністерство національної оборони;
- міністерство промисловості;
- міністерство сім'ї, праці та соціальної політики;
- міністерство сільського господарства та сільського розвитку;
- міністерство розвитку і технологій;
- міністерство спорту і туризму;
- міністерство юстиції;
- міністерство внутрішніх справ та адміністрації;
- міністерство закордонних справ;
- міністерство охорони здоров'я.

Однією з головних складових ВВП (валового внутрішнього продукту) є видатки загального державного управління на кінцеве споживання (раніше загального державного споживання), до яких належать усі поточні видатки уряду на придбання товарів і послуг (у тому числі оплату праці працівників), а також більшість видатків на національну оборону й безпеку, крім державних військових витрат, які є частиною державного капіталу.

Отже, головною метою скорочення чиновників і кількості міністерств оголошується заощадження державного бюджету на державне управління. Але головним критерієм повинна залишатись ефективність державного управління, зокрема *ефективність уряду*.

Індикатори «ефективності уряду» дають змогу оцінити:

- якість комунальних послуг,
- якість державної служби,
- ступінь його незалежності від політичного тиску,
- якість формулювання та впровадження політики,
- довіру до прихильності уряду до такої політики.

У контексті проведення реформи державного управління виникає закономірне запитання: чи існує зв'язок між витратами на державне управління й ефективністю уряду та чи призводять більші витрати до кращої ефективності?

Таблиця 1

Порівняння індексу ефективності уряду [13] (–2,5 – слабкий; 2,5 – сильний) і видатків на державне управління

		Україна	Данія	Естонія	Польща
Ефективність уряду	Бали	–0,5	2,0	1,34	0,26
	Місце в глобальному рейтингу	125	4	22	69
Державні витрати, % ВВП (2022 р.)		38,24	21,78	19,38	18,28
Державні витрати, % ВВП (середній показник)		19,54	24,23	19,29	18,36
Державні витрати в дол. США		61,37 млрд	87,15 млрд	7,38 млрд	125,80 млрд

Джерело: укладено авторкою на основі даних *Worldwide Governance Indicators*.

Як видно з таблиці 1, немає прямої кореляції між державними витратами й ефективністю уряду. Якщо дивитися на державні витрати в кількісному показнику (дол. США), то найкращі показники має Данія з найвищим рівнем витрат (87,15 млрд дол.) і Естонія з найнижчим рівнем (7,38 млрд дол.). Проте порівняння у відсотках до ВВП свідчить про майже однаковий рівень витрат. Тобто рівень ефективності уряду, хоча і передбачає достатньо високий відсоток державних витрат, насамперед залежить від інших факторів: відсутності корупційної складової, уникнення дублювання функцій, а також належної управлінської вертикалі.

Можна зробити висновок: доки діє належне врядування всередині уряду й відбувається співпраця законодавчої, виконавчої та судової гілок, стійке зростання економіки країни не залежатиме від відповіді на питання, скільки міністерств потрібно. Хоча кількість міністерств може бути важливою, це лише один аспект у більш широкому контексті управління. Отже, кількість міністерств може мати значення, оскільки вона впливає на те, наскільки добре уряд може ефективно керувати своїми обов'язками,

розподіляти ресурси, координувати дії та спілкуватися зі своїми громадянами. Правильне число залежить від унікальних обставин кожної країни.

Наявність необхідної кількості міністерств може гарантувати, що кожне з них зможе зосередитися на конкретних сферах, не розпорошуючи ресурси й увагу. Це сприятиме ефективнішому впровадженню реформи державного управління:

Координації: збалансована кількість міністерств може сприяти кращій координації між різними секторами уряду. Зайва кількість міністерств створить проблеми з керівництвом і синхронізацією їхньої роботи.

Комунікації з громадянами: розумна кількість міністерств полегшить громадянам бачення структури уряду, а також спростить процес комунікації громадськості з необхідним міністерством.

Розподілу ресурсів: кількість міністерств може впливати на те, як розподіляються ресурси. Велика кількість міністерств може призвести до зменшення бюджетів для кожного, що потенційно вплине на їх здатність вирішувати важливі проблеми.

Література:

1. Коліушко І., Тимошук В. Інструкція з оптимізації системи держуправління з огляду на майбутнє. *Дзеркало тижня*. 15 червня 2022 р. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/chomu-rizke-skorochennja-derzhaparatu-ne-reforma-a-velikij-rizik.html>.
2. Торік кількість державних службовців в Україні скоротилася більше, аніж на 5.5 тисяч осіб. *НАДС*. 25 січня 2024 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/torik-kilkist-derzhavnykh-sluzhbovtsiv-v-ukraini-skorotyasia-bilshe-anizh-na-55-tysiach-osib>.
3. Estonian opposition cautious about suggestions to cut public sector by half. *BNN-NEWS*. May 16, 2018. URL: <https://bnn-news.com/estonian-opposition-cautious-about-suggestions-to-cut-public-sector-by-half-184794>.
4. Estonian parl't economics committee deputy chief says number of officials must be cut. *BALTICTIMES*. 2023-12-19. URL: https://www.baltictimes.com/estonian_parl't_economics_committee_deputy_chief_says_number_of_officials_must_be_cut/.
5. Folketinget. The Government. *TheDanishParliament*. URL: <https://www.thedanishparliament.dk/en/members/the-government>.
6. Now is the Time to Reduce the Number of Ministers. *Kohelet*. 28 November 2023. URL: <https://en.kohelet.org.il/publication/now-is-the-time-to-reduce-the-number-of-ministers>.
7. Račić M. No Country Needs More Than 14 Ministries. November 2, 2016. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/country-needs-more-than-14-ministries-milan-ra%C4%8Di%C4%87/>.
8. Riigiportaali. Ministeriumid. *EESTI.EE*. URL: <https://www.eesti.ee/et/asutuste-kontaktid/valitsusasutused/ministeeriumid>.
9. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. Ministerstwa. URL: <https://www.gov.pl/web/gov/ministerstwa>.
10. Sieniawski B. Fejk tygodnia: Polska potrzebuje redukcji liczby urzędników. Ekonomiści mówią „NIE!”. *Euractiv.pl*. URL: <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/fejk-tygodnia-chce-ciac-administracje-publiczna-ekonomisci-mowia-nie/>.
11. State Secretary: Estonian state so thin already that little scope for cuts. 16.11.2023. *NEWS.ERR*. URL: <https://news.err.ee/1609166485/state-secretary-estonian-state-so-thin-already-that-little-scope-for-cuts>.
12. Verité Research says 15 Ministries can be optimal as opposed RW's 30. 22 May 2023. *FT.LK*. URL: <https://www.ft.lk/front-page/Verit%C3%A9-Research-says-15-Ministries-can-be-optimal-as-opposed-RW-s-30/44-748597>.
13. Worldwide Governance Indicators. *Worldbank*. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators/Series/GE.EST#>.

УДК 327.7;94(415)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.24>

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Марусинець Маріанна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,

старший науковий співробітник, старший дослідник

Науково-дослідного центру імені Тиводора Легоцькі,

Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II

ORCID ID: 0000-0001-7366-9328

У статті проаналізовано засади зовнішньої політики та міжнародних відносин Республіки Ірландія в умовах трансформації сучасної системи міжнародних відносин і формування нового світового порядку. Показано, що сьогодні Республіка Ірландія є успішною високорозвиненою державою у світі та має дипломатичні відносини зі 161 державою і чимало посольств, а також консульств за кордоном. З початку 1800-х рр. ірландці у великій кількості емігрували до багатьох частин світу, що зумовлює тісні економічні й культурні зв'язки Республіки Ірландія з країнами, де значна частина населення має ірландське походження. До них належать США, Австралія, Велика Британія, Канада та Нова Зеландія. На міжнародні відносини Республіки Ірландія істотний вплив має її членство в ЄС, хоча двосторонні відносини із США та Великою Британією також важливі для держави. Республіка Ірландія є невеликою державою у ЄС, яка традиційно проводить позаблокову зовнішню політику. Республіка Ірландія історично прагнула незалежності в зовнішній військовій політиці, вона не є членом Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та проводить давню політику військового нейтралітету.

Обґрунтовано, що Республіка Ірландія прихильна до системи ООН і її дипломатія прагне обстоювати цінності ліберальної демократії та особливу повагу до прав людини. У Республіки Ірландія є почуття солідарності з багатьма країнами, які також домоглися незалежності протягом останніх ста років. Політика нейтралітету допомогла Республіці Ірландія домогтися успіху у внеску в численні миротворчі місії ООН. Членство в ООН посідає центральне місце в зовнішній політиці Республіки Ірландія. Республіка Ірландія зробила важливий внесок у роботу Ради Безпеки (РБ) ООН. З моменту приєднання до ООН у 1955 р. Республіка Ірландія перебувала в РБ ООН чотири рази – у 1961 р., 1981–1982 рр., 2001–2002 рр. і 2021–2022 рр.

Доведено, що для Республіки Ірландія ЄС є основним інструментом, за допомогою якого просуваються зовнішньополітичні інтереси країни. Республіка Ірландія надає особливого значення багатостороннім форумам, таким як ООН, Рада Європи й Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Республіка Ірландія ефективно використовує ці організації для сприяння створенню більш безпечного, справедливого і чесного глобального середовища. Крім того, Республіка Ірландія надає великого значення двостороннім відносинам із низкою важливих і дружніх країн, серед яких Велика Британія, США та країни ЄС є найважливішими.

Аргументовано, що, спираючись на свій індивідуальний національний досвід, Республіка Ірландія використовує вплив своєї діаспори та культурну дипломатію для того, щоб посісти своє місце в мінливому світі. Основна мета ірландської дипломатії, а саме просування інтересів Республіки Ірландія на міжнародній арені, залишається практично незмінною з плином часу. Однак сучасне глобальне середовище, трансформація сучасної системи міжнародних відносин і міжнародного порядку вимагає єдиного й адаптованого підходу з боку уряду та більш гнучкого реагування з боку дипломатів Республіки Ірландія. Протягом багатьох років Республіка Ірландія демонструвала стійкість, адаптивність і креативність, і ці якості залишаються безцінними у світі, що глобалізується.

Ключові слова: Республіка Ірландія, зовнішня політика, міжнародні відносини, ООН, ЄС, США, Велика Британія, політика нейтралітету, дипломатія.

Marusynets Marianna. Peculiarities of foreign policy and international relations of the Republic of Ireland under conditions of global political transformations

The article analyses the foundations of foreign policy and international relations of the Republic of Ireland under the conditions of transformation of the contemporary system of international relations and the formation of a new world order. It is shown that today the Republic of Ireland is a successful highly developed state in the world and has diplomatic relations with 161 other states, many embassies and consulates abroad. Since the early 1800s Irish people have emigrated in large numbers to many parts of the world, hence the Republic of Ireland's close economic and cultural ties with countries where a significant proportion of the population is of Irish descent. These include the USA, Australia, Great Britain, Canada and New Zealand. The Republic of Ireland's international relations are significantly influenced by its membership of the EU, although bilateral relations with the USA and the UK are also important to the state. The Republic of Ireland is a small EU member state that has traditionally pursued a non-aligned foreign policy. Ireland has historically

sought independence in foreign military policy and it is not a member of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and has a long-standing policy of military neutrality.

It is reasoned that the Republic of Ireland is committed to the UN system and its diplomacy endeavours to uphold the values of liberal democracy and especially respect for human rights. It has a sense of solidarity with many countries that have also achieved independence over the last hundred years. A policy of neutrality has helped the Republic of Ireland to succeed in their contribution to numerous UN peacekeeping missions. Membership of the UN is at the centre of the Republic of Ireland's foreign policy. The Republic of Ireland has made an important contribution to the UN Security Council (UNSC). Since joining the UN in 1955, the Republic of Ireland has sat on the UNSC four times – in 1961, 1981–1982, 2001–2002 and 2021–2022.

It has been proven that in the Republic of Ireland the EU represents the main instrument through which the country's foreign policy interests are promoted. In addition, the Republic of Ireland attaches great importance to multilateral forums such as the UN, the Council of Europe and the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). The Republic of Ireland makes effective use of these organizations to promote a safer, fairer and more just global environment. In addition, the Republic of Ireland attaches great importance to bilateral relations with a number of important and friendly countries, of which the UK, the USA and EU countries are the most important ones.

It is argued that drawing on its individual national experience, the Republic of Ireland utilizes the influence of its Diaspora and cultural diplomacy to take its place in a changing world. The core purpose of Irish diplomacy, namely the promotion of Irish interests in the international arena, has remained largely unchanged over time. However, the contemporary global environment, the transformation of the contemporary system of international relations and the international order requires a unified and adaptable approach from the Government and a more flexible response from the diplomats of the Republic of Ireland. The Republic of Ireland has demonstrated resilience, adaptability and creativity over the years and these qualities remain invaluable in an increasingly globalised world.

Key words: Republic of Ireland, foreign policy, international relations, UN, EU, US, UK, policy of neutrality, diplomacy.

Вступ. Міністерство закордонних справ Республіки Ірландія було створено в січні 1919 р. за рішенням Дойла – нижньої палати парламенту Республіки Ірландія, незважаючи на фактичне двовладдя Великої Британії та Ірландської вільної держави, що панувало в країні, для роботи над міжнародним визнанням самопроголошеної республіки. У 1932 р. Міністерство закордонних справ було перейменоване на Міністерство зовнішніх зносин, і попередню назву було повернуто лише в 1971 р. зі вступом Республіки Ірландія в 1973 р. до Європейської економічної співдружності (ЄЕС).

Фактично протягом останніх ста років можна констатувати стрімкий розвиток ірландської держави та її зовнішньополітичних зв'язків. У 1923 р. Ірландська вільна держава вступила до Ліги Націй, а у 1924 р. при уряді США був акредитований ірландський повноважний представник. Важливим є той факт, що це було першим самостійним представництвом домініону в міжнародній практиці; зрештою завдяки Ірландії у 1930 р. було ухвалено Вестмінстерський статут, згідно з яким на домініони більше не поширювалися закони британського парламенту. У 1928–1929 рр. Ірландська вільна держава відкриває дипломатичні місії у Ватикані, Німеччині та Франції. 14 грудня 1955 р. Республіка Ірландія вступила до Організації Об'єднаних Націй (ООН). Республіка Ірландія зробила неоціненний внесок у стабільність системи міжнародних відносин, у справу миру й захист прав людини. Так, наприклад, у 1997 р., перший президент-жінка ірландської держави (1990–1997) М. Робінсон відмовилася від посади президента Республіки Ірландія на користь посади Верховного комісара ООН з прав людини, зробивши величезний внесок у сферу просування прав людини.

Приєднавшись у 1973 р. до ЄЕС, Республіка Ірландія стала автоматично членом Європейського союзу (ЄС), оскільки в 1993 р. ЄЕС трансформувалася в ЄС. У 1974 р. розпочала роботу Ірландська програма допомоги країнам, що розвиваються. У 1991 р. було засновано Ірландський інститут міжнародних і європейських відносин для проведення досліджень та аналізу міжнародних і європейських відносин. У 1992 р. Ірландська рада у справах біженців розпочала свою діяльність як гуманітарний захисник прав біженців та осіб, які шукають притулку, в Ірландії.

Сьогодні Республіка Ірландія має дипломатичні відносини зі 161 державою світу і чимало посольств, а також консульств за кордоном. З початку 1800–х рр. ірландці у великій кількості емігрували до багатьох частин світу, що зумовлює тісні економічні та культурні зв'язки Республіки Ірландія з країнами, де значна частина населення має ірландське походження. До них належать США, Австралія, Велика Британія, Канада та Нова Зеландія. На міжнародні відносини Республіки Ірландія істотний вплив чинить її членство у ЄС, хоча двосторонні відносини із США та Великою Британією також важливі для держави.

Членство у ЄС є основним для національних інтересів Республіки Ірландія як у зовнішній політиці, так і у внутрішній. Членство у ЄС та Єврозоні сприяє просуванню політичних та економічних інтересів Республіки Ірландія і впливає на її відносини з третіми країнами, зокрема, під час формування торговельної політики із США, Канадою та іншими партнерами. Зі свого боку, відносини Республіки

Ірландія із цими країнами також зміцнюють позиції ірландської держави у ЄС. Найбільшою дипломатичною місією Республіки Ірландія за кордоном є Постійне представництво Республіки Ірландія при ЄС у Брюсселі. Воно об'єднує чиновників багатьох державних департаментів із метою представлення та просування інтересів ірландської держави.

Республіка Ірландія залишається однією з груп невеликих країн у ЄС, яка традиційно проводить позаблокову зовнішню політику. Республіка Ірландія історично прагнула незалежності в зовнішній військовій політиці, таким чином, вона не є членом Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і проводить давню політику військового нейтралітету. Політика нейтралітету допомогла Республіці Ірландія домогтися успіху і зробити істотний внесок у миротворчі місії ООН з 1958 р., зокрема в Конго, на Кіпрі, в Лівані та Боснії і Герцеговині.

Членство в ООН посідає центральне місце в зовнішній політиці Республіки Ірландія. Республіка Ірландія зробила важливий внесок у роботу Ради Безпеки (РБ) ООН. З моменту приєднання до ООН у 1955 р. Республіка Ірландія перебувала в РБ ООН чотири рази – у 1961 р., 1981–1982 рр., 2001–2002 рр. і 2021–2022 рр. Повноваження Республіки Ірландії в РБ ООН ґрунтуються на трьох основних принципах: розбудова миру, включно зі зміцненням миротворчості ООН і миробудівництва в усьому світі; посилення запобігання конфліктам шляхом усунення чинників, що призводять до конфліктів; забезпечення підзвітності, робота з припинення безкарності тих, хто несе відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права і прав людини.

Мета статті. Основна мета дослідження полягає у визначенні основних засад, аналізі й узагальненні сучасної зовнішньої політики та міжнародних відносин Республіки Ірландія.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика сучасної зовнішньої політики та міжнародних відносин Республіки Ірландія привертає увагу чималої кількості вчених, аналітиків і політичних діячів. В українській політологічній думці відносини Республіки Ірландія з Великою Британією є недостатньо розробленими, тому авторка спиралася передусім на науковий доробок ірландських, британських, європейських і американських дослідників. Серед основних досліджень із цього напрямку виокремлюється науковий доробок таких вчених, як МакДонах К., Макконнон Е., Різ Н., О'Бреннан Дж., Тонра Б., Дойл Дж., Конноллі Е., Макквін К., Спір Дж., Пол У., О'Горман Е., Стюарт Ф., Макконнон Е.

Ірландський дослідник К. МакДонах у дослідженні «Зовнішні зв'язки Ірландії у 2022 р.» аналізує міжнародні відносини Ірландії у 2022 р. К. МакДонах вважає, що після того, як Республіка Ірландія подолала заключний період обмежень, накладених у зв'язку з пандемією COVID-19, вона зіткнулася з нестабільним світом. 2022 р. також став другим та останнім роком членства Республіки Ірландія у РБ ООН, і Республіка Ірландія стала головувати в Раді Європи. Відносини з Великою Британією були напруженими через напруженість навколо Протоколу Північної Ірландії [1], чому сприяла політична нестабільність у Вестмінстері. У дослідженні проведено ґрунтовний аналіз того, як Республіка Ірландія керувала своїми зовнішніми відносинами у 2020–2022 рр. [2].

Ірландський дослідник Е. Макконнон у дослідженні «Взаємозв'язок безпеки та розвитку у зовнішній політиці Ірландії: виклики та можливості» розглядає те, як на Республіку Ірландія вплинули міжнародні тенденції розширення співробітництва між політикою у сфері безпеки та розвитку. Вона ґрунтується на аналізі ключових документів Республіки Ірландія щодо політики в галузі розвитку й оборони за десятирічний період. Автором стверджується, що хоча Республіка Ірландія бере приклад з інших впливових держав з деяких питань, таких як зосередження уваги на нестабільних державах, її участь у світовій політиці безпеки та розвитку мінімальна. Проте сили оборони Республіки Ірландія мають міцну традицію військово-цивільного співробітництва завдяки участі в численних миротворчих місіях ООН. Будучи нейтральною країною без експансивних військових амбіцій, Республіка Ірландія має всі можливості для вироблення узгодженої політичної позиції з координації політики безпеки та розвитку, приділяючи пріоритетну увагу безпеці людей у нестабільних і схильних до конфліктів державах [3].

Відомі ірландські вчені Н. Ріс і Дж. О'Бреннан у роботі «Подвійна криза у зовнішній політиці Ірландії: економічний крах та Брекзит у нестабільному європейському ландшафті» розглядають наслідки фінансової кризи 2008–2010 рр. та рішення Великої Британії щодо Брекзиту 2016 р. як «подвійної кризи», яка суттєво вплинула на зовнішню політику Республіки Ірландія за останнє десятиліття. У дослідженні, зокрема, стверджується, що, хоча зовнішня політика Республіки Ірландія залишалася послідовною протягом тривалого часу, «подвійна криза» чинила значний тиск на потенціал держави й інституційні ресурси. Фінансова криза в Республіці Ірландія спричинила потенційно катастрофічні наслідки для Єврозони, і тому уряди, які змінювали один одного, приділяли особливу увагу відновленню зіпсованої репутації Республіки Ірландія в ЄС.

Водночас зовнішню політику Республіки Ірландія було «перезавантажено», щоб енергійніше просувати ірландські економічні інтереси по всьому світу. Брекзїт представляв екзистенційну загрозу для острова Ірландія і, зокрема, для мирного процесу, зазначеного Угодою Страсної п'ятниці 1998 р. Криза, що пов'язана з Брекзїтом, започаткувала рішучі зусилля ірландських політиків, які спрямовані на утвердження ЄС як «геополітичного центру тяжіння» Республіки Ірландія, а також на зміну становища країни у ЄС, оскільки потреба в нових союзниках і партнерах по коаліції стала очевидною після Брекзїту [4].

Професор Університетського коледжу Дубліна Б. Тонра у ґрунтовній монографії «Громадянин світу та Європейська Республіка: зовнішня політика Ірландії в перехідний період» пропонує новаторський погляд на зовнішню політику Республіки Ірландія, пов'язуючи її розвиток зі змінами в ірландській національній ідентичності. Багато дебатів у рамках сучасних міжнародних відносин зосереджені на відносних перевагах традиційного підходу до вивчення зовнішньої політики, що ґрунтується на інтересах, на відміну від нещодавно розробленого дослідником підходу, що ґрунтується на ідентичності. Унікальним є те, що в цій монографії розглядаються проблеми зовнішньої політики Республіки Ірландія, що пов'язані з ідентичністю. Замість того, щоб розглядати зовнішню політику Республіки Ірландія через призму індивідуальних, геостратегічних або політичних інтересів, Б. Тонра пов'язує зовнішню політику з глибокими змінами ідентичності [5].

Європейські вчені Е. Конноллі та Дж. Дойл у дослідженні «Місце Організації Об'єднаних Націй у сучасній зовнішній політиці Ірландії» доходять висновку, що протягом останніх десятиліть, навіть з посиленням уваги до інтеграції Республіки Ірландія до ЄС, ООН зберігала центральне місце в зовнішній політиці ірландської держави. Як політичний дискурс, так і опитування громадської думки вказують на широку підтримку організації як джерела міжнародної законності та відповідного форуму для прийняття важливих рішень щодо миру та безпеки, прав людини та сталого розвитку людства. Ця підтримка ґрунтується як на ідеї про те, що ООН забезпечує найбільш підходящий форум та гарантії для невеликої держави в міжнародній системі, так і на ототожненні етичної основи ірландської зовнішньої політики з основними принципами ООН. У дослідженні розглядається позиція ООН у сучасній зовнішній політиці Республіки Ірландія, особливу увагу приділено питанням підтримки миру, роззброєння, прав людини та розвитку [6].

Виклад основного матеріалу. Республіка Ірландія є парламентською, представницькою демократичною республікою і державою – членом ЄС. Главою держави є обраний президент, який переважно займає церемоніальне положення. Реальною політичною владою наділяється прем'єр-міністр, який є главою уряду. Виконавча влада здійснюється урядом, який складається з не більше ніж 15 членів Кабінету міністрів, включно з прем'єр-міністром і заступником прем'єр-міністра. Законодавча влада здійснюється двопалатним національним парламентом, який складається з верхньої і нижньої палат, а також президента Республіки Ірландії. Судова влада незалежна від керівника і законодавчого органу. Головою судової влади є голова Верховного суду, який здійснює контроль над Верховним судом. Республіка Ірландія функціонує відповідно до конституції, яку було ухвалено в 1937 р. за допомогою плебісциту. Конституція перебуває в межах ліберальної демократичної традиції і може тільки бути змінена за допомогою референдуму. Важливі конституційні референдуми торкнулися проблем, таких як аборти, статус Католицької церкви, розлучення і ЄС.

Основи для сучасних міжнародних відносин Республіки Ірландія закладалися з давніх часів. Ірландські католицькі місіонери заснували безліч церков і навчальних центрів у Європі в VI–VII ст., святий Брендан Мореплавець плавав до Ісландії і, як стверджують деякі дослідники, до Америки. За допомогою місіонерів, торговців, моряків, солдатів, художників, письменників, спортсменів та інженерів Ірландія має давню традицію взаємодії з рештою світу.

Сучасна зовнішня політика Республіки Ірландія ґрунтується на твердій прихильності ірландської держави ідеалу миру і дружнього співробітництва між народами, заснованого на міжнародній справедливості та моралі. Ірландська політика активного нейтралітету передбачає, що Республіка Ірландія діятиме як міст між розвиненим світом і світом, що розвивається. Уряд Республіки Ірландія надзвичайно пишається своїм миротворчим внеском. Добре відома політика ірландського уряду «потрійного блокування» передбачає розгортання збройних сил Республіки Ірландія лише відповідно до резолюції ООН та за схвалення уряду і парламенту, що є тривалим процесом, який може бути несумісний зі «швидким реагуванням». Існують також обмеження на спільні навчання, які можуть проводити ірландські збройні сили (за відсутності резолюції ООН), і на навчання іноземних військ на ірландській землі [7].

Республіка Ірландія була нейтральною під час Другої світової війни. Ірландський нейтралітет впливає з нещодавньої незалежності Республіки Ірландії та складних стосунків з Великою Британією. Під

час Другої світової війни констатується непохитний нейтралітет Ірландської вільної держави. Німеччина кілька разів нападла на Ірландію, включно зі знаменитим бомбардуванням Дубліна в 1941 р., що було пов'язано з тим, щоб відбити в ірландців бажання відмовитися від нейтралітету або бути більш приязно налаштованими стосовно союзників. Більша частина ірландського населення розуміла, що перемога британців була б більш вигідною, і Ірландія неодноразово допомагала союзникам. Ірландський уряд не намагався перешкоджати ірландським громадянам іти працювати в британську військову промисловість або зупиняти чоловіків, які дезертирували з ірландської армії, щоб приєднатися до британських військ. Ірландська республіканська армія (ІРА), будучи наскрізь антибританською, явно виступала за перемогу Німеччини. Однак ІРА була маргіналізована після інтегрування своїх членів під час війни [7].

Зовнішня політика Республіки Ірландія ґрунтується на тому, що вона є маленькою державою, яка не відіграє жодної ролі в політиці сили, і що в ірландській державі немає надії захистити себе, якщо вона вступить у війну. Нейтралітет прирікав Республіку Ірландія на ізоляцію в перші роки періоду холодної війни, унаслідок чого вона переживала економічну стагнацію, яка почала слабшати тільки після того, як Ш. Лемасс став прем'єр-міністром (1959–1966 рр.). Ш. Лемасс заклав створення ірландського повітряного сполучення та будівництво міжнародних аеропортів, відродження торгового флоту, реорганізацію автомобільного й залізничного транспорту, заснування торф'яної промисловості, розширення туристичної торгівлі, реформування страхового бізнесу, розширення підприємств з виробництва електроенергії та цукру й надання ірландській економіці ефективного промислового потенціалу [7].

Потрібно зазначити, що в умовах глобальних політичних трансформацій уряд Республіки Ірландія прагне суттєвих змін у політиці нейтралітету держави. Так, наприкінці 2023 р. міністр закордонних справ і за сумісництвом оборони Республіки Ірландії М. Мартін оголосив про плани перегляду оборонної політики країни, зокрема реформу процедури відправлення миротворчих контингентів, яка є однією з відмінних рис нейтралітету країни. Ключова зміна, ініційована ірландським урядом, полягатиме у відмові від системи «потрійного замку». Вона, як зазначалося, передбачає, що Республіка Ірландія може розгорнути контингент чисельністю понад 12 військових за кордоном лише після дозволу уряду, парламенту та РБ ООН. «Потрійний замок», який у Республіці Ірландія вважається наріжним каменем нейтралітету, ірландська держава хоче скасувати, виключивши необхідність звернення до РБ ООН. Скасування «потрійного замку» дасть змогу Республіці Ірландія брати участь у місіях, організованих іншими організаціями, а саме ЄС або Африканським союзом. Крім того, Республіка Ірландія також могла б безпосередньо допомагати країні, яка проситиме допомоги в міжнародній спільноті [8].

Закон 1948 р. про Ірландську Республіку розірвав останні офіційні зв'язки ірландської держави з Великою Британією. Республіка Ірландія була прийнята в ООН у 1955 р., а в 1973 р. приєдналася до ЄС, яка в 1993 р. трансформувалася у ЄС. Республіка Ірландія вісім разів головувала в Раді ЄС протягом шести місяців – у 1975, 1979, 1984, 1990, 1996, 2004, 2013 та 2022 рр. Так, головування 2004 р. отримало широку міжнародну оцінку й ознаменувалося приєднанням до ЄС десяти нових держав-членів: Кіпру, Чеської Республіки, Естонії, Угорщини, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини та Словенії. Нова політика економічного розвитку призвела до суттєвого та швидкого зростання. У 1980–1990-х рр., коли Республіка Ірландія відчайдушно потребувала розвитку інфраструктури, яка зрештою створила б економіку першого світу, розпочати її будівництво допомогли переважно фінансові кошти ЄС. Важливо відзначити, що членство ЄС дало Республіці Ірландія економічну незалежність від Великої Британії. Велика Британія втратила здатність диктувати Республіці Ірландія рівень та асортимент експорту, і в ірландській державі з'явилися нові ринки для експорту продукції [7].

Будучи невеликою країною в системі міжнародних відносин, що трансформується, Республіка Ірландія, як і раніше, твердо віддана колективним підходам до міжнародних відносин і безпеки, заснованих на приматі статуту ООН. Ключовими принципами, що лежать в основі цього зобов'язання, є повага до прав людини й основних свобод, демократії та верховенства закону. Республіка Ірландія прагне досягти цих основних цілей у співпраці з регіональними і двосторонніми партнерами та через своє членство у міжнародних організаціях, зокрема через членство в ООН і ЄС.

У рамках ООН Республіка Ірландія прагне сприяти ефективним міжнародним діям із глобальних питань, таких як роззброєння, підтримання миру, права людини та розвиток. Останній термін перебування Ірландії в РБ ООН у 2021–2022 рр. зміцнив її прихильність до співпраці з ширшим колом членів ООН в ім'я міжнародного миру й безпеки. Ця відданість знаходить відображення в постійній участі ірландських сил оборони та поліції в операціях ООН з підтримки миру з 1958 р. Прихильність Республіки Ірландія ООН також відображається в суттєвих внесках, які вона вносить до фондів і програм ООН. Республіка Ірландія також є рішучим прихильником Міжнародного кримінального суду, заснованого міжнародним співтовариством шляхом прийняття Римського статуту в 1998 р. [7].

Зростання впливу країн Азії, Латинської Америки й Африки змінює уявлення про сучасну систему міжнародних відносин і міжнародний порядок, що формується. Структури міжнародного управління, такі як ООН, СОТ та інші універсальні або засновані на правилах органи, усе частіше доповнюються групами країн, які співпрацюють у формуванні глобального порядку денного в таких форматах, як «Група семи» (G-7) та «Група двадцяти» (G-20), або на неформальній та спеціальній основі. Глобальна економіка, яка рухається темпами технологічного прогресу, що прискорюються; загрози безпеці, що створюються недержавними суб'єктами, які діють за межами державних кордонів; а також поява окремих осіб і мереж громадян як глобальних акторів також є чинниками, що сприяють глобальним політичним трансформаціям.

Чимало глобальних проблем людства, включно з голодом, зростанням населення, зміною клімату, новими захворюваннями та міграцією, особливо негативно позначаються як на країнах, що розвиваються, так і торкаються більш розвинених країн, у тому числі Республіки Ірландія. Міжнародне співтовариство має ефективно реагувати на ці глобальні загрози. Ці зміни матимуть значні та довгострокові наслідки для міжнародного контексту, у якому діє Республіка Ірландія. Глобальні політичні трансформації являють собою як виклики, так і можливості.

Боротьба з бідністю і голодом є одним із головних пріоритетів зовнішньої політики Республіки Ірландія, яка зберігає свою солідарність із країнами, що розвиваються, навіть в умовах глобальних політичних трансформацій. Нова політика в галузі міжнародного розвитку Республіки Ірландія – «Один світ, одне майбутнє», що була прийнята у травні 2013 р., підтверджує це зобов'язання й визначає бачення, цілі та пріоритети участі ірландської держави в міжнародному розвитку. Ключовим аспектом зовнішньої політики Республіки Ірландія є просування та розвиток торгівлі, туризму й інвестицій відповідно до урядової стратегії «Торгівля та інвестиції в розумну економіку». Посольства Республіки Ірландія, працюючи з державними установами, приділяють велику увагу реалізації цієї стратегії. Мережа посольств щодня займається виявленням можливостей для експорту й інвестицій, допомагає компаніям створювати мережі контактів та організовує візити, орієнтовані на торгівлю, у координації з державними агенціями [9].

Посольства також займаються лобіюванням доступу на ринки й усуненням перешкод у сфері регулювання, допомагають вести переговори про укладення міжнародних угод, що підтримують економічні та торговельні відносини, і просувають Республіку Ірландія як туристичний і навчальний напрям. Посольства Республіки Ірландія мають унікальну можливість впливати на рішення, які стосуються ірландської держави, надаючи ключовим фігурам, що формують громадську думку, чітку інформацію про стратегію економічного зростання країни. Одним з основних напрямів діяльності мережі посольств є економічні повідомлення, а також заходи в галузі громадської та культурної дипломатії, спрямовані на підвищення позитивного іміджу Республіки Ірландія, у тому числі в період святкування Дня Святого Патрика, який надає унікальну можливість для просування Ірландії серед аудиторії з усього світу. Хоча Республіка Ірландія і надалі має намір продовжувати підтримувати сильну й активну багатосторонню дипломатію, засновану на принципах ООН, ірландська держава має намір доповнювати її таким самим активним підходом до зміцнення наявних двосторонніх відносин і побудови нових. Міцні відносини з ключовими партнерами потрібні для досягнення цілей уряду та зростання торгівлі, туризму й інвестицій [9].

Ірландці, які живуть за кордоном, зробили значний внесок у розвиток країни. У рамках Програми підтримки емігрантів Міністерство закордонних справ та торгівлі надає фінансування некомерційним організаціям і проектам, які підтримують ірландські громади за кордоном, особливо тим, які задовольняють потреби найбільш знедолених і вразливих категорій ірландських емігрантів. Взаємодія урядових структур Республіки Ірландія з ірландською діаспорою дає стратегічну перевагу в багатьох галузях, від торгівлі та створення робочих місць до політичної участі та просування культури й мистецтва. Глобальна ірландська мережа пропонує найбільш високопоставленим ірландцям і пов'язаним з Республікою Ірландія особам за кордоном рамки для взаємодії у багатьох областях [9].

Просування позитивного іміджу Республіки Ірландія у світі є важливим елементом зовнішньої політики країни. На сьогоднішньому переповненому глобальному ринку комунікацій головним стратегічним завданням Республіки Ірландія є пошук відмінностей від своїх конкурентів. Зовнішня політика Республіки Ірландія спрямована на створення сильного, послідовного й ідентифікованого образу ірландської держави, заснованої на ірландських цінностях, інтересах і культурі, який може бути використаний для досягнення безлічі цілей [9].

Як і багато невеликих країн, Республіка Ірландія цінує міжнародні норми, що просуваються ООН. Тому ООН є наріжним каменем глобальної взаємодії Республіки Ірландія. За майже 70 років роботи

в ООН Республіка Ірландія була й залишається активним і відданим членом. Зокрема, Республіка Ірландія надає безмежну підтримку багатосторонній системі колективної безпеки. Протягом членства в ООН Республіка Ірландія скеровувала значну кількість ірландських військовослужбовців до миротворчих операцій у Європі, Азії, Африці, Центральній Америці та на Близькому Сході. У рамках ЄС Республіка Ірландія рішуче виступає за активну прихильність ЄС і миротворчості. Республіка Ірландія також взяла на себе провідну роль як прихильника роззброєння й контролю над озброєннями, і особливо в галузі ядерного нерозповсюдження. Республіка Ірландія також займає тверду позицію в захисті прав людини [10].

ООН відіграє ключову роль у формуванні міжнародного консенсусу з питань розвитку й використовує своє становище для забезпечення більш жорстких зобов'язань розвинених країн у сфері допомоги, торгівлі та полегшення боргового тягаря. Як з погляду витрат на гуманітарну допомогу, так і в ширшому контексті своєї загальної політики в галузі надання допомоги Республіка Ірландія була тісно пов'язана із системою ООН. Тоді як основна частина ірландської допомоги з метою розвитку спрямовується в країни, у яких здійснюються пріоритетні програми, насамперед у країни Африки на південь від Сахари, і на підтримку роботи ірландських неурядових організацій, які опікуються питаннями розвитку, останніми роками розмір внесків до установ ООН зріс і зараз перевищує внесок у програму розвитку ЄС спільно з Програмою розвитку ООН (ПРООН) [11].

При цьому міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям Організації Об'єднаних Націй – ЮНІСЕФ (англ. UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund) і Управління верховного комісара ООН у справах біженців є найбільшими одержувачами допомоги. Крім збільшення свого бюджету допомоги з метою розвитку, Республіка Ірландія активно підтримує єдину найважливішу ініціативу ООН у сфері розвитку – Цілі у сфері розвитку, сформульовані в Декларації тисячоліття (ЦРТ) у 2000 р. Незважаючи на те що Цілі зазнали критики за їхнє обмежене бачення, початковим успіхом ЦРТ стала їхня здатність знову залучити уряди країн Глобальної Півночі до вирішення питань розвитку. У цьому сенсі сила ООН очевидна, оскільки, хоча в ЦРТ не було нічого нового з політичного погляду, їх можна було представити як законний, універсальний набір принципів, на основі яких можна було б чинити тиск із метою проведення реформ [12].

Вважається, що ірландська зовнішня політика безпеки поступово змінюватиметься. Республіка Ірландія, яка є однією з небагатьох європейських країн, що зберігають військовий нейтралітет, зазнає дедалі більшого тиску, щоб узгодити свої дії з партнерами по ЄС з питань міжнародної безпеки. Республіка Ірландія також має стратегічне значення з огляду на її близькість до трансатлантичних комунікаційних мереж і кабелів. Однак зобов'язання зі збільшення витрат на оборону з 1 млрд євро до 1,5 млрд євро до 2028 р. не дадуть змоги задовольнити потреби в галузі безпеки Республіки Ірландія. Сьогодні Республіка Ірландія особливо вразлива до кібератак [12].

Загалом можна констатувати, що Республіка Ірландія активно підтримує спеціалізовані установи ООН, такі як Верховна комісія ООН у справах біженців, ПРООН, Міжнародна організація праці та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ). Країна відіграє активну роль у Комісії з прав людини та на інших форумах ООН у просуванні універсальних стандартів прав людини. Республіка Ірландія послідовно бере участь у зусиллях зі сприяння обмеженню озброєнь, особливо ядерної зброї. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї був розроблений за ініціативою Республіки Ірландія на Генеральній Асамблеї ООН у 1958 р., і країна першою ратифікувала цей Договір.

У 1949 р. Республіка Ірландія була членом – засновником Ради Європи, яка об'єднує всі європейські парламентські демократії. Республіка Ірландія є активним учасником Конференції з безпеки і співробітництва в Європі, нині перейменованої в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ відіграла важливу роль у припиненні розриву між Сходом і Заходом шляхом розроблення узгоджених норм і принципів, що регулюють безпеку, контроль над озброєннями, права людини та співробітництво в економічних, соціальних і культурних питаннях. Після закінчення холодної війни ОБСЄ перетворилося на організацію, що відіграє ключову роль у поширенні демократичних цінностей і розвитку співпраці між усіма європейськими країнами. Республіка Ірландія прихильна подальшому розвитку ОБСЄ як загальноєвропейського форуму з безпеки та досягненню центральної ролі організації в забезпеченні безпеки на всьому континенті.

Крім ООН, Республіка Ірландія є членом багатьох інших міжнародних організацій. Серед них – Банк міжнародних розрахунків, Європейський банк реконструкції та розвитку, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, Міжнародне агентство з атомної енергії, Міжнародний банк реконструкції та розвитку або Світовий банк, Міжнародна організація цивільної авіації, Асоціація міжнародного розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародний союз електрозв'язку, Організація економічного

співробітництва та розвитку, Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Всесвітній поштовий союз, Всесвітня метеорологічна організація і Світова організація торгівлі (СОТ) [13].

В умовах глобальних політичних трансформацій XXI ст., навіть попри посилення уваги до інтеграції в ЄС, ООН зберегла центральне місце в ірландській зовнішній політиці. Як політичний дискурс, так і опитування громадської думки свідчать про широку підтримку цієї організації як джерела міжнародної легітимності та слушного форуму для ухвалення важливих рішень, що стосуються миру й безпеки, міжнародних прав людини та розвитку. Ця підтримка ґрунтується як на ідеї, що ООН забезпечує найбільш підходящий форум і гарантії для невеликої держави в міжнародній системі, так і на ідентифікації етичної основи зовнішньої політики Республіки Ірландія з основоположними принципами ООН. Для широкої громадськості найбільш значущим аспектом взаємодії Ірландії з ООН є служба ірландської армії у миротворчих місіях ООН. Значна кількість ірландців мають безпосередній особистий досвід роботи в системі ООН, беручи участь у гуманітарних агентствах ООН і неурядових організаціях, що працюють з агентствами ООН або фінансуються ними.

Термін повноважень Республіки Ірландія в РБ ООН у 2001–2002 рр. став реальною перевіркою того, чи будуть заявлені пріоритети зовнішньої політики – підтримання миру, роззброєння, права людини й розвиток – реалізовані на практиці в умовах неминучого тиску, з яким доводиться стикатися на цьому рівні. Якщо говорити про те, чи були традиції ірландської зовнішньої політики надмірно обмежені реальною політикою під час перебування Республіки Ірландія в РБ ООН, то очевидно, що ірландські дипломати демонстрували послідовну підтримку багатосторонності, системи ООН і гуманітарного та правозахисного підходу до міжнародних відносин. Однак термін повноважень Республіки Ірландія закінчився якраз перед тим, як рішення США про вторгнення в Ірак стало незворотним. Якби Республіка Ірландія була членом РБ ООН під час вторгнення, вона опинилася б під набагато більшим тиском, щоб відповідати позиції США щодо цього рішення, ніж щодо будь-якого іншого питання, яким РБ ООН займалася протягом попередніх двох років [6].

Республіка Ірландія, як і вся міжнародна спільнота, рішуче підтримувала США в період після терактів у США 11 вересня 2001 р. Найчіткіше це простежується в діяльності РБ ООН наприкінці 2001 р., під час дебатів щодо Афганістану й обговорень у Контртерористичному комітеті (КТК). Однак навіть із цих питань між Ірландією та США виникали невеликі конфлікти. Наприклад, Республіка Ірландія входила до групи, яка чинила тиск на США і Велику Британію з тим, щоб вони провели брифінг у РБ ООН одразу після початку війни в Афганістані [6].

Республіка Ірландія неодноразово виступала проти політики США з важливих питань. Вона неодноразово робила це щодо Палестини, санкцій проти Іраку й питання про те, чи потрібна друга резолюція для нападу на Ірак. З інших, менш гучних, але важливих питань Республіка Ірландія публічно й регулярно виступала проти політики США. До таких питань належать: прагнення знову долучити ООН до розв'язання проблеми Сомалі; спроба США змінити політику ООН щодо Західної Сахари; здійснена в січні 2001 р. спроба припинити ембарго на постачання зброї до Ефіопії та Еритреї; ширші дебати щодо режимів санкцій загалом, у яких Республіка Ірландія виступала за встановлення конкретних часових обмежень для санкцій. Крім того, Республіка Ірландія намагалася застосувати мандат ООН до операції НАТО в Республіці Північна Македонія всупереч аргументам США та Великої Британії. Хоча ця ініціатива не мала великого впливу, Республіці Ірландія вдалося домогтися проведення більш масштабної операції ООН у Тимор-Лесті всупереч бажанню постійних членів РБ ООН, які прагнули скоротити витрати на її проведення [14].

Протягом останніх кількох років ключовою метою зовнішньої політики Республіки Ірландія було отримання непостійного місця в РБ ООН на період 2021–2022 рр. У доповіді Об'єднаного комітету нижньої палати Парламенту Республіки Ірландія у закордонних справах, торгівлі та оборони рекомендувалося, щоб під час перебування Республіки Ірландія у РБ ООН «було приділено більше уваги розбудові миру в рамках програми Допомога Ірландії» (англ. Irish Aid) і щоб ірландська держава «виступала за сильнішу та покращену роботу з розбудови світового порядку» [15, с. 21]. Центральним елементом цього типу політичних дій є координація політики безпеки та розвитку. Ці спроби координувати політику безпеки та розвитку, а також суб'єктів, які виступають у ролі «зв'язку безпеки та розвитку», стали ключовим чинником міжнародного розвитку за останні два десятиліття. Прагнення до цієї зміни політики виникло у відповідь на обстановку, що пов'язана із загостренням світової безпеки і поширеністю громадянських конфліктів у деяких найбільш небезпечних країнах світу [16, с. 13].

Використання об'єднаного досвіду учасників сфери безпеки, розвитку й дипломатії розглядалося багатосторонніми інститутами як кращий спосіб вирішення складних, здавалося б, нерозв'язних

конфліктів і гуманітарних криз [17, с. 4–5]. В академічній літературі існують суперечки щодо того, чи є ці відносини підходом здорового глузду до вирішення спільних проблем, чи вони призвели до підпорядкування основних цілей розвитку інтересам безпеки [18]. Оскільки питання безпеки та розвитку залишатиметься ключовою складовою будь-якої політики побудови миру, важливо і надалі аналізувати, як Республіка Ірландія діятиме на світовій політичній арені, та оцінювати проблеми та можливості, з якими вона зіткнеться під час встановлення порядку денного для побудови миру [3].

Основним завданням перед Республікою Ірландія під час виконання обов'язків на місці непостійного члена РБ ООН на період 2021–2022 рр., стало приділення пріоритетної уваги миробудівництву в рамках порядку денного у сфері миру й безпеки. Вищесказане ґрунтується, зокрема, на доповіді Об'єднаного комітету парламенту Республіки Ірландія у закордонних справах, торгівлі та обороні, у якому з 2018 р. стверджується, що «з урахуванням тісного зв'язку між насильницькими конфліктами і бідністю, в рамках програми «Допомога Ірландії» слід приділяти більше уваги миробудівництву відповідно до Цілей сталого розвитку» [15, с. 21]. Ключовим елементом цього є координація між суб'єктами, що займаються питаннями безпеки та розвитку, і представлення питань безпеки як проблем розвитку. Республіка Ірландія має міцну репутацію на міжнародній арені завдяки політиці свого агентства з розвитку, спрямованої на боротьбу з бідністю, її прихильності багатосторонньому підходу й ефективному внеску своїх сил оборони в миротворчі місії [19].

Потрібно відзначити, що, коли в програмі «Допомога Ірландії» обговорюються конфлікти й безпека, йдеться про те, як вони впливають на держави Глобального Півдня і громадян, які проживають у цих державах. Національна безпека Республіки Ірландія або безпека ЄС не згадуються. Крім того, програма «Допомога Ірландії» не використовує формулювання, що пов'язані з переважаючим міжнародним порядком денним у сфері безпеки та боротьбою з тероризмом і релігійним екстремізмом, коли йдеться про безпеку. Це контрастує з іншими двосторонніми донорами, такими як США та Велика Британія, які включили ці проблеми безпеки у свою політику розвитку та розглядають власну національну безпеку як пріоритет для фінансування витрат на розвиток [20, с. 28].

Республіка Ірландія поєднує безпеку й розвиток у своїй зовнішній та оборонній політиці. Хоча Міністерство оборони прагне впровадити принципи розвитку у свою політику, його політичні міркування мало зосереджуються на ідеях розвитку. Республіка Ірландія як невелика держава по-іншому ставиться до таких понять, як безпека й розвиток. Республіка Ірландія уникає жорстких формулювань щодо боротьби з тероризмом і використовує національну безпеку або національні інтереси ірландської держави як виправдання витрат на розвиток. Таким чином, Республіка Ірландія об'єднує зусилля з безпеки та розвитку, хоча вони мінімальні, на відміну від підходу інших держав, таких як Велика Британія та США [3].

Загалом протягом останніх кількох років Республіка Ірландія проявляла значну активність на світовій політичній арені. Членство Республіки Ірландія в Раді Безпеки ООН у 2021–2022 рр. надало ірландській державі платформу для участі в найважливіших міжнародних дискусіях і процесах прийняття рішень. Під час членства в РБ ООН у 2021–2022 рр. Республіка Ірландія може констатувати досягнення у своїй ролі підтримки багатосторонності на глобальному рівні. Резолюції щодо Сирії і Боснії і Герцеговині внесли конкретні зміни в життя вразливих верств населення, а санкції, винесені для гуманітарних організацій, матимуть довгострокові наслідки для функціонування зусиль із надання допомоги в усьому світі [3].

У 2021–2022 рр. Республіка Ірландія також голоувала в Раді Європи, ще більше зміцнивши свою роль у міжнародній дипломатії та управлінні. Протягом останніх років відносини між Республікою Ірландія та Великою Британією зазнали труднощів через триваючу напруженість навколо Протоколу Північної Ірландії [1]. Хоча відносини з Великою Британією залишалися напруженими, Республіка Ірландія постійно позиціонувала себе як конструктивного партнера Лондона та Белфаста. Політична нестабільність у Вестмінстері посилила напруженість між двома країнами. В умовах глобальних політичних трансформацій третього десятиліття XXI ст. Республіка Ірландія ефективно управляла своїми зовнішніми відносинами, демонструючи свою здатність орієнтуватися в складних міжнародних сценаріях і зберігати дипломатичне самовладання [2].

Висновки. Конституція Республіки Ірландія підтверджує прихильність країни ідеалу миру і дружнього співробітництва між націями, заснованого на міжнародній справедливості та моралі. Відповідно до принципів, викладених у Конституції, зовнішня політика ґрунтується на переконанні, що інтересам Республіки Ірландія та інтересам усіх країн якнайкраще відповідає повага до верховенства права в міжнародних відносинах. Республіка Ірландія прихильна до системи ООН, і її дипломатія прагне відстоювати цінності ліберальної демократії та особливо повагу до прав людини. Республіка Ірландія має почуття солідарності з багатьма країнами, які також домоглися незалежності протягом останніх

ста років. У рамках ООН Республіка Ірландія націлена на продовження миротворчої діяльності ООН з огляду на її популярність на внутрішньому ринку й високий авторитет. Діяльність у сфері прав людини, роззброєння, реформи ООН триватиме, оскільки вони мають високий рівень інституційної підтримки і пов'язані з обмеженими політичними або фінансовими витратами.

Пошук місця й розвитку в системі міжнародних відносин для невеликих держав є дуже непростим завданням. Це пов'язано з тим, що міжнародна політична арена історично становить значні труднощі для невеликих держав, які часто не мають можливості впливати на зовнішнє середовище тією мірою, якою їм хотілося б. Деякі невеликі країни вважають за краще пом'якшувати свою вразливість шляхом створення альянсів. Однак слід визнати, що обставини в кожній країні різні. У Республіці Ірландія ЄС є основним інструментом, за допомогою якого просуваються зовнішньополітичні інтереси країни. Республіка Ірландія надає великого значення багатостороннім форумам, таким як ООН, Рада Європи й Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Республіка Ірландія ефективно використовує ці організації для сприяння створенню більш безпечного, справедливого та чесного глобального середовища. Республіка Ірландія надає великого значення двостороннім відносинам із низкою важливих і дружніх країн, серед яких Велика Британія, США та країни ЄС є найважливішими.

Зовнішня політика та міжнародні відносини мають першорядне значення для діяльності уряду Республіки Ірландія. Вони забезпечують національну стабільність і безпеку, а також сприяють економічному процвітання та загальному добробуту населення ірландської держави. Переслідувані інтереси та цінності, що пропагуються за кордоном, визначають ідентичність ірландського народу. Республіка Ірландія має давню традицію підтримки ефективної багатосторонньої діяльності, що базується на принципах ООН. Про це свідчить членство Республіки Ірландія у Раді ООН з прав людини, що дає їй можливість просувати права людини на міжнародному рівні. Крім того, Республіка Ірландія виступає за роззброєння та контроль над озброєннями, бореться з голодом і бідністю, а також підтримує міжнародний розвиток. Республіка Ірландія також бере участь у санкціонованих ООН операціях з підтримки миру та віддана глобальним зусиллям щодо врегулювання конфліктів. Зважаючи на значну роль, яку відіграє світова економіка в економічному зростанні та процвітання Республіки Ірландія, розвиток торгівлі, туризму й інвестицій є найважливішими елементами зовнішньої політики ірландської держави.

Інтереси Республіки Ірландія, як невеликої держави з міжнародною економікою, можуть бути якнайкраще забезпечені стабільним і безпечним глобальним середовищем, що ґрунтується на верховенстві закону та регулює співробітництво між державами у розв'язанні спільних завдань. Хоча це завжди було наріжним каменем ірландської зовнішньої політики, це також потрібно для економічного зростання й розвитку Республіки Ірландія. Спираючись на політику військового нейтралітету та підтримуючи центральну роль ООН у підтримці міжнародного миру і безпеки, Республіка Ірландія продовжує вносити активний внесок у міжнародні операції з врегулювання криз, санкціоновані ООН.

Спираючись на свій індивідуальний національний досвід, Республіка Ірландія використовує вплив своєї діаспори та культурну дипломатію для того, щоб посісти своє місце в мінливому світі. Основна мета ірландської дипломатії, а саме просування інтересів Ірландії на міжнародній арені, залишається практично незмінною з плином часу. Однак сучасне глобальне середовище, трансформація сучасної системи міжнародних відносин і міжнародного порядку вимагає єдиного й адаптованого підходу з боку уряду та більш гнучкого реагування з боку дипломатів Республіки Ірландія. Протягом багатьох років Республіка Ірландія демонструвала стійкість, адаптивність і креативність, і ці якості залишаються безцінними у світі, що глобалізується.

Республіка Ірландія продемонструвала помітний перехід від стану замкнутості до відкритості. Поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників сприяло цьому переходу. Вкрай важливим є те, що Республіка Ірландія використала всі можливості, що виникають, і забезпечила створення добре оснащеної внутрішньої сфери, сумісної з глобальними політичними трансформаціями. Отже, Республіку Ірландія можна вважати зразком для інших малих держав. Республіка Ірландія швидко визнала необхідність виходу з протекціонізму та міжнародної ізоляції, щоб відповідати глобальним трансформаціям сучасності. Невеликі держави, що дотримуються політики ізоляції перед обличчям дипломатичного тиску, що зростає, можуть виявитися нездатними ефективно реагувати на глобальні політичні й економічні трансформації, особливо якщо в них немає необхідних матеріальних і дипломатичних ресурсів. В умовах глобальних політичних трансформацій важливо визнати і необхідність внутрішніх перетворень. Прикладом тому може слугувати використання Республікою Ірландія європейських фондів для інвестицій у свою внутрішню сферу, що робить країну привабливим місцем для великих корпорацій. Тому перехід Республіки Ірландія від замкнутості до відкритості та від бідності до процвітання може слугувати прикладом для інших невеликих держав.

Література:

1. Northern Ireland Protocol Bill. *Institute for Government*. 2022. June, 14. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/northern-ireland-protocol-bill>.
2. McDonagh K. Ireland's Foreign Relations in 2022. *Irish Studies in International Affairs*. 2023. Vol. 34. No 1. P. 243–259. URL: <https://doi.org/10.1353/isia.2023.a918366>.
3. McConnon E. The Security-Development Nexus in Ireland's Foreign Policy: Challenges and Opportunities. *Irish Studies in International Affairs*. 2018. Vol. 29. 119–132. URL: <https://doi.org/10.1353/isia.2018.0008>.
4. Rees N., O'Brennan J. The dual crisis in Irish foreign policy: the economic crash and Brexit in a volatile European landscape. *Irish Political Studies*. 2019. Vol. 34. No. 4. P. 595–614. URL: <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1669563>.
5. Tonra B. *Global citizen and European republic: Irish foreign policy in transition*. Manchester: Manchester University Press, 2013. 240 p. URL: <https://muse.jhu.edu/book/67694>.
6. Doyle J., Connolly E. The Place of the United Nations in Contemporary Irish Foreign Policy. In: Kennedy M., MacMahon D. (Eds.), *Obligations and Responsibilities Ireland and The United Nations: 1955–2005*. Dublin: IPA and Dept of Foreign Affairs, 2005. P. 362–383. URL: <https://ssrn.com/abstract=1297930>.
7. Ireland – Foreign Relations. *Global Security*. 2024. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/ie-forrel.htm>.
8. McQuinn C. Ireland's policy on neutrality and defence to be reviewed by public forum. *The Irish Times*. April 5, 2023. URL: <https://www.irishtimes.com/ireland/2023/04/05/irelands-policy-on-neutrality-and-defence-to-be-reviewed-by-public-forum/>.
9. Review of Ireland's Foreign Policy and External Relations Public Consultation Document. *Department of Foreign Affairs and Trade of the Republic of Ireland*. 2024. URL: <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstitemedia/ourrolesandpolicies/ourwork/foreignpolicyreview/public-consultation-paper-final.pdf>.
10. Irish diplomacy in a globalised world, a talk delivered at the University of Kent on 2 February 2015. *Department of Foreign Relations of Ireland*. 2015. URL: <https://www.dfa.ie/irish-embassy/great-britain/news-and-events/2015/irish-diplomacy-in-a-globalised-world/>.
11. Irish foreign security policy will shift gradually. *Emerald expert briefings*. Dublin: Emerald Publishing Limited, 2023. URL: <https://doi.org/10.1108/oxan-db280842>.
12. Doyle J., Connolly E. Irish foreign policy in the United Nations and European Union: influence and participation. Barcelona: DCIDOB, 2010. URL: https://doras.dcu.ie/15215/1/Doyle_Connolly_irish_foreign_policy.pdf.
13. Ireland In The World – International Relations. *The Information about Ireland Site*. 2024. URL: <https://www.ireland-information.com/reference/internat.html>.
14. Doyle J. Irish Diplomacy on the UN Security Council 2001–2: Foreign Policy-making in the light of Day. *Irish Studies in International Affairs*. 2004. Vol. 15. P. 73–102. URL: <https://doi.org/10.1353/isia.2004.a810481>.
15. Review of the Irish Aid Programme. *Joint Committee on Foreign Affairs and Trade and Defence*. Dublin: Houses of the Oireachtas, 2018.
16. Spear J., Paul W. Conceptualising the security-development nexus: An overview of the debate. In: Spear J., Paul W. (Eds), *Security and development in global politics: A critical comparison*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2012. P. 7–36.
17. O'Gorman E. *Conflict and development*. London: Zed Books, 2011. 192 p.
18. Stewart F. Development and security. In: Robert Picciotto, Roberto and Rachel Weaving (Eds), *Security and development: Investing in peace and prosperity*. London: Routledge, 2013. P. 43–70.
19. Ireland is world leader in Development Policy: EU Commissioner Mimica. *European Commission*. 18.10.2016. URL: https://ec.europa.eu/ireland/news/ireland-is-world-leader-in-development-policy-eu-commissioner-mimica_en.
20. McConnon E. Risk and the security-development nexus: The policy of the US, the UK and Canada. London: Palgrave Macmillan, 2018.

УДК 322-67:342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.25>

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ» (2024): ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРИЙНЯТТЯ І ЙМОВІРНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ

Мельничук Іван,

здобувач ступеня доктора філософії з політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0009-0006-8745-1542

Аналізується стан українського православ'я і шляхи подолання розколу та перспективи щодо об'єднання церков. Пояснюється важливість захисту своєї духовної незалежності. Аналізуються ключові положення і приписи Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» від 20 серпня 2024 року № 3894-ІХ. Висловлені міркування щодо сильних і слабких сторін прийнятого закону, перспективи його реалізації. Акцентується увага на релігійній організації УПЦ (МП), яка, на думку переважної більшості суспільства, повинна бути у списку структур, що пов'язані з РПЦ, відповідно до аналізованого закону належать до афілійованих структур, а тому повинна бути забороненою. З огляду на широкий резонанс у суспільстві стосовно УПЦ (МП) у статті широко досліджено діяльність цієї релігійної організації, її статут та інші офіційні документи. Показано, що вплив на суспільство, як і вся політика УПЦ (МП) залежить від керівного центру. Доведено, що УПЦ (МП) наразі досі є залежною від РПЦ і є її структурним підрозділом. Розглядаються шляхи виходу з патової ситуації, у якій зараз опинилася УПЦ (МП) після прийняття закону. Розв'язано дилему поєднання зміни адміністративного підпорядкування й виконання канонічного права в УПЦ (МП). Здійснено спробу пояснити, чому УПЦ (МП) так важко розірвати канонічні зв'язки з московською патріархією. Показується вплив Вселенського патріархату і ПЦУ на розподіл сил в українському православ'ї, розкривається роль Томосу в процесі об'єднання православних.

Ключові слова: УПЦ (МП), закон, ПЦУ, міжконфесійні відносини, держава, церква, автокефалія, канонічність.

Melnychuk Ivan. The law of Ukraine “On the protection of the constitutional order in the field of religious organizations” (2024): political and legal grounds for adoption and possible consequences for orthodox churches in Ukraine

The article analyzes the state of Ukrainian Orthodoxy and the ways to overcome the split and prospects for the unification of churches. The importance of protecting their spiritual independence is explained. The key provisions and regulations of the Law of Ukraine “On the Protection of the Constitutional Order in the Field of Religious Organizations” of August 20, 2024, No. 3894-IX are analyzed. The author expresses his views on the strengths and weaknesses of the adopted law and the prospects for its implementation. The author focuses on the religious organization of the UOC (MP), which, according to the overwhelming majority of society, should be on the list of structures associated with the Russian orthodox church, but according to the analyzed law, is an affiliated structure and therefore should be banned. Given the wide public response to the UOC (MP), the article extensively examines the activities of this religious organization, its charter and other official documents. It is shown that the influence on society, as well as the entire policy of the UOC (MP), depends on the governing center. It is proved that the UOC (MP) is still dependent on the Russian orthodox church and is its structural unit. The ways out of the stalemate in which the UOC (MP) has found itself after the adoption of the law are considered. The dilemma of combining the change of administrative subordination and the implementation of canon law in the UOC (MP) is resolved. An attempt is made to explain why it is so difficult for the UOC (MP) to break canonical ties with the Moscow patriarchate. The author shows the influence of the Ecumenical Patriarchate and the OCU on the distribution of forces in Ukrainian Orthodoxy, and reveals the role of the Tomos in the process of uniting the Orthodox.

Key words: UOC (MP), law, OCU, interfaith relations, state, church, autocephaly, canonicity.

Вступ. Українське суспільство переживає одну із найважчих сторінок у своїй історії – війну РФ проти України, яка відбувається не тільки на полі бою. Держава-агресор веде з нами війну на інформаційному, політичному, економічному фронтах, не є винятком і духовний фронт. Оскільки РФ, використовуючи релігійний канал, активно просуває свої імперіалістичні меседжі, виникла потреба захистити свою духовну незалежність. Релігійна сфера є досить специфічною, тому саме для неї в умовах збройної агресії РФ проти України потрібно було прийняти окремий закон. Верховна Рада України 20.08.2024 ухвалила Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних

організацій» за № 3894-IX (далі – Закон України № 3894-IX) [1], мета якого – попередити загрозу просування через релігійні структури антиукраїнської діяльності, які вигідні нашому ворогу.

Мета статті – аналіз основних положень Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» від 20 серпня 2024 року № 3894-IX, дослідження діяльності УПЦ (МП) та визначення статусу її стосовно РПЦ, політико-правова доцільність і перспективи об'єднання українського православ'я.

Завдання дослідження – показати, яку роль буде відігравати Закон України № 3894-IX у житті суспільства; проаналізувати його слабкі і сильні сторони; спрогнозувати, як будуть діяти афілійовані структури; дослідити статутні документи УПЦ (МП); визначити, чи поширюється на релігійну організацію УПЦ (МП) Закон України № 3894-IX; виокремити шляхи подолання розколу в українському православ'ї; дослідити причини, які не дають змоги УПЦ (МП) розірвати канонічні зв'язки з РПЦ; вияснити, що заважає міжконфесійному діалогу УПЦ (МП) з ПЦУ; зрозуміти, яка подальша доля православ'я в Україні.

Матеріали та метод. Використовуються чинні законодавчі акти, документи й матеріали, розміщені на вебсайтах релігійних організацій, які є достатньо інформативними та дають можливість проаналізувати їх діяльність. Під час дослідження використано такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, порівняння, зокрема міжконфесійної приналежності.

Результати. «Ніщо не зупинить ідею, час якої настав» – відома цитата Степана Бандери – людини, яку вважають символом українського націоналістичного руху [2]. Саме так можна охарактеризувати прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (неофіційно відомий як «Закон про заборону російської православної церкви в Україні») [1]. Російська агресія кардинально змінила ситуацію, громадяни побачили, що релігійні організації здійснюють важливий вплив на суспільство. Стало цілком зрозуміло, що наш релігійний фронт також потребує захисту від ворожого впливу.

З часу відновлення незалежності України болючою раною є питання розділення українського православ'я. Ключовою була потреба в об'єднанні православних у єдину помісну церкву, визнану всім православним світом, це цілком розуміла також держава. Процеси щодо створення своєї автокефальної церкви в переважній більшості супроводжувалися підтримкою з боку держави. Неодноразово зверталися по допомогу до Вселенського патріарха Варфоломія. Мало хто вірив у сприятливий результат і в те, що вийде вибороти автокефалію. Проте у грудні 2018 року утворюється Православна церква України (ПЦУ), яка отримала Томос про те, що вона віднині є незалежною церквою. В Україні з'явилася нова релігійна реальність. Почався новий етап творення єдності українського православ'я, у якому повинні брати участь не тільки православні церкви, а й українська держава і українське суспільство загалом.

З початком повномасштабного вторгнення РФ українські правоохоронні органи неодноразово повідомляли про затримання чи повідомлення підозри священникам УПЦ (МП). За даними голови Служби безпеки України Василя Малюка, станом на квітень 2023 року кримінальні провадження були відкриті стосовно 61 священнослужителя УПЦ (МП), суди винесли вже низку вироків щодо деяких кліриків, які «стали на бік ворога». Підстави різні – допомога російським окупаційним військам, колаборація, зберігання підривної літератури, агітація «російського світу», виправдання агресії Росії тощо [3]. Ці шокуючі факти підштовхнули до вивчення щодо зв'язків із московською патріархією, і для цього була призначена релігієзнавча експертиза статуту Української православної церкви (Московського патріархату). Проведена Державною службою з етнополітики та свободи совісті експертиза показала наявність церковно-канонічного зв'язку УПЦ (МП) з російською православною церквою [4]. На жаль, висновок експертної комісії був просто проігнорований представниками УПЦ (МП) і ніяк не відобразився на діяльності даної структури.

Війна проходить на всіх фронтах одночасно, тому держава має прямий обов'язок контролювати релігійний простір України. Поки наші славні воїни захищають території від російської агресії, ми маємо разом очищати нашу духовну незалежність від впливу РФ. Держава, відповідаючи на запит суспільства, взялася врегулювати релігійні питання й забезпечити релігійну безпеку. Оскільки специфіка релігійних організацій відрізняється від різних громадських організацій, потрібні закони спеціально щодо цієї сфери.

Часто можна почути від представників УПЦ (МП), що держава не повинна втручатися у справи церкви. Дійсно, у цих словах є доля правди, проте, приймаючи Закон України № 3894-IX, український парламент якраз ніяк не порушує цей припис. Відокремлення держави від церкви – це відокремлення від внутрішньо-церковних питань, тобто держава не вказує, у якого бога правильно вірити, не повчає, як треба вірити. Відбувається захист суспільства від ворожої політики, яка просувається окремими

церквами, а не втручання у справи церкви. Можна вірити в усе що завгодно, але щоб від цього не руйнувалося суспільство й українська ідентичність. Через церковний канал РПЦ здійснюється ворожий вплив на суспільство, і держава захищає від цього впливу. Держава не каже, з ким об'єднуватися, але застановляє не бути спілльниками Росії.

Історія з прийняттям такого важливого для країни Закону України № 3894-ІХ «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» досить довга. Ідея з'явилася ще у квітні 2023 року, а перше читання відбулося аж у жовтні 2023 року. Перед Верховною Радою України стояло непросте завдання, потрібно було вирішити складну дилему – максимально обмежити вплив російської православної церкви (РПЦ), при цьому не обмежуючи базових засад європейської демократії і свободи віросповідання. Проїшов практично майже рік до другого читання, були баталії стосовно закону, опрацьовано тисячі поправок, і 20 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 3894-ІХ кількістю 265 голосів [5]. У зверненні з нагоди Дня Незалежності Президент України В. Зеленський згадав про духовну незалежність українського народу, сказавши, що «українське православ'я сьогодні робить крок до визволення від московських чортів» [6].

Прийнятий Закон України № 3894-ІХ одразу набув широкого розголосу, викликав полеміку не тільки в Україні, але й у світі. На нього відреагували як світські особи, так і релігійні. Розуміючи, якого удару це завдасть по Росії, її пропагандисти спочатку перешкоджали прийняттю цього Закону, а потім сконцентрувалися на критиці. У партнерів з'являються сумніви стосовно того, чи не порушується в Україні свобода слова і чи немає переслідування за віру. Вселенський патріарх Варфоломій направляє в Київ свою делегацію, щоб використати цю можливість для об'єднання всього православ'я в Україні [7].

Велике занепокоєння щодо впливу прийнятого Закону України № 3894-ІХ на релігійну ситуацію в Україні висловив Папа Римський, сказавши: «Тож дозвольте тим, хто хоче молитися, молитися в тій церкві, яку вони вважають своєю. Будь ласка, нехай жодна християнська церква не буде скасована прямо чи опосередковано: церкви не можна чіпати», – чим знову підіграв РФ [8]. Звичайно, сподіватися, що Закон України № 3894-ІХ отримає тільки позитивні відгуки, було б просто наївно. Потрібно працювати на міжнародній арені, розвіювати побоювання й негативну реакцію з боку союзників, пояснюючи, у чому важливість прийнятого Закону, наводячи переконливі аргументи. Не варто відкидати варіанта, що наш крок підштовхне й інші країни Європи також визволитися від згубного впливу РПЦ, адже аналогічні процеси вже відбуваються в Латвійській Республіці [9] та Естонській Республіці [10].

Зауважимо, що в Україні на цей час православні церкви перебувають у своїй зоні комфорту: ПЦУ прийняла позицію патріотичної церкви, а УПЦ (МП) доказує всьому світу, що їх переслідують за віру. Церкви роблять спроби об'єднатися засобами канонічного права, проте результату досягти не вдається. Прийнятий закон має важливе стратегічне значення для очищення й урегулювання духовного простору України та є ще одним шансом допомогти церквам дійти до самовизначеності. На нашу думку, життєво потрібно, щоб Закон України № 3894-ІХ запрацював, і вироблення відповідних механізмів дасть змогу втілити його в реальність. Важливо, щоб на це була політична воля. Оскільки держава вже показала не один раз, що її закони можна ігнорувати. Згадаймо цілком логічний і доречний закон № 2662-VIII від 20 грудня 2018 року «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назв релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої розташований за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» [11]. Проте такий потрібний і своєчасний Закон України своїх цілей не досяг. Важливо зробити правильні висновки й не повторити подібну ситуацію.

Поки не зрозуміло, як працюватиме Закон України № 3894-ІХ і чи буде працювати взагалі. Варто відзначити, що процедура реалізації його приписів є досить складною. Практично закон застосовується до кожної релігійної громади окремо. Слід враховувати, що в правовому полі УПЦ (МП) не зареєстрована як юридична особа, а зареєстрована кожна релігійна громада окремо, яка по-різному проходитиме цей процес. Основну роль у реалізації Закону України № 3894-ІХ відіграватимуть суди, і саме вони вирішуватимуть долю конкретної релігійної громади. Рішення наших судів можна оскаржувати аж до Європейського суду з прав людини, і немає гарантій, що він підтвердить те, що вирішив український суд. Якщо буде доказано зв'язок з РПЦ, тоді організацію позбавляють державної реєстрації. Незрозуміло, коли можна дочекатися закінчення розгляду в судах щодо кожної громади, бо закон не виставляє рамки і в цьому є його мінус. Роздумуючи над тим, як закон працюватиме на практиці, здається, що це відбуватиметься досить довго й миттєвого результату чекати не слід.

Якщо уявити найкращий варіант впровадження закону і те, що все відбувається прозоро і проходить досить швидко, все ж варто не забувати один нюанс. Як було сказано вище, такої юридичної особи, як

УПЦ (МП), немає у правовому полі України, законодавство називає тільки релігійні громади. Навіть якщо суд доведе, що громада УПЦ (МП) афілійована з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до Закону України № 3894-ІХ, суди всі це підтвердили, а релігійну громаду розпустити не зможуть?! Адже релігійна громада може збиратися молитися і без реєстрації. Не треба забувати, що є храми, які перебувають у приватній власності чи належать різним фондам, держава їх відібрати також не зможе. Тільки якщо храм є державною власністю, хоча Києво-Печерську лавру передали і без дії вищезгаданого закону, проте надіємось, що зараз це відбуватиметься систематично.

Закон України № 3894-ІХ отримав неофіційну назву «Закон про заборону російської православної церкви в Україні», і саме з цією «російською церквою» асоціюється в суспільстві УПЦ (МП). Як не дивно, неофіційна назва, яку отримав Закон України № 3894-ІХ, задовольнила як Росію, так і патріотично налаштованих українців і саму УПЦ (МП). Північний сусід маніпулює цією назвою на світовій арені, заявляючи, що в Україні забороняють церкви, переслідують християн, порушують свободу віросповідання. Для патріотично налаштованих українців така назва як запевнення, що нарешті запанує справедливість і вдасться вивести московських попів на «чисту воду», визволитися від московського церковного ярма. Для УПЦ (МП) така назва дає їм можливість казати, що їх переслідують за віру в Бога, обмежують права, хочуть знищити, хоча насправді вони не зазнають гонінь.

Дійсно, УПЦ (МП) своїми діями неодноразово показувало свою лояльність до РПЦ. Але в Законі України № 3894-ІХ йдеться зовсім не про це, адже немає навіть згадки про заборону УПЦ (МП). Закон України № 3894-ІХ прямо забороняє тільки діяльність РПЦ. Також забороняються організації, які мають зв'язки з РПЦ, у Законі України № 3894-ІХ вони називаються афілійовані, і саме в цей список боїться потрапити УПЦ (МП). Закон України № 3894-ІХ набуває чинності через 9 місяців, і аж потім розпочнуться відповідні процеси. Це період на роздуми для вірних і священників УПЦ (МП), щоб зробити певні дії.

УПЦ (МП) дуже часто міняє вектори свого руху. За правління митрополита Володимира (Сабодана) повільно, але крокувала в напрямі здобуття автокефалії, поступово відходячи від московської патріархії. Після його смерті новообраний предстоятель митрополит Онуфрій вибрав шлях кардинально інший, який полягає у зближенні з Москвою. Не треба бути високорелігійною людиною, щоб побачити, як митрополит Онуфрій не використовує можливості 2014, 2018, 2022 років для того, щоб відірватися від патріарха Кирила. Натомість вище керівництво УПЦ (МП) займає позицію, як би непомітно пережити ці події і надалі підтримувати канонічний зв'язок з РПЦ. Здавалося, уже війна заставить відмовитися від Росії, адже більш явного приводу годі й чекати.

Справді, з нападом РФ на Україну в УПЦ (МП) пожвавилися автокефальні рухи. Тож у травні 2022 року предстоятель УПЦ (МП) збирає собор для того, щоб вирішити, який курс вибере ним очолювана структура [12]. За підсумками собору УПЦ (МП) оголосила курс на відокремлення від московського патріархату, заявивши про самостійність і незалежність, опираючись на грамоту патріарха Олексія II. Проте велика проблема в тому, що рішення собору у Феофанії легко повернути назад, а суспільство й держава чекають незворотних процесів, що стосуються віддалення від Москви. У першому пункті нового статуту УПЦ (МП) сказано: «1. Українська Православна Церква є самостійною і незалежною у своєму управлінні та устрої відповідно до Грамоти Патріарха Московського і всієї Русі Олексія II від 27 жовтня 1990 року» [13]. Текст цієї грамоти знаходимо на вебсайті Києво-Печерської Лаври, а також там знаходимо канонічний зв'язок з РПЦ, а саме: «Українська Православна Церква, сполучена через нашу Руську Православну Церкву з Єдиною Святою Соборною і Апостольською Церквою, без соборного рішення всієї Православної Кафолічної Повноти нехай не змінює в себе нічого, що стосується догматів віри і святих канонів» [14]. Оскільки УПЦ (МП) спирається на цей документ, його повинні знати всі парафіяни. Виходить парадоксальна ситуація: єпископат спирається на грамоту, водночас стосовно цього пункту якимось чином оминається. Виникає логічне запитання: а РПЦ вважає УПЦ (МП) своєю частиною? Щоб дізнатися таку важливу інформацію, потрібно звернутися до статуту самої РПЦ, як не дивно, там УПЦ (МП) присвячений цілий десятий розділ: «Глава Х. Українська Православна Церква. 6. Ім'я Предстоятеля поминається в усіх храмах Української Православної Церкви після імені Патріарха Московського і всієї Русі... 10. Рішення Помісного та Архієрейського Соборів є обов'язковими для Української Православної Церкви... 13. Українська Православна Церква отримує святе миро від Патріарха Московського і всієї Русі». Тож РПЦ подає вказівки, як повинна діяти УПЦ (МП) в Україні і вважає УПЦ (МП) своєю частиною. На жаль, від представників УПЦ (МП) не було жодних заяв у письмовому вигляді з проханням до РПЦ видалити вищеведений розділ зі свого статусу, вирішили просто не помітити цей факт.

На кожний рік релігійні організації випускають свій церковний календар, відповідно до якого проводять богослужіння, не був винятком і 2024 рік. Згідно із церковним уставом РПЦ випустила свій

календар з патріархом Кирилом на обкладинці, але і тут не обійшлося без УПЦ (МП): «Російська православна церква випустила «Патріарший календар», куди увійшли всі діючі єпископи РПЦ і УПЦ (МП)» [15]. Аналізуючи названі джерела, стає зрозуміло, що УПЦ (МП) розірвала тільки зовнішні зв'язки, а внутрішні з РПЦ зберігаються. Громаді потрібно пояснювати, що собою являє Українська православна церква (УПЦ), і тоді люди самі не захочуть бути її частиною.

Коли армія РФ захоплює українські території, окупаційна влада без всяких демократичних процесів переводить православні єпархії під юрисдикцію РПЦ, а священнослужителі, які виявляють бажання залишитися в ПЦУ чи УГКЦ, жорстоко переслідуються. До моменту прийняття Закону України № 3894-IX не було зрозуміло, як ставитися до анексованих російською церквою єпархій. Тепер згідно з прийнятим законом ці єпархії заборонені. Важливим у цій ситуації є й інший фактор, чому УПЦ (МП) знову мовчить проти анексії РПЦ своїх єпархій, адже їх забирають силою. Офіційних заяв протесту проти анексії релігійним структур від УПЦ (МП) не було. Проте кардинально інша ситуація, якщо парафія виявляє бажання перейти в ПЦУ – у такому випадку реакція з боку УПЦ (МП) відбувається відразу.

Тривожить думку українців те, навіщо УПЦ (МП) досі підтримує єдність з РПЦ. Для того щоб зрозуміти, варто подивитися на ситуацію під іншим кутом зору. Пролле світло на те, чому УПЦ (МП) досі є частиною РПЦ те, як функціонують православні церкви. Якою є структура православної церкви – у православ'ї є канонічні (легітимні) і неканонічні церкви. Якщо церква від'єднується від сім'ї православних церков, вона автоматично стає неблагонадійною, а християнин, беручи участь у таїнствах неканонічної церкви, спасіння не отримує. Тому для багатьох українців РПЦ залишається легітимною церквою, перебуваючи у структурі якої можна отримати спасіння. Припустимо, УПЦ (МП) від'єднується від РПЦ – тоді, щоб залишатися канонічною церквою, потрібно отримати автокефалію. Як один із варіантів – отримання її від московського патріархату. Наступний спосіб – УПЦ (МП) оголошує свою автокефалію, її визнають інші помісні церкви або хоча б Вселенський патріархат. «Розірвіть зв'язок з Росією», – закликає УПЦ (МП) держава, але зробити такий потужний крок на перший погляд заважають церковні канони. Для того щоб наважитися до незалежності від московської патріархії, насамперед потрібно наслідитися до визнання Вселенського патріархату і ПЦУ як легітимних структур. Просто розірвати єдність з московською патріархією і не стати частиною іншої православної церкви, яка є в диптиху православних церков, – це з канонічної позиції стати нелегітимною структурою. З 1991 року, відколи Україна відновила свою незалежність, УПЦ (МП) будувала свою проповідь, вказуючи парафіянам не полишати канонічної церкви, наголошуючи, що розкол, який зробила УПЦ КП, – це страшно і православ'я без канонічного зв'язку з московською патріархією немає. Сьогодні можна потрапити в пастку, від якої застерігали своїх духовних дітей, тому парафіяни УПЦ (МП) переживають великі муки совісті, як правильно вчинити. Створюється дилема – парафії хочуть зберегти зв'язок з київською митрополією УПЦ (МП), а київська митрополія не хоче розривати єдність з РПЦ. Не спить і Росія, яка активно використовує релігійну ситуацію у своїх власних політичних цілях. Змішують із проповіддю Христа про спасіння душі політику «російського світу» й концепцію про «Триєдину Русь», хоча між ними немає нічого спільного. Отже, вважаємо, УПЦ (МП) перебуває у патовій ситуації.

Що ж виходить? Українська православна церква розірвала адміністративні зв'язки з РПЦ, а канонічні – ні. Як було вище сказано, щоб перервати канонічний зв'язок з РПЦ і залишитися благодатною церквою, потрібно приєднатися до іншої церкви – як альтернатива ПЦУ. Якщо вони не зроблять цього, тоді почнеться виконання закону. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті ДЕСС повинна визначити список організацій, які не виконують закон. Незрозуміло, як оприлюднюватимуть списки. Якщо всі приблизно 8000 парафій УПЦ (МП) запідозрити у афілійованості з РПЦ, це спричинить багато судових позовів проти держави з проханням видалити громади УПЦ (МП) з відповідного списку – як Державна служба України з етнополітики та свободи совісті справиться з таким навантаженням, поки незрозуміло. Можливо, списки оприлюднюватимуть частинами, щоб приділити час кожній парафії. Судові баталії, найімовірніше, триватимуть багато років. Держава звинувачуватиме УПЦ (МП) у зв'язках з РПЦ, а УПЦ (МП) доказуватиме протилежне – почнеться важкий процес, результат якого нині важко спрогнозувати.

Звернувши увагу, як висловлюється єпископат УПЦ (МП) з приводу прийняття Закону України № 3894-IX, можна виділити дві версії: 1) для нас цей закон не означає нічого, ми не є частиною російської православної церкви; 2) нас переслідують за віру, асоціюючи себе із християнами-мучениками перших часів і порівнюють збереження канонічного зв'язку з московською церквою – як єдиний спосіб зберегти істинну віру, яка призведе до спасіння. Замість того щоб шукати вирішення проблеми, шукають методи,

як залишитися вірними слугами РПЦ. Проте це порівняння не зовсім доречне, оскільки в Україні немає переслідувань священників за віру в Ісуса Христа чи будь-якого втручання у церковні догмати, а тільки щоб російська церква через свої структури не здійснювала антиукраїнську діяльність. У Законі України № 3894-IX йдеться про те, що афілійовані структури повинні розірвати адміністративно-канонічні зв'язки із церквою держави-агресора. У цей складний час держава зобов'язана захищати національну безпеку від зовнішніх релігійних впливів, які здійснює РПЦ.

Проводячи різного формату діалоги, українські церкви не змогли об'єднатися, і тоді в розв'язання проблеми розколу українського православ'я втрутився Вселенський патріарх Варфоломій. Вагомим кроком стало скасування грамоти 1686 року про передачу київської митрополії до московського патріархату й відновлення ставропігії Вселенського патріархату. Із жовтня 2018 року всі православні України належать Вселенській патріархії, а московського патріархату більше в Україні немає [16]. ПЦУ отримала Томос про автокефалію від Вселенського патріарха Варфоломія як єдина канонічна церква на українських землях. А як тоді УПЦ (МП) – що вона тепер?

Тут виходить парадоксальна ситуація щодо УПЦ (МП):

1. РПЦ бачить УПЦ (МП) як свій структурний підрозділ, як це записано у статуті РПЦ. Так само вважають усі помісні православні церкви світу, тобто якщо священник УПЦ (МП) служить за кордоном, його сприймають як представника РПЦ.

2. Більша частина українців вважає, що РПЦ і УПЦ (МП) – це те саме. Суспільство бачить УПЦ (МП) як п'яту колону Кремля. Відверто кажучи, сама УПЦ (МП) донедавна не заперечувала, що вона є частиною московського патріархату.

3. У Вселенському патріархаті вважають, що Україна – це її канонічна територія і всі православні перебувають під юрисдикцією Фанару. УПЦ (МП) сприймаються як заблукалі вівці, які забули свого пастиря.

4. Сама УПЦ (МП) вважає, що є незалежною і самостійною церквою і з московським патріархатом не пов'язана. Те, що УПЦ (МП) є незалежною, то так вважає тільки УПЦ (МП) і більше ніяка православна церква!!!

Є різні форми, як можна об'єднати українське православ'я, проте, виходячи із настроїв, які панують в ПЦУ і УПЦ (МП), можна зробити такі припущення. ПЦУ бачить об'єднання всього українського православ'я у тому, щоб приєднати до себе всі парафії УПЦ (МП). Такий варіант не дуже задовольняє УПЦ (МП), а інші форми об'єднання вони не пропонують. З кожним роком стає все більш зрозуміло, що об'єднання можливе тільки через діалог, до якого, на жаль, церкви ще не готові. Релігійні організації непрямо ворогують одна проти одної, говорять між собою ультиматумами. УПЦ (МП) постійно шукає причини не об'єднатися з ПЦУ – не визнають канонічними (легітимним), заявляють про недійсність хіротоній, акцентують увагу, що православні церкви визнали ПЦУ. Оскільки порозумітися між собою, опираючись на богословські догмати, церкви не можуть, держава запропонувала ще один шлях. Прийнятий Закон України № 3894-IX підштовхує до діалогу як УПЦ (МП), так і ПЦУ. Відбуваються доле-носні події у релігійній сфері, і потрібно буде контактувати. Для цього треба перестати ставитися до ПЦУ як до еретиків, бо за такого ставлення об'єднання не відбудеться. У ПЦУ прагнуть, щоб релігійна громада, перейшовши з УПЦ (МП), в той же час ставала патріотичною. Церква сприймається як ідентичність, і варто розуміти, що перехід парафії – це не акт екзорцизму. Свідомість людей так просто не переробиш, тому потрібно багато праці для того, щоб в українській церкві запанував український дух.

УПЦ (МП) є дуже різноманітна, там діють різні погляди: і проукраїнські, і проросійські, і нейтральні. Головні дійові особи, на жаль, все ж таки є прихильниками ідеології «російського світу», і це передається на всю церкву. Велика проблема полягає в тому, що патріарх Кирило переконує весь світ, що парафіяни УПЦ (МП) – це його вірні і чекають звільнення, бо залишаються у його юрисдикції. Важливо було на законодавчому рівні відокремити себе від ворогів України, бо саме патріарх Кирило благословив убивство українців.

Хочеться відзначити позитивні наслідки прийняття Закону України № 3894-IX – він спонукає УПЦ (МП) щось робити, позбутися статусу-кво, зрушитися з мертвого місця, а не відкладати це до безкінечності. Закон виконує роль мотиватора для УПЦ (МП). Зараз буде важко священникам пояснити ситуацію, що склалася, фразами у стилі «просто моліться», «церква поза політикою». Релігійні громади активізуються й почнуть нарешті задавати священникам питання, щоб врешті почути відповідь, заради чого ми йдемо в підпілля? Священники УПЦ (МП) часто ухиляються від відповіді на болючі для себе питання, підмінюють поняття, переводять тему. Священникам варто визнати, що їхня структура дійсно є частиною РПЦ, а назва УПЦ (МП) не зовсім відповідає дійсності. Чи згідна буде релігійна громада втратити свій храм і молитися підпільно заради того, щоб зберегти канонічний зв'язок із патріархом

московським? Часто релігійну громаду не влаштувала ні церковно-слов'янська мова богослужіння, яку переважна частина парафіян не розуміє, ні невизначений статус УПЦ (МП), ні пасивна позиція щодо російської агресії, проте моменту проявити активність не було. Тепер громада може і повинна буде визначитися – чи хочуть вони бути у єдності з московією чи їм дорожче Україна?!

Що буде з УПЦ (МП), зважаючи на прийнятий Закон України № 3894-ІХ? Деяка частина релігійних громад приєднається до ПЦУ. Інша частина захоче бути у складі Вселенського патріархату, а частина піде в катакомби. УПЦ (МП) має очиститися від лицемірства й визнати реальність, яка є зараз. Дати свободу своїм єпархіям і парафіям визначати, де і як вони хочуть молитися. Цілком логічно, що прихожани УПЦ (МП) створюватимуть психологічний тиск на свій духовний провід. Людей роками обманювали, що вони – українська церква і до московської патріархії нічого не мають, тепер відмовчатися не вдасться. Згідно із Законом України № 3894-ІХ не тільки верхівка УПЦ (МП) пояснюватиме про свої зв'язки з РПЦ, а це стає обов'язком кожної громади, і вона повинна буде визначитися. Ще до прийняття закону громади, які усвідомили, що УПЦ (МП) насправді є частиною РПЦ, голосуванням більшості переходили в ПЦУ. Оскільки процес зміни підпорядкування не було як слід врегульовано державою, виникало чимало конфліктних ситуацій. Великі сподівання, що на підставі Закону України № 3894-ІХ процес переєстрації релігійних громад буде простішим.

Висновки. Важливим є те, що в українському суспільстві є запит на очищення релігійного простору від російської пропаганди. Державна влада також розуміє, що РПЦ проповідує політичні гасла, які мають на меті знищення Української держави. Православні прагнуть мати українську церкву, у якій би панував український дух, проте не вистачає волі для першого кроку. Прийняттям Закону України № 3894-ІХ Українська держава дала чітко зрозуміти РФ, що вона в змозі захистити свій релігійний простір і діяти відповідно до своїх національних інтересів. Державою здійснено важливий крок для того, щоб дати поштовх у справі об'єднання українського православ'я. Закон України № 3894-ІХ – це пряме засудження державою проповіді «російського світу» і церковної структури, яка виправдовує і благословляє своїх вірних на війну з Україною, а також афілійованих із нею структур. УПЦ (МП) потрібно буде спілкуватись із суспільством, пояснюючи свою позицію і свій зв'язок з РПЦ. Закон України № 3894-ІХ може позбавити державної реєстрації релігійні організації, афілійовані з РПЦ, але вигнати російський дух, який виховувався десятиліттями, дуже швидко не вдасться. Релігійні організації, які запідозрять у зв'язках із Росією, очікує довгий судовий процес, і поки незрозуміло, коли настане кінець. Велику тривожність викликає те, чи зможуть вироблені механізми втілення Закону України № 3894-ІХ призвести до очікуваних результатів. В іншому випадку взаємні судові позови держави до релігійних організацій і релігійних організацій до держави перейдуть у «вічні» дебати.

Література:

1. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20 серпня 2024 року № 3894-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text> (дата звернення 25.09.2024).
2. Ніщо не зупинить ідею, час якої настав. *НОВА Тернопільська газета*. 20.07.2024. URL: <https://nova.te.ua/statti/nishho-ne-zupynyt-ideyi-chas-yakoi-nastav/> (дата звернення 25.09.2024).
3. Зеленський підписав закон про заборону РПЦ. *Radio Свобода*. 24.08.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-pidpys-zakon-zaborona-rpts/33090894.html> (дата звернення 25.09.2024).
4. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://dcss.gov.ua/vysnovok-relihiieznachchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-ukrainskoi-pravoslavnoi-tserkvy/> (дата звернення 25.09.2024).
5. Верховна Рада України на пленарному засіданні 21 серпня прийняла 9 законів, одну постанову та чотири законопроекти за основу. *Офіційний портал Верховної Ради України України*. 21.08.2024. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252709.html> (дата звернення 25.09.2024).
6. Українське православ'я сьогодні робить крок до звільнення від московських чортів – Зеленський. *Interfax-Україна*. 24.08.2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1009223.html> (дата звернення 25.09.2024).
7. «Клімат є позитивним з усіх боків» – Orthodoxytimes про візит делегації Вселенського Патріархату до Києва. *Релігійно-інформаційна служба новин*. 27.08.2024. URL: https://risu.ua/klimat-ye-pozitivnim-z-usih-bokiv---rezultat-vizitu-delegaciyi-vselsenskogo-patriarhatu-do-kiyeva_n150505 (дата звернення 25.09.2024).
8. «Церкви не можна чіпати»: Папа Римський висловився щодо заборони РПЦ в Україні. *Radio Свобода*. 25.08.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-papa-rymskyu-zaborona-tserkva/33091896.html> (дата звернення 25.09.2024).
9. Латвія законом розірвала зв'язок своєї церкви з РПЦ. Україна теж так може? *LB.ua*. 28.10.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/10/28/534080_latviya_zakonom_rozirvala_zvyazok.html (дата звернення 25.09.2024).
10. Глава МВС Естонії запропонує парламенту визнати Московський патріархат терористичною організацією. *Суспільне новини*, 12.04.2024. URL: <https://suspline.media/724045-glava-mvs-estonii-zapropouue-parlamentu-viznati-moskovskij-patriarhat-teroristicnou-organizacieu/> (дата звернення 25.09.2024).

11. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України : Закон України від 20 грудня 2018 року № 2662-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 3. Ст. 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#Text> (дата звернення 25.09.2024).
12. УПЦ МП заявила про «повну самостійність і незалежність» та закинула ПЦУ «неавтокефальність». *LB.ua*. 27.05.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/05/27/518155_upts_mp_zayavila_pro_povnu.html (дата звернення 25.09.2024).
13. Статут про управління Української Православної Церкви від 27.05.2022 (з доповненнями і змінами). *Релігійно-інформаційна служба новин*. 17.07.2022. URL: https://risu.ua/statut-pro-upravlinnya-ukrayinskoji-pravoslavnoyi-cerkvi-z-dopovnenniami-i-zminami-vid-27052022_n130894 (дата звернення 25.09.2024).
14. Грамота Олексія Другого, Божою милістю Патріарха Московського та всієї Русі, митрополиту Київському та всієї України Філарету. *Києво-Печерська Лавра*. 14.04.2022. URL: <https://lavra.ua/gramota-aleksiya-vtorogo-bozhieyu-milostiyu-patriarha-moskovskogo-i-vseya-rusi-mitropolitu-kievskomu-i-vseya-ukrainy-filaretu/> (дата звернення 25.09.2024).
15. РПЦ випустила «Патріарший календар», куди увійшли і два митрополити з Житомирщини. *Суспільне Житомир*. 16.12.2023. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/640846-rpc-vipustila-patriarsij-kalendar-kudi-uvijsov-i-mitropolit-zitomirskij-i-novograd-volinskij-nikodim/> (дата звернення 25.09.2024).
16. Константинополь: Московського патріархату в Україні більше немає. *BBC News Україна*. 02.11.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46069420> (дата звернення 25.09.2024).

УДК 32.019.52:316.42:351(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.26>

ВПЛИВ МІЖСЕКТОРАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА СТІЙКІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Назарчук Олександр,

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра політології, філософський факультет

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-2616-6020

У статті розглянуто вплив міжсекторальної взаємодії на стійкість політичних еліт і розвиток державної влади в Україні. Підкреслено, що така взаємодія забезпечує адаптацію політичних структур до швидкозмінного суспільного контексту та сприяє сталому розвитку. Особливу увагу приділено аналізу відносин між державним, громадським і приватним секторами, що мають важливу роль у підтримці соціальної стабільності та демократичного розвитку. Проаналізовано, як війна з Росією посилює потребу в консолідації зусиль усіх секторів для забезпечення стабільності, підвищення довіри до політичних інститутів і посилення легітимності влади. Зазначено, що в умовах воєнної агресії міжсекторальна взаємодія є не лише бажаною, але й необхідною умовою ефективного функціонування держави.

Зокрема, висвітлено роль консультацій із громадськістю, громадських рад, експертних груп та інших механізмів взаємодії політичних еліт і громадянського суспільства, які сприяють підвищенню прозорості державних процесів і формуванню політик, орієнтованих на потреби суспільства. Підкреслено переваги таких інструментів, як можливість врахування різних поглядів, залучення громадськості до процесу ухвалення рішень, а також зменшення ризиків суспільної напруженості шляхом відкритого діалогу. Водночас зазначено, що існують і певні недоліки цих механізмів, зокрема складність досягнення консенсусу між різними інтересами, що може уповільнювати процес прийняття рішень.

Особливу увагу приділено аналізу впливу громадянського суспільства на формування політичного порядку денного й забезпечення підзвітності політичних еліт. Така взаємодія є важливим фактором сприяння демократизації державної влади, протидії корупції та зміцнення громадської довіри. У статті також наголошено на важливості подальшого розвитку механізмів участі громадянського суспільства у процесах управління, що, зі свого боку, сприятиме посиленню стійкості політичних еліт і забезпеченню сталого розвитку країни.

Ключові слова: інституційна стійкість, політичне партнерство, управлінська ефективність, секторальна взаємодія, державне управління, політичні еліти.

Nazarchuk Oleksandr. The Impact of Intersectoral Interaction on the Sustainability of Political Elites and the Development of State Power in Ukraine

The article examines the impact of intersectoral interaction on the sustainability of political elites and the development of state power in Ukraine. It is emphasized that such interaction ensures the adaptation of political structures to a rapidly changing social context and contributes to sustainable development. Particular attention is paid to analyzing the relationship between the state, public and private sectors, which is essential in maintaining social stability and democratic development. It analyses how the war with Russia increases the need to consolidate the efforts of all sectors to ensure stability, increase trust in political institutions and strengthen the legitimacy of power. It is noted that in the context of military aggression, intersectoral interaction is desirable and a necessary condition for the effective functioning of the state.

In particular, the role of public consultations, public councils, expert groups and other mechanisms of interaction between political elites and civil society, contributing to increased transparency of government processes and the formation of policies focused on the needs of society, is reflected. The advantages of such tools, such as taking into account different points of view, involving the public in the decision-making process, and reducing the risks of social tension through open dialogue, are emphasized. At the same time, it is noted that there are certain areas for improvement of these mechanisms, in particular, the difficulty of achieving consensus between different interests, which can slow down the decision-making process.

Particular attention is paid to the analysis of civil society's influence on the formation of the political agenda and ensuring the accountability of political elites. Such interaction is an essential factor contributing to the democratization of state power, combating corruption, and strengthening public trust. The article also emphasizes the importance of further developing mechanisms for civil society participation in governance processes, which, in turn, will contribute to strengthening political elites' stability and ensuring the country's sustainable development.

Key words: institutional stability, political partnership, managerial efficiency, sectoral interaction, public administration, political elites.

Актуальність теми. З огляду на глобальні виклики, воєнний стан у нашій країні та внутрішні трансформації роль міжсекторальної взаємодії у забезпеченні стійкості політичних еліт набуває особливої актуальності. При цьому залучення політичного, соціального, економічного та громадського секторів суспільства сприяє формуванню ефективної та дієвої системи управління, яка може адаптуватися до змін і забезпечити стійкий розвиток держави. Оскільки процеси демократизації та реформування влади в Україні перебувають на стадії активного розвитку, міжсекторальна співпраця є вагомим аспектом зміцнення політичних інституцій і підвищення їхньої легітимності.

Сьогодні увагу вітчизняних дослідників привертає питання впливу міжсекторальної взаємодії на стійкість політичних еліт і розвиток державної влади в Україні. Серед таких науковців можна виділити: А. А. Ключко [1], А. С. Крупник [2], П. Л. Лисянського і В. А. Ястребову [3], О. Мірошник [4], Л. Р. Наливайко [5], С. В. Касяненко, А. Ф. Орешкову [6], К. А. Постол [7], С. О. Телешуна, О. Р. Титаренко, С. В. Ситника та С. І. Вирового [10], О. Пухкала [11], О. М. Сахань [12], Я. Тарароева та В. Гореву [13], Т. В. Томашевську [14], І. П. Шевель [15] та ін.

Зазначені дослідники акцентують увагу на тому, що міжсекторальна взаємодія є ключовою умовою адаптації політичних еліт до швидко змінюваних соціально-економічних і політичних умов, зокрема в контексті сучасних викликів, таких як війна з Росією. У цьому аспекті особливо важливими є консультації з громадськістю, громадські ради, а також інші форми залучення громадянського суспільства до процесів ухвалення рішень. Такі механізми сприяють не лише більшій прозорості діяльності державної влади, але й зміцненню довіри між політичними елітами та суспільством. Водночас А. А. Ключко акцентує увагу на тому [1], що ефективність міжсекторальної взаємодії значною мірою залежить від наявності розвинених механізмів комунікації між різними секторами, зокрема політико-управлінською елітою та громадянським суспільством. Однак, як наголошує А. С. Крупник [2], недостатня координація та невизначеність функцій громадських рад можуть стати перешкодою на шляху до успішної взаємодії. Також О. Мірошник [4] висловлює думку, що створення центрів впливу на місцевому рівні є важливим кроком для посилення ролі громадянського суспільства в державному управлінні.

Таким чином, вітчизняні дослідники вважають, що для забезпечення стійкості політичних еліт і сталого розвитку державної влади в умовах війни потрібно сприяти посиленню міжсекторальної взаємодії, розширювати можливості громадян для участі в ухваленні державних рішень, а також удосконалювати механізми співпраці між усіма суб'єктами державно-громадської моделі управління.

Постановка мети. Метою статті є аналіз впливу міжсекторальної взаємодії на стійкість політичних еліт і розвиток державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, зокрема в Україні, міністерства, державні органи, громадські організації, приватний сектор та міжнародні інституції взаємодіють, формуючи політичний ландшафт і впливаючи на стабільність політичних еліт та розвиток державної влади. Цілком імовірно, що міжсекторальна взаємодія є важливим елементом, що забезпечує адаптацію політичних структур до швидко змінюваного суспільного контексту, сприяє ефективному управлінню та формує умови для сталого розвитку. В умовах воєнного стану, зумовленого агресією РФ, ця взаємодія набуває особливого значення, оскільки виклики, які постають перед державою, вимагають консолідації зусиль усіх секторів суспільства.

Як слушно зазначає П. Л. Лисянський та В. А. Ястребова, Україна, як і Грузія та Молдова, піддалася впливу РФ, що виявлявся через підготовку підґрунтя для російської збройної агресії, зокрема через геокультурний вплив. Політичні агенти, представлені як окремими особами (включно з опозиційними силами), так і організаціями (партіями, громадськими об'єднаннями, неприбутковими структурами), активно руйнували суспільну єдність, що перешкоджало формуванню позитивного дискурсу для розбудови дієздатних інститутів демократичного суспільства та ринкової економіки [3, с. 108].

РФ переходила до гібридної агресії, застосовуючи механізми соціально-культурного і соціально-економічного тиску. Вершиною гібридного впливу на Україну стала відкрита збройна агресія (табл. 1).

У квазіправовому форматі РФ намагалася закріпити захоплені території, щоб посилити тиск на Україну та підірвати її демократичні процеси, водночас утримуючи свій вплив на пострадянському просторі.

Слід наголосити, що цей підхід до поширення впливу на Україну заснований на ідеології так званого руского міра, охоплює використання сучасних комунікаційних і медіатехнологій, що активно застосовуються в соціальних мережах і цифрових платформах для маніпуляції політичними процесами в Україні. Російська пропаганда поєднує ці засоби з іншими гібридними методами, такими як культурні, просвітницькі та клерикальні місії, залучаючи лідерів думок для впливу на суспільство.

Не можна не погодитися з тим, що сучасний етап модернізації викликає значні зміни в політичних системах, поступово наближаючи суспільно-політичне середовище до стандартів розвинених

Таблиця 1

Вплив російської федерації на демократичні процеси в Україні та інших пострадянських країнах

Тип впливу	Механізми впливу	Мета впливу	Наслідки для демократичних процесів
Геокультурний вплив	Пропаганда, залучення політичних агентів (партій, організацій)	Підготовка підґрунтя для російської збройної агресії	Руйнування суспільної єдності, перешкоджання розбудові дієздатних демократичних інститутів і ринкової економіки
Соціально-культурний	Організація культурних заходів, підтримка про-російських об'єднань	Підрив суспільного консенсусу, вплив на ідеологію	Зниження довіри до демократичних цінностей, посилення впливу РФ
Соціально-економічний	Уведення санкцій, контроль енергетичних ресурсів	Економічний тиск для дестабілізації України	Посилення економічної залежності, підрив економічної стабільності
Гібридна агресія	Військові операції, закріплення захоплених територій	Зміцнення позицій на пострадянському просторі, послаблення України	Підрив демократичних процесів, перешкоджання територіальній цілісності України

Джерело: власна розробка автора.

демократій [15, с. 227]. У цьому контексті політично-управлінська еліта також зазнає процесу модернізації.

На думку О. Саханя, для оновлення політично-управлінської еліти України, яке відповідало б міжнародним демократичним стандартам і загальноприйнятим цінностям, важливо подолати негативний імідж, що склався в населення за часи державотворення [12, с. 262–263]. Водночас О. Пухкал підкреслює, що оновлення еліти може бути досягнуто шляхом створення сприятливих умов для підготовки сучасних кадрів, які є важливим ресурсом для модернізації публічного управління, а також через підтримку розвитку громадянського суспільства. Саме із цього суспільства має формуватися нова еліта, здатна реалізовувати реформи на благо народу [11, с. 218]. Досвід інших країн свідчить, що рівень співпраці між політично-управлінською елітою і громадянським суспільством залежить від участі громадських організацій в ухваленні та реалізації управлінських рішень.

Розглянемо основні організаційно-правові інструменти взаємодії політично-управлінської еліти і громадянського суспільства в Україні. Традиційно використовувані з моменту здобуття незалежності інструменти, такі як вибори й референдуми, в умовах модернізації публічного управління здаються застарілими. Хоча багато науковців розглядають вибори як спосіб безпосередньої участі громадськості в управлінні, на практиці така участь є несистемною і випадковою. Тому політично-управлінські еліти повинні вибирати інші способи взаємодії з громадянським суспільством, що забезпечують пряме партнерство в процесі прийняття управлінських рішень.

Одним із таких інструментів є проведення консультацій з громадськістю для ухвалення важливих рішень для суспільства, а також у питаннях формування й реалізації державної політики. У рамках цих консультацій можна виділити безпосередні (публічне обговорення, електронні консультації) і опосередковані (вивчення громадської думки) форми.

Механізми взаємодії між громадянським суспільством і політичною елітою мають суттєві переваги, зокрема їх закріплення в законодавчих актах і наявність визначених процедур. Наприклад, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [8], створюється правова основа для залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Останні зміни в нормативно-правовій базі також зобов'язують органи влади публікувати результати консультацій на своїх офіційних вебсайтах, що сприяє підвищенню контролю з боку громадянського суспільства.

Проте ці механізми мають і свої недоліки. Наприклад, дослідники вказують на те, що коло суб'єктів нормотворчості є обмеженим, що обумовлює рекомендаційний характер механізму для органів місцевого самоврядування, не охоплюючи при цьому Президента України та Верховну Раду [7, с. 271]. Крім того, законодавство недостатньо чітко визначає, які саме громадські організації можуть ініціювати консультації з громадськістю. Відсутність юридичної відповідальності за неналежне проведення або порушення порядку консультацій також є суттєвим недоліком. До того ж проекти управлінських рішень часто містять складну термінологію, що ускладнює їх розуміння для широкої аудиторії, тим самим віддаючи політичну еліту від суспільства.

Серед важливих механізмів організаційного та правового характеру виділяється створення та функціонування громадських рад при центральних і місцевих органах влади, а також інших консультативно-дорадчих структур. Ці ради виступають як важливі осередки організованого впливу громадянського суспільства на державні та місцеві органи, що підпорядковуються відповідним політично-управлінським елітам. На національному рівні часто створюються консультативно-дорадчі органи при Президентові, Верховній Раді, уряді та міністерствах, тоді як на регіональному й місцевому рівнях активно функціонують громадські ради, створені при місцевих державних адміністраціях. З інституційної позиції громадські ради можна розглядати як елементи соціальної інфраструктури, що прагнуть впливати на органи публічного управління для захисту прав і свобод громадян, а також для виявлення й задоволення соціальних потреб населення.

Проте в діяльності громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів в Україні існує низка проблем. По-перше, недостатня професійна підготовка окремих членів цих рад може знижувати їхній авторитет в очах політично-управлінської еліти. По-друге, ухвалені громадськими радами рішення не є обов'язковими для виконання органами влади, що призводить до ігнорування їхніх рекомендацій. По-третє, обмежений доступ до офіційної інформації ускладнює активну участь цих рад у процесах публічного управління [2].

Ще одним важливим інструментом взаємодії є громадська експертиза, що є складовою демократичного управління. Цей механізм дає змогу інститутам громадянського суспільства, зокрема громадським радам, оцінювати діяльність органів виконавчої влади, аналізувати ефективність їхніх рішень і пропонувати можливі шляхи вирішення суспільно важливих проблем для врахування у роботі влади [9]. Громадська експертиза законопроектів може бути одним з найефективніших способів прямої взаємодії громадянського суспільства з політичною елітою в процесі законотворення. Вона також дає змогу оцінювати діяльність органів влади різних рівнів, реалізацію державних і регіональних програм, а також надання управлінських послуг [5, с. 32]. Однак слабка сторона цього механізму полягає в обмежених можливостях громадських організацій у розробці методології та проведенні експертизи, а також у відсутності достатньої апробації та практичних прикладів.

Крім того, важливим механізмом взаємодії між політично-управлінською елітою та громадянським суспільством є створення експертних установ і аналітичних центрів. Ці організації займаються дослідженнями у сфері публічного управління, розробляючи відповідні аналітичні продукти [4]. Наприклад, у країнах Європи та США функціонує чимало незалежних аналітичних центрів, які активно співпрацюють із владою та політичною елітою. Через такі центри громадянське суспільство має можливість пропонувати альтернативні рішення, брати участь у підготовці законопроектів і розробляти рекомендації щодо реформ та напрямів модернізації публічного управління. Таким чином, зазначені центри створюють потужне експертне середовище в структурі громадянського суспільства, здатне представляти інтереси населення, співпрацювати з політичною елітою, а в окремих випадках навіть ставати її частиною.

В Україні діє кілька незалежних аналітичних структур, які активно впливають на формування державної політики. Серед них можна виділити Центр політико-правових реформ, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, а також Лабораторію законодавчих ініціатив [4]. Зокрема, в Україні були створені регіональні офіси підтримки реформ, які виконують управлінські функції, спрямовані на реалізацію реформи децентралізації влади на місцевому рівні.

Таким чином, наявні організаційно-правові механізми забезпечують політично-управлінській еліті можливість ефективно використовувати кадровий, аналітичний та організаційний потенціал громадянського суспільства в контексті модернізації системи публічного управління. Це сприяє більш активному залученню різних соціальних груп до процесу ухвалення рішень і підвищує якість управлінських практик на всіх рівнях.

В умовах сучасності громадянське суспільство повинно виступати партнером політично-управлінської еліти у вирішенні управлінських завдань, що підкреслює важливість удосконалення механізмів співпраці між цими сторонами. Модель, представлена на рис. 1, демонструє, як така співпраця може легітимізувати політичні й управлінські еліти. Співпраця з громадянським суспільством надає можливість елітам ефективніше виконувати свої функції та швидше реагувати на нагальні потреби населення.

Політично-управлінська еліта, виконуючи свої функції, справляє значний вплив на розвиток суспільства, а залучення громадянського суспільства до цього процесу збільшує ефективність представлення інтересів громадян. Це створює сприятливі умови для покращення взаємодії між різними суб'єктами суспільних відносин і забезпечує більш чутливе ставлення до проблем, що існують у суспільстві. Таким чином, спільна діяльність обох секторів може призвести до більшої стабільності та розвитку соціальних інститутів.

Рис. 1. Модель співпраці між політичною елітою та громадянським суспільством

Джерело: складено автором.

З огляду на виявлені проблеми в організаційно-правових механізмах взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством важливо сформулювати відповідні рекомендації для покращення цієї співпраці. Нижче наведені конкретні пропозиції:

1. Встановлення чітких механізмів прозорості в діяльності політичних еліт, зокрема через регулярну публікацію звітів про виконані проекти та програми, що реалізуються за участі громадських організацій.

2. Створення платформ для регулярного діалогу між представниками політичної еліти й організацій громадянського суспільства. Це можуть бути круглі столи, форуми та конференції, де можна обговорювати актуальні питання та шляхи їх вирішення.

3. Введення програм фінансування проектів, що пропонуються громадянським суспільством, особливо у сферах, які мають соціальне значення. Це може сприяти активізації участі громадянських організацій у вирішенні соціальних проблем.

4. Організація навчальних семінарів і тренінгів для членів громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів, що підвищить їхню компетентність у питаннях публічного управління та взаємодії з державними структурами.

5. Упровадження системи регулярного моніторингу ефективності взаємодії між політичною елітою та громадянським суспільством, а також аналізу досягнутих результатів. Це дасть змогу виявляти проблеми на ранніх стадіях і оперативно їх усувати.

6. Активне залучення незалежних експертів і аналітичних центрів для оцінки політичних рішень та рекомендацій, що можуть бути корисними для формування більш ефективних стратегій взаємодії з громадянським суспільством.

7. Розробка спільних ініціатив між політичними елітами та громадськими організаціями, що можуть сприяти реалізації соціально-економічних проектів, покликаних задовольнити потреби населення.

Висновки за результатами дослідження. Отже, вплив міжсекторальної взаємодії на стійкість політичних еліт і розвиток державної влади в Україні є багатограним і відображає складність сучасного глобального середовища. Світові тренди останніх років, такі як глобалізація, цифровізація, демократизація, а також воєнні конфлікти, природні катаклізми та демографічні зміни значною мірою формують контекст, у якому функціонують політичні еліти й державна влада. Демократизація та глобалізація сприяють відкритості політичних систем, гармонізації законодавства й міжнародній співпраці, що підвищує стійкість державної влади. Цифровізація та використання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, допомагають підвищити прозорість управління та знизити рівень корупції, що є важливими умовами для зміцнення політичних еліт і забезпечення довіри до них громадян. При цьому війни, конфлікти та катаклізми часто стають викликами для демократичних інститутів, оскільки спричиняють зміцнення авторитарних тенденцій, збільшення військового контролю й обмеження прав і свобод громадян, що може підірвати суспільну довіру та спричинити протести.

Таким чином, для України важливо підтримувати баланс між адаптацією до сучасних глобальних викликів та збереженням демократичних основ і принципів правової держави. Створення гнучких політичних інституцій, здатних оперативного реагувати на зміни, і адаптивного правового регулювання є запорукою стійкості державної влади та розвитку суспільства. Тільки через ефективну міжсекторальну взаємодію, спрямовану на розв'язання актуальних проблем і збереження демократичних цінностей, можна забезпечити стабільний розвиток держави в умовах усе більшої непередбачуваності сучасного світу.

Література:

1. Ключко А. А. Розвиток механізму взаємодії політико-управлінської еліти і громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1972> (дата звернення: 30.09.2024). DOI: 10.32702/2307-2156-2021.2.100.
2. Крупник А. С. Громадські ради в Україні: пошук найкращого формату діяльності. URL: <https://samoorg.com.ua/blog/2019/09/03/gromadski-radi-v-ukrayini-poshuk-naykrashhogo-formatu-diyalnosti/> (дата звернення: 27.09.2024).
3. Лисянський П. Л., Ястребова В. А. Вплив РФ на політичні процеси країн пострадянського простору через просування ідеології «русского мира» та політичних агентів впливу (Грузія, Україна, Молдова). *Регіональні студії*. 2022. № 31. С. 106–113. URL: http://regionalstudies.uzhnu.edu.ua/archive/31/31_2022.pdf#page=106 (дата звернення: 27.09.2024).
4. Мірошник О. Декілька кроків до створення «центрів впливу». *Громадський простір*. 2019. URL: <https://www.prostir.ua/?news=dekilka-krokov-do-stvorennya-tsentriv-vplyvu> (дата звернення: 27.09.2024).
5. Наливайко Л. Р. Громадська експертиза як форма громадського контролю. *Університетські наукові записки*. 2024. № 2. С. 28–34.
6. Наливайко Л. Р., Касяненко Є. В., Орешкова А. Ф. Громадська експертиза. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Громадська_експертиза (дата звернення: 30.09.2024).
7. Постол К. А. Правові механізми взаємодії суб'єктів державно-громадської моделі управління освітою, як виду взаємодій демократії участі. *Освітня політика держави: філософія, методологія, практика*: збірник наукових статей. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2024. С. 269–272. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/8418/zbyrnykpoltava2022.pdf> (дата звернення: 27.09.2024).
8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.09.2024).
9. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.09.2024).
10. Публічна політика та управління: наук. розробка / авт. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, С. В. Ситник, С. І. Вировий. Київ: НАДУ, 2020. 36 с. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1972> (дата звернення: 27.09.2024).
11. Пухкал О. Політична еліта як суб'єкт модернізації українського суспільства. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2020. № 2. С. 212–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zprnadu_2020_2_24 (дата звернення: 27.09.2024).
12. Сахань О. М. Проблема оновлення політико-управлінських еліт у сучасній Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2022. № 3. С. 258–264. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14587> (дата звернення: 27.09.2024).
13. Тараров Я., Горєва В. Вплив глобальних тенденцій на розвиток політичних еліт. *Humanities Studies*. 2024. Вип. 19 (96). С. 83–89. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/63105/1/HUMANITIES%20STUDIES%202024_19%2B%2B%20%281%29.pdf (дата звернення: 27.09.2024).
14. Томашевська Т. В. Теоретичні засади поняття «політико-управлінська еліта». *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 1. С. 153–156. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2015/34.pdf (дата звернення: 27.09.2024).
15. Шевель І. П. Політична модернізація: сутність, теорії, розвиток, порівняльно-соціологічний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. № 2. С. 226–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2019_2_23 (дата звернення: 27.09.2024).

УДК [94:061.2]:323(438+477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.27>

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛОНІЇ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ У ПОЛЬЩІ З ЧАСУ ЗМІНИ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ДО СЬОГОДЕННЯ

Панишко Галина,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та публічного управління

Волинського національного університету імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0002-8870-1543

У статті досліджено процес політичного життя як систему поведінки, механізми впливу політичних дій, вчинків на характер політичних інститутів і структур у 90-х роках ХХ ст. в Республіці Польща й Україні, пов'язаний зі зміною політичних систем обох держав. Норми діяльності громадських організацій поляків та українців актуалізуються через політичні норми, принципи та традиції, що визначають і регулюють суспільно-політичне життя суспільства. Зміна комуністичного режиму в обох державах дала можливість створення простору взаємостосунків між нашими націями. Це відбувалося через діяльність різного роду громадських організацій – полонії в Україні та української спільноти в Польщі. Досліджено та проаналізовано трансформаційні зміни політичних систем, структуру стосунків між двома сусідніми державами, де важливу роль відіграє громадсько-культурне співробітництво, що є найефективнішим засобом об'єднання. Саме наукові, освітні, мистецькі зв'язки між народами характеризуються масовістю та стійкістю, сприяють духовному взаємозбагаченню українців і поляків.

Польсько-українська співпраця постійно набуває нового змісту та нової якості, стає можливою завдяки не тільки політичній волі українських і польських еліт, але й науковому поясненню складних та суперечливих подій минулого, висвітленню позитивних моментів в українсько-польських стосунках сьогодення. Аналізуючи процеси, що привели до змін посткомуністичної Польщі й України, звертаємо увагу на розвиток опозиційного руху, авторитет тодішніх еліт, лідерів незалежної профспілки «Солидарність», інтелектуалів із культурно-освітнього середовища України. Політичні трансформації, ті зміни, що відбулися в Україні на початку ХХІ ст. найбільше підтримує Польща, її громадські організації та урядові структури, парламент, Міністерство закордонних справ Польщі, польські депутати Європарламенту, колишні та чинні президентів. Україна отримала підтримку й від багаточисельної громадської спільноти українців у Польщі під час кривавих подій Революції гідності, військової агресії Росії, окупації Криму та різного роду втручань у внутрішні справи суверенної держави.

Ключові слова: громадські організації, політична система, полонія, українська спільнота, президент, уряд, РП, Україна, культурно-освітні товариства, наукові товариства, українські товариства Польщі.

Panyshko Halyna. Public organizations of the Polish diaspora in Ukraine and public organizations of the Ukrainian community in Poland: since the change in political systems until the present

The article considers the process of political life as a system of behavior and mechanisms of political actions that influence the nature of political institutions and their structures in the 90s of the 20th century in the Republic of Poland and Ukraine in the context of the changes in the political systems of both states. The norms of public organizations' activity, both Poles and Ukrainians, are actualized in terms of political norms, principles, and traditions that define and regulate the socio-political life of society. Renunciation of the communist regime in both states made it possible to create a space for friendly relationships between our nations. This happened due to the activities of various types of public organizations – Polonia in Ukraine and the Ukrainian community in Poland. The study focuses on the transformational changes in political systems and the structure of relations between two neighboring states, where social and cultural cooperation plays an important role. This cooperation is the most effective way of unification. It is the scientific, educational, and artistic ties between peoples that are characterized by massiveness and stability, which is why they contribute greatly to the spiritual enrichment of the Ukrainians and Poles.

Polish-Ukrainian cooperation constantly acquires a new meaning and new quality. It has become possible not only due to the political will of Ukrainian and Polish elites but also owing to the scientific explanation of complex and controversial events of the past and the highlighting of positive moments in Ukrainian-Polish relations today. Analyzing the processes that led to changes in post-communist Poland and Ukraine, we refer to the development of the opposition movement, the authority of the then elites, the leaders of the independent trade union “Solidarity”, and intellectuals from the cultural and educational environment of Ukraine. The political transformations and changes that took place in Ukraine at the beginning of the 21st century are most supported by Poland, its public organizations and government structures, the parliament, the Ministry of Foreign Affairs of Poland, Polish members of the European Parliament, and by the former and current Presidents. Ukraine received support from the large public community of Ukrainians in Poland

during the bloody events of the Revolution of Dignity, Russia's military aggression, the occupation of Crimea, and other interferences in the internal affairs of a sovereign state. Ukraine received strong support from the large community of Ukrainians in Poland during the bloody events of the Revolution of Dignity, Russia's military aggression, the occupation of Crimea, and other interferences in the internal affairs of a sovereign state.

Key words: *public organizations, political system, Polonia, Ukrainian community, president, government, Republic of Poland, Ukraine, cultural and educational societies, scientific societies, Ukrainian societies of Poland.*

Постановка проблеми. У другій половині 80-х років, у зв'язку з перебудовою в Радянському Союзі і загалом занепадом світової системи соціалізму, в Польщі з новою силою розвивалися суспільно-політичні процеси, які тут практично не вшухали із часу встановлення радянського контролю над державою. У Польщі, як і в інших європейських державах колишнього радянського блоку, відбулася Осінь народів. Під час перебудовчих процесів не стояли осторонь національні спільноти Польщі, а насамперед українська. На зміну існуючим у комуністичному режимі товариствам та організаціям приходили нові, які декларували повну незалежність від будь-якого політикуму, беручи на себе завдання захисту національно-релігійних і суспільно-політичних інтересів українців. У 90-х роках Україна проголосила себе незалежною суверенною державою із задекларованими принципами етнонаціональної політики, певною законодавчою базою, сформованими громадськими організаціями національних спільнот, які представляли їх потреби й артикулювали інтереси, діяли для реалізації цих інтересів і задоволення потреб. Сусідня польська держава окреслила принципи своєї політики стосовно і України, і польської групи в Україні. У процесі демократизації українського суспільства відбувалася трансформація суспільно-політичних інтересів польської групи у зв'язку з подальшим розвитком політичних і соціальних інститутів. Демократичні процеси, які розпочалися в Польщі й Україні, були зумовлені трансформацією політичних систем обох держав. Слід зауважити, що зусиллями політичних та інтелектуальних еліт обох країн вдалося досягнути певних успіхів у процесі формування нового типу громадянського суспільства.

Результати дослідження. Базовим документом для нового етапу українсько-польських стосунків слід вважати Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, підписаний 18–19 травня 1992 року, який мав велике значення для регламентації польсько-українських відносин на принципово новій основі. Щодо полонії в Україні, то Україна визнавала право членів польської меншини в Україні на індивідуальне або спільне з іншими членами своєї меншини збереження, розвиток етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності. За поляками було закріплено право на вивчення та навчання рідною мовою, її вільне вживання, поширення, а також створення й утримання власних освітніх, культурних, релігійних організацій і товариств, а також сповідання своєї релігії, становлення та підтримання безперешкодних контактів між собою як у межах держави проживання, так і поза її межами.

Разом зі своїми найближчими сусідами – українцями поляки стали готовими приймати виклики й вимоги XXI століття. Після червневих виборів уряду та президентських виборів, що відбулися восени 1989 року, «команда Леха» взяла на себе вагу економічної та політичної перебудови Польщі. Профспілкове об'єднання «Солідарність» прийшло до влади, щоб змінити суспільний устрій ПНР і спонукало до побудови фундаменту третьої Речі Посполитої. Важливим політичним актом, актом перемін стала урочиста передача останнім президентом польського уряду в еміграції Рішардом Качаровським президентській владі Леху Валенсі у грудні 1990 р. На порозі останнього десятиліття XX ст. Польща вступила на шлях демократії та перебудовчих процесів [1, с. 13, 351].

На хвилі суспільно-політичних перетворень, що відбувалися в Польщі у 80–90-х рр. XX ст., у лютому 1990 року відбувся черговий з'їзд, на якому було створено Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ) і засновано його друкований орган – «Наше слово». Фактично перший з'їзд утворив об'єднання українців у Польщі (ОУП) як структуру української національної меншини, яка досить швидко розвивалася й налічувала невдовзі 10 відділів по всій території держави. Організація мала керівні органи – Головну управу та Головну раду. ОУП має у своєму складі структури, які називаються самостійними гуртками, що діють у найбільших містах Польщі, які є фаховими із чітко визначеним спрямуванням діяльності. Варто назвати ці структури: Об'єднання лемків, Організація молоді «Пласт», Союз українців, Союз української незалежної молоді, Союз українців Підляшшя, Спілка українців-політв'язнів сталінського періоду, Українське вчительське товариство, Українське історичне товариство, Українське лікарське товариство, Клуб юристів, Товариство «Український народний дім» у Перемишлі та ін. Варто зазначити, що діяльність товариства охоплює усі сфери життя української громади, а саме: культурну, освітню, громадську, політичну й інші. Усе це відбувалося внаслідок суспільно-політичних заворушень, зміни політичного керівництва Польської народної республіки, послаблення політичних переслідувань

супротивників народної влади, у тому числі національних меншин. Вищезначене товариство відмежувалося від ідеологічно-політичної підпорядкованості свого попередника ПОРП і урядових структур. Нова громадська структура є «незалежно і самоврядною організацією, що не підпорядкована жодній громадській, політичній чи релігійній структурі або державній установі» [2, с. 142].

До інформації слід додати проблему, яка вирішувалася зусиллями обох держав, – ідеться про відбудову та діяльність Народного дому в Перемишлі. Уряди України і Польщі зобов'язалися заохочувати на співпрацю на пошанування культурної, наукової, релігійної спадщини потреб поляків в Україні та українців у Польщі. На підтвердження цього 18 грудня 1991 року було підписано Угоду про співпрацю прикордонних областей і воєводств України і Польщі [3].

Крім того, 4 листопада 1992 року Міністерство освіти затвердило Тимчасове положення про недільну школу національних меншин в Україні, що сприяло формуванню та вдосконаленню мережі освітніх закладів, де навчалися мовами національних меншин, готували й видавали підручники й посібники, забезпечували підготовку педагогічних кадрів для закладів із мовами національних меншин [4]. Згідно з ним такий тип шкіл створювався відповідно до Конституції, Закону про мови та Закону про національні меншини рішенням виконавчих органів на місцях. У цих школах реалізовувалися права національних меншин на вивчення рідної мови, літератури, історії, національних і культурних цінностей та традицій свого народу відповідно до потреб населення, що проживало в регіоні. Недільні школи мали відкриватися при масових загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях, вищих навчальних закладах, професійно-технічних училищах, позашкільних закладах, підпорядкованих органам державного управління освітою за наявності двох і більше різновікових класів. Зараховувалися до школи діти і дорослі (діти до 16-річного віку згідно із заявами батьків) [5].

Важливий вплив на новий виток суспільно-політичних відносин відіграв новостворений інститут президенства в Україні та відтворений у Польщі. РП та Україна спільно здолали чимало проблем, пов'язаних із розбудовою громадянського суспільства, загостренням уваги в обох суспільствах до міждержавних та міжнаціональних відносин, розбудовою структур «третього сектора», інших типів демократичних трансформацій обох постсоціалістичних держав [6, с. 40].

Подальший розвиток польських громадських організацій відбувається на тлі розвитку неурядового сектора в цій сфері в загальноукраїнському масштабі. Станом на червень 1992 року в Україні офіційно зареєстровано 186 національно-культурних товариств. Зміст діяльності польських організацій і товариств можна проілюструвати на діяльності Житомирського обласного відділення Спілки поляків України, яке приймало в себе наукових працівників Республіки Польща, організувало I обласний огляд польських колективів Житомирщини, виїзд польських художніх колективів із Житомира на Фестиваль самодіяльного мистецтва у Київ. Разом зі Житомирським обласним управлінням народної освіти було проведено I обласний семінар учителів польської мови. До проведених заходів слід додати інформацію про те, що відбувся I з'їзд вчителів польської мови, організований Житомирським обласним інститутом удосконалення. Студенти Житомирського педінституту, які вивчали польську мову, побували на стажуванні в Польщі.

За даними польських дослідників, станом на 1993 рік в Україні діяло триста польських громадських організацій, більшість з яких мала місцеві осередки. До найважливіших організацій варто віднести Спілку поляків України, видання газети *Dziennik Kijowski*, Київське національно-культурне товариство «Згода», Клуб любителів польської літератури і культури в Луганську «Варшава», Польське добротинне товариство «Польський дім» у Вінниці, Товариство польської культури львівської землі, Спілку поляків Поділля, Спілку польських вчителів та ін. [7, с. 208–209].

Міждержавні й міжособистісні стосунки позитивно впливали на подальший розвиток українсько-польських відносин. Було підписано в 1993 році Міжурядову угоду про міжрегіональну співпрацю, результатом якої стала Міжнародна асоціація Єврорегіон «Буг». Було також підписано польсько-українську угоду про безвізовий рух громадян. Інститутом співпраці громадських організацій України та Польщі, а також співпраці громадських організацій з органами державної влади став Польсько-Український форум, створений за ініціативи польських парламентарів і МЗС Польщі в червні 1996 року, діяла українсько-польська міжпарламентська група. А із січня 1997 року почала діяти українсько-польська Міжурядова рада у справах міжрегіональної співпраці. Також важливе значення для артикуляції інтересів національних меншин в органах державної влади мала Рада представників товариств національних та етнічних меншин, створена при новому Державному комітеті національних меншин, міграцій та релігій, до якої увійшло 20 представників.

Якщо говорити про громадські організації, то в 1996–1997 рр. їх кількість не значно змінилася. Станом на 1997 рік їх було 268, у тому числі 18 із всеукраїнським статусом. Кількість польських

громадських організацій різні дослідники оцінюють по-різному. Так, за даними соціологічного опитування, діяло 21 зареєстроване громадське об'єднання, причому переважна більшість польських товариств була в Хмельницькій, Тернопільській, Львівській, Волинській, Івано-Франківській, Житомирській областях та в м. Київ. У 1997 році в Польщі відбулися дві важливі події, що стосувалися польської спільноти в Україні. Було ухвалено нову Конституцію держави, у ст. 6 якої говориться про те, що Республіка Польща допомагає полякам, які проживають за кордоном, у підтримці їх зв'язків із національною культурною спадщиною. У ст. 52 йдеться про те, що особа, чие польське походження було підтверджене в установленому законом порядку, може виїхати до Польщі на постійне місце проживання. У Сенаті III скликання 4 березня того ж року відбулося пленарне засідання, присвячене польській діаспорі, на якому обговорювалися дії, що здійснює польська держава стосовно полонії і поляків за кордоном.

Про розвиток українсько-польської співпраці в громадському секторі слід відмітити, що у період з 1991 по 2001 рік між двома державами було підписано 132 документи, що регламентували політичну, економічну, соціальну, науково-технічну, гуманітарну й інші сфери. Міністерство культури і туризму України організаційно та фінансово сприяло підтримці і проведенню національно-культурними товариствами днів культури своїх спільнот, пам'ятних дат, релігійних і обрядових свят тощо. Будинки й установи, де відбувалися заходи польських національно-культурних товариств, функціонували за кошти держави або місцевих бюджетів. Щодо освітніх потреб, то варто звернути увагу, що, за даними Міністерства освіти і науки, у 2001/2002 навчальному році було три школи з польською мовою навчання (758 учнів). Крім шкіл із польською мовою навчання, працювали загальноосвітні навчальні заклади, у яких навчання здійснювалося двома і більше мовами. До навчальних закладів, що готували фахівців з польської мови, слід віднести Запорізький національний технічний університет, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Маріупольський гуманітарний університет, Прикарпатський університет імені В. Сefаника, Київський інститут «Славістичний університет», Національний університет «Києво-Могилянська академія», Дрогобицький державний педагогічний університет, Харківський педагогічний університет та інші. Зокрема, варто відмітити, що у Волинському національному університеті імені Лесі Українки здійснювалася підготовка фахівців для шкіл із мовами національних меншин: на відділеннях польської мови і літератури у 2004 році навчалося 52 студенти. Щодо вивчення польської мови у регіонах, то у Волинській області в цей період польську мову як факультативну вивчали у 21 школі (2006 дітей). При культурно-освітніх товариствах області діяли 4 недільні школи з вивчення рідної мови, де навчалася 131 дитина, зокрема при Товаристві польської культури імені Єви Фелінської – 46, при Товаристві польської культури імені Тадеуша Костюшка – 31 [7, с. 250]. Для порівняння: у 2005 році за спеціальністю «польська мова і українська мова» підготовлено 76 спеціалістів. Проводиться вдосконалення підготовки вчителів польської мови у Волинському інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів. При обласних громадських організаціях польської національної меншини польська мова вивчається у недільних школах: Товариства польської культури імені Єви Фелінської – 100 учнів, Товариства польської культури імені Тадеуша Костюшка – 120 учнів, що свідчить про значне охоплення населення вивченням польської мови. Також проблемами захисту й розвитку мовних прав національних меншин в Україні станом на 15 березня 2006 року займаються 149 утворених на законних підставах об'єднань громадян в областях України, де діють недільні школи. Зокрема, у Волинській області – 2 (220 учнів).

Якщо говорити про державну етнополітику, то Указом Президента України від 25.02.2008 № 153/2008 рік оголошено роком міжкультурного діалогу в Україні. У різних регіонах держави відбуваються заходи, де представлено культурно-мистецькі надбання всіх народностей, що свідчить про розвиток міжетнічної співпраці на регіональному й державному рівні, а також про співробітництво територіальних громад областей України з територіальними громадами РП. Також варто звернути увагу, що польські громадські організації мали завжди чуйну підтримку й увагу з боку консульських установ РП, що сприяли організації і проведенню, зокрема конкурсу польської молоді «Моя мала Батьківщина», Міжнародного фестивалю полонійних фольклорних колективів (Жешів – Львів).

Голова громадської організації «Порозуміння Землі Хелмської» Євгеніуш Вілковський (м. Хелм РП) у передмові до видання «Між Холмом і Луцьком. Простір громадянського діалогу 2003–2013», написав: «Ознака надії на шанс з'являється у стосунках між нашими націями. Сформовані нові середовища у Луцьку і Хелмі визнали, що треба розпочати співпрацю у культурній, дидактично-науковій і громадянській сферах. Здається, що ця остання сфера стає найбільш детермінованою...» [8].

Виняткове місце серед позаурядових організацій, що підтримують польську діаспору, посідає товариство «Спільнота польська», що від початку свого існування виступало головним інструментом безпосередньої реалізації політики РП стосовно діаспори. Це товариство допомагає польському середовищу

за кордоном. За посередництвом товариства надходять кошти на освітню й добродійну діяльність, будівництво шкіл, відновлення пам'яток культури, організацію відпочинку дітей і молоді у Польщі. У 2008 році товариство «Спільнота польська» реалізувало проект у п'ятьох напрямках – підтримка польської науки й освіти за кордоном, промоція польської культури й охорона польської національної спадщини, підтримка польських організацій за кордоном, добродійна допомога, промоція справ польської діаспори. На думку дослідників, напрями цієї діяльності й підтримка не змінилися донині.

Представляючи для аналізу різноаспектні неурядові організації полонії і поляків в Україні, слід зауважити, що держава Україна разом із Республікою Польща проводять сприятливу політику, що дає можливість позитивно характеризувати розвиток суспільно-політичних інтересів польської громади України.

До розгляду проблеми неурядових організацій українців у Польщі варто віднести громадсько-культурну організацію українців «Союз українців Підляшшя» з осідком у місті Більську Підляського воєводства. У 1990 році виник Підляський відділ Об'єднання українців у Польщі. У 1991 році з'явився перший номер часопису «Над Бугом і Нарвою». У 1992 році було створено Союз українців Підляшшя. З початком 1992 року сформувалася Головна управа Союзу українців Підляшшя, що займається проблемами українців не лише на півночі Підляшшя, але й південної його частини та Холмщини, як зрештою проблемами вихідців з інших українських етнічних земель, у тому числі й тих, кого свого часу було депортовано до УРСР. Товариство проводить регулярні з'їзди, де піднімаються й вирішуються питання української громади в Польщі, а саме про збереження етнокультурної спадщини й формування національної самоідентичності мешканців Підляшшя як багатокультурного регіону, де мають право розвиватися народні традиції. Також товариством розробляються заходи щодо зміцнення взаємодії з ОУП та іншими українськими організаціями в Польщі, налагодження тісних контактів із Православною церквою, православними світськими організаціями інших національних меншин.

Українці Підляшшя, як і усієї Польщі, разом з усім українським народом глибоко переживали трагедію, яка розгорілася на сході України, допомагали у її подоланні матеріально та веденням інформаційно-просвітницької роботи. Зокрема, 9 вересня 2014 року в галереї «Арсенал» у Білостоці відбулася лекція Юлії Ваганової «Музей як модель змін у суспільстві: Національний художній музей України – Барикади – Майдан». Заступник генерального директора з виставкової роботи та міжнародної співпраці Київського музею розповіла присутнім про події Євромайдану, російсько-українську війну на сході України та проекти музею, пов'язані із цими подіями.

У другій половині липня – на початку серпня 2014 року на Мазурах і Підляшші перебували 44 дитини з Волинської області, батьки яких постраждали під час лютевих подій на Майдані Гідності в Києві. Вони приїхали на запрошення громадського комітету «Разом з Україною», що діє у Бартошицях Вармінсько-Мазурського воєводства, і за сприяння Дитячого фонду України та Волинської обласної державної адміністрації. Діти відпочивали, знайомилися зі своїми однолітками в Польщі. Подібних заходів, організованих українськими організаціями сусідньої країни, протягом останнього часу проходить чимало. У їх проведенні значна заслуга Союзу українців Підляшшя.

Таким чином, збір інформації, науковий аналіз діяльності Союзу українців Підляшшя сприятимуть порозумінню між вихідцями холмсько-підляських земель та їх нащадками, що проживають нині в Україні, і тими, хто мешкає у Польщі, у справі плекання своєї етнічної ідентичності.

Варто також звернути увагу, що станом на сьогодні в Польщі діє цілий ряд українських товариств, які мають загальні, фахові, спеціалізовані компетенції і які мають певну конкретну спрямованість. Серед них треба виокремити Українське товариство, яке діє як організація у Любліні з літа 2009 р., а початково метою його діяльності був догляд за могилами українських вояків і виникло товариство 14 березня 1999 року. Його заснували люблінські українці, що були небайдужі до долі могил вояків армії Української Народної Республіки, що поховані на православному цвинтарі в Любліні. Доглядом за могилами вояків УНР справа не обмежилась, тому було ініційовано кроки щодо вшанування місць української національної пам'яті поза межами Люблина, зокрема в Холмі. Також товариство організувало заходи, які сприяли збереженню і плеканню української національної ідентичності. У наступний хронологічний період, зокрема 2003–2005 рр., товариство виконувало «роль громадсько-культурної організації частини української громади Люблина». Воно стало організатором чисельних заходів, із чим була пов'язана формальна зміна діяльності організації та її назви. Тобто у травні 2006 року воно стало називатися Українське товариство в Любліні. Його діяльність була започаткована культурним заходом, що провело реорганізоване товариство, і ним став фестиваль української культури «Підляська мозаїка – 2006 рік». У наступний хронологічний період – 2006–2009 рр. — організація стає більш активною у своїй діяльності, тобто формує систему культурних заходів і національного життя

української православної громади Люблина в тісній співпраці з Православною парафією Св. Петра (Могили). Товариство поширює свою діяльність на Холм та інші місцевості Холмщини і, завершуючи процес формування, знову змінює назву організації на Українське товариство (літо 2009 р.). Також змінюється статус – з місцевого (Люблинського) на регіональний. Відповідно до внесених змін до Статуту створено можливості відкрити два нові відділи. У жовтні 2009 р. відкрито перші відділи – Люблинський і Холмський. На початку 2013 року Головна управа товариства прийняла рішення про створення у своєму складі нових структур, а саме Молодіжної секції та Освітньої комісії для розвитку відповідних сфер життя української громади.

Таким чином, Українське товариство – це українська регіональна організація, що гуртує українців Люблина, Холма й інших місцевостей Холмщини. За статутом основною його метою є «організація громадського та культурного життя української громадськості Люблина і Холма та Люблинського воеводства, діяльність зі збереження та розвитку української культури та дії задля реалізації громадянських прав української національної меншини в Польщі». Українське товариство робить усе можливе, щоб зберегти й поширити історичну пам'ять про долю холмсько-підляських українців упродовж віків. І тому не випадково саме в Люблині виникає один із перших осередків Українського суспільно-культурного товариства, у місті, яке стало важливим центром українського життя громади в Польщі і змінює життєдіяльність української громади Люблина на зламі 80–90-х років минулого століття після зміни політичної системи в Польщі та здобуття Україною незалежності [9].

У Республіці Польща разом із падінням прорадянського режиму з'являється цілий ряд українських товариств переважно фахового спрямування. Серед них варто виокремити Українське історичне товариство у Польщі. Ідея об'єднання науковців-істориків українського походження стала ідеєю заснування товариства з метою науково-об'єктивного висвітлення минулщини і сьогодення української громади в Польщі на зламі 80–90-х років ХХ століття. У 2003–2004 рр. виникла ініціативна група майбутнього товариства із числа студентів української національності, що згодом розпочала свою наукову діяльність. До керівної структури ОУП входить Роман Дрозд, відомий учений і громадський діяч Польщі, який, крім наукової роботи, здійснює масштабну громадсько-політичну діяльність, оскільки він очолює Українське товариство з осідком в Люблині, є членом спільної комісії уряду і національних та етнічних меншин, яка виконує дорадчі функції при уряді держави. З 2008 року Роман Дрозд є очільником товариства. Поява Українського історичного товариства справила непересічний вплив як на українську громаду, так і на її відносини з польським суспільством як таким. Створене товариство поставило перед собою багатогранне завдання, яке охоплює як розвиток наукової, культуротворчої та громадської активності українських істориків у Польщі, так і стосується рівною мірою розвитку наукових досліджень, особливо українознавчого характеру, поширення історичних знань про Україну і українців, а також має сприяти формуванню належних взаємин між українцями та поляками у Польщі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Важливою частиною сучасного громадянського суспільства, його інституційною основою є некомерційний (третій) сектор, інституціоналізація якого є одним із факторів розбудови громадянського суспільства. Організаційними характеристиками громадських організацій, що утворюють третій сектор, є низка спільних характеристик, зокрема недержавний (неурядовий) характер організації. Громадські організації намагаються заповнити ті ініціативи та ніші, у яких вплив держави є обмеженим і тому структури третього сектору здатні залучати значні ресурси з різних секторів, у тому числі міжнародні. Громадські організації української полонії виступають у ролі соціальних інститутів, контролюють при цьому державну владу, артикулюючи інтереси й потреби громади. Функціонування організацій української полонії як соціального явища зумовлене потребою взаємодіяти з усіма сферами суспільства, у тому числі й політичною. Характер взаємодії громадських організацій з політичними інституціями визначає їх рівень суб'єктності й залежить від специфіки відносин у суспільствах України та Польщі, а також прикордонних регіонах. Процес інституціоналізації третього сектору української полонії має свої регіональні особливості та змістову специфічну характеристику етапів інституціоналізації.

Подальша практика діяльності громадських організацій окреслює відповідне коло проблем і завдань, а також особливості правового регулювання третього сектору в Україні та Польщі. За результатами соціологічних досліджень специфічним є використання різних термінологічних визначень, що характерні для регулювання діяльності громадського сектору. Зокрема, використовується така категорія, як некомерційні організації, що не мають на меті одержання прибутку, самоврядні організації, саморегульовані організації, громадські об'єднання, громадські формування тощо.

Література:

1. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
2. Макар Юрій, Горний Михайло, Макар Віталій. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 3. Чернівці : Букрек, 2015. 960 с.
3. Угода «Про співробітництво прикордонних воєводств-областей Республіки Польща і України». 18 грудня 1991 р. <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Тимчасове положення про недільну школу національних меншин України. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1992. № 23. С. 26–29.
5. Наталія Кротік. Взаємодія державних структур і добродійних організацій та фондів у становленні освіти єврейської меншини у незалежній Україні. https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/17/visnuk_23.pdf.
6. Стрільчук Л. В., Пасічник А. Ю. Президентський вимір сучасних польсько-українських відносин : монографія. Луцьк : Терези, 2020. 360 с.
7. Рудницький С. В. Суспільно-політичні інтереси поляків незалежної України : монографія. Житомир : ФОП Євенок О. О. 622 с.
8. Євгеніуш Вілковський. Між Холмом і Луцьком. Простір громадянського діалогу 2003–2013. Холм – Луцьк, 2014. 162 с.
9. Halina Panyshko, Henrikh Stronsky. Polish societies role in the “Third sector” development in Volyn / The Modern Higher Education Review No. 3, Kyiw – Warszawa, 2018. P. 18–25.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351:364

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.28>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Бражко Олена,

доктор наук з державного управління,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Маріупольського державного університету
ORCID ID: 0009-0001-5909-4481

Січкар Наталія,

здобувачка другого (магістерського) рівня
Маріупольського державного університету

У статті розглядаються концептуальні положення модернізації організаційного механізму державного управління системою надання соціальних послуг в умовах цифровізації економічних і соціальних відносин. Мета статті – обґрунтувати модернізацію організаційного механізму державного управління системою надання соціальних послуг у контексті цифровізації соціально-економічних процесів. На основі вивчення наявних теоретичних основ цифровізації адміністративних систем і розвитку адміністративних структур узагальнено основні особливості цифрової трансформації в системі надання соціальних послуг. Обґрунтовано важливість удосконалення наявної інституційної структури державного управління у сфері соціальних послуг через запровадження заходів, спрямованих на забезпечення конкуренції між надавачами послуг, створення покращеної інфраструктури, інтеграцію ринку соціальних послуг з іншими ринками та впровадження інноваційних технологій.

Запропоновано створити організаційно-адаптивний механізм державного управління у сфері соціальних послуг на місцевому рівні з урахуванням раціонального використання їх потенціалу та інноваційних способів організації діяльності. Доведено, що перевагами впровадження організаційно-адаптивного механізму є сприяння автоматизації та координації діяльності всіх учасників ринку соціальних послуг, зниження транзакційних витрат для установ, що надають соціальні послуги, зменшення бюджетних витрат для споживачів. Очікуваними результатами його ефективного впровадження є прискорення розвитку соціальної сфери, розв'язання соціальних проблем на рівні окремих регіонів та громад, підвищення якості послуг. Висвітлено питання взаємодії органів місцевої влади та місцевого самоврядування в контексті впровадження цифрових технологій та реалізації цього механізму. Виокремлено етапи цифрової трансформації адміністрування соціальних послуг.

Ключові слова: організаційний механізм, державне управління, система соціальних послуг, цифровізація, цифровий розвиток, місцеве самоврядування.

Brazhko Olena, Sichkar Natalia. Modernization of the organizational mechanism of the state management of the system of social services in the context of digitalization

The article examines the conceptual provisions of the modernization of the organizational mechanism of state management of the system of providing social services in the conditions of digitalization of economic and social relations. The purpose of the article is to substantiate the modernization of the organizational mechanism of state management of the system of providing social services in the context of digitalization of socio-economic processes. Based on the study of the existing theoretical foundations of digitalization of administrative systems and the development of administrative structures, the main features of digital transformation in the system of providing social services are summarized. The importance of improving the existing institutional structure of public administration in the field of social services by introducing measures aimed at ensuring competition between service providers, creating an improved infrastructure, integrating the social services market with other markets, and introducing innovative technologies is substantiated. It is proposed to create an organizational and adaptive mechanism of state management in the field of social services at the local level, taking into account the rational use of their potential and innovative ways of organizing activities. It has been proven that the advantages of implementing an organizational and adaptive mechanism are the promotion of automation and coordination of the activities of all participants in the social services market, the reduction of transaction costs for institutions providing social services, and the reduction of budget costs for consumers. The expected results of its effective implementation are the acceleration of the development of the social sphere, the solution of social

problems at the level of individual regions and communities, and the improvement of the quality of services. The issue of interaction between local authorities and local self-government in the context of the introduction of digital technologies and the implementation of this mechanism is highlighted. The stages of digital transformation of the administration of social services are highlighted.

Key words: *organizational mechanism, public administration, system of social services, digitalization, digital development, local self-government.*

Упровадження інформаційних технологій в усі сфери економічної діяльності, включно зі сферою послуг, лежить в основі нових цифрових розробок у сфері соціального захисту та надання соціальних послуг. Ці технологічні ініціативи мають потенціал для трансформації економічних відносин між виробниками й споживачами послуг, включно з урядом та організацією громадянського суспільства. При цьому пріоритет надається дистанційному розрахунку потреб ринку соціальних послуг, освіти та охорони здоров'я, консультування та культурних послуг. Глобалізаційні чинники, які чинять значний вплив на цифровізацію суспільства, роблять особливо важливим ефективне регулювання економічних відносин та їх адаптацію до трансформації ринків соціальних послуг [1, с. 82].

Однак сучасний стан розвитку соціальної сфери в контексті цифровізації державного управління системою надання соціальних послуг показує, що характер соціально-економічних відносин є дуже турбулентним і вимагає системного підходу до адаптації процесу цифровізації для сталого розвитку соціальних послуг. Тому важливо розробити механізми державного управління, здатні враховувати вплив економічної та соціальної цифровізації. Це стосується управління соціальною сферою як на державному, так і на місцевому рівні, оскільки цифрова трансформація передбачає зміни на різних рівнях моделі управління системою надання соціальних послуг для підвищення її ефективності.

Цифровізація економіки та суспільства трансформує ключові державні інститути й структури, створюючи передумови для підвищення їхньої ефективності та конкурентоспроможності, а також економії ресурсів [2, с. 38]. З огляду на це, варто зазначити, що використання цифрових технологій є фундаментальним елементом розвитку всіх сфер суспільних відносин, однак цифровізація у сфері державного управління є пріоритетним і важливим фактором, оскільки забезпечує прозорість у сфері спілкування та взаємодії громадян й органів влади як на державному, так і на місцевому рівні, сприяючи швидкому розв'язанню їхніх проблем і формуванню сприятливого іміджу органів влади.

Зазначимо, що ринок соціальних послуг має формуватися, базуватися на інформаційних технологіях, які реалізуються через електронну комерцію, спеціалізовані інтернет-платформи, створення мереж спеціалізованих сервісних центрів, розробку вебсайтів та мережевих асоціацій для управління соціальними інституціями. Усе це веде до збільшення фінансових і матеріальних доходів за рахунок збирання, оброблення та надання необхідної інформації як для населення, так і для організацій, що беруть участь у процесі надання послуг.

На наш погляд, до основних характеристик цифрової трансформації в системі надання соціальних послуг доцільно зарахувати:

- уміння швидко спілкуватися з громадськістю в складних ситуаціях в особистому контакті;
- прискорення процесу децентралізації системи державного управління через надання соціальних послуг на основі комплексних інструментів персоніфікованої взаємодії споживачів послуг із державними та приватними структурами;
- оптимізацію бюджетних видатків на виконання державних і муніципальних функцій базуючись на цифрових технологіях;
- підвищення ефективності взаємодії державного та правового секторів на всіх рівнях влади;
- формування єдиної системи надання загальнодержавних та муніципальних соціальних послуг.

Важливою концепцією, використовуваною нині у сфері державного управління соціальними послугами, є концепція електронного уряду, що ґрунтується на використанні інноваційних технологій під час надання соціальних послуг населенню [3]. Основна мета цифровізації надання соціальних послуг – підвищити ефективність роботи державних органів і поліпшити якість обслуговування. Незважаючи на те що в різних країнах і з різним охопленням населення цей процес відбувається різними темпами, чинники, що впливають на нього, схожі. У цьому контексті доцільно розрізняти ресурси бюджетної системи, рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їхній потенціал для розподілу за регіонами й цифрову грамотність населення [4, с. 40].

Водночас вважаємо за доцільне виокремити такі фактори впливу, які зараз є першочерговими в управлінні сферою соціальних послуг:

- постійне вдосконалення систем кібербезпеки та інструментів для зберігання й опрацювання даних отримувачів соціальних послуг з використанням хмарних технологій;

- безперервне використання інструментів для адаптації цифрових технологій до потреб одержувачів соціальних послуг;
- систематичне оцінювання популярності використовуваних технологій та онлайн-ресурсів;
- регулярне проведення заходів для підвищення рівня цифрової грамотності як одержувачів соціальних послуг, так і постачальників;
- експертна оцінка ефективності та актуальності цифрових порталів і платформ органів місцевого самоврядування;
- аргументування витрат на обробку персональних даних отримувачів послуг та процеси комунікації.

Вагомого значення набуває вдосконалення наявного організаційного механізму державного управління системою надання соціальних послуг. Це може призвести до цифровізації суспільства, зокрема соціальної сфери, забезпечуючи стабільні дивіденди для учасників виробництва соціальних послуг і водночас долаючи цифрову нерівність, яка може виникнути. Необхідно розробити певні заходи щодо забезпечення конкуренції між надавачами послуг, формування розвиненої інфраструктури, інтеграції ринку соціальних послуг з іншими ринками, активно впроваджувати інструменти державно-приватного партнерства та пристосування надавачів і споживачів соціальних послуг до непередбачуваної кон'юнктури в країні. До очікуваних результатів його ефективного впровадження доцільно зарахувати прискорений розвиток соціальної сфери, розв'язання соціальних проблем на рівні конкретних регіонів і спільнот та підвищення якості послуг.

В умовах розвитку ринкових відносин та посилення конкуренції створення адаптивного механізму управління розвитком організацій сфери послуг на місцевому рівні вважається пріоритетним завданням з урахуванням раціонального використання їх потенціалу та інноваційних методів. Удосконалений організаційний механізм державного управління системою надання соціальних послуг має бути спрямований насамперед на адаптаційні заходи, які сприятимуть швидкому пристосуванню учасників ринку до цифрових змін. Важливо зосередитися на тому, щоб соціальні інститути інвестували в нові сучасні технології, завершували широкомасштабні економічні реформи, підвищували ефективність регулювання та забезпечували сприятливе бізнес-середовище на ринках соціальних послуг [5, с. 98].

Важливу роль у впровадженні оновленого організаційно-адаптаційного механізму державного управління системою надання соціальних послуг в умовах цифровізації відіграє процес отримання та обробки інформації, такий підхід дає змогу створити відповідні бази даних як для надавачів, так і для споживачів соціальних послуг. Необхідний обсяг інформації про надання та споживання соціальних послуг сприяє не лише активному впровадженню таких інструментів, як маркетинг послуг, а й розвитку ефективних процесів упровадження електронного урядування та електронного бізнесу через створення передумов для використання електронних платформ.

Упровадження організаційно-адаптаційного механізму сприяє автоматизації та координації діяльності всіх учасників ринку соціальних послуг, забезпечуючи перевагу зниження трансакційних витрат для соціальних установ та підприємств, що надають соціальні послуги, і зменшення бюджетних видатків для споживачів. Механізм базується на автоматизованих формах збору та передавання даних, що враховує збір, зберігання та обробку великих обсягів інформації і гарантує системну реалізацію з використанням інформаційних технологій. На ефективність упровадження організаційно-адаптаційного механізму державного управління системою надання соціальних послуг впливає використання технологічних платформ, які оновлюються та модернізуються під впливом інновацій та інформаційних технологій.

Інтеграція інформації у формі автоматизаційної та координаційної діяльності учасників ринку соціальних послуг через електронні платформи забезпечує координаційний центр для організаційно-адаптаційного механізму в умовах цифровізації економіки. Інституційні реформи, через технічну реалізацію, спрямовану на зміцнення систем онлайн-платежів, підвищення цифрової грамотності та навичок як споживачів, так і надавачів соціальних послуг, а також підвищення довіри до онлайн-транзакцій за допомогою необхідних правил захисту персональних даних та інструментів інформаційної безпеки, мають соціальну мету – полегшити управління процесом надання послуг.

Процес трансформації соціальних послуг у цифрові разом із цифровізацією економіки характеризується послабленням динаміки використання сучасних технологій у розвитку соціальних послуг. Так, на сучасному етапі наша країна стикається з проблемами, пов'язаними з відсутністю швидкісного доступу до інтернету, зростанням цін, низьким рівнем цифрової та комп'ютерної грамотності й доступу до сучасних телекомунікацій [6, с. 32].

Отже, упровадження організаційно-адаптаційного механізму державного управління системою надання соціальних послуг гарантує системний ланцюжок у функціонуванні ринку соціальних послуг,

згуртованість учасників ринку, сприяє підвищенню ефективності його діяльності та формуванню цілісності, а також створює умови для впровадження інноваційних ідей.

Однак взаємодія місцевих органів влади в умовах цифровізації та впровадження вищезазначеного механізму породжує проблеми:

- ризик дублювання функцій державних органів з наявними національними цифровими сервісами;
- обмежена фінансова підтримка місцевих органів влади та місцевого самоврядування.

Труднощі місцевої взаємодії органів влади вирішують з огляду на те, що цей рівень управління системою надання соціальних послуг є останнім в інформаційно-комунікаційному ланцюжку. Тому технології цифрової трансформації управління цією сферою повинні впроваджуватися на основі таких етапів.

1) державне управління системою надання соціальних послуг на основі цифрових технологій: реформа національних і муніципальних адміністративних процесів на основі впровадження цифрових технологій;

2) упровадження цифрових адміністративних інструментів, які використовують у режимі реального часу: обмін автоматично зібраними даними з державних і муніципальних інформаційних інфраструктур дасть змогу підвищити ефективність управлінських рішень у сфері надання соціальних послуг;

3) цифрове адміністрування соціальних послуг: завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій є можливість бюджетної оптимізації та суттєвого впливу на формування та реалізацію політики в галузі соціального обслуговування.

Якщо розглядати адміністративні механізми надання соціальних послуг на регіональному рівні, які реалізують на основі цифрових технологій, то їх концептуальна основа не відрізняється від аналогічних адміністративних процесів на державному рівні. Цифровізація управління соціальними послугами створює синергію, яка гарантує розвиток усього регіонального простору. Загалом, питання диджиталізації системи державних послуг набуває критичного значення, особливо в умовах воєнного стану, і потребує розроблення та ухвалення довгострокової стратегії цифрової трансформації [7].

Функціонування соціальної цифрової держави та цифрових соціальних послуг як одного з її ключових компонентів створює позитивний мультиплікативний ефект оцифрування як у приватному секторі, так й у сфері надання державних послуг. Крім того, колективна зацікавленість і спроможність громадян упроваджувати інформаційні технології в практику використання суспільних благ, що надаються державою, є важливою мотивацією для цифровізації надання соціальних послуг. Бар'єрами на шляху цифровізації соціальних послуг є низька цифрова грамотність населення, недосконалість механізмів надання послуг, проблеми з доступом до інтернету, неготовність населення до кардинальних змін, а також проблеми фінансування (брак ресурсів). Цифровізація соціального сектору є досить складним і тривалим процесом, тому важливо передбачити можливі ризики, мінімізувати загрози та зменшити вплив бар'єрів. Сучасні інформаційні можливості сприяють стратегічному руху до відкритості та доступності інформації, влади та суспільства [8, с. 47]. Тому нині триває цифровізація соціальних послуг, яка спрямована на забезпечення якісної взаємодії між державою та громадянами, поліпшення захисту персональних даних, прискорення надання послуг й усунення бюрократичних перешкод.

У кінцевому результаті цифровізація сфери соціальних послуг дасть змогу вдосконалити механізми інформування громадян про повний спектр соціальних послуг, наблизити соціальні послуги до споживачів, підвищити якість соціальних послуг, розширити доступ до соціальних послуг, розвивати матеріально-технічне забезпечення надання соціальних послуг, упровадження нових і розвиток наявних соціальних послуг, створення ефективних систем навчання та підвищення кваліфікації соціальних працівників; забезпечення адекватної оплати праці та мотивації соціальних працівників [9].

Отже, доходимо висновку, що серед пріоритетних напрямів запропонованого організаційно-адаптивного механізму слід визначити такі:

- надання електронних послуг у сфері соціальних послуг через використання відповідних алгоритмів (наприклад, надання повного пакету документів для оформлення та отримання соціальних послуг, пошук відповідних документів та довідкової інформації тощо);
- використання інтернет-технологій для розробки нових цифрових форм взаємодії між надавачами та отримувачами соціальних послуг (консультації, подання скарг);
- уміння формувати спеціальні компетенції щодо використання цифрових технологій.

Використання цифрових технологій у наданні соціальних послуг може підвищити рівень державного управління за рахунок: збільшення швидкості обміну інформацією, зменшення витрат на транзакції та зменшення адміністративних бар'єрів. У складних умовах підвищеної інтенсивності інформаційних потоків пріоритетним стратегічним напрямом цифровізації у сфері надання соціальних послуг

є виконання вимог законодавства через підвищення надійності, стабільності та безпеки інформаційних систем, удосконалення структури даних і програмного забезпечення, використання правил безпечного обміну інформацією в системах управління електронними документами в державних і приватних організаціях.

Література:

1. Єгорова-Луценко Т. П. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 2 (15). С. 80–85.
2. Данилюк М. М., Дмитришин М. В., Горан Т. А. Цифровізація соціальних послуг. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 8. С. 36–39.
3. Пуліна Т. В., Шитікова Л. В., Риженко О. М. Удосконалення системи надання електронних послуг – ключова задача місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 11. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=1844>
4. Гриценко Г. Цифровізація соціальних послуг: проблеми можливостей та компетенції. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. №1 (47). С. 37–48.
5. Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування. *Public administration aspects*. 2021. 9 (4) С. 95–103.
6. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 24–51.
7. Цифровізація соціальної сфери. Чому це важливо навіть під час війни? URL: https://lb.ua/blog/kostjantyn_koshelenko/530007_tsif
8. Миколук А. В. Діджиталізація та публічна комунікація як інструменти підвищення ефективності місцевого самоврядування. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. 22 чер. № 33. С. 45–50.
9. Empfohlene Zitierung / Suggested Citation: Semigina, T., & Karkach, A. (2021). Цифрові компетентності соціальних працівників як передумова готовності до навчання літніх людей. *Path of Science*, 7(5), 5008–5018. <https://doi.org/10.22178/pos.70-2>.

УДК 352

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.29>

ВЗАЄМОДІЯ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Бусленко Василь,

доктор політичних наук,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8280-7104

Гупало Юрій,

аспірант
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0004-9460-7395

У статті здійснено аналіз сучасної інтерпретації форм та специфіки управлінських відносин між місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування в Україні. Установлено, що між ними встановлюються стійкі горизонтальні, вертикальні, зворотні публічно-владні об'єктно-суб'єктні зв'язки. Увага приділена координаційним, реординаційним та субординаційним управлінським зв'язкам. З'ясовано їх роль і значущість у механізмі взаємодії інститутів публічної політики в процесі децентралізації влади в Україні. Виокремлено наукові підходи науковців до визначення цих понять. Проаналізовано функціонування інституту делегування повноважень, який значною мірою визначає характер та взаємодію органів виконавчої влади й самоврядних структур.

Координацію як вид управлінської взаємодії розглянуто як свого роду ресурс, використання якого залежить від рівня демократичності стосунків між виконавчими та самоврядними структурами, лідерського потенціалу акторів публічної політики тощо. Акцентовано увагу на тому, що наявність реординаційних відносин у процесі владно-розпорядчої діяльності за наявності взаємних прав та обов'язків, активної вертикальної комунікації може сприяти гнучкості як органів місцевого самоврядування, так і місцевих державних адміністрацій, їх швидкій адаптації до динамічних змін та проблем, співвідносності управлінської системи тим процесам, які вона покликана впорядковувати, сприятиме досягненню більшої визначеності та прогнозованості поведінки керованих об'єктів. Ігнорування реординаційних зв'язків суб'єктом управління може призвести до конфлікту інтересів, зниження ефективності державного управління, його стійкості та динамізму. Перспективним у науковому плані визначено дослідження синергетичного ефекту від поєднання субординаційних, координаційних та реординаційних управлінських відносин у системі публічної політики на місцевому рівні.

Ключові слова: місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, публічна політика, управлінські відносини, делегування повноважень, обласна державна адміністрація.

Buslenko Vasyl, Gupalo Yurii. Interaction of local state administrations and local self-government bodies: management aspect

The article provides an analysis of contemporary interpretations of the forms and specific features of administrative relations between local state administrations and local self-government bodies in Ukraine. It has been established that stable horizontal, vertical, and feedback public authority subject-object relations are established between them. Attention is paid to coordination, reordination, and subordination management relationships. Their role and significance in the mechanism of interaction of public policy institutions in the process of decentralization of power in Ukraine is clarified.

The scientific approaches of researchers to defining these concepts have been identified. The functioning of the institution of delegation of powers, which significantly determines the nature and interaction of executive authorities and self-governing structures, has been analyzed.

Coordination as a type of managerial interaction is considered as a kind of resource, the use of which depends on the level of democracy of relations between executive and self-governing structures, the leadership potential of public policy actors, etc.

The research emphasized that the presence of reordination relationships in the process of administrative activities, characterized by mutual rights and obligations and active vertical communication, can contribute to the flexibility of both local self-government bodies and local state administrations, their rapid adaptation to dynamic changes and problems, and the congruence of the management system with the processes it is designed to order. This, in turn, will promote greater certainty and predictability in the behavior of managed objects.

Ignoring reordination linkages by the management subject can lead to conflicts of interest, reduced effectiveness of public administration, and decreased stability and dynamism. A promising area of scientific research is the synergistic

effect of combining subordination, coordination, and reordination management relations in the public policy system at the local level.

Key words: *local state administrations, local self-government bodies; public policy; management relations, delegation of powers; regional state administration.*

Постановка проблеми. Взаємодія між органами публічної влади на регіональному рівні відбувається за допомогою управлінських зв'язків або відносин. З огляду на євроінтеграційний курс держави, системне реформування різних сфер суспільного життя та необхідність забезпечити потреби громадян, актуально проаналізувати форми таких взаємозв'язків. Це важливо в контексті пошуку шляхів удосконалення діяльності органів державного управління та оптимальної взаємодії між місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування як базовими суб'єктами публічної політики на регіональному рівні.

Ступінь розроблення проблеми. Питання управлінських відносин у системі органів публічної влади викликає постійний інтерес з боку науковців. Аналізом координаційних, субординаційних та реординаційних зв'язків у публічному управлінні займалися такі вчені, як В. Дерезь [2; 3], А. Крусян [11], І. Пастух [14]. Дослідженню сутності понять «реординація» та «реординаційні відносини» і їх правового забезпечення в процесі демократизації виконавчої влади присвятив роботу В. Бенедик [1].

Визначенням та аналізом управлінських зв'язків між органами публічної влади займалася Я. Сандул [17]. Учена акцентувала на сутнісних відмінностях між субординаційними, координаційними та реординаційними відносинами в системі органів виконавчої влади. У праці І. Мінаєвої [12] досліджено методи, зміст та форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування й місцевих державних адміністрацій як підсистем публічної влади, описуються принципи їх координації в контексті реалізації делегованих повноважень. Проте низка питань, пов'язаних з взаємозалежністю даних управлінських відносин та їх зміною в процесі реформування об'єктів державного управління, залишаються відкритими.

Метою статті є аналіз сучасної інтерпретації форм та специфіки управлінських відносин між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В узагальненому вигляді управлінські відносини розглядаються у вертикальній та горизонтальній проєкціях. Така класифікація ґрунтується на принципі співвідношення прав та обов'язків учасників таких відносин. Вертикальні стосунки характеризуються підпорядкуванням одного учасника стосунків іншому. При цьому такі відносини виникають між супідрядними суб'єктами з наділеними повноваженнями одних учасників впливати на інших, незалежно від волі останніх. Горизонтальні відносини не передбачають підпорядкування учасників одне одному, тобто вони не є супідрядними суб'єктами. І. Мінаєва наголошує на тому, «що у взаємовідносинах МДА та ОМС наявні обидва методи (види взаємодії), які мають відмінні властивості й характеризують їх як відокремлені, самостійні» [12]. Український учений Т. Карабін, розглядаючи форми та механізми здійснення контрольної діяльності МДА за реалізацією повноважень органами місцевого самоврядування, відмічав, що «контрольовальний і підконтрольний суб'єкти перебувають у різних владних підсистемах: державній і самоврядній, що ускладнює сам механізм правового регулювання їх контрольної діяльності» [9, с. 426].

У державному управлінні прийнято вирізняти *координаційні, реординаційні та субординаційні* управлінські зв'язки. На сьогодні в умовах децентралізації влади в системі управлінських відносин істотно зростає роль такої форми соціальної взаємодії, як координація. Вона можлива за умов, коли сторони є рівноправними партнерами й зацікавлені узгоджувати свій управлінський вплив. Як зазначає Я. Сандул, координаційні зв'язки «можуть виникати як між органами, що перебувають у відносинах влади-підпорядкування, так і між органами, що не мають таких відносин» [18, с. 256]. До ознак координації В. Дерезь зараховує рівноправний характер взаємовідносин (незалежність); невідчужуваність однієї сторони взаємовідносин іншій; конкуренцію у взаємовідносинах; організаційну відокремленість однієї сторони від іншої; самостійність суб'єктів взаємодії в межах власних повноважень; взаємну зацікавленість у відносинах [2, с. 19]. У контексті нашого дослідження такі зв'язки виникають на місцевому рівні між МДА та ОМС, які не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні.

В основі координаційної діяльності лежить взаємодія її учасників, що передбачає реалізацію принципів «розмежування функцій та відповідальності суб'єктів взаємодії, визначення обсягу й меж повноважень на основі укладення договорів та угод, самостійності суб'єктів взаємодії в межах їх повноважень» [10, с. 91]. Координаційні зв'язки виразно проявляються в координатах горизонтальної взаємодії і визначаються переважно через інститут делегованих повноважень. Відповідно до ст. 1 Закону України

«Про місцеве самоврядування в Україні», під такими повноваженнями розуміють повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передають відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад [17]. Згідно зі ст. 11. цього Закону, виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними й підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

У Законі чітко прописується координація виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у частині делегованих повноважень стосовно діяльності місцевих органів земельних ресурсів, координація на відповідній території діяльності спеціально вповноважених державних органів управління з охорони природи (ст. 31, п. б). Координація з місцевими органами виконавчої влади та територіальними органами центральних органів виконавчої влади визначена у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги (ст. 38. п. 9) [17]. Проте закон не виключає узгодження діяльності між ОМС та МДА в інших галузях, зокрема в оборонній роботі, зовнішньоекономічній діяльності, щодо організації та забезпечення цивільного захисту, вирішення питань адміністративно-територіального устрою та ін. Від налагодженого механізму взаємодій МДА та ОМС залежить ухвалення виважених погоджених рішень, а тому й ефективність управління на місцях, що, своєю чергою, впливає на економічний та соціальний розвиток області.

Субординація є домінантною формою управлінських зв'язків у системі місцевої публічної влади. Її розглядають як «відносини між суб'єктами управлінської діяльності, які виражають підлеглисть одного суб'єкта іншому в процесі управління єдиним об'єктом» [6, с. 174].

Стосовно взаємовідносин між МДА та ОМС, то субординація виявляється через вищезгадане делегування повноважень. Зокрема, МДА здійснюють повноваження делеговані їм відповідними радами. Зі свого боку, вони здійснюють контроль за реалізацією делегованих повноважень з боку органів міських рад. Так, при здійсненні наданих повноважень сільський, селищний, міський голова з питань здійснення виконавчими органами ради повноважень органів виконавчої влади є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади (ст. 42. п. 6). У делегованого суб'єкта внаслідок отримання делегованих повноважень розширюється їх перелік, але водночас він залишається підконтрольним у частині виконання делегованих повноважень делегувальному суб'єкту [12, с. 5].

Характеризуючи субординаційні відносини, варто звернути особливу увагу на те, що на сучасному етапі існування системи органів виконавчої влади за наявності субординаційних відносин вищий орган не лише вимагає виконання тих або тих вказівок, а й створює умови для їх належного виконання [7, с. 54]. У нормативно-правових актах така взаємодія виражена через надання рекомендацій, організаційно-методичне керівництво, здійснення методичного забезпечення, сприяння, надання організаційно-методичної і консультаційної допомоги, роз'яснень тощо [16].

Варто відзначити, що в Україні немає законодавчо визначеного поняття «субординаційні зв'язки». Однак у Концепції адміністративної реформи наголошувалося на важливості питання забезпечення чітких субординаційних зв'язків між місцевими органами міністерств та іншими місцевими органами й органами виконавчої влади вищого рівня, виокремлення повної або часткової підлеглисті. За доцільне розглядалося закріплення на законодавчому рівні визначення поняття загальних субординаційних зв'язків [16]. Проте на практиці це так і залишилося нереалізованим.

Процеси децентралізації влади посилили актуалізацію *реординаційних* зв'язків. Як слушно зауважила Ж. Завальна, «реординаційні відносини – це зворотне впорядкування знизу вгору, коли «низи» стимулюють ухвалення «верхами» певних рішень. Вони характеризуються спрямованістю ініціативи встановлення управлінських відносин від органу нижчого рівня до органу вищого. Так устанавлюється зворотний зв'язок в управлінні. У цих відносинах ініціативна встановлення взаємозв'язків відходить від суб'єкта, який вимагає управління» [8, с. 44].

За допомогою реординаційних зв'язків забезпечується вплив керованого об'єкта на суб'єкт, що управляє. Такий тип стосунків підкреслює самостійність нижчих елементів і водночас їх здатність здійснювати вплив на більш високі. Самі ж вектори для впливу «нагору» є результатом впровадження в управлінську практику демократичних механізмів, що враховують вибір управлінської стратегії та сприяють впровадженню в життя конкретних управлінських рішень, що передбачають взаємодію в середовищі тих ким управляють «знизу».

В. Деречь виокремлює реординаційні відносини як відносно самостійний вид управлінських відносин, «...у яких здійснюється зворотний вплив керованим об'єктом на керівний суб'єкт, і цей вплив є правом або обов'язком керованого об'єкта звернутися з пропозиціями, клопотаннями, окремими

вимогами тощо до керівного суб'єкта, який, зі свого боку, зобов'язаний на таке звернення певним чином відреагувати» [3, с. 6]. Фактично, йдеться про модель управління з елементами правового перепідпорядкування одного суб'єкта іншому як по горизонталі, так і по вертикалі.

Такі відносини можуть виникати самостійно від субординаційних, оскільки не обов'язково передбачають управлінський вплив з боку керівного суб'єкта. Тобто йдеться про певний ступінь самостійності об'єкта управління щодо суб'єкта. Реординація ґрунтується на високому рівні соціальної активності об'єктів управління. Зокрема, такі відносини можуть проявлятися через підтримку підлеглими дій керівника або навпаки – через негативну оцінку його професійної діяльності. У цьому разі йдеться про ініціативні та реактивні реординаційні відносини [13, с. 28–29].

На думку іншого українського дослідника В. Авер'янова, «реординаційні відносини – це відносини, які виникають у процесі реалізації владних повноважень нижчим рівнем щодо вищого рівня в системі публічної влади. Він розглядає їх як реакцію на публічно-владний вплив [5, с. 90]. Учений виокремив реординаційні зв'язки в системі відносин між органами виконавчої влади з громадянами як підвладними об'єктами. Вони впливають з права останніх вимагати від органів виконавчої влади (в особі відповідальних суб'єктів) неухильно виконувати взяті на себе чіткі обов'язки щодо реалізації прав та свобод громадян. У разі таких порушень громадяни мають право адміністративно оскаржити неправомірні рішення та дії суб'єктів виконавчої влади й судового захисту. Такі реординаційні зв'язки дають змогу громадянам здійснювати певний контроль органів виконавчої влади щодо забезпечення прав та свобод, посилюючи тим самим їх відповідальність і стаючи свого роду «рівноправним» учасником стосунків з державою [5, с. 37].

Реординаційні зв'язки варто розглядати через призму складної системи впорядкованих соціальних взаємодій у процесі узгодження різних суспільних інтересів. Зворотні управлінські впливи об'єктів державного управління на суб'єкт добре ілюструють запровадження в практику концепції «людиноцентризму» з відповідною переорієнтацією управлінських органів на людину та її потреби. Реординаційні відносини (реординація), на думку українського вченого В. Бенедика, є своєрідною «відповіддю» на потреби щодо поєднання двох протилежних складників: «демократичних тенденцій і прагнень держави до виконання своїх зобов'язань стосовно забезпечення всіх прав і свобод громадян, з одного боку, та управлінського начала держави, яка забезпечує належне виконання законодавства та ефективну організацію державних процесів на всіх рівнях, – з іншого» [1, с. 103]. Тим самим в управлінську практику впроваджують нові демократичні підходи, які є абсолютно протилежними до тих, що впроваджувалися в колишній радянській системі з ідеєю домінування держави над людиною, де останній відводилася другорядна роль простого об'єкта, на який спрямовувався адміністративний примус та владно-розпорядчий вплив з боку державних органів.

Самі реординаційні зв'язки є досить специфічними, враховуючи управлінську суб'єктність місцевих органів виконавчої влади та організаційно-правові основи місцевого самоврядування. Наприклад, А. Крусян, аналізуючи взаємовідносини місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, виокремив три типи реординації: кореляційну, зворотне впорядкування та ініціативну [11, с. 14]. Чим вищий ступінь відповідності керівної системи керування, тим ефективніше здійснюється управління тією чи тією системою [4, с. 242].

Одним з обмежень, установлених для публічних службовців, а також низки інших осіб, зокрема тих, що надають публічні послуги громадянам, Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [15] визначено обов'язком вживати заходи з недопущення виникнення конфлікту інтересів у їхній діяльності. В аспекті нашого дослідження відсутність чи послаблення реординаційних та субординаційних відносин може призвести до конфлікту інтересів у сфері публічних відносин. За відсутності протидії між сторонами цей конфлікт є переважно одностороннім. Український учений І. Пастух здійснив поділ конфліктів інтересів на види. За ступенем владності у відносинах між сторонами конфлікту він вирізняє субординаційні, які виникають у зв'язку з реалізацією повноважень керівник – підлеглий (наприклад, у разі прямого підпорядкування між близькими особами) та реординаційні виникнення яких зумовлені відсутністю відносин підпорядкування [14, с. 97].

Висновки. Отже, між структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій та органами місцевого самоврядування встановлюють стійкі горизонтальні, вертикальні, зворотні публічно-владні об'єктно-суб'єктні зв'язки, в основі яких лежать переважно делеговані повноваження. Управлінська взаємодія відбувається через координаційні, реординаційні та субординаційні управлінські зв'язки. Координацію як вид управлінської взаємодії можна розглядати як свого роду ресурс, використання якого залежить від рівня демократичності стосунків між виконавчими та самоврядними структурами, лідерського потенціалу акторів публічної політики тощо. Реординаційні відносини в процесі

владно-розпорядчої діяльності за наявності взаємних прав та обов'язків, активної вертикальної комунікації, можуть сприяти гнучкості як органів місцевого самоврядування, так і місцевих державних адміністрацій, їх швидкій адаптації до динамічних змін і проблем, співвідносності управлінської системи тим процесам, які вона покликана впорядковувати, досягненню більшій визначеності та прогнозованості поведінки керованих об'єктів. Ігнорування реординаційних зв'язків суб'єктом управління загрожує виникненню конфлікту інтересів, зниженню ефективності державного управління, його стійкості та динамізму. Перспективним у науковому плані є дослідження синергетичного ефекту від поєднання субординаційних, координаційних та реординаційних управлінських відносин у системі публічної політики на місцевому рівні.

Література:

1. Бенедик В. Реординаційні відносини в системі державного управління. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 102–104. URL: http://lsej.org.ua/5_2015/28.pdf (дата звернення 21.07.2024).
2. Дерещ В. Правова природа координаційних управлінських відносин у системі органів виконавчої влади. *Юридична Україна*. 2006. № 1. С. 18–22.
3. Дерещ В. Управлінські відносини в системі органів виконавчої влади та їх правове регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 190 с.
4. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол. : Ю. Ковбасюк (голова), К. Ващенко (заст. голови), Ю. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ, Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
5. Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
6. Державне управління : словник-довідник / уклад.: В. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. Безносенко, І. Варзар, В. Князев та ін. ; за заг. ред. В. Князева, В. Бакуменка. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
7. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : навч. посіб / за заг. ред. Н. Нижник, В. Олуйка. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. 352 с.
8. Завальна Ж. Щодо питання договірної регулювання відносин державного управління. *Часопис Київського ун-ту права*. 2009. № 2. С. 43–47.
9. Карабін Т. Форми здійснення контрольної діяльності місцевих державних адміністрацій за реалізацією повноважень органами місцевого самоврядування. *Форум права*. 2012. № 1. С. 426–431.
10. Корж В., Міхаєва І. Форми взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними та іншими державними органами. *Державне управління та місцеве самоврядування* : тези VIII Міжнар. наук. конгресу, 27–28 березня 2008 р. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. С. 90–91.
11. Крусян А. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Одеська державна юридична академія. Одеса, 1999. 19 с.
12. Мінаєва І. Форми взаємодії органів публічної влади на місцевому рівні. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2010_1_33 (дата звернення 21.07.2024)
13. Нижник Н. Управлінець XXI століття: організатор чи термінатор. *Соціальна психологія*. 2005. № 5. С. 28–37.
14. Пастух І. Класифікація конфліктів інтересів у публічно-правових відносинах. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Том 3. С. 94–98.
15. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
16. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення 21.07.2024).
17. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.97 (із змінами внесеними згідно із Законом № 3603-IX від 23.02.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24, ст. 170.
18. Сандул Я. Управлінські зв'язки виконавчих органів місцевих рад з органами публічної влади. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. Ульянової. Одеса : Гельветика, 2018. С. 255–257.

УДК 353.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.30>

МЕТОДИ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ РФ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Гребенюк Олег,*аспірант кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції**ННІ «Інститут державного управління»**Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна**ORCID ID: 0009-0009-9806-2093*

У статті описано методи молодіжної політики, що використовує країна-агресор на тимчасово окупованих територіях України. Контекстом дослідження є вивчення питання реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі – ТОТ), зокрема реінтеграції молоді цих територій. Наведено приклади заходів, які реалізують окупаційні адміністрації на ТОТ, схарактеризовано ці заходи за змістом і формою. Основну увагу приділено характеристичі сучасного стану молодіжної політики на ТОТ, а саме в період повномасштабної війни рф проти України, що триває з лютого 2022 року. У дослідженні використано матеріали про заходи молодіжної політики рф на всіх окупованих територіях України, без фокусу на окремих регіонах чи територіальних одиницях.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що предмет дослідження – молодіжна політика російської федерації на ТОТ України – не є широко вивченим у вітчизняному науковому середовищі, а отже, потребує глибшого аналізу та подальших досліджень. Зокрема, майже відсутні матеріали, які дали б змогу отримати узагальнене розуміння про весь спектр упродовжуваних російською федерацією заходів молодіжної політики щодо української молоді на захоплених територіях. Так, стаття є спробою привернути увагу наукового середовища до цього питання.

Методи дослідження, використані автором, дали змогу зібрати та узагальнити дані про методи, заходи, програми та інші інструменти молодіжної політики, що здійснює росія на ТОТ України. Під час аналізу використано як наукові джерела, так й аналітичні публікації засобів масової інформації.

Отримані результати свідчать про використання російською федерацією широкого спектра інструментів та методів реалізації молодіжної політики на ТОТ України. Такі інструменти містять заходи освітнього, культурного, професійного та мілітаристичного характеру, які детально описано в статті. У висновку підкреслюється необхідність розробити в Україні не менш масштабні державні програми, спрямовані на реінтеграцію молоді деокупованих територій, щоб подолати наслідки тривалого впливу всеохопної антиукраїнської політики.

Ключові слова: *молодь, молодіжна політика, пропаганда, тимчасово окуповані території, мілітаризація, країна-агресор.*

Hrebenuk Oleh. Methods of russian youth policy on Ukraine's temporarily occupied territories

The article describes the youth policy methods used by the aggressor country on the temporarily occupied territories of Ukraine. The context of the study is the research of reintegration issues of the temporarily occupied territories of Ukraine, in particular the reintegration of the youth of these territories. Examples of measures implemented by the occupation administrations on the TOT are given, and these measures are characterized in terms of content and form. The main attention is paid to the characteristics of the current status of youth policy in the TOT during the period of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine continues since February 2022. The research used materials on the measures of the youth policy of the Russian Federation in all occupied territories of Ukraine, without a focus on specified regions or territorial units.

The scientific novelty of the work arises from the fact that the subject of the study – the youth policy of the Russian Federation on the Ukrainian occupied territories is not widely studied in the national scientific environment, and also requires a deeper analysis and further research. Thus, there are almost no materials that would allow us to get a general understanding of the entire range of youth policy measures implemented by the Russian Federation in relation to Ukrainian youth in the occupied territories. Thus, this article is an attempt to attract the attention of the scientific community to this issue.

The research methods used by the author made it possible to collect and summarize data on the methods, measures, programs and other instruments of youth policy that Russia implements in the TOT of Ukraine. During the analysis, both scientific sources and analytical media publications were used.

The obtained results shows that Russian Federation uses wide range of tools and methods of implementation of youth policy at the TOT of Ukraine. Such tools includes measures of an educational, cultural, professional and militaristic nature, which are described in detail in the article. The conclusion emphasizes the need to develop large-scale state programs in Ukraine aimed at the reintegration of the youth of the de-occupied territories in order to overcome the consequences of the long-term impact of the all-encompassing anti-Ukrainian policy.

Key words: *youth, youth policy, propaganda, temporarily occupied territories, militarization, aggressor country.*

Вступ. Актуальність дослідження. Під час війни, що триває, основні зусилля та ресурси державної політики спрямовані на протидію збройній агресії РФ у всіх її виявах. Частина уваги приділяється питанням подолання наслідків війни, включно з прогнозуванням і плануванням виконання завдань повоєнного відновлення, які можуть постати перед українською державою в довгостроковій перспективі. Одним із таких завдань є реінтеграція деокупованих територій, зокрема реінтеграція місцевого населення. Найбільшим викликом у цьому напрямі, безумовно, стане реінтеграція молоді цих територій, адже більшість часу, а подеколи й усе свідоме життя, ця молодь прожила поза українським контекстом зі значним впливом російської пропаганди. Чим довше триває війна, тим більше часу українська молодь з тимчасово окупованих територій перебуває в статусі об'єкта російської молодіжної політики, водночас будучи майже повністю недосяжною для участі в українській. За збереження такого стану речей негативний ефект для України в майбутньому збільшуватиметься, адже збільшуватиметься кількість молоді, яка на ментальному рівні матиме дедалі менший зв'язок з Україною, і, відповідно, знадобиться більше ресурсів на інтеграцію молоді в український простір. Для того щоб сформулювати ефективну політику в напрямі реінтеграції молоді, необхідно мати детальне розуміння того, якою є молодіжна політика під час окупації, а саме її методи, заходи, охоплення, цілі та результати.

Мета роботи – схарактеризувати методи молодіжної політики, що здійснюються РФ на окупованих територіях України, збільшення обізнаності про проблему в науковому, експертному та громадському середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз існує незначна кількість наукових публікацій, присвячених темі молодіжної політики на тимчасово окупованих територіях. Її досліджували такі вітчизняні науковці: О. Пашкова, С. Сідченко, С. Залкін, К. Хударковський, В. Белімов, О. Потіха. Серед наукових матеріалів тема молодіжної політики на тимчасово окупованих територіях здебільшого згадується як невеликий складник у контексті досліджень на інші, більш широкі теми. Кількість публікацій безпосередню на тему молодіжної політики на ТОТ доволі мала. Основні дослідження проводять незалежні українські ЗМІ, як-от Радіо Свобода, Тексти.орг, Українська правда, а також профільні організації, такі як Альменда, Zmina та Центр національного спротиву.

Методологія дослідження. Дослідження проводиться методом аналізу та синтезу. Було проаналізовано дані з відкритих джерел, а також створено класифікацію отриманих результатів, наведено висновки.

Виклад основного матеріалу. Ще з 2014 року, коли росія вторглася в Україну та окупувала Крим й окремі частини Луганської та Донецької областей, на цих територіях ведеться інтенсивна ідеологічна робота з відчуження всього українського й нав'язування натомість російських наративів місцевій молоді [1]. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році така діяльність масштабувалася на нові окуповані території. У процесі дослідження встановлено, що країна-агресор упроваджує цілісну систему з обробки молоді окупованих територій задля виконання своїх короткострокових і довгострокових цілей. Методи такої роботи розглядаємо в подальшому викладі статті.

Найперше, на що варто звернути увагу, – це освіта. Найбільшою точкою дотику, де держава взаємодіє з молоддю, є система освіти. Якщо говорити про молодь у межах визначеної вікової категорії (14–35 років), то це насамперед відбувається в закладах вищої та професійної освіти, а також з учнями старших класів. Окупаційні адміністрації так само намагаються взаємодіяти з молоддю на ТОТ, використовуючи освіту як інструмент досягнення своїх цілей. У великих містах, таких як Донецьк, Луганськ, Сімферополь та Севастополь, на базі українських закладів вищої освіти окупаційні адміністрації відкрили їх аналоги, де освітні програми формувалися або були повністю скопійовані за російським зразком. Так само, але в менших масштабах продовжили діяти й інші освітні заклади. Однак на територіях, окупованих після початку повномасштабного вторгнення, до навчального процесу в них вдалося залучити значно меншу кількість студентів, ніж там навчалася до 2022-го. Також росіяни створили «клони» українських університетів, які зараз діють на визнаній російській території і, як заявляється, беруть на навчання українських дітей з окупованих територій. Серед таких закладів вищої освіти – Херсонська військово-морська академія, російський «клон» якої тепер базується в Новоросійську. Зі слів працівників цих навчальних закладів, основний ухил робиться на історико-культурні освітні програми, які покликані возвеличити росію в очах молоді. Велика увага приділяється різним датам в історії росії. Так стає зрозуміло, що окупаційні сили використовують освіту як один з основних осередків роботи з українською молоддю тимчасово окупованих територій [2].

Одним із класичних інструментів російського режиму для поширення пропагандистських наративів та ідей на різні аудиторії є великі медійні події, як-от «Петербурзький міжнародний економічний форум», «Міжнародний дискусійний клуб Валдай», «Саміт країн СНД» та інші. Найбільшим таким заходом у сфері молодіжної політики росії 2024 року став «Всесвітній молодіжний фестиваль» у Сочі.

На цій події, за словами організаторів, були присутні представники «190 країн та 300 народів». Головною метою цього фестивалю було створення пропагандистського ефекту для переконання молоді, переважно країн Глобального Півдня, в успішності й привабливості внутрішньої та зовнішньої політики, яку вибудовує рф [3]. Серед учасників фестивалю були й представники ТОТ України із числа найбільш лояльних колаборантів, для чого ще за пів року до фестивалю на тимчасово окупованих територіях велась відповідна інформаційна робота. Залучали представників окупованих територій насамперед для того, щоб продемонструвати іншій, менш прихильній до окупаційного режиму молоді на ТОТ можливості, які надає співпраця з росіянами [4]. У цьому контексті проведення міжнародної події мало б допомогти розвінчати думку про ізоляцію росії та продемонструвати наявність альтернативної «антизахідної» молодіжної спільноти, до якої можна долучитися, якщо співпрацювати з окупаційним режимом. Безкоштовне відвідування великих подій у туристичних регіонах та можливість узяти участь у їх організації в ролі «волонтерів» також слугує додатковими стимулами інтегруватися в російську молодіжну сферу й паралельно проникнутися пропагандистськими ідеями.

Наступний метод, який варто виокремити, – це так звані екскурсійні поїздки. Представники окупаційних адміністрацій часто організують для молодих жителів ТОТ «екскурсії» до різних регіонів рф. Ще за рік до великої війни росіяни почали вивозити українських дітей із захоплених районів Донецької та Луганської областей групами, зокрема з дитячих будинків та спеціалізованих навчальних закладів. Після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року така практика продовжилася на новоокупованих територіях Херсонської і Запорізької областей, де до звичайних «перемішень» додали так звані відпочинкові поїздки. Не всі діти після здійснення таких подорожей повертаються додому. Після того як з боку міжнародної спільноти почали чинити тиск, а Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт президента росії Володимира Путіна та його вповноважену з прав дитини Марію Львову-Белову, росія змінила тактику в цьому питанні. Дітей із тимчасово окупованих українських територій стали вивозити на короткий термін – від кількох днів до трьох тижнів. Для дітей організують культурні заходи, екскурсії, поїздки історичними місцями росії та зустрічі з так званими героями спецоперації [5]. Тут варто виокремити одразу два складники, на які спрямований цей комплекс заходів: по-перше, як і в інших випадках, додаткове занурення молоді в російський інформаційний простір, але вже в розрізі міжрегіональної інтеграції, коли прищеплюється відчуття близькості з регіонами росії замість «відрізаних» лінією фронту вільних регіонів України; по-друге, це розв'язання власних демографічних проблем через поновлення чисельності населення віддалених і депресивних регіонів за рахунок української молоді, якій демонструють можливості переселення до них.

Найбільш актуальним у часі є напрям мілітаризації, оскільки окупаційні війська постійно потребують поповнення втрат, яких вони інтенсивно зазнають від початку повномасштабного вторгнення. Так, ті, хто були учнями старших класів на початку 2022 року, у 2024-му вже досягли повноліття й можуть бути примушені до вступу в окупаційну армію або приєднатися до неї добровільно. Однією з найбільших російських військово-патріотичних організацій є «Юнармія», заснована у 2016 році. Перші осередки організації на окупованих українських територіях з'явилися в Криму, а згодом її діяльність продовжила поширюватися в росії та тимчасово окупованих територіях. «Юнармія» вирізняється інтенсивною мілітаризацією молоді, організуючи навчання з використанням бойового озброєння: гранатометів, автоматів, різних вибухових пристроїв тощо. Організація робить усе можливе, щоб залучити до участі підлітків: відкриває освітні центри, засновує будинки «Юнарії», надає своїм учасникам уніформу, проводить дні відкритих дверей у військових частинах, організовує навчальні заходи та дозвілля у спеціалізованих військово-патріотичних таборах. У сферу впливу «Юнарії» також потрапили діти, позбавлені батьківської опіки, яких окупанти насильно пропускають через окрему програму «наставництва». У межах цієї програми члени «Юнарії» стають «наставниками» дітей з дитбудинків, що фактично дає змогу безперешкодно втягувати сиріт до лав організації. Такі діти є особливо вразливими перед примусовим залученням до мілітарних структур, оскільки вони не мають жодної можливості захистити себе, тоді як в однолітків, що виховуються у звичайних сім'ях, є шанс, що їхні батьки зможуть якимось обмежити, виключити чи відтермінувати їх залучення до організацій на кшталт «Юнарії». Також осередки «Юнарії» в межах своєї діяльності активно сприяють проведенню в закладах освіти лекцій чи практичних занять так званими героями СВО [6; 7]. Усе це спрямовано на ідеологічну, а також військову практичну підготовку дітей та молоді до служби в окупаційній армії.

Ідеологічна обробка пронизує всі сфери молодіжної політики рф на тимчасово окупованих територіях України, але найбільш профільно цим займається молодіжна організація «Рух перших». У 2022 році в росії створено організацію «Рух перших», яка з 2023 року почала інтенсивно відкривати свої відділення в школах як у росії, так і на тимчасово окупованих територіях України. Діяльність «Руху перших»

спрямована переважно на шкільну аудиторію. «Рух перших» активно займається пропагандою, проводячи культурні та спортивні заходи переважно з прямим ідеологічним підтекстом. У межах однієї з таких ініціатив – проекту «Університетські зміни», що реалізується спільно з міністерством освіти рф, українських дітей із захоплених територій возять на кількаденні ознайомчі екскурсії до закладів вищої освіти на визнаній території росії. У цих екскурсіях українські школярі разом з дітьми російських військових, які брали участь у війні проти України, а також із демобілізованими студентами з Донецької та Луганської областей знайомляться з можливостями університетів та разом проводять спільний час. Крім цього, «Рух перших» відповідає за численні заходи, приурочені до 9 травня, які містять певний симбіоз возвеличення перемоги срер над нацистською Німеччиною та уявною перемогою росії в сучасній російсько-українській війні, що триває [8; 9]. Це лягає в загальну ідеологічну доктрину рф, у якій російський народ та срер є головним протагоністом Другої світової війни. Так молоді нав'язується міф про «славетне минуле», яке має продовження у вигляді сучасних суспільно-політичних подій у самій росії та її військової агресії, що схиляє молодих людей до різних форм підтримки дій рф, а в ідеалі, знову ж таки, до участі у війні проти України.

Інтеграція в управління окупованими територіями та російську бюрократичну систему. Окрім військової сфери, росіяни не забувають і про управлінську. Для забезпечення окупаційного апарату кваліфікованими кадрами місцевих колаборантів та надісланих із росії чиновників різних рангів не вистачає, тому поповнити цей ресурс вони вирішують, як і у випадку з військом, також залучаючи молодь. Це відбувається через стажування в окупаційних адміністраціях, участь у різноманітних заходах, спрямованих на інтеграцію молоді в систему управління окупованими територіями. У 2023 році на тимчасово окупованих територіях запустили кампанію з просування «державної» та «місцевої» служби серед молоді віком від 18 до 35 років. План кампанії передбачає, що спочатку молодь повинна доєднатися до «молодіжних рад» та більш профорієнтованого стажування в окупаційних структурах, а в подальшому, за умови отримання російського паспорта та проходження перевірки спецслужбами, цим молодим людям уже надаватимуть робочі місця [10]. Прикладом одного таких заходів є організація роботи так званого законодавчого зібрання Запорізької області, для чого росіяни оголосили конкурс на набір учасників, але, звісно, як і багато законодавчих чи консультативних органів у росії, цей має імітаційний характер [11]. Отже, росіяни намагаються налаштувати зв'язок із молодими людьми, яких цікавить управлінська сфера та кар'єрний розвиток по лінії окупаційних адміністрацій.

Висновки з дослідження. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна констатувати, що рф використовує комплексний підхід для залучення української молоді з тимчасово окупованих територій до різних сфер суспільного, культурного, військового та політичного життя на ТОТ. Проаналізувавши інформацію з різних джерел, пропонується розділити методи впливу, що застосовує росія у своїй молодіжній політиці щодо окупованих українських регіонів, на 6 основних категорій: вплив через формальну освіту, проведення масштабних пропагандистських подій для молоді, молодіжні поїздки / обміни до регіонів росії, мілітаризація через участь у мілітарних молодіжних організаціях, ідеологічна обробка та стажування в окупаційних адміністраціях.

Російська молодіжна політика на ТОТ – це комбінація роботи на «зросійщення» свідомості української молоді під час залучення їх до широкого спектра видів діяльності і водночас намагання виконати різні коротко- чи довгострокові завдання, як-от поповнення особового складу окупаційної армії, кадрове забезпечення управлінських структур на ТОТ чи навіть поліпшення демографічної ситуації в депресивних регіонах рф за рахунок переміщених під різними приводами українців. Виникає припущення, що молодіжна політика рф на окупованих територіях має на меті знайти «спільну мову» з кожним, хто хоч якось іде на контакт, щоб знайти місце для кожної молодої людини в здійсненні своїх задумів.

При формуванні української молодіжної політики як частини реінтеграційної політики тимчасово окупованих територій необхідно враховувати масштаби діяльності країни-агресора та забезпечити належне організаційне, адміністративне та ресурсне забезпечення задля ефективного подолання наслідків упроваджуваних рф заходів.

У процесі написання цієї роботи виявлено велику кількість інформації щодо впроваджуваних заходів у контексті роботи рф з українською молоддю. Ця інформація потребує подальшого розкриття та систематизації. Оскільки окупація української території триває, також необхідно продовжувати збір актуальної інформації щодо діяльності рф у сфері молодіжної політики на ТОТ.

Література:

1. Денис Тимошенко «Мілітаризація дітей в ОРДЛО набирає системних обертів». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29940824.html> (дата звернення: 16.09.2024).
2. Олена Бадюк, Олександр Янковський «Вища освіта в окупації: чого навчають українську молодь і до чого заохочують?». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-vyshcha-osvita-v-okupatsiyi-choho-navchayut-do-choho-zaokhochuyut/32975836.html> (дата звернення: 16.09.2024).
3. Валентина Троян «Екскурсія до зони бойових дій та інтерв'ю з Симоньян: чим відзначився «Всемирный фестиваль молодежи» в Сочі для Луганщини». URL: <https://imi.org.ua/blogs/ekskursiya-do-zony-bojovyh-dij-ta-interv-yu-z-symonyan-chym-vidznachyvsya-vsemyrnyj-festyval-i60199> (дата звернення: 18.09.2024).
4. «Росіяни звозять колаборантів на “фестиваль молоді”»: Вебсайт. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-zvozyat-kolaborantiv-na-festyval-molodi/> (дата звернення: 18.09.2024).
5. Олеся Ланцман «За Полярне коло та до Сибіру: як молодь з окупованих територій готують до переїзду у віддалені райони Росії». URL: <https://zmina.info/articles/za-polyarne-kolo-ta-v-sybir-yak-molod-z-okupovanyh-terytorij-gotuyut-do-pereyizdu-u-viddaleni-rajony-rosiyi/> (дата звернення: 16.09.2024).
6. Денис Самигін «Як путінізм зомбує українську молодь на окупованих територіях». URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/20/7416310/> (дата звернення: 16.09.2024).
7. Дзвенислава Щерба «Перевиховання по-російськи». Як діють молодіжні організації на ТОТ». URL: https://bukvy.org/perevyhovannya-po-rosijsky-yak-diyut-molodizhni-organizaciyi-na-tot/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2siac9N2l-MSIrhvMMFvQ4KbHJle0J87nZDhjDQgrANtm3Uxzc_LgvxoU_aem_CWrcXnGey4bxPNjHzHDAw (дата звернення: 18.09.2024).
8. Валерія Павленко «Контроль, воєнізація і зросійщення: як росіяни промивають мізки дітям на окупованих територіях». URL: <https://texty.org.ua/articles/112389/kontrol-voenizaciya-i-zrosijshennya-yak-rosiyany-promyvayut-mozok-ukrayinskym-dityam-na-okupovanyh-terytoriyah/> (дата звернення: 16.09.2024).
9. «Чому на тимчасово окупованих територіях так багато молодіжних організацій окупантів?»: Вебсайт. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/558090_chomu_timchasovo_okupovanih.html (дата звернення: 18.09.2024).
10. «Окупанти залучають молодь до роботи в окупаційних адміністраціях»: Вебсайт. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/okupanty-zaluchayut-molod-do-roboty-v-okupatsijnyh-administratsiyah/> (дата звернення: 18.09.2024).
11. Катерина Грецька «Окупанти створили на ТОТ Запоріжжя «молодіжний парламент» та обрали керівний склад». URL: <https://lokatormedia.online/okupanty-stvoryly-na-tot-zaporizhzhia-molodizhnyj-parlament-ta-obraly-kerivnyj-sklad/> (дата звернення: 18.09.2024).

